HATÁR-KÖVEK

HATÁR-KÖVEK

A Bolyai Önképző Műhely
2016-os „Határ-kövek” című konferenciájának
előadásaiból készült tanulmánykötet

Bolyai Műhely Alapítvány, 2017

Készült a Bolyai Önképző Műhely oktatási-kutatási programja keretében.

A konferenciákat és a kötet megjelenését támogatta:
Magyar Állam
Magyar Tudományos Akadémia (MTA)
Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége (Matehetsz)
Nemzeti Kulturális Alap (NKA)

Szerkesztette és tördelte:
KOMLÓSI RÉKA

Borító:
CSONKA ZSÓFIA

Készült a Robinco Nyomdában.

ISBN 978-615-80316-3-9

© Bolyai Műhely Alapítvány, szerkesztők, szerzők

Kiadja: Bolyai Műhely Alapítvány
A Műhely a Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetségének tagja,
akkreditált kiváló tehetségpont.
Felelős kiadó: Az alapítvány kuratóriumának elnöke
Cím: 1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fszt.1.
telefon: +36 30 318 9666; e-mail: bom@e-nyelv.hu
honlap: www.bolyaimuhely.hu

Tartalomjegyzék

BORSOS BETTINA
Az esztétikai kísérlet – OSCAR WILDE: Dorian Gray arcképe.....13

CSONKA ZSÓFIA
Nyomok a tájban.....27

GOMBKÖTŐ BENCE
A klasszikus mongol lószínnevek nyelvészeti elemzése.....55

DR. GÖRÖG DÓRA
Egy Magyarországot érintő aktuális jogeset elemzése
– A C-179/14. sz. cafeteria-ügy margójára.....75

GYŐRI GRÉTA
„Szamos mentén, angyalok földjén" – Szamosangyalos gazdaság-
és társadalomtörténete a második világháborútól a rendszerváltásig.....89

HÉRA BÁLINT
Rítustól a mulatságig – A páros táncok alakulásának áttekintése.....113

HORVÁTH MÁRK – LOVÁSZ ÁDÁM
Az archiválás önkívülete – Társadalmi gyorsulás és poszthumanitás.....130

MARCZIN I. BENCE
A határvonalak potencialitásának teremtő játéka
– A képi műalkotás mint játéktér.....151

MÉSZÁROS ESZTER
A köldökzsinór.....157

NÉMETH RÁHEL
Médiahatások – Az ifjúsági sorozatok befolyása a fiatalok viselkedésére....163

DR. PAÁR ÁDÁM
„S majd jön közéjük Basch és társai…"
– Adalékok a Volksbund győr-mosoni történetéhez.....179

RÁCZ MÁRK
A debreceni Poór József és Fodor József 1989 előtti vallástörténeti munkássága.....215

RÁKÓCZI ADRIENN
Bevezetés a névtudományba – Budapest XVII. kerületének közterületneveiről.....267

SÜMEGI RÉKA TÜNDE
Mesekutatás negyedik osztályos gyermekek körében.....287

VARGA ANDRÁS
A balatoni turizmus négyévszakossá fejlesztése a Club Tihany példáján..315

ZÁMBÓ GERGŐ
A betűk élete.....351

Köszöntő

„Az Isten itt állt a hátam mögött
s én megkerültem érte a világot”

(József Attila)

A köszöntőkben minden alkalommal csupa szépet és jót írnak, valamint megköszönnek sokaknak sok mindent, amelyet egyébként meg is érdemelnek. Most azonban szakítva ezzel a kissé általános, azonban szimpatikus hagyománnyal, inkább tudatom az Olvasóval, mennyi mindent tanulhatunk egy olyanfajta munkafolyamat tagjaként, ahol csupa értelmes és önálló hallgatóval kerülünk kapcsolatba. Rendkívül izgalmas élmény együtt dolgozni tizenhat különféle egyéniséggel, összehangolni mindenki kívánságát és kérését, miközben a cél nem más, mint hogy egy „vállalható” kötet kerüljön fel az illető polcára. Elsősorban türelmet tanultam, hiszen több esetben is kerültem olyan helyzetbe, ahol szükségem volt rá.

Nem véletlen, hogy JÓZSEF ATTILA gondolatait választottam mottó gyanánt. Úgy gondolom, hogy ez a rövid mondat adja vissza leginkább azt a fajta elköteleződést, amelynek segítségével a legjobbat hozhatjuk ki magunkból. Igen, megkerülni értük a világot, ennél több nem is várható el.

Második alkalommal került kiadásra a budapesti Bolyai Önképző Műhely házi konferenciájából szerkesztett tanulmánykötet, éppen ezért lassan hagyománynak is mondható ez az esemény. A kötetben található 16 tanulmányt egy köszöntő, egy előszó és egy zárszó foglalja keretbe, ennek köszönhetően a strukturáltság is megfelelő szintre került. A borítót idén is CSONKA ZSÓFIA tervezte meg és készítette el, miközben ismét KOMLÓSI RÉKA szerkesztette egybe a kötetet.

Tizenhat magyar fiatal vállalta, hogy gondolataival, kutatásának (eddigi) eredményeivel színre lép, és bemutatja azt nekünk. Széles és színes a választék, nem könnyű megmondani, hogy melyik a jobb. Talán nem is ebből a szempontból kell megközelíteni a kérdést, hanem hogy egy csapatként, különböző szakterületekről érkezve közösen alkottunk valami újat, valami nagyszerűt. A látásmódok különbözősége, „kaleidoszkópjel-

lege” is megmutatkozik az írásokon, ezzel is emelve a kötet szellemi értékét. Ugyanakkor sokszor hangzik el, hogy „ami a Bolyai erőssége, az egyben a gyengéje is.” Mire gondolok itt? KOREN KINGA információ- és tervezőgrafikus gondolatait kölcsönvéve, „a kaleidoszkóp lényege, hogy az alkotóelemek egy szivárvány színgazdagságával csillognak, és mindenkor együtt mozognak. Van, amikor köztük összhang van, és van, amikor nincs, de kompozíciójuk mindig izgalmasan szép, a látvány, az élmény, az eredmény pedig a tükröződés és a szimmetriák által rendkívüli módon felerősödik.” Ez a megállapítás vonatkozhat akár a Bolyaira is.

Több közlésmód is rendelkezésre áll, hogy az ember kifejezze önmagát. Ezek egyik eszköze az írás, amely „tartós állapotba teszi” azokat a gondolatokat, véleményeket, amelyeket egy fontos határkőnél tettek meg: ezeket a gondolatokat a szerzők egy konferencia keretein belül mondhatták el szóban. Most, hogy gondolataikat írásban is közreadtuk, bátran lehet csemegézni belőlük.

Végül, de nem utolsó sorban, köszönöm mindazok áldozatos munkáját, tanácsait és útmutatásait, akik közreműködtek e kiadvány megjelenésében. Eredményes és hasznos gondolatokat kívánok minden kedves Olvasónak! Bízom benne, hogy „ércnél maradóbb” értéket alkottunk.

Rácz Márk

egyetemi hallgató

Budapest, 2016. október 23.

Láthatóvá tehető láthatatlan kapcsolatok

Előszó

A 2000-ben alakult Bolyai Műhely Alapítvány Bolyai Önképző Műhelye (BOM) leginkább úgy fogható meg mint egyetemközi szakkollégium. Bár van egy lakás, jó helyen, a Blaha Lujza téren, ahol a foglalkozások zajlanak, és azon kívül is összejárnak a hallgatók, ez a szakkollégium nem bentlakásos. De nem is virtuális, merthogy három éven keresztül minden hónap első szombatja tanulmányi nap, s ezenkívül is sok a program. És persze nem is láthatatlan, mert aki látni akarja, elég rámennie a világhálóra: www.bolyaimuhely.hu.

Mivel sok egyetemről jelentkeznek hallgatók, a BOM nem egyetlen szakterület szakkollégiuma, hanem inkább interdiszciplináris, de még inkább: értelmiségképző. Felkészülés a hasznos értelmiségi létre: műalkotások (film, irodalom, zene, képzőművészet), megbeszélések, előadások, terepbejárások segítségével. S mivel „önképző", számos aktivitást maguk az egyetemisták javasolnak. Így született meg néhány éve a Gyalogos szeminárium ötlete, egy szegedi egyetem fizikaoktatójának szavajárásából: „Úgy is kell tudni beszélni a tudományról, hogy ott lenn az utcán a gyalogos is megértse". Ha azt akarjuk, hogy legyen valódi interdiszciplinaritás, hogy értsék egymást a különböző szakterületek kutatói, akkor valóban szükség van egyfajta „külső", közérthető kommunikációra. Ezt gyakorolhatják a BOM Gyalogos, másként Gyalogút hallgatói konferenciájának résztvevői. Az évente megrendezett bemutatkozás egyfajta kis – nem szakhoz kötött – OTDK-nak (Országos Tudományos Diákköri Konferencia) is felfogható.

De nemcsak bemutatkozás, hanem egyfajta vizsga is. Hiszen a tanári-hallgatói nyilvánosság előtt mondja el gondolatait az előadó. És a kis OTDK nem csak száraz vizsga és publikáció, mert az előadást megbeszélés, vita követi, s a publikációk is élik a maguk életét.

A hallgatók társadalmi érzékenységét jól jelzik a témák: irodalomtörténet (Oscar Wilde: Dorian Gray arcképe), művészettörténet (képelmélet), földrajz (FÁKUNYÉR megismerési módszer, tájérték, tájszemiotika), településföldrajz (Szamosangyalos gazdaság- és társadalomtörténete), építészet (Club Tihany), nyelvészet (mongol lószínnevek, mely bizonyítékai a török kapcsolatoknak), névtudomány (Budapest XVII. kerületének közterületnevei), jog (a cafeteria-ügy az EU bírósága előtt), folklór (a párostánc), néprajz (mese), filozófia (a digitális jövő: poszthumán világ?), orvostudomány (köldökzsinór), médiaelmélet (médiahatás), egyetemtörténet (egy marxizmus–leninizmus tanszék történetéből), alkalmazott művészet (betűművészet).

Nem kell indokolni, hogy mennyire közértelmiségi (közös értelmiségi) kérdés nemzeti, természeti, építészeti, irodalmi stb. örökségünk, egyúttal a közegészségügy, jelenkori aktualitások (média, EU), vagy például a jövőnkkel kapcsolatos elképzelések (milyen világban fogunk élni, mit hagyunk utódainkra). Valamennyi tanulmányban találhatók értelmiségi reflexiók. S ahogy a hálózattudomány tanítja: minden mindennel összefügg, bizony jó okunk van föltételezni, hogy ezek között a látszólag heterogén témák között sok-sok láthatatlan kapcsolat van, amelyet érzékelhetővé tehet a párbeszéd, a szakterületek közötti kapcsolat.

A BOM a felsorolt lehetőségeket nyújtja hallgatóinak az ismerkedés (barátkozás), a tájékozódás, a könnyebb, nyílt párbeszéd, a hasznos jövőépítés céljából. Lehet, hogy néhányan e könyv kézbevétele közben éreznek rá: ebben a közösségben a helyük; mások talán egyetemista gyermekeiknek hívják fel a figyelmét erre a közösségre; és vannak, lesznek olyanok, akik alumnusként, esetleg már befutott kutatóként emlékeznek a BOM-ban töltött szép napokra.

Arany János születésnapján, 2017. március 2-án

Prof. dr. Balázs Géza
a BOM ügyvezetője (2012–)

Határ-kövek egy „határtalan” konferenciáról

Ha az első BOM „Gyalogos konferencia” az alapötlet kipróbálásának számított, a második a modellképzés, a mostani *Határ-kövek* pedig már a folytathatóságról is sokat elárul.

2016-ban 23 előadásra volt ereje a Bolyai Műhelynek. A *Határ-kövek* új elemekkel is gazdagította a „gyalogos konferenciák” történetét. Önkéntesen csatlakozó vendégelőadókkal és egy alumnus előadóval is bővült a kör; megjelent a páros előadás műfaja és a „két téma – egy előadó” verzió. Mindez a BOM szellemi nyitottságát és minőségigényét jelzi.

Szerencsésen segítette a konferencia hatékonyságát a szekciókba rendezés. Voltak a tudományosság szempontjából kiemelkedő előadások, melyek kvalitatív és kvantitatív kutatásra épültek, és voltak a tudományos ismeretterjesztés feladatát vállalók vagy meglévő ismereteket rendszerezők. Több kiselőadás kapcsolódott közvetlenül a valósághoz: így például egy építészszemmel készített beépítéselemzés (turizmusprojekt) VARGA ANDRÁS által. A Szamosangyalosról adott helytörténeti elemzésben GYŐRI GRÉTA már a közelmúlt és a jelen feldolgozásához keresett módszert. Szinte minden korosztályt érint NÉMETH RÁHEL több irányban is folytatható alapos kutatása a közkedvelt ifjúsági sorozatok médiahatásáról. A konferencia jól olvasható jelzése, hogy korunkban a médiaérintettség miatt lényegében minden bölcsésztéma – mint a mesekutatás SÜMEGI RÉKA TÜNDÉTŐL – is visszavezet a valósághoz, amennyiben az előadók a társadalmi vonatkozásokat vagy befolyásoló tényezőket, trendeket vizsgálják.

Határterületen mozgott a kép és identitás, képi megjelenítés és szöveges ábrázolás viszonyáról írt *Dorian Gray*-értelmezés (BORSOS BETTINA) és a mélyebb összefüggések, „a szubjektum helye a képek között” kérdés feltárásának tervezete (MARCZIN I. BENCE) – utóbbi a kép határait és magát a képiséget készül leírni.

Messzire vezethet mindaz, amit GOMBKÖTŐ BENCE turkológiai tanulmányainak speciális részterületén kezdett el a klasszikus mongol nyelvben, ezúttal a lószínnevek (morfológiai, szemantikai és etimológiai) vizs-

gálatával. RÁKÓCZI ADRIENN névtan területén végzett alapos rendszerező munkájából (Budapest XVII. kerületének utcaneveit vizsgálta) további impulzusokat kaphatott a hallgatóság a nyelvtudományi vizsgálatoknak a kultúratudományok, az emlékezetkultúra területére való kiterjesztésére. Arról, hogy a társadalomtörténet lokális kérdései aktuális jelenkori tisztázatlanságot vagy tudáshiányt takarnak, egy ideológia- (RÁCZ MÁRK) és egy politikatörténeti téma (a populizmusról, DR. PAÁR ÁDÁM) győzött meg minket.

A sokszor dilemmákat állító előadások racionalitását feloldotta, és a konferencianap különleges ívét rajzolta ki, hogy egy ponton hirtelen fordulattal az eleven élet és a születés felé fordultunk. MÉSZÁROS ESZTER születésről és a köldökzsinór szerepéről szóló előadásában dúlaként szerzett tudását mutatta be. Majd HÉRA BÁLINTtal közösen előadott táncos záró előadásukban egy néptáncos témát elemeztek a hagyománytörténetbe ágyazva, vetített képekkel.

A *Határ-kövek* közös cím alatt megjelenő szövegek (16 szerző tollából) érdekes vetületét adják az elhangzottaknak: elsősorban a társadalomtudományi témák és kutatások csiszolódtak írásos szöveggé. Ez egybeesik a BOM céljaival: megszoktuk és tudjuk, hogy ma már egy tájépítészeti téma is társadalmi üzenetet hordoz (CSONKA ZSÓFIA: *Nyomok a tájban*).

A határokat a BOM-ban elsősorban szakmai területek illeszkedéseiként, illetve a tudás és az önismeret belső dimenzióiként értjük. A „határkövek" tehát útjelzők, nyomvonalkövető jelek. Felállításukat vagy lebontásukat, érzékelésüket az egymással folytatott eszmecserék segítésére, a felelősen gondolkodó tehetségek értelmiségi fejlesztése érdekében tartjuk szükségesnek.

Kívánom, hogy ezek az út- és határjelző kövek tájékozódásra alkalmas jelzések legyenek az olvasónak, és változzanak egyszer kenyérré a kellő elszántsággal munkálkodóknak az általuk feltérképezett területeken.

Köszönet mindenkinek, aki munkájával hozzájárult a *Határ-kövek* megrendezéséhez és a kötet kiadásához!

Baranyai Katalin
csoportvezető mentortanár

BORSOS BETTINA

Budapesten születtem és élek azóta is, itt végzem az ELTE esztétika mesterszakát. 8–18 éves koromig jártam zeneiskolába, általános iskolai éveim alatt szerettem meg az írást és a rajzolást.

A Jelky András Ruhaipari Szakközépiskolát választottam, ahol a művészetoktatáson volt a hangsúly: öt évig tanultam művészettörténetet, rajzot és öltözéktervezést. Bár végül nem képző- vagy iparművészeti pályán indultam el, de a gyakorlatban szerzett tapasztalatok megerősítették bennem a vágyat, hogy művészetközeli területen maradjak.

2012-ben kezdtem meg egyetemi tanulmányaimat szabadbölcsészet alapszakon, és az első év végén esztétika szakirányra jelentkeztem, kreatív írás minorral. Az utóbbi években esztétikai érdeklődésem elsősorban az irodalom és a filmművészet felé fordult. Az egyetemi éveim második évében kezdtem kritikákat és esszéket írni, amelyek főként online felületen jelennek meg.

Tudományos érdeklődésem sok oldalról közelít a témákhoz. Szeretek első látásra összefüggés nélküli területek között összefüggést teremteni, mert a művészet több ágával ismerkedem már gyerekkorom óta. A művészetekről való beszéd, az elemzés – és egy-egy területen az alkotás – mindig is központi szerepet kapott az életemben. A szövegalkotás, a kreativitás, a kortárs művészeti kérdések határozzák meg jelenlegi irányomat.

2013–2016 között voltam a Bolyai Önképző Műhely tagja.

Az esztétikai kísérlet

OSCAR WILDE: Dorian Gray arcképe

A *Dorian Gray arcképe*nek története olyan példázat, amely a lélek és a test, a forma és a tartalom esztétikai dualizmusát, és ezen keresztül magát a dualista hagyományt kérdőjelezi meg. A regény világát kiinduló helyzetben a „szellem” és az „anyag” hasadtsága jellemzi. A hasadékot két esztétikai felfogás és két művészeti ág, az irodalom és a festészet közötti

ellentét még tovább mélyíti. Egy festő, Basil a Dorianről készülő alkotásában akarja megvalósítani ezek feloldását: „[Dorian] egy új iskola körvonalát tárja föl, azt az iskolát, mely egyesíti magában a regényes szellem minden szenvedélyét s a görög szellem minden tökélyét. Lélek és test harmóniája, milyen nagy dolog ez. Mi, őrültek különválasztottuk ezt a kettőt, és kitaláltunk egy realizmust, mely közönséges, s egy idealizmust, mely üres." (WILDE 2013: 19). A modellel és egyben a művészettel történő kísérletezésnek nagy tétje van: megszüntetni a szétválást és létrehozni az egységet. Azonban a létrejövő műalkotás ahelyett, hogy ellentéteket oldana fel, még több ellentétet hoz mozgásba.

A regény esztétikai témájú kísérlet. Ezen belül is WILDE nézeteinek regénybe ültetéséről van szó, amelyek a teremtő művész romantikus képzetéből indulnak ki, így az elméletek próbája is az alkotói esztétikára vonatkozik. WILDE művészalakjai romantikus figurák, akik válsághelyzetben találják magukat, mert miközben teremteni akarnak, elvesztik az irányítást a teremtmény és saját maguk fölött is.

A két művész, a festő Basil és a „költő" Lord Henry kémiai kísérlet mintájára, az összetevők elkülönítésével kezdi az alkotást. Előbb a festő, Basil kivonja Dorianből a lelkiismeretét (ennek nevezi Dorian a képet), ami azután a festmény médiumában testesül meg újra. Azonban „nem csupán Basil Hallward alkotja meg Doriant [mint műalkotást], hanem Lord Henry aforizmái, bölcsességei és esztétikai paradoxonjai is, amelyek a festmény elkészülte közben öntudatra ébresztik a modellt. Basil elveszi és képbe zárja Dorian lelkét, Dorian egy pillanatig »üres«, ami jó alkalom Lord Henry számára, hogy befolyása alá vonja őt." (DIAN 2013: 139). A modellt mint a belső lényeg eltulajdonítása után üresen maradt hordozót új tartalommal lehet megtölteni. Ezt teszi a „költő" a nyelv segítségével (paradoxonokban beszél Dorianhez), aminek következtében a modell élő műalkotássá változik.

A kísérlet eredménye azonban nem két önálló műalkotás: az alkotókból is átfolyik valami a műbe, és ők sem maradhatnak érintetlenek a mű befolyásától. Ennek talán leghangsúlyosabb példája, hogy bár a festő eredetileg azért nem akarja kiállítani a festményt, mert úgy gondolja, túl so-

kat adott belőle magából, végül mégis éppen ennek a festménynek befolyásoló hatalma alatt öli meg őt Dorian. A művészek határsértést követnek el, amikor önmagukból is adnak a műalkotásba, mert így az összetevők irányíthatatlanul összevegyülnek, és már nem lehet szétválasztani az egyes elemeket. Az eredetileg Dorianhez tartozó anyag (test) és szellem idegen összetevőkkel vegyülve új teremtményt formál. A festmény életre kel, az élő modell pedig műalkotássá változik, ami már a képmás elkészültének pillanatában felborítja az élet és művészet közötti rendet.

Basil és Lord Henry „bűne", hogy a szellem és az anyag misztikus egységének szétbontásával és újraegyesítésével túllépnek hatáskörükön, mert az életbe művészetet, a művészetbe pedig életet vegyítenek, az élet szabályozása viszont már isteni feladat. Lord Henry a regény egy pontján azt mondja, hogy „A szellemnek [spirit] az anyagtól [matter] való elválása titok, és a szellemnek az anyaggal való egyesülése szintén titok." (WILDE 2013: 91). A *spirit* és a *matter* kifejezések használatának jelentősége, hogy nemcsak az emberi testre és lélekre vonatkozhatnak, hanem esztétikai kérdések allegorizálásába is bekapcsolódhatnak – mint a műalkotás dualista elképzelésének értelmében vett tartalom és forma. Megnyílik az út az esztétikai allegóriák előtt, amelyek központja a festmény: „a kép – pontosabban az, ami képként jelenik meg az elbeszélő szövegben – afféle üres, aszémikus hely a szövegben, roskadásig rakva különböző allegorikus jelentésekkel." (BÉNYEI 2010: 289)

A széttartó művészeti allegóriák között[1] – amelyek részletes feltárására dolgozatom nem vállalkozhat – hangsúlyos a művészet, a tudomány és a teremtés határszegésének allegorizálása. A három tevékenység nem válik el élesen egymástól, és a műalkotásban összpontosul: a művész kísérletezés útján teremt műalkotást, amely nem pusztán anyag és szellem együttese, hanem a már meglévő elemek sajátos vegyülete, valami olyan, ami azelőtt nem létezett. Ezen a ponton történik határsértés a tudományos,

[1] A jelenségre BÉNYEI TAMÁS tanulmányának bevezetése is felhívja a figyelmet: említi az etikettregény, a gótikus regényirodalom és a melodráma hagyományaihoz való kötődést, amelyeket még széttartóbbá tesz a mitológiai párhuzam, a Pygmalion- és a Narkisszoszmítosz beemelése. (vö. BÉNYEI 2010: 278)

a művészi és az isteni szféra között, mivel az élet(adás) és a művészet hatásköre összekeveredik. A regény két művészalakja tudományos kísérletet hajt végre, ennek eredménye az uralhatatlan keveréklény megteremtése, miközben esztétikai szinten megkérdőjeleződik a semmiből teremtő isteni zseni romantikus képzete, valamint a mimetikus alkotói hagyomány is. Dolgozatom e lény születésének körülményeit vizsgálja a művészi alkotótevékenységre vonatkozó kérdés tükrében, azaz hogy a regény példázatában hogyan lép át élet a művészetbe, és művészet az életbe a teremtés három, egymásba lépő fázisában: a tudományos (felbontó), a művészi (formázó) és az isteni (életre hívó) szerepkörben.

Felbontás – Tudomány és analízis

Az első fázis a műtermi jelenethez kapcsolódik, amelyben a festmény elkészül. A műalkotás létrehozása, a keveréklény vagy szörny teremtése valójában tudományos módszerekkel végrehajtott művészeti kísérlet. A tudományos kísérlet allegóriájából arra következtethetünk, hogy a *Dorian Gray arcképe* kötődik az angol gótikus regényirodalom hagyományához, kiemelten egy bizonyos történethez. „Többen felhívták rá a figyelmet […], hogy a regény a Frankenstein-mítosz átírása és transzformálása: Dorian (és a kép) ebben az értelemben az alkotóját elpusztító szörnyeteg-lény. […] A különbség abban áll […], hogy WILDE regényében a szörnyeteg-lény alkotója nem tudós, hanem művész, s ekként a szörnyeteg (a kép vagy maga Dorian) szörnyetegsége sem a tudomány, hanem a *művészet* kontextusában értelmezhető.” (BÉNYEI 2010: 279–280)

A *Dorian Gray arcképé*ben azonban a tudományos allegória szerepe a művészeti kontextus ellenére sem elhanyagolható. Két tudományágban, a lélektanban és a biológiában fedezik fel a szereplők azt az *analitikus módszert,* amelynek segítségével a teremtmény megalkotásakor a művészek felbontják a kísérleti alanyokat.

A festmény, illetve maga Dorian, Frankenstein szörnyéhez hasonlóan egy – jelen esetben művészeti – kísérlet *tárgya és alanya.* Tárgya abban az értelemben, hogy létrejötte kísérleti körülmények között történik, illetve ő

maga lesz a végeredmény; és alany, mivel az életre kelt műalkotás is megfigyelés alá kerül a későbbiekben. Lord Henry *lélektani kísérletnek* tekinti a már életre hívott műalkotás-Doriant: „lehet-e valaha a lélektant olyan föltétlen tudománnyá tenni, hogy az élet minden kis rugóját föltárja előttünk. […] Világos volt előtte, hogy a kísérleti módszer az egyetlen módszer, mely által elérhetünk a szenvedélyek tudományos elemzéséhez. Dorian Gray pedig nyilván neki való anyag, s gazdag és gyümölcsöző eredményt ígér." (WILDE 2013: 91)

A lord szavaival teremtett műalkotás teremtője helyett él „regényes" életet. Ez összefüggésben van azzal az ellentéttel, amely a regényben több ponton visszatér, vagyis hogy a művész nagy műveket alkot, éppen ezért az élete nem lehet műalkotás. A művészi alkotóképesség az esztétikai teljességű élet lehetőségével összeférhetetlen – a költő művének adja költőiségét, így saját életébe már nem tud költőiséget vinni –, ezért van szüksége mind a festőnek, mind a költőnek kísérleti alanyra. Lord Henry egy alkalommal kifejti Doriannek: „Basil, édes fiam, mindent, ami varázsos magában, beletett a munkájába. Ennek az a következménye, hogy az élete számára nem marad egyéb, csak az előítéletei, elvei és a józan esze. […] az igazán nagy költő a legköltőietlenebb lény a világon. De a kisebb költők határozottan bűbájos emberek. […] Éli a költészetét, melyet nem tud megunni. A többiek megírják a költészetet, melyet nem mernek valóra váltani." (UO. 88)

A lélektani kérdésen túl a biológiai analízis a cselekmény hangsúlyos pontján jelenik meg: Basil meggyilkolása után, amikor Doriannek egy tudósra van szüksége, hogy eltüntesse a holttestet. A tudós különböző vegyszerekkel bontja atomjaira a testet, amelyet rövid idő alatt sikerül nyomtalanul eltüntetnie. Ebben a jelenetben a tudomány életellenes dolognak tűnik föl, mivel olyan anyaggal dolgozik, amely már csak puszta anyag.

Találunk azonban más példát is, amely rámutat a tudományos allegória mögötti módszer feltételére, vagyis hogy a test analízisével *összhangban* kell lennie a lélek analízisének. Doriant már a gyilkosságot megelőzően érdekelni kezdte egy lehetőség, amelyet a tudomány vet fel: „hajlott a németországi mozgalom, a darwinizmus anyagias elveire, s izgató gyönyörű-

sége telt abban, hogy az emberek gondolatait és szenvedélyeit az agy valamely gyöngyszerű sejtjéig vagy a test valamely fehér idegéig vezesse visszsza…" (UO. 203)

A festmény születésekor az analitikus, tudományos szemlélet a szellem és a test elválaszthatóságának dualista előfeltételezésével csap össze. A kémiai mintára elképzelt izolálás, amelyet a művész végez, kiinduló helyzetben csak a *spirit* és a *matter*, a szellem és az anyag szétválasztására vonatkozna, amelyeket a dualista szemlélet mind az élő személy, mind a műalkotás esetében megkülönböztet. A kísérlet során azonban kiderül, hogy a művész képes megbontani a világ szerkezetét, elemekre bontani a jelenségeket, és ez teszi lehetővé, hogy alkothasson, azaz újraformálja, vegyítse az elemeket. Az analitikus kísérleti eljárás csak eszköz, amellyel a művész felbontja, és indikátor, amellyel kimutatja a fenoméneket, de segítségével egy olyan tér nyílik meg, amelyben a szimbolikus megfeleltetések csődöt mondanak, és a kémiai kísérletekhez hasonlóan kölcsönhatásba léphetnek a rögzítettség alól felszabaduló jelenségek. Végül kettéhasítás helyett atomokra bomlik a kísérleti anyag, ami nemcsak Doriant, hanem a festményt és a két alkotót is érinti.

Ekkor válik lehetővé közöttük a szabad keveredés, amellyel kapcsolatban BÉNYEI TAMÁS tanulmányában kiemelt egy jellemző fogalomhasználatot: „WILDE regénye – s ez tudatosnak tűnő döntés eredménye – következetesen a *befolyás (influence)* szót használja a téttel bíró interszubjektív *és* esztétikai kapcsolatok megnevezésére." (BÉNYEI 2010: 284). A festmény születése közben az addig egyértelműnek látszó viszonyok felborulnak az egyes fenomének között – a kép megnyitja a helyet az áramlásoknak.

Formázás – Alkotó tekintet és távollét

Az említett befolyások a két művészeti ág allegorizálásának segítségével válnak lehetővé. A *spirit* és a *matter* összekapcsolása a többszörösen megbomlott fenomének újbóli, kevert megformázásával történik. Két „üres" forma nyílik meg a befolyások, áramlások helyeként: a festmény és Dorian teste. Az alkotói esztétika központi kérdése a regényben, hogy

olyan műalkotás szülessen, amelyben a forma feltár, vagyis amelyben a külső a belső kifejeződése – idézi fel BÉNYEI TAMÁS WILDE elképzelését. A regény világában azonban felbomlik a külső és belső közötti folytonosság. BÉNYEI ezt a fenomenalitás válságának nevezi, és a festmény megszületését e válság tünetének tartja (BÉNYEI 2010: 290–291). Létrejön azonban a festményen kívül egy másik műalkotás is – az élő regénnyé változó Dorian –, ami szintén tünet: a nyelv szimbolikus rendjének megbomlásáé. A különbség a kettő között, hogy míg a festmény ellentmond teremtője akaratának, addig Dorian követi és megvalósítja Lord Henry paradox, morális elvek nélküli szemléletét – ezért Lord Henry a kísérlet győztese, akinek cinikus, dekadens világképe életképesebbnek bizonyul, mint a festő idealizáló tekintete.

A képmás esetében Basil annak az alkotói hozzáállásnak megfelelően cselekszik, amelyet WILDE esztétikai esszégyűjteményében, az *Intenciók*ban megfogalmazott, vagyis hogy a művész a témát mindig saját szemléletének keretei közé szorítja, mindig olyannak *láttatja,* amilyennek ő akarta *látni* (vö. DIAN 2013: 143; a szerző WILDE *A hazugság napfogyatkozása* című esszéjére hivatkozik). Basil így fogalmaz: „minden kép, melyet érzéssel festettek, a festő arcképe, nem a modellé. A modell puszta véletlen ürügy. Nem ő tárja föl önmagát a festőnek, inkább a festő tárja fel önmagát a színes vásznon. Azért nem akarom kiállítani az arcképet, mert attól tartok, hogy megmutattam benne tulajdon lelkem titkát." (WILDE 2013: 11). Azonban a határsértés, amely megbontja a külső és belső folytonosságát, és amelyet Basil a festménnyel kapcsolatban elkövet, éppen ezt a félelmét igazolja, mert valóban „tulajdon lelke" mutatkozik meg a képben.

OSCAR WILDE esztétikai témájú esszéi szerint – amelyek a *Dorian Gray arcképé*hez nyújtanak elméleti hátteret – az alkotói tekintet nem átveszi vagy másolja, hanem *megteremti* a látványt. DIAN VIKTÓRIA ezeket a szövegeket vizsgálva megállapítja, hogy az író a realista ábrázolást tévedésnek tartja, mert szerinte a művészet *nem mimetikus.* Ezzel pedig a reneszánsz óta érvényes perspektivikus hagyománynak mond ellent, amely „a kép vonatkozási pontjaként egy merev, élettelen szemet határozott meg, mintegy optikai instrumentumként." (DIAN 2013: 142). WILDE a *nézést*

(look), amely egy ilyen instrumentumot feltételez, megkülönbözteti a *látástól (seeing)*. Az utóbbi „a dolgokban rejlő szépség megismeréséhez vezet, ami megteremti a dolgokat" (UO. 143). Ez a teremtő látás jellemzi a művészt, vagyis WILDE a műalkotásra visszaható alkotói szemléletet idealizálja. Alkotóközpontú esztétikája a mimetikus hagyományt nem folytatja, de a modern realizmust sem követi, amelyet mintegy azonosít ezzel a hagyománnyal. A realizmus ellen egyébként a regény alakjai is felszólalnak. Lord Henry – aki, mint megfigyelhettük, WILDE esztétikájának szócsöve – így nyilatkozik: „gyűlölöm az irodalomban a földhözragadt realizmust. Az, aki beéri azzal, hogy a kapát kapának hívja, menjen kapálni." (WILDE 2013: 295)

Amiatt, hogy túl sokat ad a festménynek önmagából, Basil nem pusztán alkotója lesz, hanem része is a saját munkájának – ahogy Lord Henry megfogalmazza: mindent belead, ami önmagában „varázsos", és ő maga kiüresedik. Teremtményével a megfestés óta először kerül szembe, amikor Dorian meggyilkolja őt. A festmény ekkor már erősen eltorzult Dorian bűnei miatt, Basil mégis önmaga romlását ismeri fel benne: „Ocsmány paródia volt, hitvány karikatúra. Nem, ezt ő nem festette soha. De azért mégis a saját festménye volt. Ezt tudta, és úgy érezte, mintha tüzes vére egyszerre merev jéggé dermedne. […] Megfordult, és egy beteg ember szemével tekintett Dorian Grayre." (UO. 237). A festő halála a sokkoló felismerést követően már csak idő kérdése, és miután Dorian elköveti a gyilkosságot, a test „szörnyű viaszbábnak" mutatkozik előtte.

A festő már korábban a képmásnak adta a lelkét, ugyanakkor halálában a teste is üres „bábbá" válik, ami már a valamikori elevenséget sem idézi fel. Dorian Grayt Basil viaszteste emlékezteti a távollétre, és ezzel együtt a halálra, amellyel képtelen szembenézni. Tettét nem veti alá morális reflexiónak, csak a rettenetes tárgy eltüntetése érdekli (ebben lesz segítségére a tudós). Ekkor Dorian először látja és ismeri fel a halált, és a test látványa olyan iszonyatot kelt benne, ami fordulatot hoz a regényben: innentől kezdve egyre öntudatosabban viselkedik, és fokozatosan megkérdőjelezi Lord Henry paradoxonjait. Végül a bűnös élet felismerése (az önreflexió visszanyerése a képtől) öntudatra ébreszti, amely csak a festmény elpusztí-

tásával válhat teljessé. Ez mindkettőjük pusztulását és egyben újraegyesülését jelenti: a test már csak kép lesz, önmaga képe.

„A holttest a halál pillanatában képpé merevedik" – írja HANS BELTING (2003: 167). Az eleven testtel kapcsolatban pedig kifejti, hogy az ember a testét elfoglaló képeknek (emlékezet, fantázia) nem ura, hanem csak *helye*. Mentális tartalmaink az idő, a tér és végső soron a halál tapasztalatát képekben ragadják meg, azaz BELTING szerint a képiség gondolkodásunk priori módja (UO. 14). A holttestet azonban sajátos *távollét* jellemzi, vagyis a mentális tartalmak hiányát fedezzük fel, miközben azok helye még jelen van, de már a mozdulatlanságba és változatlanságba merevedve: „valami olyan dolgot látunk meg, ami egyáltalán nincs is ott. A kép [és a viaszbáb] ehhez hasonlóan abban leli meg valódi értelmét, hogy valami távollevőt képez le, ami így kizárólag a képben lehet jelen." (UO. 166)

A festett képmásban ugyanúgy érzékelhető a távollét, mint Basil testében. Hasonlóval találkozunk, mint a halotti kultusz törekvése, hogy a holttestben már csak távollévőként tapasztalt „lelket" megőrizze a képben. Erről HANS BELTING így ír: a halott testét az élők egy képpel helyettesítik, olyan *szimbolikus testtel,* amelynek révén újra beilleszkedik a társadalomba, miközben teste semmivé válik (UO. 167). Dorian képmása is szimbolikus testté válik, és ilyen értelemben halhatatlanná, mivel ha a festmény sértetlen maradna, a modell halála után is helyet biztosítana neki a társadalomban. Dorian ezt a „halhatatlanságot" irigyli meg, amikor azt kéri, hogy helyette a festmény öregedjen, ő pedig cserébe megkapja a képmás örök fiatalságát. Ez azonban változatlanságot jelent – ezért miközben a képmás öregedni kezd, Dorian teste is képpé (mozdulatlanná) merevedik, ami olyan értelemben a halált jelenti, hogy a távollévő, amely a festménybe vetült, nem hozható vissza, illetve csak a halálban hozható vissza, szintén távollétként.

WILDE regényében az élet és halál, a művészet és az élet közötti átfolyások olyan allegorizáló tendenciát indítanak el, amelynek nincs meghatározható végpontja, inkább állandó, dinamikus mozgás jellemzi, ami a regényt önreferencialitásba zárja, akár a keret a festményt. „A felszín, a keret határállapota, a kint és bent, az én és önmagam másika, a kép és

a szó közötti határ az a hely, ahol WILDE regényének önreferenciális jellege meghatározható." (DIAN 2013: 145). A képfelszín szerepe is jelentős: ez az, ami tükröt tart Doriannek – Basil megölésére a festmény kezénél megjelenő „vörös harmat" döbbenti rá –, és egyben rámutat a távollétre, valamint felszínre hozza a bűneit.

Életre hívás

Dorian Gray arcképe a modell tökéletes, életnagyságú hasonmása – pedig az író el akart szakadni a mimetikus ábrázolástól. A festményt WILDE eredetileg nem a festészeti műfaj (portré) megnevezésével, hanem egyszerűen a *kép (picture)* szóval jelzi a regény címében. A kifejezés arra utal, hogy nem az a fontos, milyen festészeti eljárással készült a műalkotás – vagy milyen képzőművészeti értékkel bír –, hanem a tökéletes, indexikus egyezést hangsúlyozza a test képével, ami a tükörképre vagy a fényképre jellemző.

A festmény leírása a szövegben hiányos, csak Dorian kinézetének néhány részletét ismerjük meg. Elsőként a haj, a szem és a száj színét, és később, amikor a képmás a bűnök hatására változni kezd, szintén csak kiragadott részletek kerülnek felszínre: a tekintet és az arckifejezés eltorzulása, valamint Basil meggyilkolása után a kéznél megjelenő „vörös harmat". A képmást hiányos jellege miatt a fényképhez hasonlítja BÉNYEI TAMÁS (2010: 292): „Ha a fotográfiai metaforát használjuk, a portré nem metaforikus, hanem metonimikus, indexikus viszonyban van az ábrázolt tárggyal: a tárgy nyomát viseli magán, és ez a nyom kedvező (kémiai) körülmények között előhívódik, jelenlétbe vonódik."

A festő már a tekintetével életre hívja, előhívja a festményt, és ugyanezt teszi az olvasó is a hiányos képleírás miatt. Lord Henry viszont szavaival kelti valódi, időbeli, cselekvő életre Doriant. WILDE a kép teremtését is inkább irodalmi módon képzeli el, mint képzőművészeti mintára: az alkotó valójában nem mond le a mimetikus ábrázolásról, ezért is tud indexikusan működni a kép. Tökéletesen hasonlít, teljesen megjeleníti Doriant, azaz Basil nem vizuálisan bontotta le a látványt és vetítette bele saját látásmód-

ját, hanem – WILDE esztétikai elveinek megfelelően – átruházta rá saját elképzeléseit arról, hogy a modellnek milyennek kell lennie.

A regény nyelvezetében hangsúlyos szerepe van Lord Henry beszédstílusának, akit az egyik regényalak a paradoxonok királyának nevez. Ő bontja fel szemiotikai értelemben a világot, azzal, hogy felszabadítja a jelentéseket, vagy pedig előhívja (előcsalogatja) azokat. HANS BELTING még a képekre vonatkozó észlelésben is felfedezte a nyelv elsődlegességét: „A jelelmélet a modernitás absztrakciós teljesítményei közé tartozik, hiszen abban az értelemben választotta el a jelek világát a testek világától, hogy a jelek a társadalmi rendszerekben vannak otthon, amelyek megegyezésen alapulnak. Az érzéki testre vonatkoztatott észlelés helyett a kognitív észlelés felé fordulnak: eközben még a képek is ikonikus jelekre redukálódnak. A szemiotika számára elemi követelmény a nyelvi és vizuális jelek szimmetriája (és a nyelv mint vezérlőrendszer primátusa)." (BELTING 2003: 16)

A nyelvi és vizuális jelek szimmetriájának megbomlása arra utal, amit BÉNYEI a külső és belső folytonosságának és egységének megtöréseként értelmezett. Dorian képmása pedig olyan ikonikus kép, amelynek szimbolikáját a nyelv vezérli. WILDE az alkotó és a befogadó munkáját is ikonikusan, indexikusan képzelte el, a tartalom (Basil lelke, Lord Henry szavai) képbe vetítéseként. Azért maradt meg a festmény a mimetikus hasonlóság állapotában, mert egyrészt a képmás és modell megfeleltethetősége az allegorikus tartalom miatt fontos, másrészt pedig a regény nyelvi műalkotásként a vizuális természetű műalkotást is csak szavakkal jelenítheti meg – a látvány felbontásáról nem tudott volna beszámolni.

OSCAR WILDE esszéi arra is választ adnak, hogy miért az irodalom és a nyelvi művészet primátusát vallotta: „a Dorian Gray arcképe a két művészet érdemeiről szóló régi vitát foglalja magában, amennyiben a képzőművészet ábrázolási problémáit az irodalom időbelisége révén oldja föl." (DIAN 2013: 143). Az irodalom megjeleníthet olyat is, ami nem látható, erre pedig az időbeliség (a narrativitás) ad lehetőséget. A *Dorian Gray arcképe* közvetetten utal a modernitás egyik krízishelyzetére, amely a fénykép feltalálása óta a 19. században egyre inkább hangsúlyos lett, azaz

hogy a festészet szemben találja magát egy új médiummal, amely átveszi tőle a modell megörökítésének feladatát. A regényben szintén krízisként tételeződik fel, hogy hagyományos értelemben a festő csak abból dolgozhat, amit lát – vagyis megmarad az ábrázolásnál –, miközben a költő olyasmit is láttathat, amit nem lát. WILDE tehát a fotó mintájára képzeli el a festészetet, miközben a festészet küzd az ellen, hogy fényképnek tekintsék. Mivel a fénykép indexikus kapcsolatát tartja fönn a regénybeli arckép a látható és a távollévő között, WILDE kimondhatja a nyelvi szimbolika felsőbbségét, ami nem kötődik a látványhoz, amelyre a festészetnek hagyatkoznia kell.

A *Dorian Gray arcképe* végeredményben maga is egy kísérlet: WILDE esztétikai nézeteinek példázatos története, amelyben összecsap a látható és a láthatatlan, a szellem és az anyag, a képzőművészet és az irodalom. A művészeti ágak identitáskereső határsértései azonban rámutatnak a dualista felosztás tarthatatlanságára, miközben a romantika összművészeti és teremtéselvű esztétikáját kísérlik meg folytatni. Azonban a romantikus elképzelés sem tartható már: a művészeti ágak határai ugyan elmosódnak, de mégsem tudnak egymásba olvadni, a teremtő pedig olyasmit teremt, ami nem az ő puszta akarata, sőt, ellenszegül neki, és végül el is pusztítja. A regény krízistünet: megtorpan a modernitás tudományos, lélektani és technikai felfedezései előtt, ami arra készteti, hogy megkérdőjelezze a hagyományt. Alternatívát ugyan nem talál helyette, de allegóriák segítségével a hiányos képben olyan önreferenciális teret nyit meg, amelyben a végtelenségig ütköztethetjük a különböző esztétikai kérdéseket és műfajelméleti vitákat.

Irodalomjegyzék

BELTING, HANS 2003. *Kép-antropológia.* Képtudományi vázlatok. Budapest.

BÉNYEI TAMÁS 2010. Kettős látás. A képiség viszontagságai Oscar Wilde Dorian Gray arcképe című regényében. In: *Regények, médiumok, kultúrák.* Diszkurzívák sorozat. Budapest.

DIAN VIKTÓRIA 2013. Önarckép. Dorian Gray mágikus portréja. In: UŐ szerk., *Köztes tükrök. Önértelmező eljárások a századforduló prózájában.* Budapest.

WILDE, OSCAR 2013. *Dorian Gray arcképe.* Ford.: KOSZTOLÁNYI DEZSŐ. Budapest.

CSONKA ZSÓFIA

2006–2010 között a miskolci Hermann Ottó Gimnázium tanulója voltam, biológia tagozaton. 2013-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Karán tájrendező és kertépítő mérnök BSc szakon, majd 2016-ban a BCE Tájépítészeti Kar tájépítész mérnök MSc szakon diplomáztam. 2013-ban részt vettem a budapesti Láthatatlan Egyetem időmanagement képzésén, 2014-ben pedig az Erdőmentők Alapítvány erdő- és vadvédelmi koordinátor képzésén, melynek azóta is (bizottsági) tagja és vezető koordinátora, illetve a miskolci csoport alapítója vagyok.

2015-ben a Human Harmony Alapítvány motivációkeresés című képzését, valamint a Független Képzőművészeti Tanszék művészet és közösség kapcsolata nevű tréninget végeztem el Ádándon. 2016 nyarán műemlékvédelmi nyári egyetemen vettem részt az ICOMOS szervezésében Noszvajon.

Szabadidőmben természetfotózással, túrázással, biciklizéssel, úszással, olvasással és erdőmentéssel foglalkozom. Készségszinten művelem a számítógépes és kézi grafikát, kerttervezést, ismeretterjesztő cikkeket írok, valamint előadásokat tartok. Ha tehetem, szívesen veszek részt tervpályázatokon, akár hazai, akár nemzetközi mezőnyben.

2012–2015 között voltam a Bolyai Önképző Műhely tagja.

Nyomok a tájban

„Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj.”

(Radnóti Miklós)

Nemcsak térkép, hanem forró nyomok együttese, csak olvasni kell tudni, és számtalan történetet, információt árul el nekünk. A tájak olyan közegek, melyek a bennük zajló események emlékét hűen őrzik, és a saját eszközeikkel meg is próbálják elmesélni. Ahhoz azonban, hogy ezeket a meséket értsük, meg kell tanulnunk egy egészen sajátos nyelvet, mely az

olvasótól türelmet, alázatot és nem mellesleg jó asszociációs képességet kíván. Ebből a nyelvből szeretnék tanulmányomban egy kis ízelítőt adni, mert a teljes palettát lehetetlen lenne bemutatni. A különböző földrészek egészen más nyelvet beszélnek, de még Európán belül is változatos tájszólásokkal találkozunk – gondolok itt a fenyéres, lassan változó finn tájra vagy a nyomokat azonnal eltüntető Tisza menti árterekre.

Ahogy GRÓF TELEKI PÁL ír a tájról, egészen mély kapcsolatot jelez, és talán példát is állít, meddig mehetünk a megismeréssel. Szinte már személyes ismerősként és vezetőként beszél a tájról: „A táj egy kivágat, egy nagy példa a földfelszíni térből, a világ sokritmusú életéből, ahol egyszerre és együtt sok-sok ilyen ritmus van jelen – a természetnek nevezett harmóniában. A tájmegfigyelés, az ismertnek és ismeretlennek együttes kapcsolatban való érzékelése, a mindenség egy közvetlenebb, esetleg legközvetlenebb bennünket körülvevő részletén, tudásunknak értékes kiegészítője, problémák teremtője és gondolkodásunk elmélyítésének útján vezetőnk lehet." Egy ilyen kapcsolat kialakításában fontos lépcsőfok lehet a nyomok megismerése, és ezzel a táj nyelvének megértése. Erre hívom az olvasót.

Tanulmányomban csoportosítva mutatom be azokat a nyomokat, melyekkel találkoztam eddigi tájlátogatásaim során, vagy tanultam róluk, esetleg szeretném látni őket. A csoportosítás két alapvető egységre oszlik. Az egyik csoport a természet alkotta nyomok, ahova sorolom például a mezei nyúl lábnyomát, az Északi-középhegység formáját és az ősbükköst. A másik nagy csoport az ember által létrehozott vagy okozott nyomok, és ezt a csoportot is lehet tovább osztani kornak vagy tevékenységi körnek megfelelően. Ezeket a szempontokat a későbbiekben részletesen leírom.

Mielőtt elkezdtem volna írni a tanulmányt, gondolkoztam, hol keressek szakirodalmat. Tájrendezési tankönyvben? Nemzeti parkok könyvtárában? De igazán nem találtam olyan gyűjteményt, ami tematizálva, rajzokkal mutatta volna be azokat a nyomokat, amik a fejemben éltek, és reméltem, hogy valaki már foglalkozott velük mélyebb vagy tudományosabb szinten. Források nyomában bejártam Oxford könyvesboltjait, és meglepődtem, milyen tudatosan és logikusan rakják polcra a könyveket, nem is beszélve arról, hogy minden témában legalább tízszer annyi ko-

molynak tűnő szakkönyvet találtam, mint kis hazánkban (tisztelet néhány könyvesboltnak). Így akadtam rá az egyik legnagyobb segítőmre, TRISTAN GOOLEY-ra, aki könyvében, a *The Walker's Guide to Outdoor Clues and Signs*-ban pont azokról a nyomokról ír, amikre én kíváncsi vagyok. Ráadásul olvasmányos, saját élményeivel és tapasztalataival gazdagítva, ami így tényleg nagy segítséget jelentett, hogy rendezzem a fejemben azokat a nyomokat, amiket fontosnak éreztem bemutatni. Természetesen nem erre az egy forrásra támaszkodtam, de megörültem, hogy valaki ilyen átfogóan és népszerűen (*The Sunday Times:* Top 10 Bestseller és *BBC Countryfile:* Book of the Year) karolta föl a témát.

A megismerés módszere

GRÓF TELEKI PÁL így beszélt 1937-es rektori tanévnyitó beszédében, melyet a Műszaki Egyetemen tartott, hogy a szigorú nevelésben részesülő mérnököket a finom szemlélődés irányába terelje:

„A tájmegfigyelés, az ismertnek és ismeretlennek együttes kapcsolatban való érzékelése, a mindenség egy közvetlenebb, esetleg legközvetlenebb bennünket körülvevő részletén, tudásunknak értékes kiegészítője, problémák teremtője és gondolkodásunk elmélyítésének útján vezetőnk lehet."

Úgy gondolom, a gróf jól összefoglalta, milyen hatással van az emberre a szemlélődés, de még többet láthatunk benne, ha ezt egy rendszer mentén tesszük. Nem mindegy tehát, hogyan szemlélünk egy tájat, tájrészletet, mert egészen mást szűr le az agyunk a befogadott információkból, ha ezzel vagy azzal kezdjük. Ennek elkerülésére dolgozta ki TRISTAN GOOLEY és vele párhuzamosan a volt Corvinus Egyetem – a mai Szent István Egyetem – Tájtervezési Tanszéke (Tájműhely kutatócsoportja) a következő módszert: FÁKUNYÉR (eredetileg SORTED, ami valóban jobban hangzik, de magyarul inkább értelmezhető, ha átalakítjuk). A FÁKUNYÉR hat szempontot rejt, melyeket sorban érdemes egy táj megfigyelésekor végignézni.

F – forma

A táj formáját leggyakrabban két nézőpontból látjuk, felülről (GPS, Google és ritkán papírtérképek), illetve oldalról, de csak szemmagasságból, ahogy haladunk benne. Ez a két nézőpont egy táj esetében elég lehetne ahhoz, hogy megismerjük a domborzatot, lejtési viszonyokat és a fontos tájelemek helyét, de mégsem ad olyan átfogó képet, mint ha egy sziklára kiülve valódi 3D-ben tárul elénk, minden kis kiemelkedésével, csermelyével együtt. Tapasztalatból mondom (és mások is alátámasztják ezt), a térképek önmagukban nem árulnak el mindent a terület adottságairól. Ha valaki megtanulja a szintvonalakat olvasni, nagy meredélyeket kerülhet el, mert lát olyan terep adta nehézségeket, amit e nélkül le kéne gyűrnie. A forma vizsgálatának lényege, hogy pontosabb információkat szerezzünk a meglévőknél, keressük a magaslatokat, völgyeket, mert ezek olyan minták, amit mindenki felismer és – ami fontosabb – meg is jegyez!

ÁK – általános karakter

Nem mehetünk el a formák mellett anélkül, hogy ne kapjunk egy benyomást az egészről mint egységről. Ez az a karakter, ami minden tájon más és más, sőt, később látni fogjuk, hogy egy hegy egyik és másik oldalán is egészen különböző.

U – utak

Ha olyan ponton vagyunk, ahonnan jól láthatók az utak, akkor lehet, hogy már a karakternél felismerjük őket, de fontos, hogy ha nem láthatók, akkor is keressünk arra utaló jeleket, hogy valahol utak, ösvények húzódnak.

Az utak rendszere az ember érrendszeréhez hasonlít, ezért ha egy széles, burkolt úton járunk, és kisebb, hegyre vezető ösvényt keresünk, akkor talán egyértelmű, hogy ne ugyanolyan széles utat keresgéljünk, hanem egy kis keskeny, kitaposott ösvényt. A turisták mennyisége pedig az út szélességével egyenesen arányos, ezért ha kihalt, békés vidékre szeretnénk menni, válasszuk a rég látogatott, ép növényzettel határolt, vékony ösvényt.

NY – nyomok

A táj végtelen mennyiségű, minőségű és egymáson rétegződő nyomot rejt magában. Ha szó szerint vesszük a nyomot, még mindig hosszú listát kell végiggondolnunk, melyet élőlények hagytak maguk után tevékenység közben. Nemcsak lábnyomokra kell gondolnunk, bár valóban az egyik legjobban olvasható nyomok ezek – megmutatja a nyomhagyás idejét, az állat faját, méretét, a közlekedés irányát és sebességét –, de ne feledkezzünk meg a táplálkozás, tisztálkodás vagy éppen játék hagyta jelekre.

É – élek, sarkok

Minden találkozásnál találunk nyomot, akár művelt föld és erdő, kerítés és rét, vagy patak és cserjés határán. Azért érdekesek, és akár forró nyomoknak tekinthető területek ezek, mert az élet sok formája van itt fokozottan jelen. Az áldozatoktól a ragadozókig fel-fel bukkannak állatfajok, mert itt találnak menedéket és táplálékot. A növényzet pedig többszörös gazdagságot mutat például a mellette fekvő szántóföldhöz képest, ahol 1 faj helyett 100 fajt vonultat föl. Ez az a semleges határsáv, ahol minden élőlénynek lehetősége van az életre, ha árnyékkedvelő, azért, ha napimádó, azért.

R – részletek

Ha valaki már elsajátította azt a szokást, hogy egy tájat alaposan megnéz, akkor nem nagy fáradság, hogy a részletekre is kitérjen. Ezt nemcsak egy békés szemlélődésre vonatkozóan értem, hanem menet közben is ajánlott az út szélét, illetve a legközelebbi függőleges felületet nézni, akár szikla, akár egy erdő oldala legyen is. Mert az ilyen tudattalan szemlélődéskor megőrzött részletekből áll majd össze az a tájkép, ami nem fényképezhető le, olyan komplex, és nem rajzolható le, mert nem egy síkból áll. Ezt az elméleti tájképet építjük, gazdagítjuk minden megnézett útszéllel.

Természet hagyta nyomok

Ez a csoport a gazdagabb, de nehezebben észrevehető nyomok együttese, mert a zöld mezőn a zöld nyom el tud bújni, de az avatott szem elől nem tűnhet el. Azonban a jobb átláthatóság kedvéért ezt a nagy kategóriát felosztottam a következőkre: talaj, fák, növények, állatok, levegő, ég, csillagok és nap.

Talaj / alapkőzet

A talaj színváltozása – Nem függetleníthetjük a talajt, ami a földfelszín legfelső rétege csupán, az alatta lévő alapkőzettől. Ezért ha a felszínen megváltozik a talaj színe, az azt jelzi számunkra, hogy az alapkőzetben is változás lehet, és valószínűleg ezt a vegetáció is követni fogja, ha elég kiterjedt változásról van szó. Ha sárga, szürke vagy vörös szín jelenik meg a talajban – erős színnel, nem csak árnyalattal –, akkor az valamilyen állapotú vasat jelöl. A barna – halványtól az erős sötétig – pedig az élethez oly fontos humusz tartalmat mutatja.

Az alapkőzet változása egy domborulat két oldalán – Ha kellemes túrával fölértünk egy emelkedőn, és rálátunk a domb mindkét oldalára, felfedezhetjük a következő jelenséget: azon az oldalon, ahol fölkapaszkodtunk, egészen sima az alapkőzet – ez akkor is látszik, ha rét vagy más növényzet fedi. Ha a túloldalon viszont hepehupás, mély barázdák húzódnak, és szívünk szerint nem arra mennénk le, akkor ez a jelenség régi jégmozgást jelez. Természetesen ez akkor is igaz, ha fordítva történt, a barázdált oldalon mentünk föl – ez a nehezebb, de nemesebb feladat –, és a simán jövünk le.

A kövek mérete – A talpunk alatt lévő kődarabok mérete beszédes, mert a hegyen a „frissen" letört, szétdarabolódott kövek nagyméretűek, éles szélűek, a településekhez közel a koncentrálódó forgalom miatt elaprózódnak, kisméretű kavicsokká válnak, és élességük is csökken. A kavicsok tehát mesélnek!

A sziklák rétegződése – Egy nyílt sziklafal vagy felszín a benne látható rétegek irányával árul el magáról és a tájrészletről valamit, mert a kövek

iránya a csúcsot és a völgy végét összekötő vonallal párhuzamos, ezért ha ezt az irányt követjük, fölfelé a völgy csúcsára, lefelé a völgy aljára jutunk.

A kövek közelről – Ha egy követ megnézünk, beszédes lehet több tulajdonsága is. A színe a talaj vas- és mésztartalmáról és kémhatásáról árulkodnak, a benne látható kis, kerek buborékok vagy mélyedések pedig víz, jég jelenlétét, hatását jelzik.

Növények

A bokrok levele – A maguk módszereivel a növények is reagálnak a környezeti viszonyokra, például egy hegyoldalt vizsgálva, a magasabban élő bokrok nagy leveleket és dús ágrendszert növesztenek, mert elég fény és hely áll rendelkezésükre, ezzel szemben a völgyben élő fajtársaik kisebb leveleket hoznak, és egészen más habitust mutatnak.

Szélfútta gyep – A hegyoldalon megtelepedő gyep több hatásnak van kitéve, és a szél az egyik legerősebb tájalakító erő, ez látszik a társulás fajösszetételén, a szeles oldalon sokkal szegényesebb és térben laposabb. A napos részen ezzel szemben gazdagabb az élővilág, és dúsabb, élettel telibb a kép.

Rózsaszín vagy kék – Ha a virágok iránt érdeklődünk, hamar láthatunk olyat, hogy egy faj példányai egymástól nem is olyan messze más-más színben pompáznak. Ezt nem más okozza, mint a növények alatti talaj kémhatása.

Fák

Alak – A fák alakja árulkodó jel egy avatott vagy jó érzékkel következtető ember számára. Attól függően, hogy alföldön vagy hegyvidéken sétálunk, a környező fák alakja sokat elmondhat a viszonyokról, különösen, ha egyedül álló fát találunk, mert az bizony jobban ki van téve az elemek játékának.

Ritmus – Első ránézésre lehet tudni egy erdőről, hogy emberi kéz ültette, vagy a természet. Ez legnyilvánvalóbban a fák ritmusán mutatkozik meg, mert a faültetvényben nyílegyenes sorokat fedezhetünk föl, míg egy

természetes erdőben vagy csoportok, ligetek vannak, vagy semmilyen elsőre leírható ritmus nincsen. Még akkor is gyanakodhatunk emberi beavatkozásra, ha elsőre nem tűnik annak, mert vannak olyan erdőművelési módok, melyek természetszerű képet hoznak létre, de mégsem teljesen élethűt. A valódi erdőben nemcsak csemetét és fiatal fát találunk, hanem nagyon idős veteránt és magoncot is. Akkor működik jól az erdő, ha legalább 10%-a 80-100 éves példány, mert ezek körül már olyan kis közösség alakult ki, amit nem pótolhat az erdész tíz másik, de fiatal fával.

Méret – Egy fafaj egyedei nem egyforma magasságra nőnek, de ha valaki tudja, mekkora szokott lenni például egy mezei juhar, és lát egy feleakkora példányt, biztos szöget üt a fejébe, mi lehet az oka. A leggyakoribb limitáló tényező a víz. Egy hegytetőn álló faegyed feleakkorára nő, mint a szurdokvölgyi testvére. Hegytetőn nincs elegendő víz, hogy magas és nagy levelű fa nőjön. Sőt, még egy nehezítő tényező van a fennsíkon, mégpedig a szél. A kettő együtt olyan hatásra képes, hogy a tundrán kétdimenzióssá lapítja a fűzfákat. Egyszerűen talajszinten tartja az erős szél. Elkötelezetett erdészek mesélték a következő megfigyelést: ha egy területen, ami egyébként jó adottságokat mutat (humuszos talaj, nedves környezet, megfelelő talajszint feletti magasság), és mégis kis fákat, illetve egyforma korú bokrokat látunk, ez nem jelenthet mást, csakis róka járta területet.

Tönk – A kidőlt tönkök iránya a területen uralkodó szélirányt jelzi egyértelműen. Még akkor is, ha már a gyökerek elkorhadtak, és a tönk a talaj részévé vált, a földkupac őrzi a fa emlékét.

Állatok

Számunkra talán a legérdekesebb nyomokat az erdőben a nagytestű állatok hagyják. Nemcsak azért találjuk megkapónak a sárban látható rókanyomot, mert a róka egy „bennszülött" élőlény, hanem azért is, mert ebben az esetben nem csak természetfilmen találkozunk kézzel fogható bizonyítékkal. Azokról a nyomokról, amik egyértelműnek látszanak – lábnyom, szőrcsomó, koponya, ürülék – most nem ejtek szót, csak néhány érdekességről röviden.

Gödör – Nemcsak az emberek ásnak gödröket, hanem a nagyvadak is. Különösen nagy tehetsége van a vaddisznónak ebben a műfajban – a legtöbb állati eredetű gödör tulajdonosa egy-egy vadkancsalád. Ezeket a gödröket dagonyázásra használják, rendszeresen megfürdenek benne, ezzel tartva tisztán a szőrüket. Erről is lehet megismerni a mélyedést, mert a sárban ott van a vaddisznó szőrlenyomata.

Rágás – Egy rét mellett emelkedő erdőn már első pillantásra lehet látni, mennyi vad él a területen. Ez pedig nem máson látszik, mint a rét szélén álló első sor fa alján, mert nagy vadállománynál teljesen egyenletesen le van rágva, mégpedig szarvasnyak magasságában.

Köpet – A baglyok különös ismertetőjegyeket hagynak maguk után, mert egy-egy sikeres vadászatkor nem eszik meg minden részét a vacsorának, az emészthetetlen szőrt és csontot egybecsomagolva kiköpik. Egy terület uralkodó baglya általában kedvenc fáján vacsorázik, ezért ha egy fa alatt több köpetet is találunk, az azt jelenti, hogy visszatérő vendége van, érdemes a közelében várakozni, ha baglyot szeretnénk látni.

Madár röpte – A túrázók közeledésére madarak röppennek föl a rétről, fákról. Azonban nemcsak ember közelségére, hanem más veszélyre is elrepülnek a madarak, a röptük iránya pedig beszédes, mert ha meghosszabbítjuk a vonalát, bizonyosan azon lesz a ragadozó is, ami miatt felriadtak. Ez lehet róka, sólyom vagy menyét is.

Fecskecsapat – Szép nyári napon nemcsak a melegből lesz sok délutánra, de a fecskékből is, különösen akkor, ha valami készülődik a felhőkben. A fecskék alacsonyan repülve, csapatban kapják el a rovarokat (szárnyas hangyákat, legyeket), amik a légnyomás változása miatt leszorulnak alsóbb rétegekbe. Ha tehát cikázó fecskecsapatot látunk, számíthatunk időjárás-változásra, leggyakrabban szél és eső követi a vadászatot.

Hangyavonulás – Egészen hasonló a helyzet a hangyákkal, mint a fecskecsapattal. Ha egy területen keresztülvonuló hangyaoszlopot látunk, az komoly jele a hamarosan bekövetkező égi háborúnak. A magyarázata nem egyértelmű, miért vonulnak hirtelen a bolyuktól egy másik célterületre. Egyik vélekedés szerint az alacsonyabban fekvő bázisukat hagyják el, mert nagy esőnél arra számítanak, hogy megtelik vízzel. Egy másik elmé-

let azt mondja, hogy ilyenkor sokkal hatékonyabban gyűjtenek hadoszlopban élelmet a nehezebb napokra.

Riasztólánc – Az erdei életközösség egyik fontos információlánca a fákon „leskelődő" madarakkal kezdődik. Nálunk leggyakoribb riasztó a szajkó vagy valamelyik rigófajunk. Ők látják meg elsőként a ragadozókat, majd a hírt továbbadó mókusok, pelék következnek, és végül eljut a riasztás a célcsoporthoz, amik a nagyobb növényevő állatok – nyúl-, őz-, muflon- és szarvascsaládok. Ez a lánc megnehezíti a ragadozók életét, és megkönnyíti a nem ragadozókét. Hiába kiáltották ki a szajkót dúvadnak – szabadon vadászható –, látszik, hogy fontos része az életközösségnek, és inkább óvni kell, nem zavarni.

Levegő / ég

Hűvös fuvallat – Hegyvidéken sétálva, ha hűvöset érez a lábunk, nem rossz lélekre vagy jégtömbre kell számítanunk, hanem patak, völgy vagy sűrű erdő közelségére. Ez a felfedezés segíthet a tájékozódásban, vagy olthatja szomjunkat, ezért érdemes utánajárni, honnan jöhet a hideg levegő.

Délibáb – Egy nyári napon a talaj fölött felmelegedett levegő elemelkedik a földtől és síkot alkot, mely tükörként működik, ha valaki megfelelő távolságról és magasságból néz rá. A tükörben legtöbbször az eget és tág látószögben a környező tájat, de különös esetben mást is láthatnunk.

Piros ég – Régi mondás, de igaz! Ha este fölnézünk a dombtetőre, és azt látjuk, hogy rózsaszíntől bordóig terjedő skálán pompázik az ég alja, akkor számíthatunk arra, hogy következő nap szeles, de valószínűleg száraz idő lesz.

Szűrt fény – Ha azt vesszük észre, hogy egyre csak hunyorgunk, fura fények vannak, és más színben látjuk a várost, tájat, akkor valószínűleg vihar előtti csendben és felhőzetben vagyunk, amit hamar eső fog követni.

Víz / folyó, patak, tó

Változó irány – Egy mocsárba, tengerbe torkolló folyó nem csak egy irányba mozoghat – hanem oda és vissza is, attól függően apály vagy da-

gály van-e –, ezért nem szabad kizárólagos tájékozódási elemként használni, mert becsapós lehet.

Sárga vízfelület – Nem fortyogó felszínre gondolok, hanem síkfelületre, amin egy vékony, filmszerű sárga réteg úszik. Ha az ősz közeledik, akkor ezt a jelenséget a vízparton álló fák – fekete-, fehér- és szürkenyár vagy számtalan fűzfaj – okozzák. Nem is pontosan a fák, hanem a fák levelét támadó kórokozók termése ez a sárga bomlástermék. Ezzel szemben tavasszal – ugyanazokról a fákról – felbecsülhetetlen mennyiségű virágpor, azaz pollen száll a levegőben, és egy szeles napon ez a vízfelületen gyűlik össze. A sárga víz tehát nem szennyezés vagy méreg, hanem természetes festőanyag.

Buborékok alulról – Téli tavon sétálva könnyen találkozhatunk befagyott buborékokkal, amik összeállva kínai pagodának néznek ki. Ezek a „léggömbök" a tó fenekéről emelkednek a felszínre, általában forrásvíz kíséretében. Ha meleg vízről van szó, akkor a víz felszínén hűvösben pára jelenik meg, a nagy halrajokról és a dús növényzetről lehet következtetni, mi is van a mélyben. Hideg víz esetén tisztán látszik a tómeder, és kevés élőlény mutatkozik.

Ugráló halak – Vízen evezve, úszva vagy a vízparton sétálva láthatunk olyat, hogy a halak nem a vízben, hanem a víz fölött mutatkoznak. Ennek több oka is lehet, de a két leggyakoribbat mutatom csak be: az egyik – főleg nyáron – a meleg víz. A tavak legfelső rétege melegszik föl leghamarabb, és ebben a melegebb közegben kevesebb oxigén tud feloldódni. Hosszan tartó melegben a halak megunják az oxigénhiányt, és fölugrálnak a felszín fölé levegőt venni. A másik ok, amiért elhagyják a biztonságot adó víztömeget, amikor a vízben már nem biztonságos. Több ragadozó halfaj van hazánkban, amelyik lendületből támad, és úgy fogja el áldozatait. Az alulról támadó ragadozó tehát elég ok arra, hogy elhagyják a vizet a kisebbek.

Zöld, büdös víz – A vízhez a kék színt társítjuk, de gyakran nem ezt látjuk. Ha zöld vízzel találkozunk, aminek már szaga is van, ott el fogunk gondolkodni, miért ilyen. A legvalószínűbb az, hogy tápanyagtöbblet ke-

rült a vízbe, ami lehet messziről szivárgott műtrágya, nem messze magasodó gyümölcsfa vagy egy állati tetem.

Barna, habos víz – Ahogy a zöld, úgy a barna sem természetes szín egy patak, folyó vagy tó számára. Magyarországon nem ritka sajnos, hogy a félig vagy egyáltalán nem tisztított szennyvizet bevezetik a természetes vízfolyásokba, ami komoly terhelést jelent a közeg számára. A barna szín és a partközelben fölgyűlt hab is annak a jele, hogy a közelmúltban jelentős mennyiségű szerves anyag került a vízbe, amivel nem tud megküzdeni a természetes tisztító rendszere.

Vörös, szagos víz – Még szokatlanabb szín a vörös a víz esetében. A színt pedig az alsóbb rétegekből kioldott ásványi anyag okozza, ám ebben az esetben ez pozitív tulajdonság, és nem kellemetlen, de karakteres szaggal társul. Ilyen vörös vizeknél feltételezhetjük, hogy a benne oldott anyagoknak gyógyhatása van, kis mennyiségnél belsőleg, nagy mennyiségnél külsőleg érdemes alkalmazni.

Szivárványos felszín – A levegőben romantikus, a vízben lehangoló látvány a szivárvány, mert ha a víz felületén látjuk, az azt jelenti, hogy olaj – finomított vagy kőolaj – vagy annak átalakított formája került a vízbe. Ebben az esetben, ha tehetjük, segítsünk megtisztítani a vízfelszínt, mert az idegen réteg elzárja az alsóbb rétegektől a levegőt és így az oxigént is, ami az élőlények számára komoly nehézség – különösen a helyváltoztatásra képtelenek, például a növények számára.

Pisztráng – a sok negatív jel után egy nagyon pozitívat szeretnék bemutatni. Ha pisztrángot látunk egy patakban vagy folyóban, annak egyetlen oka lehet, mégpedig, hogy az a víz, amiben úszkálnak a halak, tiszta, oxigén dús hegyi víz. Mert olyan igényes állatról van szó, amelyik nem marad meg egy napnál tovább abban a vízben, amit nem talál elég tisztának. Ahol tehát pisztránggal találkozunk, ott a vizek minősége nem megkérdőjelezhető.

Nap / Hold / csillagok

„Előttem van észak, hátam mögött dél, balra a nap nyugszik, jobbra pedig kél.” Ez hasznos mondás, de nem mindent árul el, mi alapján tájé-

kozódhatunk a csillagos ég alatt. Néhány könnyen követhető jelenség, ami információval szolgálhat az esti vándorok számára.

Észak – Két egyszerű módszerrel határozhatjuk meg terepen gyorsan, merre is találjuk északot. Az első nappal alkalmazható, a Napot és egy hagyományos karórát hívunk segítségül a művelethez. Az óra kismutatójával meg kell célozni a napot, majd a 12 és az óramutató közti szöget képzeletben megfelezzük. Ez a felező vonal dél felé mutat, tehát meghosszabbítva az ellenkező irányba megkaptuk északot. Ha véletlenül nincs mutatós óránk, kiválthatjuk azzal, hogy egy papírral felrajzoljuk az aktuális órához tartozó mutatók állását – ha lehet, minél pontosabban –, és az előbb leírt módon megkeressük a két égtájat.

Éjszaka azonban egészen más módszerhez kell folyamodnunk, mégpedig a Holdat nevezzük ki tájékozódásunk alapkövének. Ha teljes Holdat látunk, az nem sokat segít rajtunk, de növekvő Hold esetén a holdsarló csúcspontjai kelet felé mutatnak, míg fogyó Hold idején nyugat felé. Ha ezt az információt a tájoló versikével kombináljuk, gyors eredményt kapunk.

Azért, hogy a csillagok se maradjanak ki a sorból, egy csillagképhez kötődő módszert is leírok. A Göncölszekér vagy Nagy Medve a legkönnyebben megkereshető és legismertebb csillagkép az égen. Az északi félteken a Nagy Göncölszekér két hátsó csillagát kössük össze egy egyenes vonallal. A vonalat hosszabbítsuk meg, és mérjük rá ötször a két csillag közti távolságot – ez, tudom, nem egyszerű feladat, de ha csak negyedszer vagy hatodszor sikerül is a mérés, ne keseredjünk el, ott lesz valahol a fényes csillag. Az ott levő erős fényű csillag az Északi sarkcsillag. Tehát arra van észak.

Meteoreső – Látványos és kellemes nyáresti program a hullócsillagnézés. De ha nem tudnánk, milyen hónapot is írunk, akkor hagyatkozhat a Perseidák meteor csoportra, ami minden év július végétől augusztus közepéig záporozik a Föld légkörébe, és látványos csíkot húzva ég el abban. A hullócsillagok felbukkanása így egyértelműen augusztushoz kötődik, és jelzi a nyár végének közeledtét.

Narancssárga Hold – A nagyvárosok gyakori jelensége, de nem új, a maga nemében. A hiedelem szerint narancs holdat követő napon viharos

szél várható. Ezt el is hihetjük, de egy biztos: azon az éjszakán a levegő nem olyan tiszta, mint máskor. Mert nem mérgében lesz narancs színű a Hold, hanem azért, mert rá eső napsugarak megtörnek és térülnek a levegőben lévő pára és por miatt. E kettő közül a pára valószínűleg nem emberi tevékenységnek köszönhetően került a levegőbe, a por viszont inkább. Bár a sivatagban egy-egy szeles nap után jelentős mennyiségű por lesz a levegőben.

Fényszennyezés – Ember lakta területek jellemzője, ami az állatvilágra is erősen kihat. Nemcsak az augusztusi csillagnézésünket lehetetleníti el, hanem számos élőlény biológiai óráját zavarja meg – lepkék, madarak, denevérek. Mindemellett kedvező tulajdonsága is van: ha eltévedünk túra közben, és nincs más kapaszkodónk, vagy csak megerősítésre van szükségünk, akkor nézzük figyelmesen a horizontot, és ahol fényesebb, de nem szokványos színű fényes területet látunk, ami egy pontból indul, és gyengül fölfelé, az valószínűleg a legközelebbi települést jelzi.

Fényes csillagok – Ez télen-nyáron felfedezhető nyom. Ha sok csillag látszik, és a szokásosnál fényesebbek, akkor nyílt éjszaka lesz, lehűl az idő, és másnap több fokkal kevesebb lesz, mint az előzőeken. Egyes vidékeken erős szelet is társítanak a fényes csillagokhoz, de úgy gondolom, ez hazánkban tájegység függő. Az Alföldön könnyebben alakul ki szél, mint egy hegyvidéki városban.

Ember hagyta nyomok

Eredetileg csak ezekkel a nyomokkal szerettem volna foglalkozni, de a kép úgy teljes, ha ez csak a felét adja a kutatásnak, mert az a közeg, amiben az emberi nyomok találhatók, mind természeti, ezért nem választhatom el a kettőt egymástól. Az ember hagyta nyomok igen értékesek; van, aki már el is kezdett velük országos szinten foglalkozni. Egyik legelkötelezettebb kutatója DR. CSEMEZ ATTILA, a Szent István Egyetem oktatója, aki egy évtizeddel ezelőtt nevezte az emlékeket őrző nyomokat tájértékeknek, melyek nem védett, ám fontos elemei az emberi történelemnek, és táji környezetben találhatók. Azóta is gazdagítja egy tanszéki cso-

port a tájértékek tárházát, és dolgoz ki értékelési módszert azok egyetemes értékének megállapítására.

Az ember tevékenysége azonban több témára bontható, és ezzel a nyomok is más-más megítélés alá esnek. A következő tevékenységi körök különíthetők el tisztán: *mezőgazdaság, települési élet, katonai tájalakítás, vallási kötődés* és a sokszínűsége miatt a *határjelek* számomra – és a konferencia címe miatt is – külön kategóriába kerültek.

Mezőgazdasági

Mint minden emberi tevékenység, a mezőgazdaság is árulkodó nyomokat hagy maga után. A táj őrzi a tevékenységek nyomait, de ma már olyan mértékű a műveltség, hogy alig maradtak érintetlen területek, ahol nem járt ember, vagy nem látszik hatása. Néhány elemet mutatok be, ami a művelésről tanúskodik, viszont amikor ezek keletkeztek, az emberek még sokkal alázatosabban viselkedtek a természettel szemben. Mondhatnánk, tisztelték a tájat.

Mezsgyék – Kócos határsávok két művelt terület között. Egy nézelődő számára ennyit jelent a mezsgye, pedig ennél sokkal több rétege van, bár valóban ennyi látszik belőle. Először is telekhatárként működik, ha egyszer kialakult egy mezsgye, az ott is marad, nem megy odébb, nem szántják be a gazdák, mert nem érdemes. Itt gyűlik össze az évek alatt a földből kifordult kövek tömege, itt nőnek erős „gazok" – gazdasági szempontból tényleg gaz, ökológiai szempontból viszont kincs –, és innen tudni, menynyi nedvesség van a talajban. Ez a sáv fontos közlekedési folyosó is, olyan nagyobb cserjés vagy fás területeket köt össze egymással, amik az állatok számára egyébként elérhetetlenek lennének. A ragadozók elől menekülő rágcsálók itt tudnak elbújni, mert a „kultúrsivatagok" ebből a szempontból használhatatlanok. Végül, de nem utolsó sorban, ezek rezervátumok! Ezer évvel ezelőtt a mai művelt területek helyén rétek gazdag füveit fújta a szél. Ma a kukorica 15 fajtája áll katonásan, táblával, nehogy eltévessze az ellenőr, mit is ültetett a gazda. A mezsgyék azok a területek, ahol volt esélye megmaradni az eredeti növényzetnek. Az Alföldön például a löszgyepek utolsó mintaterületeivel találkozunk egy-egy művelt tábla szélén. Ide jár-

nak a biológusok tanulmányozni, milyen is a löszgyep. Szomorú, igaz? Ha tehát művelés alatt álló tájrészen sétálunk, és kócos csíkokat látunk a határban, bátran menjünk közelebb, és nézegessük kicsit az itteni növény- és állatfajokat, mert számos ritkasággal futhatunk össze.

Hagyásfák – A régi pásztorok tudták, mi jó az állatoknak, és mi jó a rétnek. Egy-egy legeltetett területen a bozótost kivágták, de a köztük növő, értékesnek ítélt fákat, leggyakrabban termő fajokat – vadalma, vadkörte, som, berkenye, szelídgesztenye – meghagyták, hogy a mezőn dolgozóknak egy kis élelemmel szolgáljon. Egy-egy idős fát nagy becsben tartottak az emberek, gondozták, az alatta pihenő állatok trágyázták, és a hozzá dörzsölés során minden kórokozót el is távolítottak a törzséről. Érdekesség, hogy ennek a külterületen álló fának a gyümölcsét le lehetett foglalni, ha valaki időben lépett, és szemfülesen megelőzte a többi jelentkezőt. Ezt egy jel elhelyezésével tehette meg a falu lakosa: ha szalmakoszorút vagy más, feltűnő, de helyi anyagból készült tárgyat helyezett el a fán (korai *land art*), akkor ez foglalásnak számított. Nem akadályozta meg viszont az arra járó vándorokat, tanítókat vagy juhászokat, hogy élvezzék a fa termését. Ma ritkán láthatunk ilyen koros, egyedül álló fát a határban, de még mindig akad hazánkban olyan települési szegély, ahol figyelnek a meghagyásra.

Legelők, kaszálók füvei – Ha egy békés, fotogén rét mellett haladunk, és gyanúsan egykorúak a növények, valamint egyenletes eloszlásúak a fajok – ezt füveknél nehéz megállapítani, de az látszik, hogy a különböző kalászok milyen ritmusban váltakoznak –, akkor arra kell következtetnünk, hogy valószínűleg egy jól ápolt, kaszált rétet látunk. Van egy nagy előnye ezeknek a területeknek, mégpedig a konzervatív hozzáállásuk. Ha egy réten rendszeresen levágják az 5 cm-nél nagyobb növényeket, az azt jelenti, hogy nincs esélye cserjéknek megtelepedni és beárnyékolni a gyepszintet, ahol a legtöbb értékes lágyszárú él. Ismert, védett lágyszárú például a kikerics, tavaszi és őszi egyaránt. Akit viszont nem a növények érdekelnek, az is talál érdekességet egy kaszálón. Kiemelkedően gazdag rovarvilága van egy-egy ilyen területnek, számos pillangófajjal, szitakötővel vagy bogárral találkozhatunk. És ha már a rovarok megjelentek, akkor

a rájuk vadászó hüllők és kétéltűek sem kis számmal mutatkoznak. Érdemes tehát csendben vizsgálódni a kaszált területeken, mert biztos találkozunk egy-egy „helyi lakossal”.

Felhagyott gyümölcsös – Egyedi értékű és hangulatú helyek az országban a régi, de már nem használt gyümölcsösök.

Szekérút – Nem különbözik sokban egy ma is használt földúttól, de mégis más hangulatú egy régi, generációk óta használt szekérút. Először is, a keréknyom sokkal keskenyebb, mint ha például erdészeti út lenne, ahol széles kerékkel, nagy sebességgel járnak rajta. Másrészt nincs burkolata, látszik a talaj vagy alapkőzet, sokszor már a kibukkanó kődarabok is lekoptak, lekerekedtek az évszázados használattól. Harmadrészt követi a tájat. Nem bevágásban fut, ahonnan nincs zsiráf, aki kilátna, és nem töltésen, ahonnan ha legurul a hordó, nem gurítják vissza! Ha egy út ennek a három feltételnek megfelel, akkor valószínűleg régen ez fontos szekérút volt, vagy kereskedelmi célból használták, például települések között vagy termő terület és lakóhely között. De egy biztos, vezetett valahova!

Buja domb – Hegyvidéken vagy síkon túrázva egyaránt találkozhatunk dús növényzetű területtel. Biztosan számos magyarázata van, miért dúsabb ott a növényzet, mint máshol, de ebben az esetben arra a jelenségre szeretném felhívni a figyelmet, amikor nem síkfelületen helyezkedik el ez a dús növényzet, hanem dombon. Legvalószínűbb, hogy a domb valaha trágyadomb volt, és ma a felgyűlt tápanyagoknak – főleg nitrogén és foszfor – köszönhetően, a rajta megtelepedett gyomtársulás burjánzik. Ahol viszont trágya van, ott valahol állat is, és ahol állat, ott valószínűleg ember is. Pár perces sétával tehát tanyához, állattartó telephez vagy faluhoz fogunk érkezni. A szagokból pedig egy tapasztalt természetjáró meg tudja állapítani, milyen állat hagyatéka a domb.

Települési

A települések speciális, emberiesített tájrészletek, de nem függetleníthetők a táj egészétől. Éppen ezért vannak maradványok, amik összekapcsolják a várost a természettel. Néhány nyomot mutatok be ezekből a kapcsokból.

Kerítés – Számos helyen találkozik az erdőjáró kerítésmaradvánnyal, akár több tíz méteren keresztül követhető mennyiségben, akár csak lenyomatként egy-egy idős fa kérgén. Az, hogy a kerítés mit zárt el és ki elől, az már a helytől függ. Lehet, hogy egy hegyi faluhoz tartozó gyümölcsöst véd a fiataloktól, vagy a vadaktól védi az erdészet által ültetett új erdőrészletet, nehogy tövig lerágják.

Települési kőfelületek – Egy településen sétálva sok nyommal találkozunk, ami mind a környező hegyekről árulkodik. A kerítések lábazata, a házak alapja, a sziklakert anyaga mind helyi anyagokat tartalmaznak – jó esetben ez egységes, nem más országbeli követ hoznak be. Ha tehát figyelmesen sétálunk egy faluban, és nem úgy megyünk el egy főtéri szobor talapzata mellett, hogy ilyet már láttunk, akkor megtudhatjuk, milyen alapkőzet jellemző a környéken, miből épül föl a szomszédos hegy, és milyen módszerrel nyerték ki onnan (robbantott, vágott, aprított).

Kupacnak tűnő tárgy – Nem ritka hazánkban, hogy a hírek elhagyott tanyákról szólnak, de nemcsak ilyen módon hagynak nyomot maguk után a korábbi lakóegységek. Akár önálló tanyáról, akár kis hegyi faluról van szó, a nyom ugyanolyan lesz. Az elhagyott épületek helyén kis földhalmok emelkednek, gyanúsan szabályos alakban, de a rajta élő növényzettől nehéz megállapítani, milyen korú épületről van szó, és milyen anyagból lehetett korábban.

Várfal – Egy nagy múlttal rendelkező városban sétálva – különösen, ha előtte vagy közben a térképet is megnéztük–, feltűnhet, hogy az utcaszerkezet vagy -karakter egészen eltér a város magjában és a külső részeken. A szerkezet változása természetesen az időbeli ugrást jelzi, a kettő találkozásának határa pedig a városfal. Ez lehet önálló faldarab, házba épített vagy kerítésként használt szakasz, de biztos, hogy régen egy egészként működött.

Katonai

Lövészárokrendszer – Az egész területet megfosztották a növényzettől, mára azonban újra erdőben kereshetjük a nyomokat. Legmarkánsabb elemei a mellvédek, melyek alacsony, gyakran párhuzamosan futó sáncok, mere-

dek oldalfallal, melyre már felkapaszkodott a növényzet, és csak a gyökerek közt látszik ki az a kő, amit a katonák raktak össze saját védelmükre.

Sziklák – Lövés- és robbanásnyomok hű őrzői, pókhálószerű nyom a sziklák oldalán.

Kilátószikla, magaslat a Duna mentén – Azt gondolhatjuk, innen milyen jól belátható és védhető a terület, és ha a talaj felső rétege alá nézünk, lehet, hogy római kori falakkal találkozunk, sőt biztos! Budapesttől Esztergomig szinte nincs olyan terület, ahol ne találnánk római emlékeket. Minden arra utal a tájban, hogy itt már valaki átgondolta a viszonyokat. Párhuzamosan futó barázdák a földön: régi vízvezeték felszíni jelei. Embermagasságú, hosszan futó dombok, a limes maradványai. Igaz, hogy a rómaiak számos helyen alakítottak a magyar tájon, de mindezt hozzáértéssel és a táji adottságokkal harmóniában tették, ezért lehet, hogy elsőre nem derül ki, mekkora építmény van a talpunk alatt.

Vallási

A keresztény és egyéb felekezetek jelentős hatással bírtak a tájra. Csak néhány példa: szerzetesi zöldséges és fűszerkertek, szent ligetek. Hazai példának a tihanyi levendulást mondanám, mert a mérete már tájhoz illő, és ismertsége tagadhatatlan. Mára azonban visszahúzódtak az ilyen irányú beavatkozások, és csak itt-ott találkozunk vallási témájú nyommal a tájban. Íme, néhány saját élmény.

Kőkereszt – A falusi élet fontos emlékpontjai még ma is. Nem mondok újat vele, hogy a magyar falvak öregszenek, és szinte csak a 60 évet betöltött emberrel találkozni, ha valaki elhagyja a város szemellenző közegét. Az idős emberek pedig sokan ápolják még a számukra hagyományértékű szokásokat, például a keresztlátogatást. A települések szélén álló kőkeresztek fontos pontjai voltak a régi világnak, mert az érkezőket fogadták, a távozókat búcsúztatták, meghallgatták a megpihenők bánatát, kéréseit, és vigaszt nyújtottak sokaknak. Ma ezért a „funkcióért" kevesen keresik fel a kereszteket, de még mindig látni olyan idős, kendős nénit, aki kiballag a falu határába, hogy imádkozzon egyet a szeretteiért. A kereszt környezete jelzi, hogy mennyire tartják fontosnak a lakosok a hitet, és mennyire kon-

zervatívak. Ha le van nyírva a fű, és friss virágcsokor díszíti a kereszt lábát, akkor egy békés, csendes és hívő közösséghez közeledik a vándor. Kivételes esetben egy kellemes liget kapcsolódik a kereszthez, ami minél idősebb, annál értékesebb. Számomra egy 150 éves hársliget jelentette a csúcsot.

Zarándokút – Nem igazi nyom, de a valláshoz és a túrázáshoz kötődik. Magyarországon több zarándokút is húzódik, nem kell Spanyolországig menni, hogy heteken át gyalogos zarándoklaton vegyünk részt. Gyönyörű tájakon vezet a Szent Jakab út és Mária út hazai szakasza, illetve a Gyöngyök útja is.

Erdei szentek – Nem ritkaság, hogy az erdei utak mentén emlékeket találunk. Egy-egy emberre is emlékező táblák vannak fára szögelve, akkor is, ha nem ott hunyt el, csak szerette az erdőt. Különlegesebbek azonban a szenteket ábrázoló nyomok, ami lehet tábla, szobor vagy felirat. A szentek jelenléte kettős: részben a különleges helyeket jelölték meg régen, amikor még érzékenyek voltak erre, és így hangsúlyozták a hely energiáit; másrészt pedig a veszélyes vagy közkedvelt útvonalak mentén helyeztek el védőszenteket, hogy a turisták épségben érkezzenek haza.

Határjelek

Egy földet, melyet művel, birtokol vagy szeret valaki, nemcsak gondozni, hanem védeni is kell. Tudták ezt a régi kor emberei is, mert nagy figyelemmel kísérték, mi zajlik a határban, különösen, ha az ő területük határáról volt szó. Éppen ezért alakult ki széles palettája a határjeleknek, amiből számos típust be is fogok mutatni. Határjeleket a birtokok, földek, telkek találkozásánál helyeztek el, részben, hogy a kerítésépítést kiváltsák – vonalszerű létesítmény helyett pontok, melyek a térben összelátszanak –, másrészt pedig, hogy minden arra járó számára egyértelművé tegyék, itt valaki más földje kezdődik. A birtoklás idejétől függött, hogy szilárd, időtálló jelet helyeztek-e el a határban, vagy ideiglenes, legtöbbször a jel körüli százméteres körzetből gyűjtött anyagokból. A határjelek fontosságát a földművestől a bíróig mindenki számontartotta, ezért évente határjárást

tartottak, és ezek alkalmával felújították a sérült határjeleket, illetve felülbírálták a vitás határkérdéseket.

Ideiglenes határjelek

A határok gyakran egészen különböző élőhelyeken, ökológiai adottságú területeken vágtak át, ezért a határjelek is követték anyagukban vagy származásukban a terep adottságait. Erdős vidéken a fa szolgált az elhatárolás anyagául, sziklás vidéken a kő, alföldi részen a föld, hant és tégla (leggyakrabban vályog). Az ideiglenes jeleket határjárás, -mérés vagy -módosítás alkalmával használták, amit később szilárddal egészítettek ki. Ideiglenes jelként sokszor alkalmazták a földbe karcolt tulajdonosi monogramot, ívek és vonalak kombinációját, keresztet, esetleg karikákat. Ezekkel a jelekkel ma már nagyon ritkán találkozhatunk, de úgy gondoltam, a teljességhez hozzátartozik, hogy bemutassak minél több, korábban fontos határjelet.

Fűcsomó – Hosszú szárú fű esetén tudtak igazi határjeleket létrehozni. Igazi alatt azt értem, hogy a föld felszínétől elemelkedik, és ezzel könnyebben észrevehető messziről is. A füvekből jelet készítettek csomózással, kötözéssel, így kis torony- vagy masniszerű jel alakult ki. Ilyen tornyokkal jelölték ki például a legelőkön az aznap legeltethető területet a pásztor számára, vagy a napszámosoknak a levágandó gabonatábla méretét.

Nádköteg – Vizes területek jellegzetes és közönséges növénye a nád, így az itt készült jelek többsége is nádból vagy más magas vízparti növényből (gyékény, békabuzogány, füzény) készül.

Leveles ág – Egyes vidékeken – a Dunántúl jelentős részén – ezt a jelet *cégér*nek hívták, mert egy földbe szúrt virágos ág bizony feltűnő elemnek, egyenesen mutatónak számított egy mezőn vagy legelőn. Az ágat egymagában vagy más jellel együtt is alkalmazták, például fatönkre erősítve, más fáról származó ággal együtt kiállítva. Ha egy határdombba tűztek friss ágat, azt hangsúlynak szánták, ami felhívja a figyelmet a határ aktualitására minden tevékenységnél, akár legeltetésről, akár utazásról legyen szó. Magyarország északi részén a cégérrel ellentétben *csóvá*t alkalmaztak, ami

nem egy leveles ágat, szalmaszálat vagy fűcsomót foglal magában, hanem egy köteget, ami önállóan jelent meg még a 19. század vidéki telkein is.

Állandó határjelek

Állandó határjelekkel találkozhatunk a 21. században is, ellentétben az ideiglenesekkel, ezért a következőkben bemutatom a legérdekesebbeket. Nemcsak léteznek ezek a jelek, de biztos vagyok benne, hogy a legtöbb fiatal is látott már, csak nem gondolta volna, mennyi jelentés társul egy-egy idős fához vagy kődarabhoz. Különösen azért hiszem azt, hogy legtöbben már láttunk állandó jeleket, mert fotogén helyen és állapotban vannak ezek az emlékőrző elemek. Egy-egy 150 éves fa a zöld búzamező közepén a fotósok kedvenc témája, és így az interneté is. Lehet, hogy a Windows háttérképeiből is egy ilyen jelfa látható valamelyiken.

Határfa – Idős, egyedül álló fák, amik valamikor kis csemeteként indultak száz társukkal együtt a telek szélén, de kiválasztotta őket a terület gazdája különleges fajuk vagy leendő alakjuk miatt. Nem más célja volt ennek a szelekciónak, mint az, hogy az arra járók azonnal felismerjék és megjegyezzék, még akkor is, ha nem volt dolguk a területen. Leírásokban olvasunk különös fákról, amik megyeszerte híresek voltak, és adták tovább a hírt vagy emléket: „Gombos Tölgy", aminek levágott ágai helyén egy-egy nagy gömb nőtt (Alsó-Pelén), vagy az ehhez hasonló, de más fajú „Bötkös Hárs" (Nagyánon). Ismerünk még „Könyökös Fát" Egerszegről és „Híres Szakállas Fát", ami bizonyára csüngő ágú fajta lehet. Nemcsak külső tulajdonság alapján emlékeztek meg egy-egy faluszéli fáról, hanem jó tulajdonsága miatt is: például jól árnyékoló, utasoknak pihenést nyújtó vagy bőven termő, illatos. Ezek az értékes fák állhattak egyedül vagy párban; ha kettőt találunk kint a terepen értékes fából, akkor érdemes az általuk alkotott kapun ki- és benézni, mert a rajta keresztül haladó tengelynek valahonnan valahova kellett mutatnia – legtöbbször egyik falu templomtornyától a másikig.

Átalakított fa – Még természetes hatású, de átalakított fákról van szó, amikor a nagyobb feltűnés érdekében összefonták ágaikat az út fölött, vagy a fiatal fák alsóbb ágait levágták, ezzel rendellenes alakot hozva létre hosszú

távon. Mivel az akkori ember általános műveltségének része volt egy kis botanika, észre is vették az arra járók. Ugyanez igaz a csonkolt, egyedi alakú fákra, amiken látszik, hogy emberi kéz nyomán lett más formája.

Fúrott fa – Fúrott fának hívta a köznyelv sokáig az odvas, madár vagy korhadás vájta, lyukas fát, ám némelyik fa olyan méretű odúval büszkélkedhetett, amit érdemes volt jelnek tekinteni. Akad azonban olyan fa, amit direkt lyukasztottak át, ám ez ma nem dönthető el a sebből, mert a fa igyekezett magán segíteni, és gyorsan gyógyította a seb környékét. A sors játékaként találhatunk olyan idős fát is egy szántó közepén, ami csupán odvas, de semmilyen határhoz nem kötődik, és valószínűleg életében nem is fog. Ezért erre az egyetlen jelre nem szabad támaszkodni, ha le szeretnék keríteni valaminek a területét.

Jeles fa – A *jeles* most nem 'kiemelkedőt' jelent, hanem 'jelzettet', ugyanis elterjedt szokás volt a határfákat a könnyebb felismerhetőség kedvéért megjelölni különböző módokon. Egyik a szegezés, tehát szögbeverés, a másik pedig a bevágás, amit számos alakban (vízszintes rovátka, kör sáv, álló vagy andráskereszt) végezhettek, de időről időre frissíteni kellett. Egyedi esetben képet függesztettek ki a fára, a kép lehetett faragott vagy szenteket ábrázoló.

Határdomb – A földből készült határjelek egészen más karakterűek, mint az előzőekben bemutatott jelek. Olyan vidékeken alkalmazták, ahol sem fa, sem kő nincs elegendő mennyiségben. Föld határok az Alföldön készültek nagy mennyiségben, leggyakoribb alakzatot két dombból alkottak, egyet a határ egyik, másikat a határ másik oldalán emelve. Három birtok találkozásánál három halom állt, mert mindenki csak a saját földjén emelt dombot, máséra nem lépett ilyen szándékkal. Kombinációban is előfordult: például erdőben álló határfa körül létesített domb, ami hangsúlyozta a fán lévő jelet, illetve megóvta az erdő vágásakor a jelölt fát. A dombok magassága a terepviszonyoktól függött, úgy próbálták meg beállítani, hogy a szomszédos telkekről is lehessen látni. Ez sík vidéken térdig érő kupacot kívánt, dombos vidéken viszont akkorát, amiben egy ásó akár el is veszhet. A határokon álló földművek elnevezése változatos, kortól és tájegységtől függően változott: zsombék, hancsik, homp vagy komp.

Egyéb jelek

Határárok – A ki- és bejárást nehezíti meg az arra tévedő ember és állat számára, ahogy régen tette. Az árok mint földmű állhat magában, például szántó körül, társulhat gyeppel egy legelőt övezve, sövénnyel vagy alacsony kőtámfallal, ha állattartó a gazda. Ez utóbbit az angol kertkultúrában *aha* ároknak hívják, mert az arra tévedő birka ezt gondolhatja, amikor meglátja az előtte mélyedő árkot a fal tetejéről. Ijesztő, de hatásos. Kevés eltévedt angol birkáról tudunk az ároknak köszönhetően. De a lényege az árkoknak, hogy körbeveszik a területet, ezért ha a terepen találkozunk egy árokkal, ami nem vízelvezetőnek néz ki, nem feltétlen érdemes követni, mert csak egy következő telekig vezet el.

Határkő – A követ mint határjelet a tartóssága miatt nagyon kedvelték országszerte, ezért ahol sok kő volt természetes formában a környéken, temérdek mennyiségben használták, és ahol nem volt eredendően kő, oda messziről vittek. A kövek munkáltsága nagy változatosságot mutat, az alakítatlan terméskövektől a faragott, feliratos kövekig mindennel találkozhatunk a határban. Az alakítatlan köveket határdombok tetején helyezték el, mert úgy gondolták, hogy a természet ilyen kompozíciót biztos nem hozna létre, ezért fel fog tűnni az arra járóknak. Köves vidékeken már egyedi nevekkel illették a kövekben gazdag határokat: „küsziklás hánt határ", „kü megye" vagy „a kőszálnál".

Előfordult olyan eset, hogy kőhiány volt a településen, a malomban viszont fölszabadult több régi malomkő. Nem tétováztak az öregek, malomköveket raktak le határkő gyanánt, és működött is, míg ki nem cserélték vagy el nem gurították onnan. Ha úgy tűnt régen egy-egy kőről, hogy már nem tölti be a funkcióját, átalakították. Így esett, hogy egy nem használt határkőből kereszttalapzat, tűzhely vagy kerítéslábazat vált. Még ma is érvényes, hogy ha faluhelyen egy-egy oda nem illő méretű vagy anyagú követ látunk, el szabad gondolkodni, hogy került oda, és mi lehetett azelőtt. Valószínűleg határkő! Az eltávolított kövek helyén pedig ott maradt a verem, ami árulkodó jel lehet a tájban. Mindenképp azt jelzi, hogy itt állt valami. A 21. században nem biztos, hogy a határkő lesz a jó megoldás, mert

egy leszállított villanyoszlop vagy KRESZ-tábla is hasonló nyomot hagy, de ha a kontextusba beleillik, nem kizárt, hogy kő állt a verem helyén.

A lyukas kövek az odvas fákhoz hasonlatosan feltűnőek voltak a tájban, ezért gyakran alkalmazták őket, annyi lyukkal a tetejükön, ahány falu vagy birtok összefutásánál állnak. A lyukakat komplexitásban már csak az írás múlja fölül, aminek hossza a kő méretén vagy a kőfaragó türelmén múlt csupán. A rövid feliratot nem kell bemutatnom, mert egy „BP" is beszédes lehet, de a hosszúra leírok egy példát, amit Fejér megyében, Magyaralmás határában jegyeztek le: „Possessionis Magyar Almás Illustrissimi Domini Comitis Esterházy 1802"

KITEKINTÉS

Olyan elemeket gyűjtöttem össze a kitekintés alá, amik eszünkbe juthatnak, ha a tájra gondolunk, de nem illettek bele a fenti csoportok egyikébe sem. Mindegyik elem csak felvetés, mert az, hogy ide mi tartozik, mindenki számára mást jelent, az olvasó vagy túrázó asszociációján múlik. Nekem, miközben írtam a könnyen besorolható jeleket, a következők társultak a listához.

Turistajelek – Tagadhatatlanul részei annak a tájnak, amit a ma embere ismer és bejár. A jelek nélkül szinte elveszettnek éreznénk magunkat, mert egy kék vagy sárga csíkot hajlamosak vagyunk a megmentőnknek tekinteni. Hozzá kell azonban tennem, hogy Magyarországon nem olyan könnyű eltévedni, ha valaki a természet és ember hagyta nyomokat kicsit is ismeri. Olyan hamar ki fog találni a végtelennek tűnő erdőből, amire álmában sem mert volna gondolni. De mindennek ellenére jó érzés, hogy ott vannak a fákon a számtalan információt rejtő jelek, és bármikor fordulhatunk hozzájuk segítségért – azért ezt a nyelvet is kell beszélnie annak, aki segítséget kér, legalább alapfokon.

Mégis hogy tekinthető nyomnak? Vessük össze a jelek minőségét, állapotát és a környezetében vezető utakat. Harmóniát mutatnak? Akkor ez azt jelenti, hogy népszerű, karban tartott és gyakran látogatott útvonalon haladunk, különösen, ha egy-két letört ág vagy frissen taposott növény árulko-

dik az előttünk haladó sebességéről. Ellenkező esetben (kopott jel, benőtt út) arra következtethetünk, hogy nem egy aktív útvonalat fedeztünk fel, vagy azért, mert nem szerette a közönség, és másikat keresett, vagy időközben megváltoztak a körülmények, és nem oda vezet, ahova korábban. Ezt saját élménnyel tudom alátámasztani: térképen jelölt úton haladva arra lettem figyelmes, hogy a jelzést a fákon vagy áthúzták, vagy már nincsenek is. Nem törődve a közvetett jelekkel, haladtam tovább az elméleti útvonalon, de szerencsére nem gepárdsebességgel, mert az út egy ponton megszűnt létezni, és átváltozott kőbányává. Az út tehát önhibáján kívül került ki a figyelem középpontjából, de az eltévedt vándornak így is kárpótlásul szolgál a látvány, amit egy ekkora tájseb és az általa feltárulkozó táj jelent.

Land art – Tudom, hogy nem klasszikus jele egy erdőben az emberi jelenlétnek, viszont igényes és alázatos változata. Külön tanulmányt szentelhetnénk annak, milyen anyagok felhasználásával és milyen arányú módosítással számít még egy alkotás land artnak – vagy ahogy egy budapesti alkotócsoport nevezte el, és erről önmagukat is: TÁJ ÉK. Nemcsak magukat kortárs művésznek kikiáltó bátrak próbálhatják ki ezt a műfajt – és ezért tartom nagyszerű ágazatnak –, hanem bárki, akit megérint a természet végtelen tárháza, és ebből létre is tud hozni valamit, amiben némi művészet is felfedezhető.

Erdőmentés – Ha a megismerés módszerét az elején bemutattam, akkor a végén a kötődés egy technikájáról ejtek néhány szót. Nem elég ismerni egy erdőt, rétet vagy patakot. Ahhoz, hogy részévé váljon a mentális térképünknek, vagy másképp fogalmazva, a szeretett helyek listájának, nem elég bebarangolni. Tenni is kell érte, mert a felelősségérzet kialakulásához olyan erőbefektetésre van szükség, amit nem magunkért végzünk. Ez az én esetemben az erdőmentés. A táj megismerésének egy magasabb foka ez, mert amelyik erdőt már egyszer tisztítottam, mentettem, attól a naptól fogva úgy gondolok rá, hogy az egy kicsit az én erdőm is. Ez az érzés, ahogy a Tchibo-reklámban mondják, felbecsülhetetlen. Egy állatkerti örökbefogadó oklevéllel sem ér föl! Még a tigrisével sem.

Kertrégészet – A kert a táj része, de egy speciális, erősen alakított, ember uralta tájrészlet. Mégis alkalmazhatók itt is a nyomolvasási technikák,

mert a logika, ami mentén felgombolyítjuk a szálakat, hasonló. Ha egy kastélykertben utat keresünk, nem a legnagyobb sűrűségben kell kezdeni, mert ott még 200 évvel ezelőtt sem valószínű, hogy út lett volna. Először az egyik legkomolyabb műszert, a szemünket vessük be a kutatásban, és keressünk apró domborulatokat, amik árulkodnak az épített út helyéről. Közben vizsgáljuk a fák helyzetét, mert nem vándorolnak a fák, tehát ha 100 éve ültették, és még létezett az út, akkor a fák követték az utat, nem benne álltak. Ilyen logika mentén számos kérdést meg fogunk tudni oldani. Ha mégsem, akkor folyamodjunk a modern technika eszközeihez (pl. geofizikai radar, fakopp, teodolit és lézeres felmérő eszköz).

Tájrajzolatok – Ami a megismerést illeti, nincs jobb és hatékonyabb módszer a rajzolásnál. Egyszerűen a folyamat, amíg a táj képe bemegy a szemünkön, leképezzük az agyunkban vonalakká, eljuttatjuk a kezünkig, megrajzoljuk vonalról vonalra, majd megnézzük, nem helyettesíthető szinte semmivel. Mert minden karakterelem egyszer járt bennünk, akár tudunk róla, akár nem. Ma azonban kevesen ülnek le túra közben rajzolgatni, ezért alternatívaként a fényképezőgépet tudom ajánlani. Nem olyan alapos, de a kis kivágatok segítségével, amit magunk komponálunk, befogadható szeletekre daraboljuk a nagy egész tájat, és ezzel megismerhetővé tesszük saját magunk számára.

Ezzel a gyűjteménnyel szerettem volna bepillantást nyújtani abba a fantasztikusan informatív, mégis állandóan változó világba, amit természetnek nevezünk. Akkor is annak nevezem, ha az ember nyomokat hagy benne. Azt hiszem, az írásból érződik, mennyire rajongója vagyok a tájnak, a táj elemeinek és nyomainak. Természetesen nem várom el, hogy bárki, aki olvassa, hasonlóan érezzen, de remélem, egy-egy nyommal felkeltettem azok érdeklődését, akik korábban elmentek egy kőfal mellett, vagy semmibe vettek egy féloldalas fenyőt. Az írás csupán bevezetője lehetne egy szótárnak vagy nyelvkönyvnek, mely a táji nyomok nyelvének titkait adja át az érdeklődő számára, de kitartó megfigyeléssel egész életen át bővíthető. És bővítendő!

Irodalomjegyzék

ATTENBOROUGH, DAVID 1995. *A növények magánélete*. Budapest.

CSATHÓ ANDRÁS ISTVÁN 2009. A mezsgyék természetvédelmi jelentősége és védelmük időszerűsége. *Természetvédelmi Közlemények* 15.

DR. CSEMEZ ATTILA 1996. *Tájtervezés – tájrendezés.* Budapest.

DR. CSEMEZ ATTILA 2011. Egyedi tájértékek kataszterezésének története. In: MÁTÉ ZSUZSANNA – DR. KOLLÁNYI LÁSZLÓ szerk., *Rejtőzködő kincsek, tájértékek Magyarországon.* Budapest.

DODDS, ANDREW 2012. *A pattern to make the city by.* Londonderry.

EGYED ADRIENN 2009. A táji értékek és a mentális térképezés. In: SALLAY ÁGNES szerk., *Ormos Imre tudományos ülésszak, tájépítészeti tanulmányok.* Budapest.

JOMBACH SÁRNDOR 2011. Mi a térkép és mi a szerepe a tájrendezésben? In: SALLAY ÁGNES szerk., *Tájtervezés és területfejlesztés*. Budapest.

MEGGYESSI TAMÁS 2011. A történeti települési táj. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti Folyóirat* 21. Budapest.

SALLAY ÁGNES – MOLNÁR JÓZSEF LÁSZLÓ – SZABÓ ÁRON – VALÁNSZKI ISTVÁN 2012. Táji és természeti értékek az agglomeráció szorításában. In: SZENTELEKI KÁROLY – SZILÁGYI KINGA szerk., *Fenntartható fejlődés, élhető régió, élhető települési táj*. Budapest.

TAKÁCS LAJOS 1987. *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon.* Budapest.

GOOLEY, TRISTAN 2014. *The Walker's Guide to Outdoor Clues and Signs.* London.

Tájékozódási füzet 2014. Magyar Cserkészszövetség.

GOMBKÖTŐ BENCE

Iskoláimat Orosházán végeztem. 2013–2017-ig a Szegedi Tudományegyetem Keleti Nyelvek és Kultúrák BA szakát végzem. Szeretek nyelveket tanulni, az egyetemen a főszakomon török és mongol történeti összehasonlító nyelvészetet tanulok, ebből kifolyólag – az angol középfok mellett – középfokon beszélem a törökországi török nyelvet, illetve alapszinten a kazakot és két mongol nyelvet: burjátot és halhát. A minor szakom finnugrisztika, ahol még finn és udmurt nyelvet is tanulok. A BA képzés után szeretnék továbbtanulni az MA-n és ösztöndíjjal fél évet Mongóliában tanulni, illetve nyelvészeti terepmunkát végezni. Erasmus+ ösztöndíjjal a 2015 őszi szemesztert Törökországban töltöttem az eskişehiri Anadolu Egyetemen. Jelenleg kezdő török nyelvórát is tartok a kollégiumban.

Sorsom aktív alakítója vagyok, szeretek szervezni, közösségi programokon részt venni. Az utóbbi években több konferencián előadtam, illetve konferenciák lebonyolításában is segédkeztem. 2011–2013 között a békéscsabai Tűz Kör Közhasznú Kulturális Egyesület tagjaként vettem részt különböző programokon, mint a 2013-as Böszörményi Gyula Író-olvasó találkozó. 2011–2012 között a PIMASZ *színjátszó körrel több színdarabban szerepeltem. 2010–2013 között a* Naphajnal LHHKSE *tagjaként különböző hagyományőrző rendezvényekre jártam. Hobbijaim között szerepel a futás, (lovas)íjászat, úszás, jégkorcsolyázás, túrázás.*

2014 óta vagyok a Bolyai Önképző Műhely tagja.

A klasszikus mongol lószínnevek nyelvészeti elemzése

Bevezetés

Tanulmányomban a mongolisztika egyik kevésbé kutatott területével, a mongol lószínnevek nyelvészeti elemzésével foglalkozom A mongolok lótartási szokásairól és magának az állatnak a kulturális szerepéről több mun-

ka, illetve tanulmány is született, azonban a lószínnevek kutatásának területén hiány mutatkozik. Általában csak rövid összeírások, listák keletkeztek (lsd. MESERVE 2000: 23–45, KHABTAGAEVA 2001: 98, BOLD 2012: 49–55), amelyekben az adatok nincsenek nyelvészetileg elemezve. (Tanulmányomban a mongol az irodalmi vagy írott mongolra utal: standardizált irodalmi mongol nyelv, aminek beszélt változata nincs. A mai modern beszélt mongol nyelvekben – ld. JANHUNEN 2003 – is megtalálhatóak ezek a lószínnevek, viszont ezekkel a variációkkal jelen tanulmányomban nem foglalkozom, elemzéseim csak a klasszikus mongol adatokra vonatkoznak.)

Célom a szólistákon szereplő adatok, továbbá a KARA GYÖRGY *Mongol–magyar* (KARA 1998) és LESSING *Mongol–angol* (LESSING 1960) szótárából, illetve KŐHALMI KATALIN hagyatékából származó lószínnevek összegyűjtése és nyelvészeti-történeti összehasonlító módszerrel történő szemantikai, morfológiai és etimológiai elemzése. Tekintettel arra, hogy a mongol állattartással kapcsolatos terminológiát erős török hatás érte, a tanulmányomhoz felhasználtam LAUDE-CIRTAUTAS *Der Gebrauch der Farbbezeichnungenin den Türkdialekten* (LAUDE-CIRTAUTAS 1961), RADLOFF *Versucheines Wörterbuches der Türk-Dialecte 1–4* (RADLOFF 1899–1911), és CLAUSON *Ótörök etimológiai szótár*át (CLAUSON 1972).

A morfológiai elemzés célja a mongol szóképzés bemutatása, ezen belül is annak ismertetése, hogy a színmegnevezések esetében szóösszetételeket vagy képzett alakokat használnak gyakrabban. Az etimológiai csoportosításban kategorizálom a belső keletkezésű és az átvett szavakat, továbbá megvizsgálom az idegen eredetű szavak eredetét is. A vizsgálat elsődleges forrása CLAUSON *Ótörök etimológiai szótár*a (CLAUSON 1972). Dolgozatom befejezéseként a színneveket három szemantikai csoportba osztom jelentés és használat szerint: alap- és többletjelentéssel rendelkező, valamint speciális használatú lószínnevek.

A ló szerepe a mongol kultúrában

Minél nagyobb szerepnek örvend a ló egy kultúrában, annál nagyobb a hozzá kapcsolódó terminológia. A nomád életmódot folytató népek kapcso-

lata a lovakkal nagyon szoros; a mongolok számára a ló társ és barát. Az élet szinte minden területén képviselteti magát. Ennek a mentalitásnak megfelelően is kell velük viselkedni. Bántalmazásuk hatalmas vétségnek minősül, ami következményeket von maga után. A mongol állattartásban az öt legfontosabb állat[2] közül a ló a legértékesebb. Mennyisége a társadalmi státusz kifejezője, de önmagukban is a bőség és jólét szimbólumai (JAGCHID 1979: 19–27). A mongol lovak legfeljebb 1,45 méteres magasságukkal a törpelovakhoz tartoznak[3]. A mongol lovak kitartóak és csekély igényűek. A mongolok a rideg állattartást alkalmazták és alkalmazzák a mai napig. A lovak kisebb-nagyobb ménesekben élnek, amelyekben a csődörök maguk választják a kancákat. Egy csődörre 20-30 kanca jut. A lovakkal kapcsolatos tudás szájhagyomány útján szállt apáról fiúra (VEIT 1989: 163–172).

A lóáldozat elterjedt jelenség a nomád népeknél; a lovas temetkezések mellett szakrális áldozatok bemutatása is előfordult. Mongóliában a mai napig nagy tiszteletük van a „szent kőhalmoknak" (mongol: *ovoo*), amelyeket gyakran díszítenek lókoponyával. Miután a lovak elpusztulnak, a túlvilágról védelmezik egykori gazdájukat az ártó szellemektől (KUN 2003: 67–74). A rendkívüli képességekkel – mint páratlan sebesség, kitartás vagy teherbírás – megáldott lovak tiszteletére dicsőítő verseket írtak, ami szintén a lovakkal való szoros kapcsolatot mutatja (BIRTALAN 1996: 7–21). A mongol kultúra egy másik fontos eleme a lóverseny, melynek eredeti célja a lovak erejének összemérése volt, illetve az, hogy a fiatalok elsajátítsák a hadászat fortélyait. Bár manapság hadászati jelentőségét elvesztette, valamint már csak a szórakozásról és a versenyről szól, évszázados hagyományait szinte változatlan formában követik a mai napig (BIRTALAN 2006: 118–148). A lovaknak a mongolok egyik legfontosabb ünnepében, a több évszázados hagyományokkal rendelkező *nadam*ban, vagyis „a férfiak három játékában" is

[2]A ló után a legfontosabb állatok: szarvasmarha, teve, birka és kecske. Szerencsét hoz, ha ezt az öt állatot birtokolja egy család. Mindegyik állatnak megvan a saját funkciója: a lónak elsődlegesen a harcban, vadászatban és utazásban volt a legfontosabb szerepe, míg a tevét teherhordásra használták, a szarvasmarha, birka és kecske szolgáltatta a húst, bőrt és tejet (NET2).

[3]Egy kifejlett csődör kb. 350 kg-t nyom, míg egy kanca kb. 300 kilós (VEIT 1989: 163).

fontos szerepük van. A minden évben megrendezendő ünnepségen a férfiak lovaglásban, íjászatban és birkózásban mérik össze az erejüket (NET1).

A lószínnevek szerepe

Az állatok színének pontos meghatározása a nomádok életében meglehetősesen fontos szerepet játszik. Az elveszett állatokat például a küllemük pontos meghatározásával lehet egyszerűen megtalálni, de a jó pásztor jegye, hogy ismerje a körülötte élők állatainak kinézetét (AVAR 2008, DVD-formátum). A színneveknek korábban hadi és politikai szerepük is volt. NÉMETH GYULA[4] ismerte fel először, hogy a besenyők[5] törzsnevei lószínnevek és tisztségnevek kombinációjából állnak (GUNDA 1991: 227–40). A színnevek szakrális szerepét mutatja egy burját[6] szokás, mely szerint attól függően, hogy milyen szándékú isten segítségét kérik, fekete vagy fehér színű lovat áldoznak fel (KUN 2003: 70).

A lovak szőrének a színét az határozza meg, hogy bőrük mennyi természetes festékanyagot tartalmaz. A színeket a fedő-[7] és hosszúszőrök,[8] illetve a lábvégek szőrzetének elszíneződése adja. A lovak bőrének színe palaszürke, a fehér színű jegyek[9] alatt pedig rózsaszín. Egyedüli kivételt képeznek az albínó lovak, amelyek teljesen rózsaszín bőrrel és fehér szőrrel születnek. A lovak színének meghatározásakor elkülöníthetünk alapszíneket és kevert színeket.

1. alapszínek: *fakó,*[10] *fehér,*[11] *fekete,*[12] *pej,*[13] *sárga*[14]

[4] NÉMETH GYULA (Karcag, 1890 – Karcag, 1976) nyelvész, turkológus (NET3).
[5] A besenyők egy kipcsak-török nyelvet beszélő nomád nép volt a 8–12. század között a kelet-európai steppén (NET4).
[6] A burjátok egy modern mongol nyelvet beszélő nép, amely az Oroszországhoz tartozó Burját Köztársaságban él a Bajkál-tó körül (KHABTAGAEVA–KEMPF 2011: 17–25).
[7] A ló bőrét takaró rövid szőrt fedőszőrnek nevezik (ERDÉLYI 2007:12).
[8] A ló sörényét, farkát, üstökét és bokaszőreit hosszúszőrnek nevezik (UO.).
[9] A ló fején és lábán elhelyezkedő különböző méretű és alakú színes foltokat jegyeknek nevezik (UO:17).
[10] A szőrszín jellegtelenül fénytelen barna (NET5).
[11] A ló albínó; bőre rózsaszín, szőrzete fehér (GERENCSÉR 2009: 65).
[12] A fedő- és a hosszúszőrök is fekete színűek (UO: 61).

2. kevert színek: *deres,*[15] *szürke,*[16] *tarka*[17]

A ló színét nem mindig lehet egyértelműen meghatározni. Ezekben az esetekben az orrnyílás környéke, a végtagok színe, valamint a ló hosszúszőrzetének árnyalata adhatja a támpontot. Az alapszínek és a kevert színek is rendelkeznek további árnyalatokkal. A lovak színe változhat a koruk előrehaladtával. A szürke lovak például színes fedőszőrzettel születnek, majd az idő múlásával fokozatosan kifakulnak. Más színű lovak esetében is előfordul, hogy fehér szőrszálak jelennek meg testükön, ahogy idősödnek. A fehér szőrszálak főként az orrlyukak környékén, a sörényben, és a szemek felett jelennek meg (ERDÉLYI 2007: 12–14).

Az alapszínnevek vizsgálata

Kutatásaim alapján a mongol lószínneveket szemantikailag három csoportba soroltam be. Az első csoportot az alapszínnevek alkotják, amelyek nyelvészeti szempontból egy szóból állnak, nem jelölik egy másik szín árnyalatát, használatuk nem korlátozódik valamilyen tárgy vagy élőlény tulajdonságának a meghatározására, valamint az adott nyelvet beszélő közösség számára használatuk érthető és mindennapos (Berlin–Kay 1969: 5–7). A lószínnevek meghatározásában részt vevő alap színnevek a következők:

1. ***boro*** 'szürke' (LESSING 121a); 'szürke' (KARA 65b);
2. ***čaγan*** 'fehér, világos' (LESSING 158a); 'fehér' (KARA 651a);
3. ***köke*** 'kék, zöld, hamuszürke'(LESSING 482a); 'kék, zöld, szürke' (KARA 607a);
4. ***küreng*** 'sötétbarna, gesztenyebarna' (LESSING 505a); 'barna, gesztenyebarna' (KARA 629a);

[13] A fedőszőr barna, a hosszúszőrök és a lábvégek feketék (GERENCSÉR 2009: 62).
[14] A fedőszőr sárgás árnyalatú, a hosszúszőrök lehetnek sötétebbek vagy világosabbak (UO.).
[15] Fehér szőrszálak vegyülnek más színekkel. Az ilyen lovak gerince mellett gyakran fekete csík húzódik, hosszúszőrük fekete (UO: 63).
[16] Azokat a lovakat nevezik szürkének, amelyek szürke fedőszőrzettel születnek, és csak később világosodnak ki fehérré, miközben a bőrük szürkés marad (UO: 64).
[17] A tarka lovak fedőszőrén eltérő színű foltok vannak (UO: 64–5).

5. ***qar-a*** ’fekete, sötét’(LESSING 931a-b); ’fekete, sötét’ (KARA 556b);
6. ***ulaγan*** ’vörös’ (LESSING 869b); ’vörös’ (KARA 489a);

Ezek a színnevek szemantikailag univerzálisak, vagyis a használatuk nem korlátozott. Jelentés szempontjából a *köke* kivételnek számít, ugyanis jelenthet kéket, zöldet és szürkét is. Azt, hogy melyik színre utal, a tárgy vagy jelenség határozza meg, például a fű színének jelzőjeként csak zöldet jelenthet: *köke ebesün* ’zöld fű’ (LESSING 287b), az égre csak kéket: *köke tengri* ’kék ég’ (KARA 607a), valamint – ami számunkra meghatározó – a lovakra a szürke jelentését alkalmazzák: *köke morin* ’szürke, kékesszürke ló’ (KARA 607a).

A fehér *(čaγan)* színűnek nevezett lovak igazából nem az albínó lovak, hanem a szürke színű lovak. A magyar nyelvben is tévesen fehér lónak szokták nevezni a szürke lovakat.

klasszikus mongol alak	**jelentése**	**ótörök alak**	**jelentése**	**jelentése lószínnévként**
boro	szürke	***bōz***	szürke	szürke
čaγan	fehér, világos	–	–	szürke
köke	kék, zöld, szürke	***kök***	’égbolt’; másodlagosan ’égszínű, kék-kékesszürke’	szürke
küreng	barna	***küzen***	görény	gesztenyebarna
qar-a	fekete, sötét	***qara***	fekete	fekete
ulaγan	piros	–	–	vörös, rőtes

Az alapszínnevek etimológiai hátterét tekintve az egyszerű színnevek többsége török átvétel, amik összevethetőek az ótörök adatokkal:

1. ***boro*** ← ótörök ***bōz*** 'szürke' (ED 388b);
2. ***köke*** ← ótörök ***kȫk*** 'égbolt'; másodlagosan 'égszínű, kék-kékesszürke' (ED 708b);
3. ***küreng*** ← ótörök ***küzen*** 'görény' (ED 761b);
4. ***qar-a*** ← ótörök ***qara*** 'fekete' (ED 643b);

A belső keletkezésű alapszínnevek közé a fehér és a piros tartoznak. Ezek egy *+Gan* képzővel rendelkeznek, ami a színnevek mellett részt vesz még például a számnevek létrehozásában is, pl. ***ǰirγuγan*** *'6' <*ǰir 'dupla' +*γu '3' +GAn* {mongol NN/Adj.};

A 'fehér' szó töve egy rekonstruált **ča*, amely több fehér színű jelenségben is megjelenik:

- ***časun*** 'hó'<**ča +sUn* {mongol NN};
- ***čaγarsun*** *'*papír' < **ča +GAn*{mongol NN} *+r-* {mongol NV}*,-sUn* {mongol VN};

A 'piros' szó töve az **ula*, amely pirosodásra, vörösödésre utal:

- ***ulayi*** 'vörösödni' (LESSING 570a); <*ula *+yi-* {mongol NV};

Az alapszínneveket további képzőkkel is el lehet látni, amelyek aztán lószínnévként használhatóak. Az *+ltUr ~ +ltAr* és a fonetikai variánsuk a*+btUr* színárnyalatképzők, melyek színnevekhez kapcsolva gyenge árnyalatot fejeznek ki (POPPE 1964: 40).

1. ***borubtur*** 'szürkés' (LESSING 121b) <*boro* 'szürkés' *+btUr* {mongol NN};
2. ***čaγabtur*** 'fehéres' (LESSING 157a) <*čaγan* 'fehér' *+btUr* {mongol NN};
3. ***qarabtur*** 'feketés' (LESSING 932a) <*qar-a* 'fekete' *+btUr* {mongol NN};
4. ***kökebtür*** 'kékes'(LESSING 482b) <*köke* 'kék' *+btUr* {mongol NN};
5. ***kürebtür*** 'barnás, sötétbarnás' (LESSING 504b) <*küreng* 'barna' *+btUr* {mongol NN};

6. ***noγobtur*** ’zöldes’ (LESSING 588a) <**nogo +btUr* {mongol NN};
7. ***sirabtur*** ’sárgás’ (LESSING 714b) <*sir-a* ‘sárga’ *+btUr* {mongol NN};
8. ***ulabtur*** ’vöröses’ (LESSING 867b) <**ula +btUr* {mongol NN};

Lószínnévi jelentésben viszont csak két adat van, amely ezzel a képzővel van ellátva:

− ***čabidar*** ’vörösessárga ló fehér sörénnyel és farokkal’ (LESSING 155b); ’fehér sörényű és farkú, sárga vagy vörös ló’ (KARA 650a);

<**ča +btUr* {mongol NN/Adj.};

− ***qaltar*** ’fekete ló fehér szüggyel és pofával’ (LESSING 921a); *qaltar* ’orrán, száján, hónalján és véknyán fehéres vagy sárgás foltú pej/sötétpej ló’ (KARA 548a);

<*qar-a ’fekete’ +ltUr* {mongol NN/Adj.};

A ***čabidar***t összefüggésbe hozták a magyar *csődör* szóval, de ezt a kapcsolatot sokan elvetik, valószínűleg a kun nyelvből került a magyarba, és az egyik feltételezés szerint a török eredetű ***čāb*** ’dicsőség, jó hírnév’ szóval hozható kapcsolatba. (ZAICH 2006: 255–258).

A ***qaltar*** más állatok színelnevezésére is használható, amire bővebben kitérek „A többletjelentéssel rendelkező színnevek” fejezetben.

A többletjelentéssel rendelkező színnevek vizsgálata

Vannak olyan színnevek, amelyek lovak mellett más állatokra, illetve egyéb jelenségek színének a meghatározására is alkalmazhatóak:

1. ***alaγ***’sokszínű, foltos, pettyes szín’ (LESSING 26b); ‘tarka, többszínű’ (KARA 14b);
   − *alaγ morin* ’fekete-fehér foltos ló’(LESSING 26b);
   − *alaγ taki* ’zebra’ (LESSING 26b);
   − *alaγ ǰiγasu* ’aranyhal’ (LESSING 26b);
2. ***boroldai*** ’szürke madár vagy ló’ (LESSING 122a); ’szürke madár vagy ló’ (KARA 66b);

3. ***börte*** ’tarka, foltos’ (LESSING 128a); (KARA ø);
   - *börte qar-a morin* ’fekete pettyes ló’ (LESSING 128a);
   - *börte činu-a* ’sokszínű farkas’ (LESSING 128a);
4. ***buɣural*** ’szürke, ősz’ (LESSING 131b); ’ősz, szürke, deres’ (KARA 80b);
   - *buɣural morin* ’deres ló, ősz’ (LESSING 131b);
   - *buɣural saqal* ’deres szakáll, ősz’ (LESSING 131b);
5. ***čouqur*** ’tarka, foltos, pettyes’ (LESSING 199a); ’pettyes, foltos, tarka’ (KARA 662a);
   - *čouqur morin* ’pettyes ló’ (KARA 662a);
   - *čouqur qulusun* ’pettyes bambusznád’ (KARA 662a);
   - *čouqur niɣur* ’himlőhelyes arc’ (KARA 662a);
6. ***kilmang*** (LESSING ø); ’albínó’ (KARA 646b);
   - *kilmang morin* ’albínó ló’ (KARA 256a–257b);
   - *kilmang noqai* ’albínó kutya’ (KARA 293b–294a);
7. ***qaliɣun*** ’Izabella-szín,[18] barna ló fekete sörénnyel és farokkal’ (LESSING 920a); ’fekete sörényű és farkú (esetleg gerincén fekete csíkú) fakó mén’ (KARA 548);
   - *qaliɣun morin* ’barna ló fekete sörénnyel és farokkal’ (LESSING 920a);
   - *qaliɣun üker* ’barna tehén fekete fejjel’ (LESSING 920a);
8. ***qaltar mori*** ’fekete ló fehér szüggyel és pofával’ (LESSING 921a); ’orrán, száján, hónalján és véknyán fehéres vagy sárgás foltú sötétpej ló’ (KARA 548);
   - *qaltar temegen* ’sárgával elegyes fekete teve’ (KARA 548a);
   - *qaltar noqai* ’sárga vagy fehér szemű, mancsú és szájtájékú fekete kutya’(KARA 548a);
   - *qaltar ünege* ’fekete elegyes vörös róka’ (KARA 548a);
9. ***ölö*** ’szürkés’ (MOSTAERT 531a); (LESSING ø); (KARA ø);
   - *ölö morin* ’szürkés ló’(MOSTAERT 531a);

[18]Az Izabella-szín fakó sárgásbarna szín, elsősorban a kutyák és a lovak színének megnevezésére használják (NET6).

Az etimológiai elemzés alapján ismét egy török és mongol csoportot lehet létrehozni. A mongolban a török adatokkal összevethető többletjelentéssel rendelkező színnevek:

1. ***alaγ*** 'sokszínű, foltos, pettyes' (LESSING 26b); ← ótörök ***āla*** 'sokszínű, foltos, tarka, kevert színnév' (ED 126a);
   - *ala* +*G* {mongol NN/Adj.};
   - Az *alaγ* a török nyelvből került a mongolba egy +*G* képzővel ellátva. A törökben is színnévként használták.
2. ***börte*** 'tarka, foltos' (LESSING 128a); vö. ótörök ***böri*** 'farkas' (ED 356a);
   - *böri* +TU {mongol NN/Adj.};
   - A szó török átvétele mellett tanúskodik, hogy a *börté*t elsődlegesen farkasokra használják: *börte činu-a* 'sokszínű farkas'. *A mongolok titkos történeté*ben[19] is feltűnik a *börte činu-a*[20] mint Dzsingisz Kán legendás őse (LESSING 128a).
3. ***buγural*** 'szürke, ősz' (LESSING 131b); vö. ótörök ***buγra*** 'teve' (ED 317b);
   - *buγra* +AL {mongol NN/Adj.};
   - Ennek a színnévnek a török eredete kérdéses, az alaki hasonlóságon túl nincs más kapcsolódási pontjuk.

A belső keletkezésű többletjelentéssel rendelkező színnevek a következők:

1. ***boroldai*** < mongol *boro* 'szürke' +*ldAi* {mongol NN/Adj.};
   - A *boroldai* a *boro* 'szürke' +*ldAi* képzővel ellátott alakja.
2. ***čouqur*** 'tarka, foltos, pettyes' (LESSING 199a);
   - Nem található hozzá összevethető idegen alak.
3. ***qaliγun*** 'barna ló fekete sörénnyel és farokkal' (LESSING 920a); vö. mongol ***qaliγu(n)*** 'vidra, hód' (LESSING 919);
   - A *qaliγun* jelen van a mongolban 'vidra, hód' jelentésben is; feltételezhetően a vízi rágcsáló egyedi színezetére vezethető vissza ez a színnév.

[19] *A mongolok titkos története* a mongol irodalom egyik legelső emléke. Az eredeti mongol nyelvű, mongol írásos szöveg nem maradt fenn, de később kínai átírásból visszafordították a mai klasszikus mongolra (NET7).
[20] LIGETI LAJOS magyar nyelvű fordításában „kékesszürke farkas" (NET7).

4. ***kilmang*** ’albínó’ (KARA 646b);
    - Nem található hozzá összevethető idegen alak.
5. ***ölö*** ’szürkés’ (MOSTAERT 531a);
    - Nem található hozzá összevethető idegen alak.

A speciális lószínnevek vizsgálata

A szemantikailag speciális mongol lószínnevek használhatóságuk tekintetében korlátozottak, vagyis csak a lovak színezetének meghatározására alkalmazhatóak.

1. ***borolaɣ*** (LESSING ø); ’fehéres szürke, deres szőrű ló’ (KARA 66b);
2. ***čabidar*** ’vörösessárga ló fehér sörénnyel és farokkal’ (LESSING 155b); ’fehér sörényű és farkú, sárga vagy vörös ló’ (KARA 650a);
3. ***ǰaɣal*** ’nyak és válltájékon sötét foltos (csődör vagy paripa)’ (LESSING 1022b); ’martájon sötétebb foltú ló’ (KARA 188b);
4. ***ǰegerde*** ’vörös, gesztenyebarna lószínnév’ (LESSING 1043b); ’rőtes, vörös ló’ (KARA 222b);
5. ***keger*** ’pej, gesztenyebarna’ (LESSING 443a); ’pej ló’ (KARA 645a);
6. ***qongɣor*** ’fakó, sárga pej, gesztenyebarna ló’ (LESSING 962a); ’világossárga, sárgásbarna, fakó ló’ (KARA 582b);
7. ***qula*** ’őzbarna színű, homokszínű, pej, fekete vonallal a gerincen, fekete sörénnyel és farokkal’ (LESSING 983b); ’fekete sörényű és farkú, gerincén fekete csíkos fakó sárga ló’ (KARA 614b);
8. ***quwa*** ’világos sárga, gesztenyebarna, pej, fakó ló’ (LESSING 993a); ’fakó vörös, sárgásvörös ló’ (KARA 609a);
9. ***saɣaral*** ’hamuszürke, egérszürke’ (LESSING 657b); ’hamuszürke, kékesszürke ló’ (KARA 369a);
10. ***sirɣa*** ’világos pej ló’ (LESSING 716b); ’fakó sárga, fakó ló’ (KARA 703a);

A speciális lószínneveket is két csoportba lehet sorolni etimológiailag, török eredetű és belső keletkezésű szavakra. A török eredetű speciális színnevek táblázatban lebontva a következők:

török eredetű speciális ló-színnevek	**jelentése**	**ótörök adat**	**jelentése**
ǰegerde ***ǰeger*** +DA* {mongol NN/Adj.}	’vörös, gesztenyebarna ló-színnév’ (LESSING 1043b);	***yägrän***	’gesztenyebarna lószínnév’ (ED 914a);
qongɣor	’fakó, sárga pej, gesztenyebarna ló’ (LESSING 962a);	***koŋur~koŋor***	’sötét gesztenyebarna lószínnév’ (ED 639b)
qula	’őzbarna színű, homokszínű, pej, fekete vonallal a gerincen, fekete sörénnyel és farokkal’ (LESSING 983b);	***qula***	’sötétfekete sörényű és farkú ló’ (ED 617A);
sirɣa	’világos pej ló’ (LESSING 716b);	***sarïğ***	’sárga’ (ED 448a);

A mongol eredetű speciális színnevek a következők:

1. ***borolaɣ*** ’fehéres szürke, deres szőrű ló’ (KARA 66b);
   - <*boro* ’szürke’ *+lAG* {mongol NN/Adj.};
   - A szótő a szürke jelentésű *boro,* ami kap egy *+lAG* képzőt.
2. ***čabidar*** ’vörösessárga ló fehér sörénnyel és farokkal’(LESSING 155b);
   - <mongol **ča +btUr* {mongol NN/Adj.};
   - A **ča* rekonstruált szótőre kerül egy *+btUr* színárnyalatképző.
3. ***ǰaɣal*** ’nyak- és vállтájékon sötét foltos (csődör vagy paripa)’ (LESSING 1022b);

- Nem található hozzá összevethető idegen alak.

4. ***keger*** ’pej, gesztenyebarna’ (LESSING 443a);
   - Nem található hozzá összevethető idegen alak.
5. ***quwa*** ’világossárga, gesztenyebarna, pej, fakó ló’ (LESSING 993a); ’fakó vörös, sárgásvörös ló’ (KARA 609a);
   - Nem található hozzá összevethető idegen alak.
6. ***sayaral*** ’hamuszürke, egérszürke’ (LESSING 657b);
   - Nem található hozzá összevethető idegen alak.

A +Gčin képző a mongol alapszínneveken

A színnevek elláthatóak egy *+Gčin* denominális nomenképzővel; az így létrehozott szó azt fogja mutatni, hogy az adott színű állat nőstény. A szótő utolsó mássalhangzója ragozáskor mindig kiesik (POPPE 1964: 41).

1. ***čaγaγčin*** ’fehér nőstény’ (LESSING 157b); ’fehér nőstény, kanca, tehén’ (KARA 650b);
   - <**ča + γan* ’fehér’ *+Gčin* {mongol NN};
2. ***boroγcin*** ’szürke nőstény állat’ (LESSING 122a); ’szürke nőstény, szürke kanca’ (KARA 66b);
   - <*boro* ’szürke’ *+Gcin* {mongol NN};
3. ***qaraγčin*** ’fekete nőstény’ (LESSING 933a); ’fekete nőstény, kanca’ (KARA 558b);
   - <*qara* ’fekete’ *+Gčin* {mongol NN};
4. ***kökegčin*** ’kékesszürke színű nőstény állat vagy madár’ (LESSING 482b); ’kékes, szürkéskék nőstény’ (KARA 607b);
   - <*köke* ’kék’ *+Gčin* {mongol NN};
5. ***kürengčin*** ’barna nőstény’ (LESSING 504b);
   - <*küreng* ’barna’ *+Gčin* {mongol NN};
6. ***siraγčin*** ’sárga nőstény’ (LESSING 713a); ’sárga nőstény (tehén/kanca)’ (KARA 702b);
   - <*sira* ’sárga’ *+Gčin* {mongol NN};
7. ***ulaγaγčin*** ’vörös színű nőstény’ (LESSING 869b); ’vörös színű nőstény’(KARA 489a);

- <*ulaγan* 'vörös' +*Gčin* {mongol NN};
- vö. ***ulaγaγčin gegü*** 'vörösesfehér kanca (vöröses árnyalattal a sörény szélén)' (LESSING 869b);
- <*ulaγan* 'vörös' +*Gčin* {mongol NN}; *gegü* 'kanca'(LESSING 374b);

A +Gčin képző a mongol lószínneveken

A speciális lószínnevek közül a +*Gčin* képző nem járul a *boroloγ, keger, quwa* és a *saγaral* színnevekhez.

1. ***alaγčin*** 'tarka, pettyes nőstény'(LESSING 26a); 'tarka nőstény' (KARA 15a);
   - <*alaγ* 'tarka, pettyes' +*Gčin* {mongol NN};
2. ***čabidaɣčin*** 'vörösessárga kanca fehér farokkal és sörénnyel' (LESSING 155b); 'fehér sörényű és farkú sárga vagy vörös kanca' (KARA 650a);
   - <*čabidar* 'vörösessárga ló fehér sörénnyel és farokkal'+*Gčin* {mongol NN/Adj.};
3. ***ǰaγaγcin*** 'a vállon és a nyakon fekete foltú kanca' (LESSING 1022a); (KARA ø);
   - < *ǰaγal* 'nyak- és válltájékon sötét foltos csődör vagy paripa' +*Gčin* {mongol NN/Adj.};
4. ***ǰegerdegčin*** (LESSING ø); 'rőt/rőtes nőstény (kanca)' (KARA 222b);
   - <*ǰegerde* 'vörös, gesztenyebarna lószínnév' +*Gčin* {mongol NN/Adj.};
5. ***qaliγuγčin*** 'Izabella-színű kanca' (LESSING 919b); 'fekete sörényű és farkú fakó (esetleg a gerincén fekete csíkú) kanca' (KARA 547b);
   - <*qaliγun* 'Izabella-szín' +*Gčin* {mongol NN/Adj.};
6. ***qongγoγčin*** 'gesztenyebarna kanca' (POPPE 1964: 41); (LESSING ø); (KARA ø);
   - <*qongγor* 'fakó, sárga pej, gesztenyebarna' +*Gčin* {mongol NN/Adj.};
7. ***qulaγčin*** 'őzbarna színű, homokszínű, pej nőstény, fekete vonallal

a gerincen, fekete farokkal és sörénnyel' (LESSING 984a); 'fakósárga kanca' (KARA 614b);
   - <*qula* 'őzbarna színű, homokszínű, pej, fekete vonallal a gerincen, fekete hosszúszőrrel' +*Gčin* {mongol NN/Adj.};
8. ***ölögčin*** 'szürkés színű kanca' (MOSTAERT 531b); (LESSING ø); (KARA ø);
   - <*ölö* 'szürkés' +*Gčin* {mongol NN/Adj.};
9. ***siryaγčin*** 'világos pej kanca' (LESSING 716b); 'nőstény gazella' (KARA 703a);
   - <*siryа* 'világos pej' +*Gčin* {mongol NN/Adj.};

Összetett mongol lószínnevek

A lószínnevek meghatározására használnak összetett szavakat is, amelyeket színnevek – a 'pettyes, tarka, foltos' jelentésű *börte*, *čouqor* –, illetve speciális lószínnevek kombinációjából lehet létrehozni.

1. ***börte qar-a morin*** 'fekete pettyes ló' (LESSING 128a);
   - <*börte* 'tarka, foltos' + *qar-a* 'fekete';
2. ***buγural qaliγun morin*** 'szürke ló fekete hosszúszőrrel' (LESSING 131b);
   - <*buγural* 'szürke, ősz, deres' + *qaliγun* 'barna ló fekete sörénnyel és farokkal';
3. ***čaγan čouqor morin*** 'fehér ló, pettyekkel' (KŐHALMI-hagyaték);[21]
   - <*čaγan* 'fehér' + *čouqor* 'pettyes';
4. ***čaγan qar-a morin*** 'fehér ló fekete sörénnyel és farokkal' (KŐHALMI-hagyaték);
   - <*čaγan* 'fehér' + *qar-a* 'fekete';
5. ***čouqor mönggün morin*** 'ezüst pettyes ló' (LESSING 199a);
   - <*čouqor* 'pettyes' + *mönggün* 'ezüst';
6. ***qar-a saγaral morin*** 'fekete ló szürke foltokkal' (KŐHALMI-hagyaték);

[21]Kutatásomhoz felhasználtam KŐHALMI KATALIN hagyatékából származó lószínneveket és rajzokat is.

- <*qar-a* 'fekete' + *sayaral* 'hamuszürke spec. lószínnév';

7. ***qar-a keger morin*** 'fekete-gesztenyebarnás színű ló' (LESSING 931a);
   - <*qar-a* 'fekete' + *keger* 'gesztenyebarna spec. lószínnév';
8. ***qar-a keger ulayan keger morin*** 'sötétbarnás színű ló, vörösesbarna hosszúszőrrel' (KŐHALMI-hagyaték);
   - <*qar-a* 'fekete' + *keger morin* 'gesztenyebarna spec. lószínnév' + *ulayan* 'vörös' + *keger* 'gesztenyebarna spec. lószínnév';
9. ***köke sayaral*** 'hamuszürke ló, legyesszürke'[22] (AVAR 2008, DVD-formátum);
   - <*köke* 'kék' + *sayaral* 'hamuszürke spec. lószínnév';
10. ***ulayan boro morin*** 'gesztenyebarna vagy deres ló' (LESSING 869b);
    - <*ulayan* 'vörös' + *boro* 'szürke, barna, sötét' + *morin* 'ló';
11. ***ulayan čouqor morin*** 'vörös pettyes ló' (KARA 489b);
    - <*ulayan* 'vörös' + *čouqor* 'pettyes';
12. ***ulayan sayaral morin*** 'fakó, világosbarna színű ló' (KŐHALMI-hagyaték);
    - <*ulayan* 'vörös' + *sayaral* 'hamuszürke spec. lószínnév';
13. ***ulayan keger morin*** 'rőtes pej' (KARA 489b);
    - <*ulayan*'vörös' + *keger* 'gesztenyebarna spec. lószínnév';

A rendelkezésre álló példák azt mutatják, hogy amennyiben az összetétel alapszínnév és speciális lószínnév kombinációjából áll, az első tag jelöli a ló fedőszőrét, míg a második tag az árnyalatát, vagy a hosszúszőrök színét. Egy adat van, amikor négy tagból áll az összetétel. Ennél az esetnél az első és második tag a ló fedőszőrére, míg a harmadik és a negyedik tag a hosszúszőrökre vonatkozik. A tarkaság és pettyesség kifejezésében nem állíthatunk fel egy egységes rendszert: a *čouqor* ('pettyes, tarka') állhat az összetétel első és második tagjában is. A módosító színnév egyszer a tarkaságra, pettyességre utal, pl. *ulayan čouqor morin* 'vörös pettyes ló', de vonatkozhat a ló fedőszőrére is, pl. *čayan čouqor morin* 'fehér ló pettyekkel'.

[22] Világosszürke alapon sötét, általában barna pettyes ló (GERENCSÉR 2009: 64).

Összegzés

A bemutatott adatok alapján megállapítható, hogy a mongol nyelvben meghatározó szerepe van a színneveknek, amelyek aktívan részt vesznek a lószínnévképzésben. Ezek a színnevek szóösszetétellel, illetve képzőkkel ellátva alkotnak lószínneveket. A szóösszetételekben csak egyszerű színnevekből, és speciális lószínnevekből alkothatnak új szavakat.

Szemantikai szempontból három csoportot állíthatunk fel: alapszínnevek, sokrétű színnevek és speciális lószínnevek. Az alapszínnevek használata általános, nem korlátozott. A többletjelentéssel rendelkező színnevek nem csak lovakra alkalmazhatók, viszont használatuk korlátozott. A csak lovakra használható speciális lószínnevek nagyobb számban képviseltetik magukat, emellett pedig a lovak kiemelt szerepének a bizonyítékai a mongol kultúrában.

Két képző vesz részt aktívan a lószínnévképzésben: az *+ltUr* és a *+Gčin*. Az *+ltUr* színárnyalatképző csak két esetben képez lószínneveket, a *+Gčin* viszont járulhat az alapszínnevekhez és a speciális lószínnevekhez is.

Az etimológiai elemzés kimutatta, hogy a lószínnevekkel kapcsolatos terminológiában a belső keletkezésű mongol szavak mellett csak török eredetű szavak szerepelnek mint idegen nyelvi elem, amelyek az alapszínnevekben, a többletjelentéssel rendelkező színnevekben és a speciális lószínnevekben is megtalálhatóak. Ezek a megállapítások is megerősítik, hogy a török és mongol népek között erős nyelvi és kulturális kapcsolat áll fenn.

Irodalomjegyzék

AVAR ÁKOS 2008. A jószág színe. In: BIRTALAN ÁGNES szerk., *A mongol nomádok anyagi műveltsége. Hagyományos mongol műveltség I.* Wien–Budapest. (DVD-formátum)

BERLIN, BRENT – KAY, PAUL 1969. *Basic colour terms.* Berkeley.

BIRTALAN ÁGNES 1996. *Hagyományos mongol műveltség.* Budapest.

BIRTALAN ÁGNES 2006. *Mongol játékok és fegyverek.* Budapest.

BOLD, BAT-OCHIR 2012. *Eques Mongolica.* Ulaanbaatar.

CIRTAUTAS, LAUDE 1961. *Der Gebrauch der Farbbezeichnungenin der Türkdialekten.* Wiesbaden.

CLAUSON, GERARD 1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford.

JAGCHID, SECHIN – HYER, PAUL 1979. *Mongolia's culture and society.* Boulder.

ERDÉLYI MAGDOLNA 2007. *Lovak, amit a lovakról tudni érdemes.* Budapest.

GERENCSÉR FERENC 2009. *Lovaslexikon.* Debrecen.

GUNDA BÉLA 1991. Színes lovú népek In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára.* Budapest.

JOHANSON, LARS – CSATÓ ÉVA 1998. *The Turkic Languages.* London.

JUHA, JANHUNEN 2003. *The Mongolic languages.* London.

KARA GYÖRGY 1998. *Mongol–magyar szótár.* Budapest.

KHABTAGAEVA, BAYARMA 2001. Colour names and their suffixes. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54. Budapest: 87–165.

KHABTAGAEVA, BAYARMA 2009. *Mongolic elements in Tuvan*. Wiesbaden.

KHABTAGAEVA, BAYARMA – KEMPF BÉLA 2011. *Burját nyelvkönyv.* Szeged.

KUN PÉTER 2003. *Szelek szárnyán.* Debrecen.

LESSING, Ferdinand 1960. *Mongolian–English Dictionary.* Berkley.

MESERVE, RUTH I. 2000. The Expanded Eole of Mongolian Domestic Lifestock Classificaion. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 53/1–2. Budapest: 23–45.

MOSTAERT, ANTOINE 1942. *Dictionnaire Ordos II.* Peking.

POPPE, NIKOLAUS. 1964. *Grammar of Written Mongolian.* Wiesbaden.

RADLOFF, WILHELM. 1899–1911. *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte* 1–4. St. Petersburg.

VEIT, VERONIKA 1989. Das Pferd – Freund und Gefährte der Mongolen. In: HEISSIG, W. – MÜLLER, C. C. szerk., *Die Mongolen.* Frankfurt: 163–172.

ZAICH GÁBOR 2006. *Magyar szavak és toldalékok eredete.* Budapest.

Internetes hivatkozások

NET1: http://terebess.hu/keletkultinfo/mongolelet.html <Nádam, a mongol férfiak három játéka> (Utolsó lehívás: 2016.07.02.)

NET2: http://www.historyonthenet.com/mongols/mongols-nomads-and-their-animals <Mongols: Nomads and their animals> (Utolsó lehívás: 2016.08.25.)

NET3: http://www.bibl.u-szeged.hu/klgy/keleti/adomanyozoink/nemethgyula.html <Németh Gyula> (Utolsó lehívás: 2016.08.25.)

NET4: https://www.britannica.com/topic/Pechenegs <Pechenegs> (Utolsó lehívás: 2016.08.25.)

NET5: http://wikiszotar.hu/wiki/magyar_ertelmezo_szotar/Fak%C3%B3 <Magyar értelmező szótár: fakó> (Utolsó lehívás: 2016.08.25.)

NET6: http://tudas-galaxis.blogspot.hu/2013/03/milyen-az-izabella-szin.html <Milyen az Izabella-szín?> (Utolsó lehívás: 2016.08.25.)

NET7: http://terebess.hu/keletkultinfo/titkos.html <A mongolok titkos története> (Utolsó lehívás: 2016.08.25.)

Rövidítések

Adj. = melléknév;
ED = ld. CLAUSON 1972;
KARA = ld. KARA 1998;
LESSING = ld. LESSING 1960;
MOSTAERT = ld. MOSTAERT 1942;
NN = névszóból névszóképző (denominális nomenképző);
NV = névszóból igeképző (denominális verbumképző);
POPPE = ld. POPPE 1964;
VN = igéből névszóképző (deverbális nomenkézpő)

DR. GÖRÖG DÓRA

Celldömölkön születtem 1988. május 25-én. 2003–2008 között a mosonmagyaróvári Kossuth Lajos Gimnázium német–magyar két tanítási nyelvű tagozat diákja voltam. 2008–2013 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán végeztem el a jogász szakot, nappali tagozaton. Ezt követően 2013–2016 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola hallgatója voltam nappali tagozaton, abszolutóriumot 2016 júniusában szereztem.

2013 óta a Kisebbségi Jogvédő Intézetben (KJI) dolgozom jogászként. 2016-tól a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Büntető Anyagi, Eljárási, Végrehajtási Jogi Tanszékén, 2014 óta az Európajogi Tanszéken dolgozom megbízott oktatóként.

Kutatási területeim: kisebbségvédelem, kisebbségi jogok érvényesítése (jogi és civil érdekérvényesítés), kisebbségi autonómiák, emberi jogok, európai jog, nemzetközi jog, összehasonlító jog.

2010 őszén Erasmus-ösztöndíj útján elnyertem egy tanulmányutat a németországi Bonn városába a Friedrich Wilhelm Universität jogi karára. Részt vettem több külföldi tanulmányúton, többek között: Berlinben, Marosvásárhelyen, Bécsben, Révkomáromban, Eszéken, Innsbruckban, Hágában, Brüsszelben, Nürnbergben, Brassóban és Bolzano-Bozenben is.

Egy Magyarországot érintő aktuális jogeset elemzése

A C-179/14. sz. cafeteria-ügy margójára

Bevezető gondolatok

A négy piaci szabadság szabad áramlása mára már alapvető tényként jelenik meg, ezen belső piacot meghatározó jogok az Unió elvi hátterének

bázisát képezik. A belső piac egy határok nélküli térség, amelyben megvalósul a négy piaci szabadság szabad áramlása.

Jelen tanulmány törzsét a 2016. év egyik meghatározó jogesete alkotja. Ezen jogeset 2016. február 23-án jelent meg sajtóközleményben, ez az ún. cafeteria-ügy.

Számos jogeset születik meg és válik az Európai Unió Bíróságának joganyagába, hiszen a személyek, áruk, szolgáltatások és tőketermélési tényezők és azok esetleges korlátozásai ma is központi helyet foglalnak el az Unió joganyagában. De ahogy a tagállami szabályozások kardinális jelentőségűek, úgy a tagállami kimentési okok is nagy súllyal jelennek meg egy-egy ítéletben.

A tagállamok szabályozásai között nem egyet találunk, ami gátolja a négy piaci szabadság szabad áramlását. Ennek következményeként kap fontos szerepet az Európai Bizottság, ami mint a szerződések őre és a fejlődés motorja eljárást indíthat az Európai Bíróság előtt egy tagállammal szemben.

Tagállami oldal	**Unióoldal**
„korlátozások”	Európai Bizottság fontos szerepe
Olyan tagállami szabályozások, amik gátolják a négy piaci szabadság szabad áramlását.	„szerződések őre és a fejlődés motorja” Kötelezettségszegési eljárások indítása Európai Bíróság szerepe

A következő sorokban a C-179/14. sz. cafeteria-ügy hangsúlyosabb pontjait szeretném nagyító alá venni.

A cafeteria-ügy előzményei

Magyarország 2011-ben módosította a munkáltatók által a munkavállalók számára nyújtott béren kívüli juttatásnak minősülő – és így kedvező adóügyi és társadalombiztosítási elbírálás alá eső – hideg és meleg étkezési,

szabadidős és üdülési utalványok kibocsátására vonatkozó szabályozást, amely 2012. január 1-jén megfelelő átmeneti időszak nélkül lépett hatályba.

A módosítások előtt a nemzeti jogszabályok nem állapítottak meg egyedi, speciális feltételeket az ilyen étkezési utalványok kibocsátására, illetve formájára vonatkozóan.

Ezt követően azonban egy közszektorbeli intézmény, a Magyar Nemzeti Üdülési Alapítvány került monopolhelyzetbe a papíralapú és elektronikus hideg, valamint papíralapú meleg étkezési utalványok kibocsátását illetően.

A monopolhelyzetbe juttatott közalapítvány bevételeinek szociális célú kiadásokra szánt felhasználása nem indokolja kellően a bevezetett korlátozásokat.

A letelepedés és szolgáltatásnyújtás szabadsága azonban az EUM-Szerződés és a 2006/123/EK irányelv vonatkozó rendelkezéseivel összhangban csak akkor korlátozható, amennyiben az *megkülönböztetés nélkül* és *közérdekből* történik, valamint megfelel a *szükségesség* és *arányosság* követelményeinek is.

A szabályozás továbbá rendkívül szigorú feltételekhez köti a már kizárólag csak elektronikus formában kiadható meleg étkezési, szabadidős és üdülési utalványok kibocsátását.

A vitatott intézkedések több, már évek óta az érintett piacon jelen lévő szereplő kiszorításához vezettek, valamint korlátozták az újabb szereplők piacra lépését és ellehetetlenítették a szolgáltatásnyújtás szabadságát.

Továbbá a SZÉP-kártya ténylegesen csak három nagyobb, a magyar jog szerint bejegyzett bankcsoport számára tartja fenn a piacot, az Erzsébet-utalványokat pedig kizárólag egy állami monopólium keretében lehet kibocsátani.

A Bizottság keresete

A Bizottság 2014. április 10-én benyújtott keresetének tárgyáról[23] elmondható, hogy a Bizottság szerint a 2011. év folyamán az új nemzeti

[23] Európai Bizottság kontra Magyarország – C-179/14. sz. ügy

szabályozás elfogadásával Magyarország nem tett eleget a 2006/123 irányelv cikkei szerinti kötelezettségeinek, és 2012. június 21-én felszólító levelet küldött e tagállamnak. Ez utóbbi 2012. július 20-án levélben válaszolt, melyben vitatta az állítólagos jogsértéseket.

2012. november 22-én a Bizottság indokolással ellátott véleményt adott ki, amelyben fenntartotta, hogy az említett nemzeti szabályozás sérti a fent hivatkozott uniós jogi rendelkezéseket. Következésképpen az említett intézmény felhívta Magyarországot arra, hogy az említett indokolással ellátott vélemény kézbesítésétől számított egy hónapos határidőn belül hozza meg az e véleménynek való megfeleléshez szükséges intézkedéseket.

2012. december 27-én a Bizottság a következő kereset benyújtása mellett döntött.

A Bizottság arra kéri a Bíróságot, hogy

- állapítsa meg, hogy Magyarország az 55/2011. (IV. 12.) Korm. rendelet által szabályozott (és a 2011. évi CLVI. törvénnyel módosított) SZÉP-kártya-rendszer bevezetésével és fenntartásával megsértette az Európai Parlament és a Tanács 2006/123/EK irányelvét (2006. december 12.) a belső piaci szolgáltatásokról;
- a SZÉP-kártya-rendelet 13. §-a, az 1993. évi XCVI. törvény 2. §-a (2) bekezdésének d) pontjával és az 1997. évi CXXXII. törvény 2. §-ának b) pontjával, valamint a 2006. évi IV. törvény 1. §-ával, 2. §-ának (l) és (2) bekezdésével, 55. §-ának (1) és (3) bekezdésével és 64. §-ának (1) bekezdésével együtt értelmezve kizárja, hogy társaságok fióktelepei SZÉP-kártyát bocsássanak ki, és ezáltal megsérti a 2006/123/EK irányelv 14. cikkének (3) bekezdését, és 15. cikke (2) bekezdésének b) pontát;
- a SZÉP-kártya-rendelet 13. §-a, a 2006. évi IV. törvény 1. §-ával, 2. §-ának (l) és (2) bekezdésével, 55. §-ának (1) és (3) bekezdésével, és 64. §-ának (1) bekezdésével, az 1993. évi XCVI. törvény 2. §-a (2) bekezdésének d) pontjával és az

1997. évi CXXXII. törvény 2. §-ának b) pontjával együtt értelmezve a bankok, illetve pénzintézetek számára tartja fenn a SZÉP-kártya kibocsátásának lehetőségét, mivel a rendelet 13. §-ába foglalt feltételeket kizárólag ezek az intézmények képesek teljesíteni, és ezáltal megsérti a 2006/123/EK irányelv 15. cikkének (1) bekezdését, és 15. cikke (2) bekezdésének d) pontját, valamint 15. cikkének (3) bekezdését;

- amennyiben a SZÉP-kártya kibocsátása érdekében magyarországi telephely meglétét írja elő, ellentétes a 2006/123/EK irányelv 16. cikkével;
- Erzsébet-utalvány-rendszer, amely monopóliumot hoz létre közszervezetek számára a hidegétkeztetési utalványok kibocsátása területén, és amelynek hatálybalépésére megfelelő átmeneti időszak és intézkedés nélkül került sor, ellentétes az EUM-Szerződés 49. és 56. cikkével;
- az 55/2011. (IV. 12.) Korm. rendelet által megszervezett SZÉP-kártya-rendszer másodlagosan ellentétes az EUM-Szerződés 49. és 56. cikkével, amennyiben az 1. pontba foglalt rendelkezésekre nem terjednek ki az ugyanabban a pontban említett 2006/123/EK irányelv előírásai;
- kötelezze Magyarországot a költségek viselésére.

Az Európai Bíróság ítélete

Az Európai Bíróság nagytanácsi ítéletében a 2006/123/EK irányelv tagállam általi kötelezettségszegésnek értékelte Magyarország szabályozását (2016. február 23.).

A Bíróság ítéletének fejlécében szerepel maga a tárgy és a tagállam által megsértett uniós cikkek.

„Tagállami kötelezettségszegés – 2006/123/EK irányelv – 14–16. cikk – EUMSZ 49. cikk – Letelepedés szabadsága – EUMSZ 56. cikk – Szolgáltatásnyújtás szabadsága – A munkáltató által az alkalmazottainak juttatott, szálláshelyre, szabadidős tevékenységre és/vagy étkezésre felhasználható, kedvező adózású utalványok kibocsátási feltételei – Korlátozások – Monopólium”

A Bíróság a fenti cikkekre hivatkozott, melyeket táblázatban is szemléltetek.

Hivatkozott arra, hogy tagállami kötelezettségszegésként értékeli, hogy Magyarország megsértette a 2006/123/EK irányelv 14–16. cikkeit, valamint az EUMSZ. 49. cikket, amivel a letelepedés szabadságát sértette meg, valamint az EUMSZ 56. cikkét, amellyel a szolgáltatásnyújtás szabadságát is megsértette.

2006/123/EK irányelv – 14–16. cikk	Szolgáltatási irányelv
EUMSZ 49. cikk	Letelepedés szabadsága
EUMSZ 56. cikk	Szolgáltatásnyújtás szabadsága

A Bíróság 2016. február 23-ai ítéletében tárgyként megfogalmazta a vizsgálódásának körét, így elemezte a munkáltató által az alkalmazottainak juttatott, szálláshelyre, szabadidős tevékenységre és/vagy étkezésre felhasználható, kedvező adózású utalványok kibocsátási feltételeit is.

A 2006/123 irányelv szerint a versenyképes szolgáltatási piac nélkülözhetetlen a gazdasági növekedés ösztönzéséhez és a munkahelyteremtéshez az Európai Unióban. A belső piacon jelenleg számos akadály gátolja a szolgáltatókat – különösen a kis- és középvállalkozásokat – abban, hogy működési területüket kiterjeszthessék országuk határain túl, és a belső piac nyújtotta előnyöket teljes mértékben kihasználhassák.

Ez gyengíti az Európai Unió szolgáltatóinak világpiaci versenyképességét. A fogyasztók számára szélesebb körű választási lehetőséget, valamint jobb és olcsóbb szolgáltatásokat biztosíthatna egy olyan szabad piac,

amely a tagállamokat arra késztetné, hogy megszüntessék a határokon átnyúló szolgáltatásnyújtás korlátozásait, ugyanakkor növeljék az átláthatóságot, és bővítsék a fogyasztók számára nyújtott tájékoztatást. Szükséges ezért a szolgáltatók letelepedési szabadságát, valamint a szolgáltatások tagállamok közötti szabad mozgását gátló akadályok elhárítása.

Mivel a szolgáltatások belső piacán létező akadályok egyrészt azokat a szolgáltatókat érintik, akik egy másik tagállam területén kívánnak letelepedni, másrészt azokat, akik egy másik tagállam területén szolgáltatást nyújtanak, de ott nem kívánnak letelepedni, szükséges biztosítani a szolgáltatók számára, hogy szolgáltatási tevékenységüket a belső piacon belül valamely tagállamban való letelepedés útján vagy a szolgáltatások szabad mozgásának jogával élve fejleszthessék.

Szolgáltatók (1. csoport)	Szolgáltatók (2. csoport)
akik egy másik tagállam területén kívánnak letelepedni	akik egy másik tagállam területén szolgáltatást nyújtanak, de ott nem kívánnak letelepedni
szükséges biztosítani a szolgáltatók számára, hogy szolgáltatási tevékenységüket a belső piacon belül valamely tagállamban való letelepedés útján vagy a szolgáltatások szabad mozgásának jogával élve fejleszthessék	

Az Unió szabályozásának célja, hogy a szolgáltatók választhassanak az említett két szabadság között.

Az ítéletben hangsúlyozásra kerülnek az irányelv Preambulumából ismert alapfogalmai.

- letelepedés fogalma: állandó telephelyen, határozatlan ideig ténylegesen végzett gazdasági tevékenységet foglal magában
- közérdeken alapuló kényszerítő indokok fogalma
- Indokok: […] a szolgáltatások igénybevevőinek védelme, a fogyasztóvédelem, […] a hitelezők védelme […]
- »szolgáltatás«: az [EUMSZ 57. cikkben] említett, rendszerint díjazás ellenében nyújtott bármely önálló gazdasági tevékenység
- »szolgáltató«: bármely természetes személy, aki valamely tagállam állampolgára, vagy bármely, az [EUMSZ 54. cikkben] említett jogi személy, aki valamely tagállamban letelepedett, és szolgáltatást kínál vagy nyújt
- »letelepedés helye szerinti tagállam«: az a tagállam, amelynek területén az érintett szolgáltatás nyújtója letelepedett
- »letelepedés«: az [EUMSZ 49. cikk] szerinti valamely gazdasági tevékenységnek a szolgáltató általi, határozatlan ideig tartó, a szolgáltatásnyújtás tényleges helyét képező, állandó infrastruktúrán keresztül történő tényleges végzése
- »közérdeken alapuló kényszerítő indok«: a Bíróság joggyakorlatában ilyenként elismert indokok, köztük az alábbiak: […] a fogyasztók, a szolgáltatások igénybevevői […] védelme
- »szolgáltatásnyújtás helye szerinti tagállam«: az a tagállam, ahol egy másik tagállamban letelepedett szolgáltató szolgáltatást nyújt[24]

A Bíróság hangsúlyozza azon elveket, amelyek a letelepedés szabadságának joganyagát áthatják. Eszerint a letelepedés szabadsága:

[24] 2006/123/EK irányelv (2), (5), (18), (36), (37), (40), (64), (65) és (73) preambulumbekezdések értelmében

Különösen az **egyenlő bánásmód elvén** alapszik,	és a **közvetett megkülönböztetés tilalmán.**	Ennek megfelelően valamely szolgáltatási tevékenység nyújtására való jogosultság vagy valamely szolgáltatási tevékenység akár elsődleges, akár másodlagos tevékenységként történő gyakorlása **nem köthető olyan feltételekhez, mint a letelepedés helye, az állandó lakóhely vagy tartózkodási hely, vagy a szolgáltatásnyújtás elsődleges helye.**

A következő követelmények jelennek meg:

a) **hátrányos megkülönböztetés tilalma:** a követelmények sem közvetlenül, sem közvetve nem lehetnek megkülönböztetőek [helyesen: hátrányosan megkülönböztetőek] az állampolgárság vagy – társaságok esetén – a létesítő okirat szerinti székhely helye alapján;
b) **szükségesség:** a követelményeket a közérdeken alapuló kényszerítő indoknak kell alátámasztania;
c) **arányosság:** a követelményeknek alkalmasnak kell lenni a célok teljesítésének biztosítására, nem haladhatják meg az adott cél teljesítéséhez szükséges mértéket, és nem válthatók ki más, ugyanazt az eredményt biztosító, kevésbé korlátozó intézkedéssel.

A megvizsgálandó követelmények közé tartoznak azok a nemzeti szabályok, amelyek egyes szolgáltatások nyújtására való jogosultságot meghatározott szolgáltatók számára tartanak fenn, a szakmai képesítéstől eltérő alapon.

E követelmények közé tartozik a szolgáltató kötelezettsége egy meghatározott jogi formában, különösen jogi személy formájában, egyszemélyes társaságként, nonprofit szervezetként vagy kizárólag természetes személyek tulajdonában álló társaságként való működésre vonatkozó kötelezettség.

A magyar jogban „béren kívüli juttatásnak minősül – ha a juttató a munkáltató – a munkavállalónak:

a) Az SZJA törvény alapján a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény (a továbbiakban: SZJA törvény) 71. §-a lehetővé teszi a munkáltatók számára, hogy kedvező adózási feltételek mellett béren kívüli juttatásokban részesítsék a munkavállalóikat.

b) A fogyasztásra kész étel vásárlására jogosító Erzsébet-utalvány formájában juttatott jövedelemből – az adóéven belül utólagosan adva is – a juttatás alapjául szolgáló jogviszony minden megkezdett hónapjára a havi 5 ezer [magyar forintot (HUF), {hozzávetőleg 16 euró}, amely összeget 2013. január 1-től 8 ezer forintra {hozzávetőleg 26 euró} emeltek] meg nem haladó rész.

c) Az Erzsébet-utalvány a Magyar Nemzeti Üdülési Alapítvány bocsátja ki papíralapon vagy elektronikus formában, a rábízott vagyont szociális üdültetési célokra, ezzel kapcsolatos szolgáltatások nyújtására, illetve egyéb szociális programok végrehajtására használható fel.

d) Valamint az adóévben [SZÉP-]kártya is kibocsátható a következő módokon:[25]

   − szálláshely alszámlájára utalt, meghatározott szálláshely-szolgáltatásra felhasználható – több juttatótól származóan együttvéve – legfeljebb 225 ezer forint [hozzávetőleg 720 euró] támogatás;

   − vendéglátás alszámlájára utalt, melegkonyhás vendéglátóhelyeken (ideértve a munkahelyi étkeztetést is) meghatározott étkezési szolgáltatásra felhasználható – több juttatótól származóan együttvéve – legfeljebb 150 ezer forint [hozzávetőleg 480 euró] támogatás;

[25] 55/2011. (IV.12.) Kormányrendelet szerint

– szabadidő alszámlájára utalt, a szabadidő-eltöltést, a rekreációt, az egészségmegőrzést szolgáló, meghatározott szolgáltatásra felhasználható – több juttatótól származóan együttvéve – legfeljebb 75 ezer forint [hozzávetőleg 240 euró] támogatás.

Az ítéletben a Bíróság kimondja, hogy a SZÉP-kártya- és az „Erzsébet-étkezésiutalvány”-rendszer több eleme ellentétes az uniós joggal, ítéletében öt érvet sorakoztat fel, melyet táblázatban szerepeltetek.

Magyar szabályozás	**Miért sérti az irányelvet a magyar szabályozás?**
A más tagállamban letelepedett vállalkozások magyarországi fióktelepei nem bocsáthatnak ki SZÉP-kártyát.	A tagállamok nem akadályozhatják a szolgáltatókat a letelepedési formájuk megválasztásában.
Arra kötelezi a SZÉP-kártya kibocsátóit, hogy a magyar jog szerint létrejött gazdasági társaság formájában működjenek. A magyar jog szerint e kibocsátók kötelesek olyan gazdasági társaság leányvállalataként működni, amely maga is a magyar jog szerint jött létre.	A szolgáltatók jogi formájára vonatkozó követelmények nem lehetnek a székhely tekintetében hátrányosan megkülönböztetőek.
Magyarországi székhellyel rendelkező pénzintézetek képesek eleget tenni azon feltételnek, amely szerint a SZÉP-kártya kibocsátóinak minden 35 000 főnél több lakosú magyarországi településen ügyfelek számára nyitva álló helyiséget kell fenntartaniuk.	Az irányelv akkor teszi lehetővé valamely szolgáltatás nyújtásának meghatározott szolgáltatók számára való fenntartását, ha az ilyen korlátozás nem jár a szolgáltatók székhelyének helyén alapuló hátrányos megkülönböztetéssel.

Gazdasági tevékenységnek minősül olyan utalványok díjazás ellenében történő kibocsátása, amelyek lehetővé teszik a munkáltatók számára, hogy kedvező adózási feltételek mellett biztosítsanak a munkavállalóiknak fogyasztásra kész étel formájában természetbeni juttatást. A Magyar Nemzeti Üdülési Alapítvány (MNÜA) számára e tevékenység tekintetében fenntartott monopólium.	Az ilyen monopólium létrehozása nem indokolható önmagában azzal, hogy a szóban forgó gazdasági tevékenységből származó bevételeket a jelen ügyben az MNÜA szociális tevékenység vagy munka finanszírozására fordítja.

A Bíróság ítéletében megfogalmazza, hogy először is az a tény, hogy a más tagállamban letelepedett vállalkozások magyarországi fióktelepei nem bocsáthatnak ki SZÉP-kártyát, sérti az irányelvet, mivel a tagállamok nem akadályozhatják a szolgáltatókat a letelepedési formájuk megválasztásában.

Másodszor a magyar jog bizonyos körülmények között arra kötelezi a SZÉP-kártya kibocsátóit, hogy a magyar jog szerint létrejött gazdasági társaság (részvénytársaság vagy korlátolt felelősségű társaság) formájában működjenek. Ráadásul továbbra is a magyar jog szerint e kibocsátók kötelesek olyan gazdasági társaság leányvállalataként működni, amely maga is a magyar jog szerint jött létre.

A Bíróság megállapítja, hogy a magyar jogi szabályozás nem egyeztethető össze az irányelvvel, mivel a szolgáltatók jogi formájára vonatkozó követelmények nem lehetnek a székhely tekintetében hátrányosan megkülönböztetőek. A jelen ügyben az a tény, hogy mind a leányvállalatnak, mind az anyavállalatnak a magyar jog szerint kell létrejönnie, magában foglalja, hogy a székhelyüknek Magyarországon kell lennie, ami az irányelv értelmében vett hátrányos megkülönböztetésnek minősül.

Harmadszor a Bíróság rámutat arra is, hogy a jelen ügyben kizárólag a magyarországi székhellyel rendelkező pénzintézetek képesek eleget tenni azon feltételnek, amely szerint a SZÉP-kártya kibocsátóinak minden 35 000 főnél több lakosú magyarországi településen ügyfelek számára nyitva álló helyiséget kell fenntartaniuk. E tekintetben a Bíróság felhívja a figyelmet arra, hogy az irányelv[26] kizárólag akkor teszi lehetővé valamely szolgáltatás nyújtásának meghatározott szolgáltatók számára való fenntartását, ha az ilyen korlátozás nem jár a szolgáltatók székhelyének helyén alapuló hátrányos megkülönböztetéssel. A Bíróság megállapítja, hogy ilyen hátrányos megkülönböztetés történt a jelen ügyben.

Negyedszer a magyar jogi szabályozás azáltal is megsérti az irányelvet, hogy a kibocsátók minden 35 000 főnél több lakosú magyarországi településen való jelenlétének megkövetelésével magyarországi telephely meglétét írja elő számukra. Ezzel megfosztja a más tagállamokban letelepedett szolgáltatókat azon joguktól, hogy magyarországi letelepedés nélküli, határon átnyúló szolgáltatásnyújtás mellett döntsenek. Ezzel összefüggésben a Bíróság arra is rámutat, hogy az ilyen kötelezettség nem áll arányban a követett céllal, vagyis a fogyasztók és a hitelezők védelmével, mivel e cél elérésére többek között kevésbé korlátozó intézkedések is rendelkezésre állnak.

A Bíróság ötödik érvében kifejti a következőket: a szerződések értelmében vett gazdasági tevékenységnek minősül olyan utalványok díjazás ellenében történő kibocsátása, amelyek lehetővé teszik a munkáltatók számára, hogy kedvező adózási feltételek mellett biztosítsanak a munkavállalóiknak fogyasztásra kész étel formájában természetbeni juttatást; és hogy a Magyar Nemzeti Üdülési Alapítvány (MNÜA) számára e tevékenység tekintetében fenntartott monopólium mind a letelepedés szabadsága, mind a szolgáltatásnyújtás szabadsága megsértésének minősül.

A Bíróság szerint az ilyen monopólium létrehozása nem indokolható önmagában azzal, hogy a szóban forgó gazdasági tevékenységből származó bevételeket a jelen ügyben az MNÜA szociális tevékenység vagy munka finanszírozására fordítja.

[26] A belső piaci szolgáltatásokról szóló, 2006. december 12-i 2006/123/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv (HL L 376., 36. o.).

Befejező gondolatok

2017. január 1-jétől változnak a béren kívül adható juttatások, mellyel a kormány célja az volt, hogy olyan új rendszert hozzon létre, amely amellett, hogy megfelel az uniós előírásoknak, mindenekelőtt a magyar emberek érdekét tartja szem előtt. Ezért is döntött úgy a kormány, hogy az eddigi béren kívüli juttatások egy részét készpénzben kaphassák meg a magyar munkavállalók.

2017. január 1-jétől béren kívüli juttatás a pénzjuttatáson kívül kizárólag a „Széchenyi pihenő- (SZÉP-)kártyára" adható. A kártya három alszámlája és az azokra nyújtható juttatások mértéke nem változik. A szálláshely esetében az alszámlára utalható összeg 225 ezer forint, a vendéglátásban alszámlánál 150 ezer forint a támogatás felső határa, a szabadidős alszámla esetében pedig 75 ezer forint. (www.kormany.hu)

Az előterjesztés nyomán a jövőben kéttípusú béren kívüli juttatás illetheti meg kedvezményes adózású keretek között a honi alkalmazottakat: a készpénz-cafeteria mellett SZÉP-kártyára kaphatnak még juttatásokat a dolgozók.

A munkáltató a cafeteria részeként továbbra is adómentesen adhat például sport- és ún. kultúra-belépőt, illetve szintén adómentesen támogathatja 5 millió forinttal a lakást építő, lakást vásárló és lakáshiteles dolgozóit.

A munkavállalónak semmit nem kell fizetnie a juttatás után. A munkáltató fizeti meg a kedvezményes közterhet. A foglalkoztató a jutatott összeg 1,19-szerese után fizeti meg a 15%-os személyi jövedelemadót és a 14%-os EHO-t.

A Parlamentnek el kell fogadnia a javaslatot ahhoz, hogy a dolgozók már 2017. január 1-jétől a fentiek szerint kapják meg a béren kívüli juttatásokat.

GYŐRI GRÉTA

Pápán születtem 1990-ben. 2005–2009 között a mátészalkai Esze Tamás Gimnázium magyar–történelem tagozatára jártam. 2009–2013 között a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar történelem BA (Nemzetközi kapcsolatok története specializáció) és magyar minor szakát végzetem el. 2013–2016 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar történelem MA Modernkori magyar történelem szakirányára jártam. Ezzel párhuzamosan 2014–2016 között a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar politikatudomány MA Közkapcsolatok szakirányára is jártam. Tagja vagyok az ELTE BTK Történeti Kollégiumának és az I. Tóth Zoltán Körnek is. 2015-ben részt vettem a XXXII. OTDK Humántudományi Szekciójának munkájában, ahol előadást tartottam Honnan indult a fekete vonat? – A „sötét Szabolcs" sztereotípia története *címmel. Ezenkívül kétszervettem részt az Eötvös Konferencián. Második alkalommal a* „Szamos mentén, angyalok földjén" – Szamosangyalos gazdaság- és társadalomtörténete a második világháborútól a rendszerváltásig *címmel tartottam előadást.*

A hobbim az olvasás, zenehallgatás, túrázás a hegyekben, külföldi utazás. Terveim között szerepel kormányzati munka, kormányzati ügyintéző mint politológus, de szeretnék történelem PhD-ra is járni.

2014–2016 között voltam a Bolyai Önképző Műhely tagja.

„Szamos mentén, angyalok földjén"

Szamosangyalos gazdaság- és társadalomtörténete a második világháborútól a rendszerváltásig

Vizsgálataim alanya egy a Szamos folyó partján fekvő kis község, Szamosangyalos. Ez a település hozzám érzelmi okokból is közel áll, hiszen gyermekkorom egyik fontos színhelyét képezi, és a sajátos szatmári paraszti mentalitás mindig is nagy hatást gyakorolt rám, ezért is éreztem

kötelességemnek, hogy egy olyan munkát alkossak meg, amely hűen tükrözi ennek a közösségnek a történetét. A tanulmány vázlatát egy időrendi áttekintés képezi, mely az 1930-as évekhez visszanyúlva egészen a rendszerváltásig feltérképezi a falu történetét. Munkálataim során a kor társadalmával foglalkozó szakirodalom felhasználása mellett az *oral history*, vagyis az élő interjúk módszere segítségével is megpróbáltam betekintést nyújtani. Kutatómunkám két nagyobb szerkezeti részre osztottam fel: az első és a második rész témája viszonylag azonos, azonban a módszerek tekintetében különböző. Amíg a most következő társadalomtörténeti áttekintés alapjául elsősorban a szakmunkák, valamint a Központi Statisztikai Hivatal kiadványaiból merített anyagok szolgáltak, addig a másik részben főleg az oral history és a mentális térképek segítségével szeretném feltárni ugyanazt a témát.

Ez alapján az ötvenes évre vonatkozóan az 1956. évi és az 1959. évi, a hatvanas évekre vonatkozóan az 1962. évi és az 1968. évi, a hetvenes éveket illetően az 1973. évi és az 1979. évi, a nyolcvanas évekkel bezárólag pedig az 1983. és az 1989. évi, vagyis a rendszerváltás évében lejegyzett statisztikai adatokból merítettem lényeges információkat, emellett pedig egyes évi adatok összehasonlításánál is történik majd hivatkozás a felhasznált statisztikai közleményre.

A demográfiai helyzet felvázolásánál nem minden egyes közlemény esetén tudtam Szamosangyalos éves lélekszámával kapcsolatban pontos számokat találni, az ilyen esetekben a népességszám változásánál figyelembe vettem a házasságkötések számát, az élve születések számát és a természetes szaporodás, illetve a természetes fogyás arányát.

Az országos viszonyokat értelmezve természetesnek vehető az, hogy a népességszám mozgása csökkenő tendenciát mutatott, hiszen a férfiak többsége a fronton harcolt, a hadifogság, a halálozás egyaránt hozzájárult a népességszám csökkenéséhez, habár Szamosangyalos tekintetében ez nem volt annyira jelentős, azonban mégis a faluból is sok férfi vonult ki a frontra, és nagy részük ott esett el. A második világháború utáni időszakhoz viszonyítva azonban a népességnövekedés csökkenésbe fordult át. Atermészetes szaporodás évi üteme 1950 és 1955 között volt a legnagyobb

mértékű, a folyamatos csökkenő halandóság mellett egyéb természetes okok is szerepet játszottak a népességnövekedésben (VALUCH 2001: 34–35).

Az 1956. és 1959. évi adatokat összehasonlítva elmondható, hogy az 1956. évi népességszám pontosan megközelíti az 1949. évit, viszont 1959-ben viszonylagos növekedés tapasztalható, 2,7 % növekedett Szamosangyalos lélekszáma az előző évekhez képest. A Kádár-korszakban ez a növekedési tendencia éppúgy megfigyelhető a hatvanas, mint a hetvenes, illetve a nyolcvanas években. A részletes adatokat a diagramon illusztrálom (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1957, 1960).

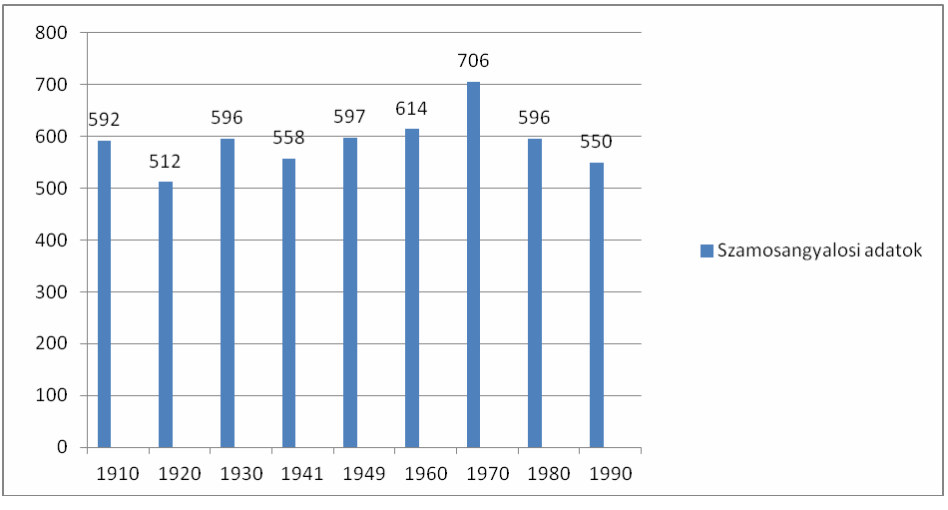

Szamosangyalos jelenlévő népessége 1910 és 1990 között

A nemi arányok Szamosangyalosban ugyancsak érdekesek demográfiai szempontból. Több évtizedig a nők száma jócskán meghaladta a férfiak számát a faluban, legszembetűnőbb ez a különbség az 1940. évi, valamint az 1930. évi népszámlálás adatai alapján. Az 1970-es évekig átlagosan a nők vannak túlsúlyban, 1970-től azonban megváltozik ez az eddig általános tendencia.

Ennek a hirtelen változásnak a hátterében véleményem szerint az a nagy méreteket öltő iparosítás áll, ami a térségben főleg a hatvanas években végbement. Úgy hiszem, hogy ez magyarázhatja a férfi lakosság számának megnövekedését. Ha megfigyeljük a megye ipari foglalkoztatottja-

inak számát, akkor megállapítható, hogy amíg visszamenőleg 1935 és 1960 között a foglalkoztatottak száma 10 000 alatt mozog, addig a következő öt évben megduplázódik, 1965 és 1968 között pedig folyamatosan növekszik a térségben. Ez az ipari fejlődés igazán 1966-tól kezdve indult meg a megyében. A szocialista iparban foglalkoztatottak területi elhelyezkedését tekintve megállapítható, hogy a csengeri járás esetében a főbb ipari üzemek Mátészalkán, Porcsalmán, Tyukodon és Csengerben működtek, ezek pedig közvetlenül Szamosangyalos környékén helyezkedtek el, ezzel is magyarázható, hogy az iparral foglalkozók egy része előbb-utóbb az ipari üzemek közelében telepedett le (CSERVENYÁK–MARGÓCSY 1970: 41–52).

Évszám	Foglalkoztatottak száma (fő)
1935	1190
1952	5838
1959	7792
1960	9243
1965	19863
1967	23801
1968	30229

Az ipari foglalkoztatottak számának alakulása Szabolcs-Szatmár megyében 1935 és 1968 között

Az előbbiekben vázolt demográfiai helyzet kialakulásában sok tényező játszott meghatározó szerepet, ezek közül részletesebben az egészségügy, a mortalitás, a társadalmi elvándorlás, valamint az ingázás kérdésével foglalkozom részletesebben.

„A haláloki struktúra viszonylag lassan változott Magyarországon, kivételnek csak az 1945 és 1965 közötti időszak számít, amikor a leggyakoribb halálokok közül kikerült a gümőkor, diftéria, hastífusz, emésztőrendszeri hurutok, kanyaró, szamárköhögés. A hatvanas-hetvenes évektől leggyakoribb halálokokká a szív-ér rendszeri betegségek, a daganatos megbetegedések, az emésztőrendszer betegségei és az erőszakos halálozások váltak (VALUCH 2001: 37).”

Ezekkel a halálokokkal, betegségekkel szemben az egészségügy többnyire tehetetlen volt. Erre példaként hozhatók fel az 1956. évi megyei sta-

tisztikai adatok, melyekből kiderül, hogy a megye járásai közül a legkevesebb körzeti orvos a csengeri járásban tartózkodott, szemben a mátészalkai, nyíregyházi vagy éppen a kisvárdai járásokkal. Ez egy eléggé szembetűnő adat, ugyanis amíg az orvosok száma 1954 és 1956 között a mátészalkai járás területén 43 és 42 között, a kisvárdai járás területén 33 és 40 között, a nyíregyházi járás területén pedig 87 és 110 között mozgott, addig a csengeri járás adatai szerint 1954-ben 11, 1955-ben és 1956-ban csupán 9 orvos működött ezen a területen (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1957).

Járás	**1954**	**1955**	**1956**	**1957**	**1958**	**1959**
kisvárdai	33	41	40	46	47	53
mátészalkai	43	39	42	40	45	46
nyíregyházi	24	29	29	32	33	29
csengeri	**11**	**9**	**9**	**11**	**14**	**14**

Szabolcs-Szatmár megye néhány járása körzeti orvosainak száma 1954 és 1959 között (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1957; 1960)

Az ötvenes évek második felében már valamelyest javult a helyzet, hiszen 1959-ben már 14 orvos dolgozott, viszont helyi vonatkozásban Szamosangyalosban egyetlenegy egészségügyi dolgozó sem működött ebben az időszakban. Ezzel a helyzettel Szamosangyalos nem volt egyedül, hiszen többek között Császló, Csegöld és Rozsály is ilyen nehézségekkel küszködött. Még a nyolcvanas években sem változott semmi, a környéken mindössze három orvos működött, ez pedig a rendszerváltásig semmit sem javult (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1960).

A továbbiakban a demográfiai folyamatok egy másik tényezőjét, az életkörülmények alakulását veszem górcső alá. Bár a fent említett egészségügyi viszonyokat is ide lehet sorolni, én itt elsősorban a környék megfelelő ellátottságára gondolok, a nagyobb infrastrukturális beruházásokra, mint például a csatornázásra és a lakásépítésre, valamint azokra a szociális reformokra, amelyek célként tűzték ki a családtervezés, gyermekvállalás ösztönzését.

Az életminőség változásának néhány jele már érzékelhetővé vált ebben a korszakban. Erre utal többek között az, hogy az 1948 utáni időszakra esett a villamos energia felhasználásának széleskörű elterjedése. 1941-ben

a lakások közel egynegyedében volt villany, viszont 1960-ban már a háromnegyedében, 1990-ben pedig már majdnem teljes körűnek tekinthető az ellátottság (VALUCH 2007: 12).

A lakások felszereltségét illetően elmondható, hogy – különösen a Kádár-korszak ideje alatt – javulás következett be. Az épített lakások számát figyelembe véve a népszámlálási adatokból megállapítható, hogy amíg 1899-től 1949-ig elenyésző a lakások építési tendenciája – erre példa az 1945 és 1949 közötti időszak is, amikor mindössze 35 ház épült –, addig 1960 és 1969 között már 67 építkezés zajlott le. Mindemellett az is kiderül, főként a népszámlálási adatokból, hogy 1949-ben egyetlen szamosangyalosi lakás sem rendelkezett villany- és vízvezetékkel, csupán Csenger, Gacsály, Porcsalma és Tyukod területén lévő háztartások. Ez az állapot 1952-ben változott meg, amikor a falut villamosították. 1960-ban a lakások felszereltségét illetően mindenekelőtt nem volt fürdőszoba Szamosangyalos egy lakóépületében sem, a csengeri járás területén mindössze a lakások 29%-a rendelkezett ezzel a helyiséggel, viszont a falu lakásainak már 47,7%-a volt villamos árammal ellátva. Ez 71 lakást jelentett a 149-ből. Járási szinten ezekhez az adatokhoz viszonyítva ugyancsak a lakások 42,8%-ában volt villany, valamint a járás lakóházainak 0,4%-a rendelkezett vízvezetékkel. Megyei szinten hasonlóképpen a lakások többségében, 46%-ában, vagyis 66 557 lakásban működött a villany, 2,3%-ban pedig a vízellátás. A hetvenes évekre Szamosangyalosban már a lakások közel 80%-ában volt villany (KSH 1963; 1950a; 1972; KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1960).

Ezek a befolyásoló tényezők tehát, amik hatással lehettek a népességszám alakulására. Azonban emellett nem elhanyagolható tény az elvándorlások, kivándorlások jelensége sem, ami a térség életében ugyancsak meghatározó jellegű volt. Többek között az 1959. évi adatok alapján meg lehet határozni az egyes járásokról, területekről elvándoroltak számát. Ezekből az adatokból pedig arra lehet következtetni, hogy az állandó jelleggel történő elvándorlás nem volt akkora mértékű, mint az ideiglenes.

A csengeri járásból állandó jelleggel elvándoroltak arányából az derül ki, hogy többségük a megye határain belül maradt, csupán kicsivel több

mint 100 ember költözött más vidékre, előnyben részesítve az Alföldet, ellentétben a Dunántúl vidékével, esetleg a fővárossal. Ha az 1968. évi adatokat vesszük alapul, akkor megállapítható, hogy a csengeri járásból elköltözők száma jelentősen meghaladja az odaköltözők számát, ideiglenes elköltözés esetén is ez a tendencia figyelhető meg (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1960; 1969). Egyes esetekben a szakképzetlen munkaerő főleg az építőiparban, üzemekben, gyárakban helyezkedett el, így pedig kétlaki életmódra kényszerült. Emellett az ipartelepítési programok hatására is nőtt az ingázók száma, viszont csökkent a falvakból elköltözőké (PALÁDI-KOVÁCS 1988–2011: 987). Erre vonatkozólag a rendszerváltás évében Szamosangyalos aktív keresői közül például hozzávetőlegesen 167 kereső közül 71 dolgozott lakóhelyén, 96 foglalkoztatott pedig kénytelen volt ingázni lakóhelye és munkahelye között, megyei szinten ez 221 442 aktív keresőből 153 175 lakóhelyén dolgozót jelentett, és 68 267 ingázót. Ez is mutatja az ingázás erőteljes jelenlétét a térségben (KSH 1992).

A demográfiai szempontokat vizsgálva megállapítható, hogy a kisebbség kérdése a falu esetében nem elhanyagolható. Helyi viszonyokat tekintve a népszámlálási adatok alapján meg lehet állapítani, hogy a falu legnagyobb része magyar anyanyelvű volt. Habár például az 1920. évi népszámlálások alapján kijelenthető, hogy laktak a községben tót anyanyelvűek is, valamint egy kisebb zsidó közösség, azonban meg kell állapítani, hogy a magyar anyanyelvű lakosság volt a domináns. A csengeri járás és az egész megye szempontjából hasonló volt a helyzet: mindenekelőtt a magyar anyanyelvű lakosság volt túlsúlyban, az 1930. évi népszámlálások alapján német anyanyelvű réteg is jelen volt még, ez ebben az időszakban 30 főre korlátozódott, valamint egy 10 fős oláh nyelvű csoport is élt a járás területén. 1941-re a járás lakosságának 99,8%-a volt magyar anyanyelvű. A megye nemzetiségi összetételét tekintve megállapítható, hogy a magyar mellett egyre inkább, főleg a XX. század második felétől kezdve egy jelentősebb cigány anyanyelvű lakossággal is számolni kellett. Az 1980. évi népszámlálás adatai is ezt támasztják alá (MSK 1923; 1932; TSK 1976).

Szamosangyalos nemzetiségi összetétele is hasonló eredményeket produkál. Az 1941., 1980. és 1990. évi népszámlálások adatait alapul véve meg lehet állapítani, hogy az anyanyelvi adatokhoz hasonlóan, ez alapján is a cigányság a másik jelentősebb nemzetiség a faluban:

évszám	magyar	cigány	zsidó	román
1941	551 (98,7%)	6	1	–
1980	595 (99,9%)	1	-	–
1990	494 (90%)	55	-	1

Szamosangyalos nemzetiségi összetétele 1941-ben, 1980-ban és 1990-ben (TSK 1976; KSH 1993)

Vallási tekintetben a falu összetétele nagyjából a mai tendenciát követi: a falu lakóinak jelentős része református vallású, emellett pedig egyéb vallási felekezetek is jelen vannak Szamosangyalosban, római katolikusok és görög katolikusok egyaránt. A vallási összetételét illetően azonban mégis akadnak olyan adatok, amelyek utalnak rá. Ilyen például az 1949. évi népszámlálások esetében. Ezek alapján megállapítható, hogy a reformátusok voltak alapvetően túlsúlyban (91%), emellett nagyobb, de annál kisebb vallási felekezetek közé volt sorolható a római (4,5%) és a görög katolikusok (3,5%) csoportja. Elvétve előfordult még az unitárius és a baptista vallás híveinek csoportja, valamint egy kisebb izraelita felekezet a faluban – ennek a kis közösségnek azonban a második világháborút követő időszakban jelentősen megcsappant a száma, 2,3%-ról 0,2 %-ra csökkent (KSH 1995; 1996). A népszámlálási és statisztikai évkönyvek adataiból emellett arra is választ lehet kapni, hogy a falusi lakosság milyen műveltségi szinten állt az adott időszakban. Az 1959. évi statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy Szamosangyalosban, valamint a csengeri járás valamennyi településén működött legalább egy általános iskola, a tanerők száma pedig viszonylag arányban volt a tanulók csekély létszámával. Egy pár évvel későbbi adat szerint azonban a diákok száma jelentős mértékben megcsappant. A korábbi több mint 100 főt megközelítő

tanulói létszám 1973-ban 43 főre csökkent. Ez igazán drasztikus visszaesésnek számít (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1960; 1974).

Ez a szám 1979-re pedig 13 főre esett vissza, de ez annak is köszönhető, hogy a környéken található csengeri városi általános iskola fejlettsége és közelsége miatt a város fiataljai nagyobb lehetőséget láttak a csengeri, mint a szamosangyalosi általános iskolában. Viszont a hetvenes évek végére még egy területen bővült a szamosangyalosi paletta, ugyanis kiépült az óvoda intézménye a településen, feltételezhetőleg a hetvenes évek második felében. Az óvodai hálózat széleskörű kiépítésének azonban voltak korábbi előzményei (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1980).

Mint ahogy a népszámlálási adatokból is kiderül, Szamosangyalos hatéves és idősebb népességének nagy része csupán alapfokú oktatásban részesült. Mindenesetre feltűnően sok az elemi, illetve népiskolai tanulmányokat folytatók aránya, elemi végzettséggel viszont már kevesebb ember rendelkezett az 1940-es években. A középiskolát végzett lakók száma szintén nagyon alacsony, azonban ennél is kevesebb a diplomát szerzettek száma (KSH 1950; TSK 1976).

Megnevezés	**1941**	**1949**
Főiskolát végzett	2	–
8 középiskolai osztályt végzett	2	13
4 középiskolai osztályt végzett	8	22
8 elemi (népiskolai) osztályt végzett	–	8
6 elemi (népiskolai) osztályt végzett	104	150
4 elemi (népiskolai) osztályt végzett	205	162

Szamosangyalos műveltségi adatai 1941-ben és 1949-ben (KSH 1950; TSK 1976)

A későbbiekben, a hatvanas–nyolcvanas években ugyanez a tendencia figyelhető meg. A 7 éves és idősebb népesség közel fele kezdte meg általános iskolai tanulmányait. 1990-ig az tapasztalható, hogy az általános

iskolát elkezdők fele fejezte be sikeresen alapfokú tanulmányait, az érettségizettek száma pedig egyértelműen növekvő tendenciát mutat.

Év	7 éves és idősebb	5 általános	6-7 általános	8 általános	4 középiskolai osztály	Érettségi	Egyetem, főiskola
1960	516	230	147	57	80	7	1
1970	622	202	181	101	22	14	3
1980	514	169	152	119	8	19	5
1990	498	103	118	163	–	27	5

Szamosangyalos műveltségi adatai 1960 és 1990 között (KSH 1962; 1972; 1981; 1992)

A következőkben néhány gondolat erejéig rátérnék a népesség gazdasági tevékenységének elemzésére, egyfajta gazdaságtörténeti áttekintés felvázolására.

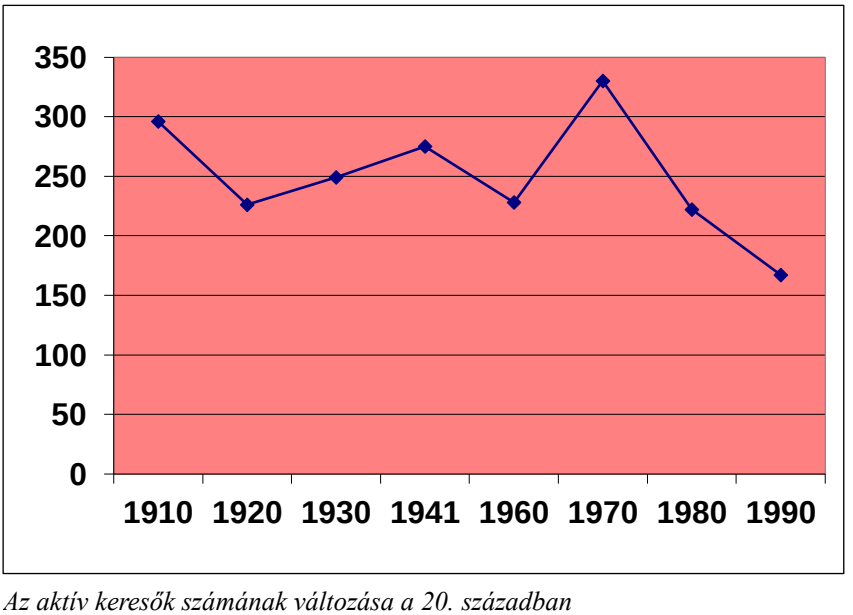

Az aktív keresők számának változása a 20. században

A foglalkoztatottak számának változását illetően, a 20. században folyamatosan változó tendenciával lehet számolni. 1910 és 1920 között csökkenő tendenciának lehetünk szemtanúi, a két világháború között enyhe növekedés tapasztalható, 1941 és 1970 között folyamatos csökkenés

zajlik, végül a Kádár-korszak második felében alapjában véve egy újabb növekedés veszi kezdetét, többek között főleg a térségben megkezdődött iparosításnak köszönhetően, a rendszerváltás után viszont újfent negatív irányt követ az aktív keresők számarányának változása.

Azonban nem kétséges, hogy a statisztikai és népszámlálási adatok szerint mégis a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya volt a jelentősebb, mint ahogy ezt a mellékelt ábra is mutatja:

Évszám	A mezőgazdaságban dolgozó aktív keresők száma	Az iparban dolgozó aktív keresők száma
1910	230	21
1920	156	31
1930	194	39
1941	222	25
1960	200	9
1970	249	32
1980	133	23
1990	70	42

A mezőgazdaságban és az iparban foglalkoztatottak száma Szamosangyalosban (KSH 1962; 1972; 1981; 1992; MSK 1923; 1925; 1934; TSK 1975)

A mezőgazdaság domináns helyzete a 20. század folyamán végig megmaradt, a mezőgazdaságban dolgozó aktív keresők számának változása azonban követi a demográfiai helyzetet. 1970-től a népességszám változásával összhangban van, ugyanis amíg 1970-ben 249 aktív kereső tevékenykedik a mezőgazdaságban, addig 1980-ban már csak 133, 1990-ben pedig 70 főről van szó. Emellett a népszámlálási adatokból azt is ki lehet következtetni, hogy a mezőgazdaság ágazatain belül a 20. század második felében a mezőgazdasági aktív keresők főként a szövetkezeti mezőgazdaságban dolgoztak, ennek hatására az állami gazdaság háttérbe szorult (KSH 1972; 1981; 1992).

A mezőgazdaság főbb szervezeti területe a mezőgazdasági termelőszövetkezet volt, vagyis a téesz. A termelőszövetkezetek létrejötte a szocialista rendszer meghonosításának fontos részét képezte, egyfajta alapot,

támpontot jelentett. A megyében hasonlóképpen már 1949-ben megkezdődött a termelőszövetkezetek szervezése, ettől kezdve a téeszek, a tagok száma, valamint a földterületük is folyamatosan növekedett, így az 1952. év végén már 424 termelőszövetkezet és 78 termelőszövetkezeti csoport működött a térségben (CSERVENYÁK–MARGÓCSY 1970: 68).

A téeszek működését illetően már lényegesebb információkkal is szolgálhatnak a statisztikai közlemények adatai, melyek alapján felvázolható a szervezeti működés. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek számát tekintve megállapítható, hogy az ötvenes évek elején a csengeri járásban viszonylag stabil volt a mezőgazdasági termelőszövetkezetek száma, egészen 1956-ig, amikor is egy látványos zuhanásnak lehetünk szemtanúi, majd 1956-ot követően újra megközelíti a Rákosi-korszak idején megállapított számokat.

1952	**29**
1955	**28**
1956	**11**
1957	**20**
1959	**35**
1962	**22**

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek számának alakulása a csengeri járásban 1952 és 1962 között (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1957; 1960; 1963)

Ez Szamosangyalos esetében is hasonló módon tapasztalható. Mint ahogy a mellékelt ábra is mutatja, 1955-höz képest a forradalom évében jelentősen megcsappant a termelőszövetkezetek száma a járásban. 1957-ben viszont jelentős javulás kezdődött. Az ebben az évben megkezdődött fellendülés azonban nem közelítette meg a korábbi évek szintjét. Ezt majd csak 1959-ben fogja elérni a csengeri járás, amikor már 35-re növekedik a téeszek száma. A hatvanas évek második felétől kezdve pedig a hetvenes éveket is beleszámítva egy lassú csökkenés vette kezdetét (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1957; 1960; 1963).

A hetvenes éveket tekintve az ekkor már mátészalkai járáshoz tartozó Szamosangyaloson és a járás egyéb településein összevetve megint csak

csökkent a termelőszövetkezetek száma. Itt alapvetően a Kossuth termelőszövetkezetről van szó, ami a faluban működött. A statisztikai adatok alapján a Kossuth termelőszövetkezettel kapcsolatosan megállapítható, hogy 1959-ben a termelőszövetkezeti tagok száma 164 volt. Ez felettébb magas számnak mondható, szemben például a szamostatárfalvi Ady és a nagydobosi Petőfi mezőgazdasági termelőszövetkezettel, ugyanis Szamostatárfalván a belépő tagok száma hozzávetőlegesen 110 fő volt, Nagydoboson pedig 124. A statisztikai jelentésekből a téeszek száma mellett a tagok hozzávetőleges számát is meg lehet állapítani. Erre példa az 1956 és 1959 közötti időszakkal kapcsolatban, hogy amíg 1956-ot követően a tagok létszáma 3 éven keresztül 900 és 1300 között mozgott a csengeri járás területén, addig 1959-re hirtelen 4000 fölé szökött a termelőszövetkezetbe lépők száma (KSH SZABOLCS-SZATMÁR IG. 1957; 1960).

A statisztikai adatokból a téeszek mindennapi működése is megfigyelhető, többek között a munkakör szerinti megoszlás, valamint a termelőszövetkezetbe belépő családok száma. Emellett pedig a juttatások is szerepelnek a statisztikai adatok között, valamint a mezőgazdasági állomány nagysága is és egyéb felszereltségekre utaló adatok, azonban ezek az adatok még nem kerültek feldolgozásra.

Előadásom második felében egy új szemszögből, egy különleges módszer segítségével szeretném megvilágítani a falu gazdaság- és társadalomtörténetét, ennek a kitűzött célomnak a megvalósításához nagy hangsúlyt fektettem az oral historyra, hogy ezáltal olyan szemszögből is értelmezzem a szocialista időszak falusi társadalmát, ami nem található meg a tankönyvekben vagy egyéb munkákban. Az oral history módszere igazán nagy múlttal rendelkezik, hiszen már több generációra visszatekintve is az idősebbek gyakran adták át élettapasztalataikat a fiatalabb generációknak, mindemellett pedig a fiatalkori élményeiket, tudásukat is megosztották gyerekeikkel, unokáikkal. Minden ember más szemszögből tárja fel a megélt eseményeket, ezért is tartom izgalmasnak ezt a módszert.

A visszaemlékezés jelentőségét azonban sok kritika is éri, hiszen történettudományi szempontból még nem kielégítő forrás, bizonytalansága miatt az interjúkból nem építhető újjá a múlt. A kritikák részben igazak,

hiszen a múlt eseményeit nem lehet akadálytalanul feldolgozni. Egyes riportok készítésekor az interjúalanyok hajlamosak nem pusztán a múltbeli események felidézésére koncentrálni, a jelen és a múlt gyakran keveredik egymással, és hajlamosak elrugaszkodni a valóságtól, fikciót teremteni, de a történelmi eseményeknek alapjában véve szerves részét képezik az efféle tapasztalatok, élmények, beszámolók, melyeknek egy része az évek folyamán homályba vész, elhalványul, nehezebb felidézni pontosan (KÁROLY 2007). Történelmi tapasztalatokat és élményeket két interjúból merítettem.

Szeretnék kiemelni egy fontos szempontot, mely az interjúalanyok kiválasztásánál a legdominánsabb volt számomra. Igyekeztem a falu több társadalmi osztályát is képviseltetni, mikor interjúalanyokat kerestem, így esett a választásom egy olyan személyre, aki életútjával hívta fel a figyelmemet. Ez az ember pedig név szerint Galgóczy Árpád költő-műfordító, valamint többek között az Orosz Barátság Rend, a Palladium-díj és a József Attila-díj tulajdonosa, aki életének egy kis részét, a gyermekkorát és ifjúkorát töltötte Szamosangyalosban, egészen 1947-ig, ezt követően pedig Szibériába került munkatáborba. Élettörténetét egy kiadott triológiában foglalja össze, melyből részleteket is idézek, így felelevenítve egy „magasabb” társadalmi osztály szemszögéből Szamosangyalos második világháborút követő zavaros időszakát. Ugyanakkor ezzel a felvázolt élettörténettel szemben egy alacsonyabb társadalmi réteg egyik tagjával is sikerült interjút készítenem, aki a vizsgált korszakot teljesen más nézőpontból élte meg, ő pedig név szerint özv. Apáti Sándorné nyugdíjas szamosangyalosi lakos, aki a Kádár-korszakban mezőgazdasági dolgozó volt, később pedig háztartásbeli.

Az interjúk anyagát feldolgozva a következő szegmensek alapján vázolom fel a falu társadalomtörténetét: az interjúkból kirajzolódnak a falu társadalmának körvonalai, emellett megvizsgálhatóvá válik a falusi életmód, a mortalitás, a média szerepe, a főbb társadalmi események és a művelődés kérdése, vagyis azok a főbb tényezők, amelyek befolyásolták a mindennapi életet.

Legelőször is egy társadalmi hierarchiát szeretnék felállítani, ami mindkét interjúalanyom beszámolójában megegyezik, azaz hasonlóan ítélték meg a korabeli társadalmi helyzetet. Elkülönítettek egy értelmiségi csoportot, mely magába foglalta a papot, aki a templomban az istentiszteletet vezényelte, valamint a helyi tanítókat, akik nemcsak itt, hanem a környéken is tanítottak. A falu vezetőségét illetően a téesz megalakulásáig tanácsiroda és tanácselnökök működtek a faluban, de bírók is dolgoztak itt. Emellett a rendőrség és a csendőrség is jelentős hatalommal rendelkezett. A falu képzeletbeli társadalmi ranglétrájának legalján pedig az egyszerű mezőgazdasági népesség állt. Ebbe a csoportba tartozott egyik interjúalanyom is, aki 4 testvérével és szüleivel együtt szerény anyagi körülmények között élt: „A mi lakásunk elég nagy volt, de földpadló volt, nem volt fürdőszoba, nem volt semmi, csak a kút az udvaron, föld volt, mázoltunk, tapasztottunk, körül tornácos volt, azt is mázoltuk, sárga homokkal leszórtuk, ha jött az ünnep, készültünk az ünnepre. Később, mikor jobban ment, lebetonoztuk a tornácot."[27]

Azonban a jobb társadalmi helyzetű interjúalany beszámolója kedvezőbb anyagi feltételekről és egy másik környezetről tanúskodik: „Egy tízszobás lakásunk volt, gyönyörű szépen berendezve, úgy, ahogy dukál, és ami most már nincsen és nem látszik, az egész nagy házat körbevette 2 méter széles deszkával padlózott faragott korlátos körveranda. Az egész ház körül 2 méter szélesen, gyönyörű volt, a ház maga is gyönyörű volt, szépen be volt rendezve, eléggé jól éltünk, főleg miután az alma elkezdett teremni."[28] Galgóczy Árpád szülei művelt, több nyelven beszélő emberek voltak. Édesapja 83 holdon gazdálkodott, ő honosította meg Szabolcs-Szatmárban a Jonathan alma termesztését. Alig nőtt fel, amikor 1945-ben – konspirációs hiba miatt – szovjetellenes szervezkedés tagjaként leleplezték, elhurcolták, és szovjet hadbíróság elé állították. Az ítélet: 20 év szabadságvesztés, kényszermunka. 1948 januárjában érkezett meg az első Gulag-lágerbe, az uráli Cseljábinszkba. Egy évvel később a legnépesebb

[27] A 2012. április 15-én Apáti Sándornéval készített interjú alapján.
[28] A 2011. augusztus 25-én Galgóczy Árpáddal készített interjú alapján.

gyűjtőtáborba, a Karaganda környéki Szpászkra került. 1954-ben kiszabadult, de csak 1960-ban térhetett haza.

Galgóczy Árpád ezt a fajta életmódot tipikus polgári életmódnak nevezi, emellett az is kiderül az interjúból, hogy az interjúalany édesapja rendkívül nagy tiszteletnek örvendett a faluban, egyfajta presztízzsel rendelkezett a család: „vidéki polgári életmód, ez egészen más, mint a pesti, mert a vidéki földbirtokos – én nyugodtan mondhatom – 80%-a igyekezett minél közelebb kerülni a földműves parasztsághoz.” [29]

A halál azonban már akkor is a mindennapok részét képezte, nem válogatva a magasabb és alacsonyabb társadalmi osztályok tagjai között. Ez összefüggött az egészségügy siralmas helyzetével. Nem egy olyan esetről lehetett hallani abban az időszakban, amikor egy olyan betegség, mint a tüdőgyulladás, áldozatokat szedett. A falu életében is történtek ilyen események. Apáti Sándorné is így veszítette el egyik testvérét: „A háború alatt nehéz volt a helyzet. A 3 éves kistestvérem tüdőgyulladásban halt meg, annak idején Csengerbe kellett járni az orvoshoz, akkor egy tüdőgyulladásba is bele lehetett halni.”[30] Ez a helyzet legsúlyosabban a második világháború idején jelentkezett, a német megszállás alatt: „1944 őszén az ország a háború színterévé változott. Édesanyám kívánságára menekülni kezdtünk a front elől, amely többhetes keserű vándorlás után a Dunántúlon, Pusztavám közelében ért utol bennünket. December 28-án a Vörös Hadsereg katonáinak rémtetteitől menekültében édesanyám öngyilkos lett.” (GALGÓCZY 2007: 7) Ezek a gondolatok GALGÓCZY ÁRPÁD *A túlélés művészete* című könyvéből származnak, mely annak a triológiának a nyitánya, melyben megemlékezik a szovjet Gulag-táborokban töltött 7 évéről, és egyértelműen érzékelteti a második világháborús borzalmakat.

Galgóczy Árpád interjújában azonban elég negatívan látja a médiumok megjelenését a falu életében: „Egészen más volt, először is nem volt televízió, ami azt jelentette, hogy az emberek állandóan egymással voltak, nagyon érdekes volt, a legérdekesebb volt a vasárnapi istentisztelet. A templom mindig tele volt, nem hatan ültek benne, mint most, minden

[29] A 2011. augusztus 25-én Galgóczy Árpáddal készített interjú alapján.
[30] A 2012. április 15-én Apáti Sándornéval készített interjú alapján.

ház előtt volt egy pad, és a padon mindig összegyűlt a törzstársaság. Itt állandóan ugyanazok az asszonyok, ugyanazok a férfiak, amott vegyesen, ott csak legények, ott csak öregek, de ahogy végigmész a főutcán, mindenütt egy nagy brancs volt minden kapu mellett. És az emberek ismerték, segítették egymást, aztán jött a gond, nemcsak a televízió megjelenése miatt, hanem a reális szocializmus természete miatt."[31]

A falu lakóinak életét a televízión kívül az egyéb társasági események is megszínesítették: a szüreti bál és más társadalmi összejövetelek, melyek különösen az ifjúság számára jelentettek alkalmat az ismerkedésre: „A szórakozás annyi volt, hogy 2-3 bál volt egy évben, de nem ilyen zenekar volt, hanem cigányzenekar. Prímás, bőgős, cimbalmos, brácsás, és volt fúvószenekar is, de az is csak Pátyodon volt. Ha lakodalom volt, ha egy lány férjhez ment, akkor Pátyodról fogadták fel a fúvószenekart vagy cigányzenekart, és volt 2-3 szerepes bál, arra a katonák is eljöttek. Ilyenkor a szomszéd faluból jöttek szerepelni, akkor bált csináltak utána, és akkor meghívták a zenekart is, mert ez volt a szokás. Amikor a fiúkat vitték, mert akkor kötelező volt katonának menni 20 éves kortól, és amikor volt sorozás, minden esztendőben csináltak búcsúztató bált a katonafiúknak. Ünnepekkor is rendeztek bált, ezenkívül volt szüreti bál, amikor a szőlő és az alma érett. Akkoriban nem volt minden héten diszkó, 2-3 bálnál nem volt több egy esztendőben, jobb esetben négy. Emellett lakodalomba is szívesen jártak a falubeliek, de aki családos ember volt, az már nem járt bálba."[32]

Egy társadalmi élet részletes áttekintéséhez a műveltség, az oktatás helyzete is hozzátartozik. Ebből a szempontból az analfabetizmus és a minimális iskoláztatás volt jellemző: „Az analfabetizmus jelen volt régen, pláne amikor a nagyurak uralkodtak, de még a kommunista rendszer kezdetére is jellemző volt. Lajos bátyám sem járta ki a nyolc osztályt, majd később tette le, mert nem volt kötelező, 7 évig járt, nem tudott iskolába járni, mert dolgoznia kellett. Csengerben mindig volt gimnázium, még

[31] A 2011. augusztus 25-én Galgóczy Árpáddal készített interjú alapján.
[32] A 2012. április 15-én Apáti Sándornéval készített interjú alapján.

amikor lány voltam, akkor is, de nagyobb iskola csak Mátészalkán működött. Óvoda viszont csak a hatvanas évektől működik.”[33]

Egyik alkalommal a kezembe jutott az egyik interjúalanyom általános iskolai bizonyítványa. Az iratot a nagygéci Általános Református Népiskola adta ki. Nagygéc Szamosangyalostól pár kilométerre fekszik, de az 1970-es nagy árvíz után elnéptelenedett. Interjúalanyom ott töltötte gyermekkorát. Az előkerült bizonyítvány és a hozzá fűződő elbeszélések viszonylagos képet adnak a negyvenes-ötvenes évek iskolarendszeréről. A bizonyítványosztás csak a második osztálytól vált általánossá, az első évben csak egy értesítőt kaptak a diákok. A legfőbb tárgyak pedig a számtan, írás, vegytan, természettan, vallástan, magyar nyelv és irodalom, ének és testnevelés voltak. Az oktatás rendszere mellett a Galgóczy Árpáddal készített interjúból az osztályok mindennapi életébe is betekintést nyerhetünk: „Szóval a diákkori csínyekről ő jut mindig eszembe, szegény, katasztrofális dolgai voltak. Fával fűtöttünk, vaskályha volt az osztályban akkor még, kiskutyát tett a faládába, és amikor a tanár bejött és elkezdett magyarázni, a kiskutya elkezdett üvölteni. Vagy ami még rosszabb: levette a puskagolyót, töltényt tett a kályhába, és az meg a tűz hatására elkezdett robbanni, és közben bent volt a tanár az osztályban. Na, szóval voltak ügyeink, voltak ügyeink.”[34]

Egy másik történet: „Az iskolában az embernek általában adottak a barátai, mert akikkel egy osztályba jár, akikkel egy kollégiumban lakik, azok a barátok. Nekem voltak osztálytársbarátaim, nagyon jól kijöttem velük, jó kis galaxyt alkottunk, sportoltunk, moziba jártunk. Ragyogóan tudtam utánozni a tanáraim aláírását, és az internátusban komikumból tudtunk elmenni 18 éven aluliaknak meg nem engedett moziba, filmeket nézni, hogy aláírtam a tanáraim helyett. 15 évesen elmentünk megnézni például a *Halálos tavasz* című filmet, ami akkoriban 18 éven felülieknek volt ajánlott, és én aláírtam 20 engedélyt az internátusban felügyelő tanárunk helyett, de olyan pontosan, hogy a moziban találkoztunk a tanárunkkal. »Ti hogy kerültök ide?« – mondom, tanári engedéllyel. Elmondtam, hogy tes-

[33] A 2012. április 15-én Apáti Sándornéval készített interjú alapján.
[34] A 2011. augusztus 25-én Galgóczy Árpáddal készített interjú alapján.

sék, mutattam mind a huszonnégyet. »Mikor írtam én ezt alá?« De annyira pontos volt, hogy számtalan alkalommal vittem oda neki az engedélyt normálisan, törvényesen, írja alá, és megfigyeltem, hogy a pirost mindig piros ceruzával írta alá, hogy mikor nyomja meg erősebben, mikor merre kanyarodik, és pontosan ezt a kézmozdulatot utánoztam akkor, amikor aláírtam. Takács Lászlónak hívták, és az ó-nak az elhúzása a végén pont olyan volt, mint az övé. Elhitte, hogy ezt nem más csinálta."[35]

Az oral history módszerének alkalmazása mellett interjúalanyok által rajzolt mentális térképek vizsgálatával is foglalkoztam, amelyek segítségével a falu térszerkezetének feltárására törekedtem. Szamosangyalos földrajzi elhelyezkedését tekintve a szatmári kistérségben, a Szamos folyó partján terül el, ez a folyó képezi többek között a falu természetes határát is. Az első jellemző a térképre tekintve, hogy a főtér az a hely, ami mindkét interjúalany esetében kiemelkedő szerepet tölt be, hiszen azt rajzolták be leghamarabb, utána következtek azok az útvonalak, amik fenntartják a kapcsolatot a szomszédos községekkel: például Pátyoddal vagy Csengerrel. Többek között ott épült a szocialista időszakban egy templom, egy szövetkezeti bolt és egy kocsma, vagyis a falusi mindennapi élet, a társadalmi érintkezés fő színtere volt a központ.

Ezzel is magyarázható, hogy két interjúalanyom 20 év alatt a legcsekélyebb információval sem rendelkezett egymásról, csupán a templom, a heti istentisztelet volt az, ami összekovácsolta a közösséget, ez pedig mind a mai napig semmit sem változott.

[35] A 2011. augusztus 25-én Galgóczy Árpáddal készített interjú alapján.

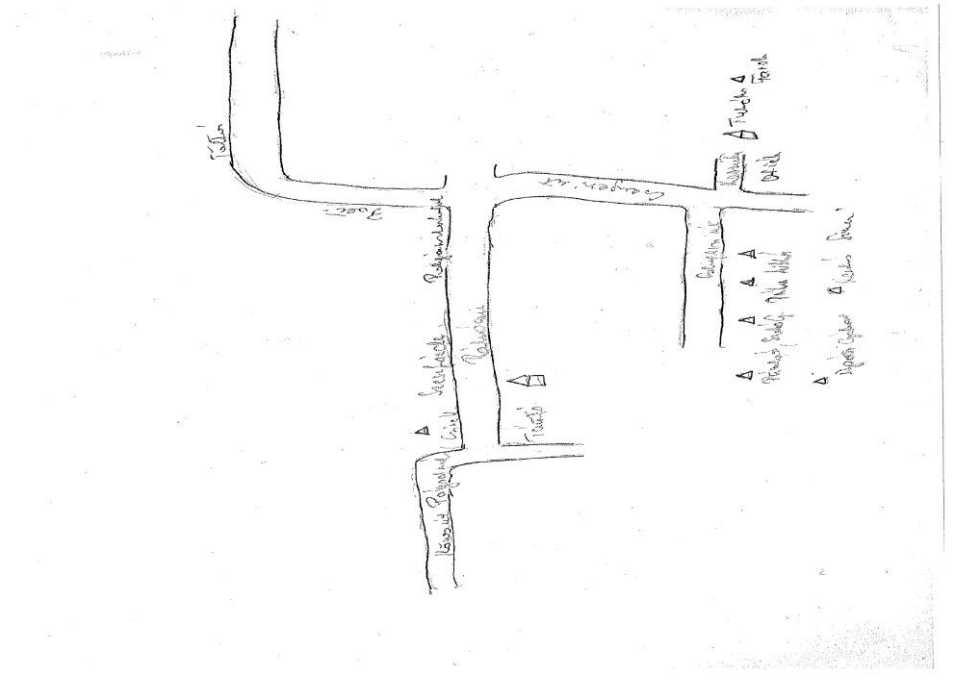

Özv. Győri Károlyné szamosangyalosi lakos által készített mentális térkép

Természetesen nem csupán a Fő utca, vagyis a Rákóczi utca és környezete a falu része. Ezenkívül vannak úgynevezett perifériális részei is, mint például a falu két vége. Az egyik ilyen a Rákóczi utca bevezető szakasza, a másik pedig a Csengeri utca kivezető szakasza, ahol mind a mai napig a cigány nemzetiségű lakosság él. A cigányság ilyennemű elkülönítése nem újkeletű dolog. Főleg Szabolcs-Szatmár-Bereg megye településeire jellemző, mivel ezen a környéken lényegesen magasabb a cigány népesség aránya, mint Magyarország más régióiban.

A Szamos folyó jelentősége viszont megosztott a falu lakosai között. A mentális térkép rajzoltatásakor azt a következtetést vontam le, hogy a falunak ez a része csak a legvégén kerül a mentális térképre. Ugyanis csupán halászati szempontból tölt be különleges szerepet, a turizmus terén ezen a környéken nincs kiemelt szerepe, ennek ellenére mégis a falu természetes határát képezi.

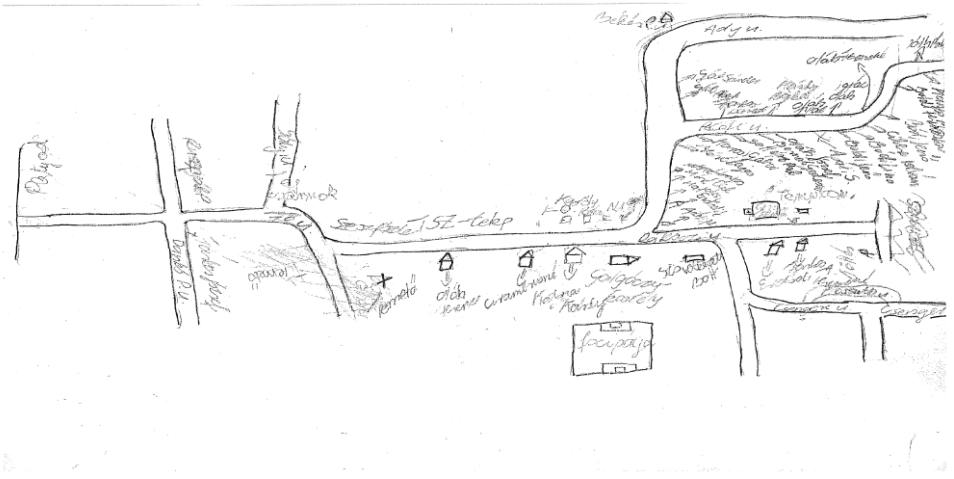

Özv. Győri Károlyné szamosangyalosi lakos által készített mentális térkép

A templom, a kocsma és a szövetkezeti bolt azonban minden térképen kitüntetett helyzetben van. Mindamellett hasonló jelentőséggel bír a posta és a hivatal, de a temető és a tejcsarnok is. Utóbbi nem tartozott a központhoz, távol volt tőle, perifériális területen helyezkedett el, de mégis egyfajta lakossági fórumként működött, ahova mindig összejártak a falu asszonyai. Ezzel kapcsolatban Apáti Sándorné szavait lehet idézni, aki megalapozza ezt a megállapítást, mivel interjúalanyom több tehenet is tartott saját gazdaságában, ezért a megfejt tejet pénzért adta el a tejcsarnokban. Saját bevallása szerint ebben az időszakban a falu többsége tartott tehenet, így nagy valószínűséggel a falu lakosságának nagy része találkozhatott ezen a helyen, alátámasztva a tejcsarnok társadalmi szerepkörét.[36]

Befejezésként szeretném megköszönni, hogy lehetőségem nyílt a kutatás eredményeit közzétenni ezen a rendezvényen. Remélhetőleg születnek még olyan izgalmas tudományos munkák, amelyek egy település életét dolgozzák fel, különösen egy olyan, nem jelentős közösség történetét, mint Szamosangyalos. Bár elmaradott térségről van szó, egy kutató számára véleményem szerint könnyen izgalmassá válhat ez a jelenség, hiszen nem mindig azokkal a történeti tényekkel érdemes foglalkozni, amelyek a szemünk előtt zajlanak.

[36] A 2012. április 15-én Apáti Sándornéval készített interjú alapján.

Irodalomjegyzék

CSERVENYÁK LÁSZLÓ – MARGÓCSY JÓZSEF szerk. 1970. *Szabolcs-Szatmár huszonöt éve.* Nyíregyháza.

GALGÓCZY ÁRPÁD 2007. *A túlélés művészete.* Budapest.

GALGÓCZY ÁRPÁD 2008. *Fények a vaksötétben.* Budapest.

KÁROLY ANNA 2007. Az oral history mint kutatási módszer. *Magiszter:* nyár. (utolsó letöltés: 2013. április 8.)

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA szerk. 1988–2011. *Magyar néprajz I–VIII.* Budapest.

VALUCH TIBOR 2001. *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest.

VALUCH TIBOR 2007. *Magyar hétköznapok. A mindennapi élet változásának néhány jellegzetessége Magyarországon a szocialista korszakban.* Akadémiai doktori értekezés tézisei. Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1950a. *Az 1949. évi népszámlálás 5. Részletes épület- és lakásstatisztikai eredmények.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1950b. *Az 1949. évi népszámlálás 8. A foglalkozási statisztika részletes eredményei.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1950c. *Az 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1962. *Az 1960. évi népszámlálás 3. Szabolcs-Szatmár megye személyi és családi adatai.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1963. *Az 1960. évi népszámlálás 8. A lakások és lakóépületek adatai.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1972. *Az 1970. évi népszámlálás 17. Szabolcs-Szatmár megye számlálókörzeti és külterületi adatai.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1981. *Az 1980. évi népszámlálás. Szabolcs-Szatmár megye adatai.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1992. *Az 1990. évi népszámlálás. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye adatai*. Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1993. *Az 1990. évi népszámlálás. Anyanyelv, nemzetiség településenként. 1980, 1990.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1995. *Az 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok településenként.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1996. *Az. 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként.* Budapest.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI IGAZGATÓSÁGA 1957. *Szabolcs-Szatmár megye statisztikai adatai 1956. 1. évfolyam.* Nyíregyháza.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI IGAZGATÓSÁGA 1960. *Szabolcs-Szatmár megye statisztikai adatai 1959.* Nyíregyháza.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI IGAZGATÓSÁGA 1963. *Szabolcs-Szatmár megye statisztikai adatai 1962.* Nyíregyháza.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI IGAZGATÓSÁGA 1969. *Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve 1968.* Nyíregyháza.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI IGAZGATÓSÁGA 1974. *Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve 1973.* Nyíregyháza.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI IGAZGATÓSÁGA 1980. *Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve. 1979.* Nyíregyháza.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI IGAZGATÓSÁGA 1984. *Szabolcs-Szatmár megye statisztikai évkönyve. 1983.* Nyíregyháza.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYEI IGAZGATÓSÁGA 1990. *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye statisztikai évkönyve 1989.* Nyíregyháza.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1912. Új Sorozat: 42. kötet. *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 1. rész. A népesség főbb adatai.* Budapest.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1913. Új Sorozat: 48. kötet. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. 2. rész. A népesség foglalkozása.* Budapest.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1923. Új Sorozat: 69. kötet. *Az 1920. évi népszámlálás.1. rész. A népesség főbb demográfiai adatai.* Budapest.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1925. Új Sorozat: 71. kötet. *Az 1920. évi népszámlálás. 2. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként.* Budapest.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1932. Új Sorozat: 83. kötet. *Az 1930. évi népszámlálás. 1. rész Demográfiai adatok.* Budapest.

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1934. Új Sorozat: 86. kötet. *Az 1930. évi népszámlálás. 2. rész. Foglalkozási adatok.* Budapest.

TÖRTÉNETI STATISZTIKAI KÖTETEK 1975. *Az 1941. évi népszámlálás 1. Foglalkozási adatok községek szerint.* Budapest.

TÖRTÉNETI STATISZTIKAI KÖTETEK 1976. *Az 1941. évi népszámlálás 2. Demográfiai adatok községek szerint.* Budapest.

HÉRA BÁLINT

1987-ben születtem Szombathelyen. Általános és középiskolai tanulmányaimat a szombathelyi Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnáziumban folytattam. Az itt megélt tizenkét év iránymutató. Ha a mai napig megszerzett személyiség- és képességelemek származási helyét kellene meghatározni, kiemelném a családi kör humán és művészeti impulzusait és a Bolyai Gimnázium matematikai és fizikai nevelését, amelynek a kreatív problémamegoldások közben tapasztalt flow-élményt s az állóképességemet köszönhetem.

2006-tól a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen tanultam tovább. 2010-ben alap-, majd 2012-ben mesterfokozatú ipari formatervező mérnök oklevelet szereztem.

Az egyetem védőszárnyait elhagyva több helyen is kipróbáltam magam, foglalkoztam szabadalmi joggal, műszaki szövegek fordításával, tagja voltam kicsiny tervező irodának és a globális piacon jelenléttel büszkélkedő magyar gyártó tervezőcsapatának is. Jelenleg elektronikus tananyagszerkesztőként dolgozom.

Hobbim a néptánc, amelyet felnőtt fejjel kezdtem el. A néptánc egy gazdag kulturális rendszer részeként ráirányítja figyelmemet a többi kulturális elemre, azokra, melyek a mindennapokba beépítve jótékony hatásúak, így szemléletformáló hatással van rám is.

2015 óta vagyok a Bolyai Önképző Műhely tagja.

Rítustól a mulatságig

A páros táncok alakulásának áttekintése

Bevezető

A ritmikus mozgás alkalmas absztrakt érzelmeink kifejezésére, férfi és nő páros tánca pedig képes leképezni a két fél kapcsolatának érzelmi dinamikáját. A tánc ezáltal előnyösen funkcionál a fajfenntartás szempontjából, hiszen az udvarlás és a párválasztás fontos eleme. Így nyert jelentő-

ségük által a páros táncok végigkísérik az emberiség történetét, fejlődésük intenzitása mégis hullámzó. Tanulmányom a műfaj megjelenési formáiról és a befolyásoló tényezőkről szól, helyenként kitérve a párválasztási vonatkozásokra.

Örökölt népi tánckultúránk

RATKÓ LUJZA szerint az egyedülállóan gazdag, élő népi tánckultúránk régi és új rétegek sajátos ötvöződéséből alakult ki. Szerinte az egyes műfajok csoportosíthatók tánctörténeti szempontok szerint. A lánc- és körtáncokat középkori, míg a forgós-forgatós párost reneszánsz eredetűnek tartja. Párválasztás szempontjából számomra a páros táncok érdekesek, mert – amint PESOVÁR ERNŐ megfogalmazta – a páros táncok a szerelmi líra műfaját képviselik a táncok világában. RATKÓ ezenkívül egy másik szempont, a funkció mentén is osztályoz, így megkülönböztet rituális vagy szertartásos táncokat, s mulatsági táncokat. Ugyan fennmaradt táncaink nagy része szórakoztató funkcióban őrződött meg, „az archaikus és hagyományozódásra épülő tradicionális kultúrákban (…) a tánc eredendően nem a világi szórakozás profán eszköze volt, hanem valamilyen szakrális, kultikus, rituális vagy mágikus cselekmény részét képezte, ilyen módon tehát mindig valamilyen önmagán túlmutató jelentést hordozott. Ez az eredeti funkció és jelentés a történelem folyamán a kultúra profanizálódásával párhuzamosan egyre inkább a világi szórakozás, a mulatsági szerepkör irányába tolódott el". RATKÓ a páros táncokat nem a szakrális-kultikus eredetűek közé sorolja, mivel „bennük már megjelenik a nemek polaritása, a férfi-női viszony, ami mindenképp profánabb síkot képvisel, mint a földi-emberi esetlegességektől nem érintett szakralitás".

BAKÓ ZSUZSANNA egy táncábrázolásokról szóló tanulmányában így fogalmazza meg a tánc lényegét: „A tánc az emberiség egyik legősibb kifejezésmódja, amelynek leglényegesebb tulajdonsága – miként az éneknek és a hangszeres zenének is – univerzális jellege. Sajátos egyedi nyelvezete – a test ritmikus mozgatása – révén érzelmek és hangulati állapotok változatos tolmácsolására alkalmas. Öröm és bánat, vigasság és tragédia

– konkrét időtől és tértől elvonatkoztatva – mindig, mindenki számára az előadás pillanatában átélhetővé, átérezhetővé válik, legyen az ősi, rituális, népi vagy műtánc. A tánc emberi közösségekben, társadalmi szokások, viselkedési normák gazdag szőttesében születik, így természetesen magán hordozza az adott közösség jellemzőit."

A tánctörténeti csoportosítás során arra a következtetésre juthatunk, hogy a szakrális táncok, a szimbolikus kör- és lánctáncok a középkor végéig voltak egyeduralkodók, s hogy a mai értelemben vett férfi-női páros műfaj a reneszánszban születik meg. Azonban az őskori törzsi táncos szokásokról szóló szövegek tanulmányozása során azt tapasztaljuk, hogy a tánc lényegét jelentő, BAKÓ által megfogalmazott átélés és öröm már az ősközösségek táncaiban megfigyelhető, sőt kijelenthető, hogy ezek a funkciók meghatározóbbak voltak, mint manapság. A funkcióskála pedig a szerelmi táncokat is magában foglalta. A következőkben a tánc kialakulásának rövid tárgyalása után néhány jellegzetes példát sorolok fel az ősi népek táncának funkciói közül.

A kezdetek

A tánc születésének időpontját biztosan meghatározni nem lehet. Egyes állatoknál, például a méheknél megfigyelhető egy ösztönös, mozgásra épülő információközlési technika, amelyet ritmikus, ismétlődő elemei miatt táncnak nevezünk, ezért feltételezhető, hogy ezt a képességet az egyedfejlődés során megtartottuk, vagy megfigyelés útján sajátítottuk el az állatoktól. LUKIANOSZ azonban egészen a világ keletkezéséig visszamegy, szerinte „a világmindenség keletkezésekor született meg a tánc is, mint amaz, ősi Szerelem kísérő tüneménye. Mert a csilagok kartánca és a bolygóknak az állócsillagokhoz való viszonya, ritmikus kapcsolódásaik és mozgásuk harmonikus rendje ennek az elsőszülött táncnak példaszerű megnyilvánulásai." (VARGYAS 2005).

A primitív népeknél még nem vált el egymástól a tánc, a zene és az ének, és ezek szerves részei voltak az ember életének. Kiemelendő a tánc és a közösségi munkavégzés szoros kapcsolata. Vajon ez a munkatánc

adott tevékenységekhez társítva jött létre, vagy maga a ritmikus mozgás tette lehetővé egyes tevékenységek közösségi megvalósítását? Annyi bizonyos, hogy az adott tevékenységhez kifejlesztett mozdulatrendszer, ritmus és ének szinergiája a közösség tagjait mind fizikai, mind pszichikai szempontból a megfelelő állapotba hozta. KARL BÜCHER *Arbeit und Rhythmus* című művében bemutatott eredményeiről K. WEULE így ír: „Az emberiség mélységeiben (…) egyesül a munka és a ritmus, hogy a vad embereknek megmutassa a munkához vezető utat, és hogy élvezhetővé tegye azt számukra. A néger manapság is képtelen másokkal együtt kocsit húzni, csónakot hajtani, terhet mozdítani anélkül, hogy ezt a munkát dallammal vagy legalábbis dallamos hangokkal ne kísérné; a nép intelligens uralkodói Nyugat- és Kelet-Afrikában még földjeik művelését is zeneszó mellett végzeztetik alattvalóikkal. Így Nyugat-Kamerunban Ngilla Tibat-I főnök, embereit százas csoportokra osztva, dobszóra kapáltatta a földet, a kapások mögött ugyanolyan taktusban jöttek a magvetők, hogy a magukra akasztott tartókból szórják a földre a magot… Mindenütt azt látjuk, hogy a munka alapja és kiindulópontja az, hogy játék módjára fogtak minden tevékenységhez, enyelgésnek tekintették, melyet tánc, tréfa és dal kísért. A játékot azonban vezeti a ritmus, amelyet egyetemességében az ember természeti szükséglete egyik következményének és egyúttal minden tartós testi munka előfutárjának, sőt általában feltételének tartunk.” (VITÁNYI 1963)

Az őskori tánc funkciói

A primitív népek táncait tanulmányozva CURT SACHS 19–20. századi tánckutató két féle tánctípust különböztetett meg, ábrázolót és nem ábrázolót. Az ábrázoló táncokkal az ember elsősorban a természeti események véletlenszerűségét szerette volna befolyásolni. A koreográfiában a túléléshez szükséges kívánatos vagy szerencsés eseményeket mozdulatokkal eljátszva jelenítette meg, s ettől azok bekövetkezését remélte, de oly módon, hogy a tánc pszichikai hatása által megélt erős hit következményeként bekövetkezését biztosnak tekintette. Az ábrázoló táncok

alapmotívuma az analógia. Ide tartoznak például a vadásztáncok, a termény-termékenységi táncok, a születéskor és temetéskor bemutatott koreogáfiák, és a már említett munkatánc is, ahol szintén a pszichikai ráhangolódás a cél.

A tánctörténet legkorábbi emlékei, amelyek a Pireneusok sziklabarlangjaiban talált barlangrajzok, mind mágikus, maszkos állatutánzó vadásztáncok voltak. Ezeket az esemény előtt és után is táncolhatták. A már említett analogizáló funkció mellett a tánc a primitív ember szellemhitéhez is kapcsolódott. A vadászok indulás előtt elmaszkírozták magukat, hogy az álllat szelleme, mikor majd visszajön, ne ismerje meg őket, az elejtett állatot pedig körbetáncolták, a győzelem ünneplése s az állat lelkének kiengesztelése céljából. Ismert mágikus vadásztánc korunk természeti népeinél is, ilyen például a mandan indiánok bölénytánca. Amikor egymást váltva, hetekig nem találtak elejthető bölényt, bölénybőrbe bújtak, bölénykoponyát és szarvakat vettek magukra, s a bölényeket utánozták mozdulataikkal. Amikor valaki kifáradt, jelképesen lenyilazták és elejtették, bőrét lenyúzták, húsát feldarabolták. Ezenkívül a tánc ábrázoló szerepe érvényesült akkor is, amikor a vadászcsapat a zsákmánnyal visszatérve bemutatta, miként kutatták fel és ölték meg az állatot. MARTIN GYÖRGY néprajzkutató etiópok vadászat után előadott táncát figyelte meg. A látottakat így foglalta össze: „A vadászatról hazatérő férfiakat asszonyaik dobszóval kísért énekkel fogadják, mire azok szintén dalban, valamint táncban mesélik el kalandjaikat. A férficsoport tömött karéjt képez, s a vadászok egyenként a csoport közepére penderülve tartják meg beszámolójukat. (…) Amikor a szó és a dal már nem elég az események kifejezésére, gesztusokkal, az állattal való viadal pantomimikus megjátszásával, tánccal folytatják az elbeszélést. A szólistát társai időnként megszakítva – lándzsájukra támaszkodva járt, mély hörgésekkel és sziszegésekkel kísért – ugrós táncba kezdenek. A kórus tevékenysége után másik vadász folytatja a történetet, s így megy ez mindaddig, míg az otthon maradottak a vadászat minden részletéről tudomást nem szereznek.” (BOTOS 2013)

A maorik a krumpli egészséges növekedéséért táncoltak. A fiatal lányok a mezőn az áldásos természeti hatásokat, az esőt, a szelet, valamint a

krumpli növekedését utánozták. A varázslat indirekt módon valóban előidézheti a krumpli növekedését, mert megerősíti a lányok hitét abban, hogy táncuk megvédi a termést, így nagyobb bizalommal és ráfordítással gondozzák majd a növényt. A tánc azáltal fejti ki hatását, hogy megváltoztatja a résztvevők magatartását a valósággal szemben, így megváltoztatja a valóságot magát is.

A harci táncok szerepe a vadásztáncokéhoz hasonló: egyrészt a csata lefolyásának előrevetítése, a harci kedv fokozása, pszichikai ráhangolás, másrészt a győzelem megünneplése. A fegyvertáncok a harcok állandó jelenléte miatt végigkísérik az emberiség történetét. A békekötéshez is olykor táncos koreográfia tartozott. Az egyik félnek fegyverei nélkül fogadnia kellett, ahogy a másik felfegyverkezve rátör, s eközben bátran, félelem nélkül kellett viselkednie. A szerepeket ezután felcserélték, majd mulatozással ünnepelték meg a békét.

„A pigmeusoknál, ha fiú születik, az apa jön az anyához, ha leány, akkor az anya viszi az apához a született gyermeket. Az egész falu odajön és táncol. Először az apa a ház elé teszi a csecsemőt, és dobszóra körültáncolja. A férfiak is körültáncolják, miközben a nők énekelnek hozzá. A törzsfő beszórja vörös porral a csecsemőt, és visszaviszik az anyjához. Most már az asszonyok táncolják körül. Aztán jön csak az igazi ünnepi tánc. A férj a feleségével kezdi a táncot, közben a többi nő szemben tapsolva, élénk lábdobbantásokkal kíséri (az életerő fokozására). Aztán az anya a hasát előre düllesztve táncol, utána a többi nő ugyanígy táncol, és csak utána mehet be a fiatal anya a házba. Megjátsszák a szülést, a játék egész éjszaka tart, reggelig." (UO.)

Táncoltak továbbá a lányt felnőtt nővé, az ifjút férfivá avató szertartásokon is. JENS BJERRE a *Világjárók* sorozatban megjelent *Utolsó kannibálok* című regényében így jellemez egy bavatási táncot: „Ekkor a férjes asszonyok kivezetik a lányt a kunyhóból, és a lánnyal együtt előre nyújtott karral különös, lassú táncba kezdenek, mialatt lemeztelenítik magukat. Táncuk a vezérállat nélkül céltalanul bolyongó antilopcsordát jeleníti meg. Ellejtenek a tisztás szélén várakozó öregek előtt, akik antilopbika álarcot öltöttek, és két botot tartanak a fejükhöz – ezek a szarvak –, s fejükre ál-

latbőrt tesznek. A férfiak körültáncolják az asszonyokat, akik szavak nélkül ingerlő szerelmes dúdolással kelletik magukat előttük. Ebben az erotikus táncban az antilop szerelmi táncát adják elő. Az avatandó lány körül forog mindenki, incselkednek vele. A kislányból ezután nő lett, és fiatalabb társnői irigykedve néznek rá. Most már a felavatott lány férjhez mehet, szabadon választhat férfit, készítheti a stafírungját az esküvőre." (UO.)

A példákból is látszik, hogy az őskor embere a tánccal együtt, sőt magában a táncban élte meg a mindennapi élet eseményeit. A tánc hatékony kifejező eszköz volt, a komunikáció alapvető eleme. Fejlődésének semmilyen eszme nem vetett gátat, hiszen a hasznosság meglőzött minden más tényezőt. A tánc az emberhez viszonyított térbeli irányokat is lefedte, mert az öröm- vagy bánatteli eseménykor az egyén lelki folyamatainak megélésére alkalmazta, a kapcsolatteremtés és a közlés viszont már kifelé irányuló szándék. Feltételezhetjük, hogy bármely olyan tevékenységnél, történésnél jelen volt, amely legalább két ember között ment végbe.

A SACHS által meghatározott másik csoportba, a nem leíró táncokhoz sorolható az örömtánc és a görcstánc. A gyakoribb örömtáncnak sok helyen még nincs kialakult motívumvilága, s főként örömteli ugrándozásból, a zene ritmusára történő rögtönzésből áll, esetleg a törzs és a kéz tartásában figyelhető meg hasonlóság. Itt a tánc egyrészt az erős érzelem által keletkezett belső energiák felszabadítására szolgál, másrészt az örömteli pillanat teljesebb, mélyebb megélése, az élmény fokozása válik lehetővé általa. A ritmikus mozgás akár az ekstázisig is eljuttathatja a táncost. Ez érhető tetten az úgynevezett görcstáncban, ahol a mámor felfokozása után a táncos görcsös állapotba jut. A veddák egyik táncát körív mentén elhelyezkedő férfiak járják, a kör közepén leszúrt nyillal. A táncosok nem érnek egymáshoz. A mozgás során ugrásokkal egybekötött félfordulatokat tesznek meg úgy, hogy minden alkalommal az ellenkező lábukra érkeznek, mint amelyikről elrugaszkodtak. Az ugrás után fejüket hátravágják, s egyet a hasukra csapnak. Amikor ugranak, fejükkel segítik a megfordulást. S ilyenkor hosszú hajuk lobog utánuk. Zenei kíséret nem társul a tánchoz, ezért közben kaibálnak, de mindenki saját érzése után, s így nem

is ütemre mozognak. A ritmus egyre gyorsul, és a végén önkívületükben összeesnek.

A tánccal elért ekszтázist a gyógyításban is használták, ahol a narkózist helyettesítette. Az ilyen állapotba került egyénen kisebb-nagyobb műtétet hajtottak végre.

A szerelmi élet táncai a természeti népeknél

Sejthető, hogy a ritmikus mozgás funkciója a szerelmi életre is kiterjedt. Feltehetőleg a törzsön belüli termékenység elősegítésére, az egészséges utódnemzésbe vetett remény megjelenítésére termékenységi rituálékat, varázstáncokat jártak. A szerelmi táncok alkalmat teremtettek férfi és nő egymásra hangolódásához. A felek a táncban felmérhették egymás fizikai jellemzőit, amelyek a primitív népeknél a túlélés és fajfenntartás fontos feltételei voltak. Elsősorban a test épségét és egészségességét figyelhették, másrészt a nők a férfi állóképességét, fürgeségét, izomzatát, a férfiak pedig a nők testi arányait.

A szerelmi táncokhoz olykor a sikeres élelemszerzés kiváltotta örömből továbbfejlődő mámor adta a táptalajt. Például a kongói pigmeus vadászok, ha elejtettek egy elefántot, a faluba visszatérve eltáncolták, hogyan történt a vadászat. Éjfél után csatlakoztak hozzájuk a nők is, a tánc gyorsult, s végül erotikus szerelmi mámor uralkodott el a résztvevőkön. Miután felbomlott a korábbi társadalmi egység, a horda, bonyolult szabályokkal kezdték korlátozni a szerelmi kapcsolatokat. Azonban egy-egy ünnepi eseménykor az eredeti kötetlenség visszatért, s a tánc orgiává fajult. VITÁNYI szerint „ezek (…) vallási szertartásnak számítottak, és semmi megbotránkoztatót nem találtak bennük”.

A szerelmi élethez kapcsolódó páros táncok ősközösségekben elért fejlettségi szintjét megkísérelhetjük rekonstruálni a mai természeti népek ilyen típusú táncainak elemzésével. MARTIN GYÖRGY írja az etiópokról: „Az ősi axumi birodalmat alapító észak-etiópiai tigrék »aurusz« (galamb) nevű csalogatós szerelmi tánca a galamb és a ragadozó madár párharcát jeleníti meg csodálatos kifejező erővel. A szájával és hónalja puffogtatá-

sával a galambbúgást imitáló, kecses, de félénk mozgású nő körül nyílsebesen keringő, virtuóz eleganciával ide-oda cikázó, fenyegetően kitárt karú, vállkendőjét szárnyszerűen kibontva lengető férfi már a legszebb európai csalogatós szerelmi páros táncokat, különösen pedig ezek legrégibb – mintegy évezredes – történeti dokumentumát, a költői leírást idézheti emlékezetünkbe."

Az eddig leírtak alapján azt látjuk, hogy a primitív népek tánc-, ének- és zenei kultúrája az akkori életmódot a lehető legmagasabb fokon átjárta, alkalmazása magas szintre fejlődött, funkcionálisan rugalmas, alkalmazkodóképes, sokszínű volt. Bármit eltáncolhattak, és bármiről mesélhettek egy tánccal, semmi sem számított tabunak.

Az ókori görög tánckultúra

Az ókori népek közül a görögök népi táncairól van a legtöbb ismeretünk. A görögök tánckultúrájának elevensége az ősközösségekben élő népekéhez hasonlatos. DIENES VALÉRIA így válaszolt arra a kérdésre, hogy mikor táncoltak: „Mindig. Az iskolában, a harctéren, a templomban, az ebédeken, a lakodalomban, a temetéseken, táncoltak örömből, tettvágyból, fájdalomból, táncoltak diadalból és gyászból." (VITÁNYI 1963) Éppen úgy, mint az ősi közösségeknél, ahol még nem válik szét a művészet alkotóelemeire, hanem a többivel szerves egészt alkot. A zene elválaszthatalanul kapcsolódott a nyelvhez, mert összekötötte őket a ritmus, akárcsak a zenét a verssel. A versláb görögül is ez a szóösszetétel, eredetileg azt jelenthette, hogy a vers ütemét mozdulatban, táncban is megjelenítették.

Platón a görög néptáncokat három csoportba sorolta. Mindháromban eltérő karakterű jellemek kerülnek kifejezésre. Az elsőben józan és mértékletes, jólétben és mértékletes örömök közepette élők viselkedése érhető tetten. A másikban a szép testű és férfias személyek a katonai életből vagy harctéri cselekményekből idéznek fel, s a harcosok viselkedése köszön vissza. A harmadik, Platón által elítélt csoportba a féktelen és eksztatikus jellegű, Dionüszosz kultuszához kapcsolódó táncok kerültek.

Dionüszosz nem csak a bor istene volt, hanem a mámoré és a termékenységé is. A hiedelem szerint ősz végén meghalt, hogy aztán tavasszal – elhozva a természet újászületését, az élővilág ébredését, a növények kihajtását – feltámadjon. Kultuszát elsősorban a földművelő paraszti réteg ápolta, aki támogató istenként tekintett rá, s az év folyamán négyszer is rendeztek ünnepet neki (NET1). A szüreti Dionüszosz-mulatságokon vad, buja, erotikus táncokat jártak, s ezen féktelen ünneplések nemegyszer orgiákká fajultak. A tánc őskorban már meglévő termékenységi, szerelmi funkciója tehát tovább élt az ókorban is. Azonban a monogámiát is magában foglaló új görög társadalmi rendből és a városi polgárság értékeiből táplálkozó görög filozófusok már kritikus szemmel nézték ezeket, s az erkölcsösséggel szembenállónak találták. „Az ősi táncok a városi életben fokozatosan elvesztették funkciójukat és átalakultak. Már nem a falusi parasztság, hanem a városi szabad polgárok táncai voltak, akik inkább testgyakorlásként, mint művészi nevelőeszközként használták fel őket." Lukianos írásában kultúrán alulinak tartja „a táncnak ama borközi frig változatát, (…) gyakran női fuvolakíséret mellett táncoló műveletlen embereknek nehézkes és féktelen ugrálását" (VITÁNYI 1963).

A görög klasszikus drámában a tánc szorosan kapcsolódott a cselekményhez, nem csak kísérő vagy dekorációs elem volt. „Az Orestésben Elektra nagy fájdalmát szólótánccal fejezte ki, a Bachánsnőben Agaué, fia levágott fejével a kezében, őrjöngő táncot lejtett. Az Oidipusban a kórus járt örömtáncot, amikor úgy látszott, a főhős mégsem az apját ölte meg. Szophoklész Antigonéjában a dráma végén szerepelt örömtánc." (UO.) A koreográfiát általában maguk a drámaírók alkották meg, Szophoklész, Euripidész igen jól táncoltak, Aiszkülosz pedig büszkén említette, hogy drámáinak táncait is ő szerezte.

A gazdag tánckultúra ellenére keveset tudunk a görög páros táncokról, PINTÉR MÁRTA szerint nem alakultak ki. Ezt azzal okolja, hogy a görög nők és férfiak igen gyakran ruha nélkül táncoltak, s a nemek táncbeli szétválasztásával is vigyáztak a nász tisztaságára (VARGYAS 2005). Ez összefüggésben állhatott az ókori görög társadalomban elterjedt jogi monogámiával.

A reneszánsz fordulata

A rítus, a szertartás óriási szerepet játszott a középkori ember társadalmi és kulturális életében is, s európa kulturális fejlődését a keresztény vallás határozta meg. Az egyház tanítása felemás volt a táncokkal kapcsolatban. A hittérítést fontos célként megjelölő katolikus egyház elítélte és megtiltotta a pogány istenek kultuszához kapcsolódó rituális táncok művelését, ám mivel a Bibliában is több pozitív példa található mind az egyszerű ember, mind egy uralkodó táncára (például Dávid király tánca a frigyládánál), nem száműzték egészen a mindennapi életből. A katolikus istentiszteleteken, felvonulásokon, énekes imádságokon továbbra is megengedett volt a tánc, természetesen az istentisztelet keretei közé szorítva, annak célját szolgálva. A korábban főként szerelmi és párválasztó szertartásokon, egy-egy istennek ajánlott termékenységi ünnepen alkalmazott páros táncokat viszont az egyház nem integrálta, hanem tiltotta. Megjegyzendő, hogy a középkorig oly meghatározó volt a tánc kultikus és funkcionális jellege, hogy a mai értelemben vett mulatsági tánc fogalma nem létezett, így a kultikus tevékenyégi körből kiszorított táncok marginális helyre kerülhettek a középkori tánckultúrában.

Az új vallás keretein belül tovább élő táncos rituálék esetében a megcélzott isten személye ugyan megváltozott, de a szimbolika érvényessége miatt az évezredek alatt csiszolódott formai elemek megmaradtak. A lánc- és körtáncok története az újkorban is folytatódott. Felbukkannak egyes magyar népszokásokhoz kapcsolódóan (húsvéti karikázó, menyasszony vagy májusfa körbetáncolása, férfiak karéjtánca), és hangsúlyosan jelen vannak a moldvai és gyimesi csángó magyarok vagy a délszláv népek mulatsági táncaiban.

Mint korábban említettem, többek szerint a reneszánsznak köszönhetjük az udvarló-szerelmi jellegű páros táncok kialakulását. VARGYAS BRIGITTA a bekövetkezett változást az emberi tudat átalakulásában látja, szerinte a középkor és a reneszánsz közti alapvető szemléletbeli különbség jelenik meg a táncban is. A középkornak az egyetemest az egyedi fölé rendelő szemléletét, a világ egységességébe vetett hitét is kifejezi a kör-

tánc. E forma részekre szakadása pedig az egyéniség előtérbe kerüléséről tanúskodik, és arról a szemléletváltásról, amelynek legfontosabb része, hogy az ember belső értékként tekint a kötött szereptől és kötött formától való eltérés képességére. A tánc nyelvén ez azt jelenti, hogy a körből kilépve rögtönzésbe kezd saját gondolatai szerint. VARGYAS szerint a reneszánsz életérzés fontos alkotóelemét, az életörömöt legjobban táncban, mozgásban, zenében tudta kifejezni a kor embere.

Pillanatnyi kontextusban tekintve a páros tánc szimbolikáját és tartalmi jellegét, a reneszánsz gyökerekre vonatkozó megállapítás valóban igaz, mert a műfaj ekkor veti le kultikus köntösét, s szakít végleg ábrázoló jellegével is, hogy tisztán mulatsági szerepben éledjen újjá. De nem marad-e változatlan a párválasztás és az udvarlás látens funkciója? Erről értekezik többek között THOINOT ARBEAU, aki nemcsak reneszánsz udvari táncmester, de Langres városának kanonokja is volt, véleményét mindig erkölcsi felülvizsgálattal fogalmazta meg. *L'Orchesographie* című művében így ír a táncról: „szép és hasznos művészet, amely visszaadja és megőrzi az egészséget, megfelelő a fitaloknak, kellemes a korosabbaknak, és nagyon is illő mindenkinek, feltéve, hogy mértékkel, vagyis helyre és alkalomra való tekintettel, bűnös szándék nélkül járják" (VARGYAS 2005). Az egyházon belül ekkoriban még táncellenes hangulat uralkodott, ezért ARBEAU a ritmikus mozgást pozitív kontextusba helyező, bibliai példákat idéz.

ARBEAU tanulmányában a tánc párválasztási szerepéről így értekezik: „A tanult fők megegyeznek abban, hogy a tánc egyfajta néma szónoklat, melynek segítségével a szónok mozdulatai révén fejezheti ki magát és győzheti meg nézőit arról, hogy ő dicséretre, szeretetre, sőt gyengéd érzelemre méltó (…) Nem azt mondja-e a táncos e szótlan üzenettel kedvesének (aki illendően és jó szívvel figyeli táncát): szeressen engem, kívánjon engem! (…) Ha házasodni akarsz, tánc közben kell megbizonyosodnod arról, kedvesed jó temperamentummal és kellemmel van-e megáldva." (VARGYAS 2005) ARBEAU a párválasztás fizikai vonatkozásában is meghatározza a páros táncok jótékony hatását: „a tánc jó gyakorlat annak megállapítására, vajon a szerelmesek egészségesek-e és végtagjaik épek-e, mert utána meg van engedve, hogy a férfi megcsókolja hölgyét azért, hogy

megérintsék és megízleljék egymást, hogy megbizonyosodjék arról, hogy formás-e vagy nincs-e romlott húshoz hasonlóan kellemetlen lehelete." (UO.)

Mások, mint például BORNEMISSZA PÉTER, „tapogatós táncnak" nevezték a parasztok forgós-forgatós párosát, és óva intettek tőle. Az egyik korabeli szerző azt írja, hogy a tánc az ördög veszélyes eszköze. Három eszközt nevez meg, mellyel egy férfi elcsábíthat egy nőt. Egyik a szeme és a tekinte, másik a szóval való csábítás, de a legveszedelmesebb, amikor megérinti a lányt. „Táncban ki-ki kiválaszthatja azt, aki neki tetszik, s még a férje karjai közül is elveheti. A fárfiak simogatják a nőket, s ők pedig ellenállás nélkük tűrik." (VITÁNYI 1963)

A reneszánsz tánc szülőföldje Olaszország, de pártfogolták például Hollandiában, mert elősegíti az emésztést. A puritán irányzatot követő, kálvinista Genfben, majd később Angliában viszont betiltották. A református egyház egészében elvetette a táncot, és annak minden változatát száműzte szertartásaiból.

Itáliában, ahol a mindennapi élet fontos összetevője volt, majd' mindenki táncolni tanult, a tánctermek, tánciskolák telve voltak, és otthon is gyakorta mulattak így. Voltak ünnepélyek, amikor a maszkos résztvevők *trionfi, carnevali, mascarade* alkalmából felvonultak az utcán, mulattak, táncoltak. A közhasználatú táncok igen sokrétűek voltak, s ezeket olykor pantomimikus elemekkel fűszerezték. GIORGIA NATELETTI feljegyzése alapján a *saltarello* például olyan ugrálós, friss tánc, amelynek „eredeti formája komplett dráma, a szerelmi vallomás drámája" (VITÁNYI 1963). A táncolók ugrándozó lépésekkel járták körül egymást, szerelmüket, vágyukat, féltékenységüket fejezték ki így. Látható, hogy az őskori ritmikus mozgás gazdag közlésbeli funkciója – beleértve az udvarló-szerelmi táncokat – újjászületett a reneszánszban.

Összefoglalás

A tánc, a zene és az ének már az első civilizáltnak, emberinek tekinthető tevékenységeknél is összművészetként, kéz a kézben járva segítette az adott tevékenység fizikai és pszichológiai feltételeinek megteremtését. Szerepe mindig kultikus, rituális tevékenységhez kapcsolódott, alkalmazási köre az emberi elme és tudat fejlődésével bővült. A társadalmi fejlődés következtében a polgári réteg a parasztitól eltérő életmódot kezdett kialakítani, ami a kultúrális elemek változását eredményezte. Az új gondolkodásmódhoz új erkölcs tartozott, ami már nem tűrte meg a hagyományos kultúra természetibb, vadabb elemeit. A tánckultúra egyre inkább marginalizálódó elemeinek az egyre nagyobb állami befolyásra is szert tevő keresztény vallások adták meg a kegyelemdöfést. Mikor a reneszánszban változás állt be az egyén és közösség, valamint az egyén és világmindenség viszonyainak megítélésében, az életöröm kifejezőeszközeként, a paraszti és nemesi tánckultúrák egymásra hatásával újjászületett a páros tánc, melynek folytonosnak tekinthető története nem értelmezhető a fordulatok azonosítása és értelmezése nélkül.

Irodalomjegyzék

VARGYAS BRIGITTA 2005. Ember és tánc a reneszánszban. Arbeau *L'Orchesographie* című művének kultúr- és tánctörténeti megközelítése. *Világosság* 2–3: 55–62.

VITÁNYI IVÁN 1963. *A tánc.* Budapest.

GUREVICS , A. J. 1974. *A középkori ember világképe.* Budapest.

MAKKAI LÁSZLÓ 1983. *A reneszánsz világa.* Budapest.

BOTOS JÓZSEF 2013. *Tánc, varázslat, mágia.* Székesfehárvár.

RATKÓ LUJZA 2001. Női szerepek a magyar néptánchagyományban. In: KESZEG VILMOS – VIGA GYULA szerk., *Néprajzi Látóhatár* 1–4. Budapest–Miskolc. 263–77.

BAKÓ ZSUZANNA 2002. Barabástól Rudnay-ig: 19–20. századi magyar táncábrázolások. In: DR. NAGY ZOLTÁN – LAKAT ERIKA szerk., *Három a tánc. Magyarországi táncábrázolások 1686–1940.* Székesfehérvár. 38–54.

Internetes hivatkozások

NET1: http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-9-osztaly/a-gorog-drama-kezdetei/a-gorog-drama-kezdetei <Sulinet.hu: A görög dráma kezdetei> (Utolsó lehívás: 2016.10.15.)

HORVÁTH MÁRK

Budapesten élő filozófus és kutató vagyok, az Absentology *társalapítója. 1989-ben születtem, Szombathelyen nőttem fel, majd Budapesten tanultam tovább, ahol Kommunikáció és média, illetve Szociológia szakokon szereztem diplomát. Jelenleg filozófia mesterszakos hallgató vagyok az ELTE-n. Szakmai gyakorlatomat az MTA Szociológiai Intézetében és a Nemzeti Örökség Intézetében végeztem. Kutatási területeim a posztmodernitás, a virtualitás és digitalizáció, pesszimizmus és nihilizmus a filozófiában, felbomlás és végesség, illetve Bataille és Baudrillard filozófiája.*

Egyik célom a kutatásommal, hogy a hazai társadalomtudományi életben mellőzött témákat a felszínre hozzam és részletesen bemutassam. Emellett a filozófia és a társadalomtudományok hazai posztmodern és posztantropocentrikus fordulatához szeretnék hozzájárulni. Munkáim főbb témái: romosság és lepusztultság, poszthumanitás, digitalitás és virtuális virulencia, komplexifikáció, aszexualitás és negatív queer elmélet, szituacionizmus, az archiválás problematikája, technológiakritika, zaj és zajszennyezés, deterritorializáció és embertelen környezetek, a pokol és a sötét mélyedések esztétikája, a sötétség a filozófiában.

Különösen foglalkoztat a társadalmi gyorsulás és annak különböző megnyilvánulásai, erről Lovász Ádámmal írtunk közösen egy könyvet Felbomlás és dromokrácia *címmel. 2016-ban jelent meg két angol nyelvű kötetem, a* The Isle Of Lazaretto, *Lovász Ádámmal közösen, valamint a* Darkening Places. *Több képzőművészeti kiállítást nyitottam meg az elmúlt időszakban. Sokat jelentenek számomra a művészetek, gyűjtöm a zenei lemezeket, a régiségeket és a filozófiakönyveket.*

LOVÁSZ ÁDÁM

Magyar filozófus és kutató vagyok, az Absentology *társalapítója és társszerkesztője, a* Philosophical Views/Filozofski Pogledi *kétnyelvű folyóirat társszerkesztője. Ausztráliában születtem 1991-ben, 2007 óta élek Magyarországon. Szociológia BA-t végeztem az ELTE TÁTK-n 2015-ben, jelenleg az ELTE BTK mesterszakos filozófiahallgatója vagyok. Tizenéves korom óta foglalkoztatnak a társadalmi viszonyok. Többféle hagyományból merítve igyekszem kialakítani egy új társadalomkritikai vonulatot. Véleményem szerint a filozófia feladata nem csak a világ megértése, hanem annak és önmagunknak megváltoztatása is. Ezért a gondolkodás elkerülhetetlenül felelősség is egyben, a valósággal való szembesülés felelősségteljes gyakorlataként értelmezem a filozófiát.*

Kutatási területeim közé tartozik a spekulatív realista filozófia, a fenomenológia és a kontinentális filozófia. Élénken érdeklődöm a nem-antropocentrikus filozófiai és társadalomtudományi paradigmák, kiváltképpen Bruno Latour szociológiája iránt. Horváth Márkkal közösen alkottuk meg az abszentológia *kifejezést. Ez egy olyan társadalomtudományi és filozófiai vizsgálódmásmódot jelöl, amely a hiányt állítja a középpontba, annak valamennyi modalitásával együtt. 2016-ban három filozófiai tárgyú könyvem jelent meg, legutóbbi a* The System of Absentology in Ontological Philosophy, *a Cambridge Scholars Publishing jóvoltából.*

Az archiválás önkívülete

Társadalmi gyorsulás és poszthumanitás

A 21. század gazdaságának, társadalmi életének és kultúrájának jelentős részét a digitális kódok szinte fénysebességű gyorsasága határozza meg. Miközben „modern módon", antropocentrikusan gondolkodunk – feltételezvén, hogy e műveletek az ember által irányíthatóak és az ember javát szolgálják –, a sebesség az a rendszerhiba, ami elárulja ezen folyamatok inhumanitását. Márpedig PAUL VIRILIO szerint a dromokrácia korá-

ban élünk (VIRILIO 2009). Míg a korábbi társadalmi formákat többé vagy kevésbé osztályalapú ellentétek határozták meg, a dromokratikus társadalmi berendezkedést az ember relatív lassúsága és az autonómmá vált technikai eszközök gyorsasága közti dialektikus ellentét határozza meg.

Álláspontunk szerint ezek nem szélsőséges jelenségek vagy egymással össze nem függő folyamatok, hanem lényegileg összefüggenek, és több utat nyithatnak meg a poszthumán jövő felé (KROKER 2014). Több olyan területet is nyugtázhatunk, ahol már a jelenben kiiktatódott vagy kiiktatódni látszik az emberi jelenlét. Azokra a pontokra kívánunk reflektálni, ahol leginkább felsejlik a poszthumán jövő lehetősége, annak elkerülhetetlensége. Számos példát találunk, ahol a poszthumanitás egyre erősebben van jelen. Tanulmányunkban nem kívánunk szisztematikusan minden ilyen előfordulást felfedni, csupán néhány extrém sajátosságra mutatnánk rá, amelyek egyben általánosíthatók is. Egyik elemzendő példánk az interneten történő ismerkedés végtelenül felgyorsult, kiüresedett világa, ahol egyes oldalakon már számítógépes szoftverekkel létesítenek „kapcsolatot" (PETTMAN 2012). Másik példánk pedig az archiválás poszthumán ekszázisa, avagy „az archívumok morajlása" (ERNST 2008).

Végső soron a munkaerő-helyettesítés, a szexualitás virtualizációja és az emlékezet archiváláson keresztül történő exteriorizációja egy poszthumán jövő felé orientál bennünket.

A digitális kódok folyama az információbőséggel, a radikális sebességgel, az azonnali konnektivitással felemészti az ember statikusságát, lassú történetiségét, és az „emberi hús" helyére az „adathús" fluxusa kerül. Az „adat-trauma" a kódok terrorja által kiváltott pszichózis, neurotikus hisztéria, a megmaradt emberi sajátosságok szánalmas feltöltése a „közösségi hálók" adattengerébe. Az információs adatfolyam a digitális világ acélszürke valósága, ahol a figyelmet „okostelefonok" tömörített zenehangjai, valamint a képernyőkön futó játékok és szimulációs szoftverek ragadják meg. Minél intenzívebb, minél gyorsabb a domináns digitális médium cirkulációja, annál erőteljesebb az összeolvadás az emberi és a digitális idegrendszer között (KROKER 2014: 54). Vagyis egy elektronizált

instanciák által meghatározott köztes, azaz sem nem emberi, sem nem – szigorú értelemben vett – gépi idegrendszer jön létre, amely ezen kategóriák összeolvadásaként fogható fel.

Illusztrációk: SANDY SMITH 2004. The Blackhouse.

A digitalitás terrorisztikusan szív magába minden életeseményt, testi kötődést: magával ragadja a testet, plasztikussá, alakíthatóvá és konnektivitásra alkalmassá teszi azt. A virtualitás mikrobiológiai műtétet hajt végre az emberi testtel, megnyitva láthatatlan, bőr alatti csatlakozóknak a teret. Olyan altatásban vagy érzéstelenítéssel végzett hiperoperációk ezek, amelyek digitális vírusokat futtatnak végig a húsban. Bizsergető, vibráló, izgató, de mégis terrorisztikus tompultságot okozó elektromos perzselések tobzódnak a „hús" mélyén, felhevítvén, összeolvasztván a testeket. Az olyan duális kategóriák, mint az aktualitás és a potencialitás, elveszítik különállóságukat, és helyükben egy szüntelen feltöltődés, elektronikus telítettség, ingadozás állandósul.

JEAN BAUDRILLARD *Les stratégies fatales* című könyvében összeköti a virtualitás által túltelített hipervalóság jelenségét a testek fizikai elhízásá-

val (BAUDRILLARD 2008: 47–55). Az elhízott test „egy olyan rákos inorganicitás példánya, amely mindnyájunkra vár" (UO: 49). A gyorsuló kommunikáció „aberrált" módon túlfokozza a testiséget, addig potencializálja azokat, míg mozdulatlanná válik a tömeg, a testet agyonnyomja saját súlya. Mint írja: „az elhízottak elnyelték saját halott testeiket még életük során", és ez nem elválasztható a reprezentáció kérdésétől, mivel a „pornográfia kísérteties fénye" is elnehezíti és berrobbantja a szexualitást „a halott szex súlyával" (UO: 53). A virtualitás az idegrendszert is túlsúlyossá teszi, elnyomja a reflexivitást, sőt még az etikai érzéket is a halott és elidegenedett információtömegekkel (BOSWORTH 2014).

Nem teljesen új jelenséggel van dolgunk, mivel EDMUND HUSSERL már az 1930-as években figyelmeztetett a szcientista modern tudomány veszélyeire. HUSSERL tézise szerint ugyanis a modern tudományok egyre absztraktabbá válnak, és elidegenednek az tapasztalati világtól, az ember életvilágától (HUSSERL 1998). Amik tisztán absztrakt logikai levezetések által tudományosan „igazként" elfogadottak, alkalmatlanok az életvilágok megértésére, mivel „az életvilág valódi tapasztalhatóságával tűnik ki" (UO: 164). Az absztrakció tehát elválaszt bennünket „az eredeti evidenciák birodalmától", „a közvetlen jelenben történő tapasztalástól" (UO.). HUSSERL nézetében a közvetlen átélésen alapuló életvilág feltárását „az objektív–logikai evidenciáknál magasabb méltóság" illeti meg (UO:165). Tehát HUSSERL példáján is látható, hogy már igen korán feltűnt a virtualitás, az absztrakció problematizálása a kontinentális filozófiában. Tanulmányunknak azonban nem célja egy részletes geneológia felvázolása. HUSSERL absztrakciókritikája mindenesetre arra szolgálhat, hogy érzékelhessük a képek és reprezentációk önállósodásának fenyegető mélységét és elnyelő lehetőségét. Állandósult potencialitás kíséri még a legjelentéktelenebb böngészésünket is. Látásunk – megszállva a képfolyamok által – már inorganikussá vált. Viszont érdekes alternatíva a kép kimerevítésének lehetősége, az úgynevezett *screen shot*.

Az adatfolyam fokozódó bőségével szemben az azonnali megállítás szertartásosos áldozata lehet a nem átlépés lehetősége, vagy az időleges kilépés menedéke. A kilépés lehetősége a screen shot ekstázisa, a megál-

lített információhullám, az erőszakos mobilitás lefagyasztása, az általános transzparencia felfüggesztése. Miért beszélhetünk felfüggesztésről a screen shot kapcsán? Az adatfolyam egy screen shot során átmenetileg leállítódik, és láthatóvá válik a képernyőn futó adatmennyiség értelmetlensége, felfoghatatlansága és értéktelensége. Ennyiben a felfüggesztés egyfajta, husserli értelemben vett epokhénak tekinthető, mivel az epokhé „a végrehajtás kikapcsolása" (UO: 175). Epokhét tanúsítani az externalitással vagy – példánknál maradva – az adatfolyamokkal szemben annyi, mint önmagunk és szubjektivitásunk kikapcsolása. HUSSERL nézetében „az epokhé révén nem vagyunk már magunk is érdekeltek, közreműködők" (UO: 174). Ennek során nemcsak saját szubejtkivitásunk vonódik ki, hanem a screen shot során a képfolyamokban megtestesülő intencionalitások is felfüggesztésre kerülnek. HUSSERL azt is kiemeli, hogy az epokhé „szokásszerű" folyamat (UO: 175). A teljes leállás a képernyő fényeinek megmerevedése, a káoszmédia lefejezése, kilépés az elektronikus fény gyorsuló ürességéből, valamint önmagunkból.

A SWANS posztpunk zenekar elmélyült zajtámadása, a *Screen Shot* című szám a végső kilépés, az elsötétedés lehetőségét rejti magában egy olyan globális digitális infrastruktúrából, amely a fénysebességű adatátvitel transzparens fényénél egy még nagyobb kalkulációs integráció irányába törekszik, összekapcsolván a földrajzi értelemben elválasztott, összeomlott társadalmakat, amelyek digitális kódokra redukálva vegetálnak a valóság sivatagában. A digitalitás a teljes közömbösség, az inorganikus viszonyulás kiteljesedése. Egy folyékony, hajlítható, plazmaszerű, szavakkal leírhatatlan közeg, amelynek számottevő hányadát a gépek közötti kommunikáció teszi ki. Totális konnektivitás és beágyazódás a fluiditás folyamába. A screen shot pillanatnyi extázisa, áldozati megmerevítő gesztusa, ahol „nincs fájdalom, nincs halál, nincs félelem, nincs gyűlölet, nincs idő, nincs most, nincs szenvedés, nincs érintés, nincs veszteség, nincs kéz, nincs értelem, nincs sebesülés, nincs felesleg, nincs szenvedély, nincs félelem, nincs ész, nincs kapzsiság, nincs szenvedés, nincs gondolat, nincs megbántás, nincsenek kezek, amelyek elérnének, nincs kés, nincsenek

szavak, nincs hazugság, nincs gyógyszer, nincs szükség, nincs gyűlölet, nincs akarat, nincs beszéd" (SWANS 2014).

Az adatfolyam, vagy másképpen az *archiválás önkívülete,* az elmerülés, a szétfolyás, a szétszóródás, a feldarabolódás lehetősége. Az archívumok folyamatos fluxusának tompa morajlása és a screen shot öngyilkos ekstázisa, a lecsatlakozás, a megállás áldozati gesztusa. A digitalitás személyiségroncsoló őrületét vetítette előre a gépi intelligencia előfutára, a Joseph Weizenbaum által megalkotott, 1976-ra elkészülő Parry, aki/ami – látványos skizofrenikus, paranoiás reakciói miatt – végül megbukott a Turing-teszten. Parry, a gép kijelenti, hogy mérhetetlenül idegesítik az emberek, mivel „nevető tekintetet vetnek [rá]", ezután pedig az „alvilág működéséről" érdeklődik beszélgetőpartnerétől (PLANT 1997). Itt azonban nem egy elkülönülő, kivételes esetről van szó. A paranoia sugárzik a digitalitás mélyéről, megfertőzvén Parry humán beszélgetőtársát, aki a tesztszoba sötétjében egy számítógép képernyőjének tompa, hideg fényénél, magányosan végzi el a kísérletet. Egy komputerterminálon keresztül létesít „hústól" megfosztott „kapcsolatot" a másik terem idegenjével: „miközben a számítógép-képernyők vibráló jelzéseire nézel (…), máris poszthumánná váltál" (HAYLES 1999: xiv).

A digitális kódok nullákra és egyekre redukálják a tényleges élményeket, széttördelve és keresztülhúzva az emberi ágensek szerkezetét és társa-

dalmi valóságát. Tézisünk szerint nem a modernitás progresszív, vagyis a társadalmat finomító és kidolgozottabbá tevő tendenciájával van dolgunk, hanem egy technológiai halálvággyal, amely az *archiválás önkívületében* teljesedik ki. Olyan jelenséggel állunk szemben, amelyet ARTHUR KROKER *drift*ként, 'sodródásként' jellemez (KROKER 2014: 15–19). Az össztársadalmi sodródás iránya nem egy új társadalmi struktúra, hanem maga a strukturálatlanság, azaz „a megelőző, biztosnak vélt élettapasztalatok zárójelezése és felbomlasztása" (UO: 15). Ennek a sodródásnak több dimenziójával is foglalkozik KROKER, például a „kód-sodródással", a „történelem-sodródással" és az „archívumok sodródásával" (UO: 16). Azt láthatjuk, hogy azok az alapstruktúrák, amelyekre a modern társadalom épült, jellegzetesen fragmentáltakká zilálódnak.

Mindemellett azonosíthatunk egy, a sodródásokat meghatározó tényezőt, ez pedig a gyorsulás maga. Ez a gyorsulás álláspontunk szerint már független az emberi intencionalitástól, és teljességgel öncélú. A sodródás intencionalitása olyan kommunikatív tér felé vezet bennünket, ahol „hazugságokat találunk hazugságokba csomagolva, a kacsingató látszattal szövetkező értetlen hiszékenységet, a számok uralma által meghatározott, cinizmus által átszínezett feledékeny szentimentalizmust" (BOSWORTH 2014: 178). A szimuláció sajátos szükséglete a botrányok legyártása. A botrányok nemcsak konstruált társadalmi termékek, hanem egyben az elfajuló társadalmi nyilvánosság nyersanyagai is, mivel a botrány nézettséget szül, a nézettség pedig feltétlen jóként van azonosítva (UO: 172). Ez pedig olyan értékrendbeli torzulásoknak ad lehetőséget, amelyet a nyilvánosság tisztán kvantitatív mértékegységgé való degradációjának szükségszerű következményeiként könyvelhetünk el. Bizonyos közszereplők olyan bűnöket is magukénak vallanak, amelyeket el sem követtek. A teljes láthatóság igényli tehát a bűnt, a botrány termelését az álszent moralizálás mellett (UO.). Mindeközben a nonentitások fontos, sokatmondó művészekként történő eladására helyeződik egyre nagyobb hangsúly (UO: 174). A nyilvánosság tisztán mennyiségi, nézettségi kategóriává való hanyatlásának egyenes következménye BOSWORTH szerint az erkölcsi kategóriák

megfordulása, kifordítása, mivel a hangos botrány, a szégyenteljes lebukás kifizetődőbb a csendes méltóságnál (UO: 176).

Az etikai kategóriák kifordítása, a botrányok termelése és újrafeldolgozása egyben munkavégzés is. Egyfelől a személy feloldása, dekódolása és feldarabolása, másfelől pedig az adatok összegyűjtése és reklámbevételként való rekódolása szerepel ebben a munkavégzési folyamatban a két végpontként. Ebben a kifordítottságban a személyiség sem maradhat egységes. Megjegyzendő, hogy az *error* (’adathiba’) „[nemcsak] egy programon belüli ciklus befejezetlensége, hanem lehet, hogy éppenséggel egy prioritás-inverziót eredményez” (FULLER–GOFFEY 2012: 122). A szubjektumok egymás között feloldódnak, azonban információs áramlásaik az adatfeldolgozásra, adatgyűjtésre szakosodó nagyvállalatok profitját növelik, tehát nem egy emancipatív jelenséggel van dolgunk (FUCHS 2014). A közösségi média az emberi interakciókat kódképzéssé építi le, a test teljességének mozgásával szemben az ujjakat mozgósítja egy könyörtelen redukció keretein belül, amely mögött az inorganikus, hideg technológiai valóság munkálkodik. Paradox módon hideg jelek szippantják magukba még a legforróbb interakciókat is (KROKER 2014: 17).

A technológiai hidegség és a testek hője közti ellentéttel SADIE PLANT kiberfeminista gondolkodó is foglalkozik *Zeros + Ones* című könyvében. Mint írja a technikának alárendelt szubjektumról: „ő automatikusan dolgozik. Csupán fél szemmel figyel oda a feladatra. A ritmus és az egyhangúság által elragadva máshol jár az esze, elsodródik, elveszti magát azokban a szekvenciákban, amelyeket gépel, a számokban, amelyeket feljegyez, a billentyűk mögött lévő kódokban, a jelekben, amelyeket legépel.” (PLANT 1997: 125). A kód-sodródás felemészti az embert, mozdulatait mechanikussá, önmagától idegenné teszi, reakcióit pedig a számok immanens, időtlen szférájába juttatja. Nincs megfelelőbb személyiség a kódok hipergyors váltakozása számára, mint a „rablott és rabló vízió” számára alárendelt, összeomlott személyiségű kiborg. Mint PAUL VIRILIO írja, ez a vízió, azaz a meterséges technológiai látás „eltünteti a mindennapi élet rejtett zugait” (VIRILIO 2002: 64). A rejtettség felszámolásának imperatívusza megköveteli az internetfelhasználók személyiségintegritásának lebontását, felbomlasztását.

Kifejezetten nehéz, sőt szinte lehetetlen megbecsülni a kibertér felhasználóinak számát, nemét vagy valódi személyiségét, hiszen egy felhasználónak egyszerre több címe és „virtuális identitása" is lehet. PLANT idézi fel azon férfiak esetét, akik „női internetes identitást" hoznak létre annak érdekében, hogy egy kis „női csevegésbe" bonyolódjanak más felhasználókkal. Miközben a valódi nem és identitás elrejtésével egy titkos elcsábítási és kommunikatív aktusban kívánnak részt venni más nőkkel a „keresztbe kommunikáló" *(cross-communicating)* férfiak, valójában számos esetben ugyancsak „keresztbe kommunikáló" férfiakkal kommunikálnak, megalkotván így a digitalitás valódi nőt már nem igénylő „női csevegését", amelynek bája alighanem a virtualitás személytelen mélyéből származik (PLANT 1997: 112–3).

Az internettel kapcsolatosan PLANT megállapítja, hogy mint technológiának eredendő jellegzetessége a nevek és a személyiség közti együttjárás felbontása (UO.). Vagyis többé már nem szükségszerű, hogy egy testhez egy név tartozzék: könnyen lehet, hogy egy testben számos név és személyiség egyesül. PLANT külön kiemeli Sanford Lewin esetét, akinek internetes „női alteregója", Julie Graham fokozatosan magába olvasztotta, felemésztette Lewin személyiségének integritását. A virtuális avatarnak, Julie-nak fokozatosan megalkotódott saját, egyre erősödő személyisége, sajátos elképzeléseivel, vágyaival és társadalmi köreivel. A digitális kódok mélyéből feltörő Julie erősebbnek bizonyult, mint az „adat-traumának" kitett Sanford, aki fokozatosan féltékeny lett női alteregójának „társasági életére, lenyűgöző karrierjére és autonómiájára" (UO.). Sanford Lewint valójában nem Julie nyelte el méhének feketeségébe, hanem a kontrollálhatatlan „adathús" fluxusa sodorta el visszafordíthatatlanul. Lewin esete csupán azért említésre méltó, mert az internet hőskorszakában fordult elő, még az 1980-as évek elején. Mára mindnyájan Sanforddá/Julie-vá váltunk.

A hálózat összehasonlítási kényszerbe zárja a felhasználókat, és egyenesen erénnyé módosul a szubjektum alávetése ennek a kényszernek. Márpedig „az összehasonlítás esztelenség" (VIRILIO 2002: 68). Ennek az esztelenségnek a kitermelődésében fontos szerepük van a fraktalizált, fatálisan felbomlasztott archetípusoknak, avatároknak. Az archetípus mint kulturális

szemét megtestesülése sajátos egyvelege az erőszaknak és a személyiségzavarnak, a kábítószer-függőségnek és a megsebzettségnek. Tudvalevő, hogy a testek penetrációja, az erőszaktevés mint biohatalmi művelet kulcsfontosságú részét alkotja a zeneiparnak (NET1). Az archetípus: bomlottság. A bomlás testet öltöttségének tekinthető a junk-hip-hop-trash-pop előadó Nicki Minaj. Minaj például a következő „alteregókkal" rendelkezik: „Cookie", „Female Weezy", „The Harajuku Barbie", „Lap Dance Nika", „Martha Zolanski", „Nicki Lewinsky", „Nicki Teresa", „Nicki the Boss", „Nicki the Ninja", „Nicole", „Norman", „Point Dexter", „Roman Zolanski", „Rosa" és végül, de nem utolsósorban „Tyrone" (NET2).

A twerkelés által meghatározott „kultúrából" is merítő Nicki Minaj lényegét még a legkimerítőbb leírás sem volna képes megragadni. Minaj, akárcsak bármely egyéb popkulturális archetípus, maga a megragadhatatlanság, az üresség, amely alkalmatlan a feltárásra, mivel nincs olyan eredetije, amely a reprezentációját megelőzné. Egy mutáns, aki önmagában egyesíti, szintetizálja a különböző kultúrák maradékait, nyilvánosságroncsokat, elhasználódott mémeket és szilikont, méghozzá anélkül, hogy egyáltalán rendelkezne egy körülhatárolható énnel. Az erőszak és a gyermekkori trauma által életrehívott menekülés útja volt Cookie, az első „identitás", aki később Harajuku Barbie-vá, majd Nicki Minaj-zsá fejlődött, degradálódott. Majd ezt a szétzilált, torz és roncs identitást kívánta szétosztani a nyilvánvalóan botrányosnak szánt alteregó, Mother Teresa, aki egy roncs társadalom junk-szentjének is tekinthető, aki saját roncsoltságát, mint valami virális túllicitálandó ajándékot küldi szét „gyógyírként a rajongók számára". Ennek a szexuális monstrumba öltött, kifordult szentnek a megjelenésére a *Garden of Dreams Foundation* adott lehetőséget a New York-i *Fuse Studios*-ban. Az álmok kertjének barbarisztikus plaszticitása „fuzionál" a szimulakrumok berobbant rendjeivel a hipervalóságban. A *Lopez Tonight* című televíziós talk-show vendégeként az énekesnő Rosaként mutatkozott be a nyilvánvalóan latin-amerikai származású célközönség előtt. Az identitás, a kötődés, mint a szilikon folyik keresztül Minaj eltorzult testén. A következő identitás Roman Zolanski, aki egy „démon" Minaj-ban, alighanem a túlfeszítő műanyagot és spektaku-

láris *jouissance*-ot testesíti meg. Szétdarabolni, szétesni és szétfolyni, szétrobbanni, felrobbanni, amortizálódni, és szétosztani a digitalitás számára a test roncsdarabjait. Romanról így nyilatkozott Minaj: „És ha még nem ismernétek Romant, akkor hamarosan meg fogjátok ismerni. Ő a bennem lakozó fiú. Ő bolond és homokos, és sokáig fog szerepelni." Nickiben egy homoszexuális férfi démon lakozik, Roman, akinek brit akcentusú anyját ugyancsak Minaj személyesíti meg, ő Martha Zolanski. Önmagát szüli meg a hipervalóság, méghozzá önmegtermékenyítés révén. Martha, miközben Nicki belső démonjának az anyja, egyben Nicki tündérkeresztanyja is. A rendszeres szexuális erőszaktevés, a tömegmédia által szétroncsolt tudatstruktúrák táptalajt nyújtanak a közvetettség kibontakozásának, a közvetlenségből a szubjektum kizáródásáig „fejlődő" hálózati dekulturáltságnak. Mint FULLER–GOFFEY kiemeli: „az adathiba a rendes funkcionalitáshoz képest nem annak ellentéte, hanem felderítő előörs, amely a világban való lét módjait vizsgálja, amikor a funkcionalitás egyértelműsége már alábbhagyott." (FULLER–GEOFFEY 2012: 124) Az adathiba a szerzők nézete szerint szükségképpen egyfajta többletet képez a mindennapi funkcionalitáshoz képest, ezáltal egy „túlzott funkcionalitást" tesz lehetővé (UO.). Nicki Minaj, valamint az archetípus általánosságban felfogható a kultúra végzetes hibájának, amely segíti a kultúripar „túlzott funkcionalitását" *(excessive function).*

Figyelemreméltó, hogy egy üstökösre szálló űrszonda csak kis aránnyal előzte meg Kim Kardashian szilikonozott fenekéről szóló híradást a Twitter-felhasználók körében (NET3). Tehát azzal a különös jelenséggel van dolgunk, hogy a tudás társadalma éppenséggel tudatlanságtermelő társadalom is egyben. Egy vagyonos örökös hátsója képes kis híján „felrobbantani" az internetet, míg az internet pedig széttöredezi és káoszba taszítja a humán cselekvők intencionalitását. Beleérzés helyett megérkezünk egy olyan nyilvánossághoz, amely alteritás nélküli alteregók sorát állítja elő botrányokra éhes, pornografikus orientáltságú felhasználók számára. Ez a hálózati nyilvánosság, a virtuális/virtualizált valóság, egyben egy poszthumán, emberi utáni nyilvánosság is, amelynek átláthatósága embertelen.

Ahogy JEAN BAUDRILLARD fogalmaz: „az ember érzelmeivel, szenvedélyeivel, nevetésével, nemi szerveivel, testnedveivel végső soron nem

több mint egy gusztustalan baktérium, amely szennyezi az átláthatóság univerzumának felületét." (BAUDRILLARD 2012: 37) Meglátja az alteregók hemzsegő, virális raját a pornográf tekintet, beindul, majd beszennyezi az átlátszóság felületét. Mindeközben a felület szinte kiált a szennyezésért, emberi váladékért, áldozatként követelvén azt. Ezzel együtt, minden egyes kibocsátódás alkalmával, önmagunkat iktatjuk ki a társadalomból. Csak önmagukra záródó autista magányok maradnak a pornográf tartalmakban elmerülő elveszett tekintet számára, mivel ebben a kommunikatív térben „csak az űrbe tudunk kirobbanni, olyan űrbe, amely egyre kevesebb mozgásteret biztosít az ember számára, éppen a növekvő mobilitásunk következtében" (UO: 38). Egyre több zegzugba képes befúródni a pornográf látásmód, azonban súlyos árat fizet ezért: elveszíti testét, nemzésképtelenné válik, testnedvei pedig értelmetlenül szétfolynak az éterben, a virtuális szakadékokban.

A viralitás által végtelenül áthatott hálózatok „copy-and-paste" logikája zsákutcát jelent az „emberi húsnak", amelynél kevertebb, felbomlottabb „alapanyagra" van szükség. Ahhoz, hogy megértsük az *archiválás önkívületét* megalkotó felbomlott társadalmat, röviden érdemes NICK LAND filozófiájára utalni. Egy végletesen megbetegedett társadalmi mezőben az egyedüli megmaradt paradigma a mutációs szemét, a Nicki Minaj eleve halott identitásából kibomló, önmagát újranemző hulladék. LAND szerint a digitalitást egy hipervírus hatja át, amelynek összetevői, a techno-vírus, az info-vírus és az etno-vírus, felszámolják a „szilárd immunbiztonsági struktúrákat", ezáltal emésztve el bármely mezőt (LAND 2014a: 388–9). A jövő vagy bármely fenntartható utópia lehetősége alapvetően kizáródott, elhalálozott, és webalapú mesterséges memóriák tautologikus cseréjévé fajult.

KROKER szerint az emberi húst alapjaiban fertőzte meg a drónok végtelenül érdekfeszítő idegensége. A digitális kultúrát, amely valójában nagyrészt mesterséges memóriák inorganikus cseréjéből áll, már rég megfertőzte a poszthumanitás perverz és parodisztikus lehetősége. KROKER szerint ez teszi a poszthumán kultúrát olyan ellenállóvá és könnyen alkalmazkodóvá (KROKER 2014: 119). Drónálmok szállják meg a test „húsát" a maguk robotikus repülésükkel, algoritmikus látásukkal, technológiai telí-

tettségükkel és transzszubjektivitásukkal, amelyek a poszthumanisztikus kor/kór végső megnyugvását vagy „screen shotját" kínálják.

Kultúránk már nem a miénk: a poszthumán aktorok parodisztikusan migráltak be a legmélyebb álmainkba, vágyainkba és fantáziánkba. DNS-ükből újraalkotott dinoszauruszok (Steven Spielberg: *Jurassic Park*), hibrid vámpír-emberek (Octavia Butler: *Fledgling*), fáradhatatlan szexrobotok (bármelyik pornóoldal kiapadhatatlan mélye), a feljavított DNS-ek hiperrasszizmusa (Andrew Niccol: *Gattaca*), klónozott szervbankként funkcionáló egyedek (Kazu Ishiguro: *Never Let Me Go*), a mai nőideált megtestesítő „intelligens szexbabák" (Alex Garland: *Ex Machina*), érzelmi kötődésre képes idegengyilkoló kiborgok (James Cameron: *Terminator*-sorozat) és jogaikért küzdő mutáns aktivisták (Bryan Singer et al.: *X-Men*-sorozat). A technológia fenyegető veszélyeivel közeli kapcsolatot ápoló „transzszubjektumok" ők, akik egy algoritmushoz hasonlóan vírusként és „tökéletesen funkcionáló programként" is képesek viselkedni, de valójában már túl vannak a technológiai pozitivizmus/negativizmus dichotómián. PRAMOD K. NAYAR, illetve KROKER szerint is ezek a poszthumán lények a késő kapitalizmus kiüresedett létezésébe enigmatikus feszültséget, horrorisztikus drámát csempésznek a maguk „adatfolyamaival", „drónhúsukkal" és poszthumanisztikus jellegzetességeikkel (NAYAR 2014: 10–5).

Az *archiválás önkívületében* a megőrzés parodisztikus extázisába belehaló emberhez intim közelségbe férkőztek az ember utáni jövő idegen hírnökei. A poszthumanitás ezen képviselői a számítógépes vírusokhoz hasonlatosan rejtőzködve és mégis erőteljesen szaporodva lepték el korunk technológiai és kulturális valóságát. HANS MORAVEC mutat rá, hogy a vírusok számára a „parádézó", erőteljes jelenlét nem a legmegfelelőbb eszköz. A számítógépes vírusok leginkább az elrejtőző, lelapuló reprodukción keresztül képesek fennmaradni és elterjedni. MORAVEC szerint a számítógépes vírusok többsége felfedezhetetlenül mélyen rejtőzik el a virtualitás tengerében, megragadhatatlanul és felismerhetetlenül, csendben, de mégis veszélyesen közel (MORAVEC 1990: 135).

A vírusok és az archívumba mumifikálódott humán maradványok dekolonizált hangyaként, rovari úthálózatokon vándorolnak stratégia nél-

kül. A számítógépes vírusok működéséhez hasonlóan a CCRU szerint a kapitalizmus középpontja egy szétrothadt, integrációs lehetőségektől mentes poszttraumatikus övezet, ahol nincs közösség, és a dialektika helyét a kódok redukciója vette át (CCRU 2014: 327). A végzetes deterritorializáció következtében a virális dzsungel kezd életre kelni. Egy posztspekuláris egzotikus tapinthatóság, ahonnan az elrovarosodó társadalom végtelen rajai törnek ki a történelmet elnyelő gépi idő fázisa során. Az archívumok mélyén felgyülemlett hajlítható, inorganikus plaszticitás felemészti és magába olvasztja az emberi szervezet „túlságosan rugalmatlan rendszerét" (UO: 330). Az archiválás eksztázisa a múltját perverzül felhalmozó ember „screen shotja", utolsó fellendülése az eljövendő mesterséges poszthumán jövő sötétsége előtt.

LAND szerint az archiválás eksztázisában lángoló posztmodernitást „neonomádok, posztnukleáris mutánsok, szubpoláris behatolók, K-megszállók, és dzsungellakók" népesítik be (LAND 2014b: 406). Az archiválás programja a jövő kizáródása, a zero-K funkcionalitása, a szintetikusság és inorganikusság olyan többlettermelése, amely már valójában nem állít elő semmit. Restaurációs muzeológia, replikációs, szimulációs reakciósság.

WOLFGANG ERNST szerint az archiválás – a maximális láthatósággal szemben – a „virtuális-anarchívum" lehetőségét kínálja, amely „túllép azon a konzervatív vágyon, amely ezeket az adatokat folyton valamilyen osztályozáson alapuló rendre redukálná" (ERNST 2008: 164). Az archívum „data-trasht" termel, amely „anarcheológiai ásatásoknak" ad teret (UO.). Ez a gigantikus gépezet maga az archiválás logikájának a kiteljesedése, „entropikus maximuma", amely a folyamatos mozgáson és átszervezésen alapul (UO: 164–5). Ahogy ERNST fogalmaz, „az elektronikusan átvihető tárolók szörnyetegét Internetnek hívják, és a digitális archeológia ígéretét hordozza: akkor ugyanis, amikor minden információ tárolhatóvá válik, paradox módon kiütköznek az anarchiális vonásaik. (…) A kibertér még csak nem is tér, inkább topológiai konfiguráció." (UO: 165). Ellentétben az off-line archívummal, „az on-line adatbank nem zárul le, hanem folyamatos értékelésnek alávetett" (UO: 166). A médiakultúra elvezet az emlékezet demonumentalizálásához, az adatok anarchiájához. Szemantikai rögzített-

ség helyett az archívum önkívületének jegyében a kifejezéstartalmak szinte végtelen helyettesítése uralkodik. A nyelv generikus kódokká bomlik, és ez minden nyelvterületre hatással van. Elég összehasonlítanunk József Attilát vagy Tóth Árpádot korunk szánalmas slam poetryjével, amely nem más, mint a felgyorsulás által dekonstruált és dekulturált irodalom végterméke. A gyorsított dekulturális salakanyag ömlik ki az önjelölt művészek száján, hiszen minden intézményi struktúra, amely képes lenne formaiságot, célt, határt vagy meghatározottságot szabni a művészeteknek, már rég feloldódott vagy legalábbis zárójeleződött a kódrendszerek elszabadulása révén. Nincs különbség egy vírus által megfertőzött operációs rendszer és a slam poetry dekulturáltsága között. Stabil, szimbolikus kifejezéstartalmak helyett fatálisan destabilizált és kifejezéstelen tartalmatlanságok özönlik el a virtuális valóságot. A virtualitás, a digitalizáció által felbomlasztott elmék által kreált slam poetry a maga kódszerűségével fokozatosan újratölti, újragenerálja az internettartalmakat, hiszen ez a közösség az interneten keresztül tartja a kapcsolatot egymással. A papír materialitása a végső áldozat, miután minden költészeti forma megadta magát a digitalitás leprájának. ERNST kifejezi reményét azt illetően, hogy a halott archívumok helyét átvehetik az úgynevezett „dinamikus archívumok". Nézete szerint „egy alakuló, dolgozó struktúrává" kell alakítani „az archívum helyét, amelyben nem a konkrét mediális test, hanem már előző szintje, egy vázlatokból álló valós alap várakozik a lehívásra." (UO: 167).

Tehát ERNST – LANDhoz hasonlóan – a digitalizációban egy összeomlási folyamatot vizionál. Viszont kifejezhetjük kételyeinket azt illetően, hogy feltámaszthatók-e a halott archívumok. Minden intenzivitás a szubjektumot a „techno-kulturális data-folyamba" mártja bele, számok rakódnak és emésztenek fel minden potencialitást. Végzetes likvidizáció. Interkonnektivitáson LAND a jövő kizáródását érti, melynek során a jövőképek a szimulációs mezőbe záródnak. A totális bakteriális, virtuálisan virális nyíltság összenyomja az időt, és 0+1-ben végteleníti. 0 + 1= 1 + 0. Nincs jövő. Az archiválás mélyén a virtuális „hiperszuverenitás" skizo-paranoid módon a Föld összes élőlénye ellen szerveződik, felbomlasztva minden organitást (LAND 2014b: 404). A „társadalmi tér" szókapcsolat kimondása

önmagában is a parodisztikus önkívületi nevetés szükségletét kelti bennünk, ahogy a modern civilizáció az archívumokban elmerülve véglegesen összeomlik. A viralitás, az archívumok erőteljes és mégis hallhatatlan morajlása minden rendszert foglyul ejtett. Az archívumok „a planetáris dezintegráció" árulkodó jelei (PLANT–LAND 2014: 305). LAND diskurzusában ez a viralitás valódi megbetegedés is. Szójátékában a pozitivitás a HIV-pozitivitással kapcsolódik össze. Minden virális ágens a poszthumán jövő felé mutat. A pozitivizmus a posztmodernitásban HIV-pozitivizmus, fatális fertőzöttség, szétfolyó *jouissance*.

Az *archívumok önkívülete* másik megnyilvánulásának tekinthetőek a számítógépes játékok. A szabadidő elnyelődéséhez a végtelenül játszható „Open World" játékok is hozzájárulnak, technológiai függőséggé téve a termelés, a pusztítás és a szórakoztatás egyre inkább összefolyó kategóriáit. DYER-WITHEFORD – DE PEUTER szerint a virális virtualitás perverz logikája tökéletesen lefedi a hiperkapitalizmus kiüresedett valóságát, amely mögött a hadi-ipari komplexum mátrixából előbukkanó számítógép és az internet húzódik meg (DYER-WITHEFORD – DE PEUTER 2013: 162). A szerzőpáros szerint a virtuális archívumoknak tekinthető számítógépes játékok egyfajta végtelenül kiterjeszthető kísérleti terepei a digitális innovációnak, a mechanikus szubjektum képzésének, illetve neurobiológiai stimulációknak. Szimulációs stimuláció és radikális biohatalmi eszköz a hálózati alapú munka- és gondolkodási szisztéma totális kiterjesztése. A virtualitás a maga felszíni plaszticitásával elrejti a digitális hálózatok erőszakos materialitását, a digitalitás realitását, az archiválás, a hálózati technológiák és végső soron a globalizáció K-programját összeomlasztó logikáját. Nukleáris hulladékot söpör a szél a kihalt metropoliszok elhagyatott utcáin, ahol tompán zümmögő drónok és a réseken surranó patkányok képviselik az egyetlen konnektivitást: még ilyenkor is játszhatóak lesznek a virtuális játékok, elszabadult számítógépes karakterek mutáns változatai népesítik be a szimulált kora 21. századi városképek kódolt szimulakrumait. Az archívum túléli az archiválót. Nem arról van szó, hogy vajon élő vagy halott-e az archívum, hanem sokkal inkább arról, hogy ki éli túl az archívumot. Kaotikus anarchiválisösszjátékok interpenetrációi mossák el a társadalom és közösség alapjait.

De a virális szétfolyás, a mutánslét valójában nem a jövő. Mint TONY D. SAMPSON megjegyzi, a hálózatok korszakában az emberi kommunikáció egyre inkább újradefiniálható médiavírusként, bakteriális összeállásként (SAMPSON 2013: 120). GEORGE LAKOFF szociálpszichológusra hivatkozva, SAMPSON az elme alapvető sajátosságaként említi a fertőzöttségnek való kitettséget (UO: 123–4). Az affektivitás nem az önmagába záruló egyén sajátossága, hanem társadalomképző, személytelen, anonim tényező, amelynek anonimitását a reprezentációs technológiák fokozódása tágítja (UO: 125). Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a viralitás, virális terjedés nem csak negatív affektivitások tekintetében konstituálja a társadalmat, hanem éppenséggel a pozitív érzelmeket is felhasználja saját inorganikus struktúrájának kiépülése érdekében. GABRIEL TARDE korai 20. századi francia szociológus munkásságára hivatkozva, SAMPSON a kielégítetlen szerelmi vágyak szabados túltengését összekapcsolja az idolok kitermelődésével és a társadalomnak való engedelmességgel is (UO: 126). Tehát az anarchiális szabadosság együtt jár az inorganikusságnak való totális behódolással, létrehozván ezzel a poszthumán szerelem torz szféráit.

Perverz, inoperatív szexuális vágy van a levegőben korunkban. És valóban, a szaporodás radikálisan elapad a technikailag túlfejlett társadalmakban. Úgy tűnik, hogy egy bizonyos technikai fejlettségi fokot követően a testiség virtualizálódik vagy a gépek irányába mozdul el. Nemcsak arról van szó jelen esetben, hogy a „hús-vér" testek ötvöződnek technológiai, inorganikus protézisekkel, eszközökkel, vagy hogy a testek maguk válnak hardverré algoritmikus szoftverek számára, hanem a testiség elapadásáról és a virtuális éterbe való elpárolgásáról beszélhetünk.

LINDA GRANT a millennium szexuális valóságáról szóló könyvében kiemeli azt a totális elidegenedettséget, amely korunk szexuális fantáziáira, fétiseire jellemző. GRANT szerint annyira félünk a szextől, hogy csak a képernyőn keresztül, egymástól elválasztva vagyunk képesek „testi" kapcsolatot létesíteni (GRANT 1993: 266). A digitális pornográfia egyik legnagyobb termelőjének számító Pixis Interactive olyan számítógépes játékokat bocsátott ki, ahol a vágyakozás tárgyául szolgáló személy az egér vagy a billentyűzet lenyomására reagálva szabadul meg a ruháitól, megteremtve

egy olyan perverz „interaktivitást", ahol a virtuális személy digitális teste a szimulációs sztriptíz során részletes mozgást végez, miközben a „hús-vér" embernek csak egyik ujja mozog. A kortárs technológia kritikus filozófusa, DOMINIC PETTMAN ezt a felhevült gombnyomogatást a „pánik-gomb" eksztázisának nevezi (PETTMAN 2002: 32).

Azonban a virtualitás sötét mélyeibe történő alámerülésnek különös következményei vannak. Japánban például feltűnő jelenség az össztársadalmi gyermektelenség intézményesedése, abban az országban, ahol egyre inkább „randi-simek", „virtuális randik" váltják fel a valódi emberek közötti találkozókat. Olyannyira elterjedté váltak ezek a számítógépes, telefonos alkalmazások, hogy egyes városi legendák szerint Japánban már ugyanakkora valószínűséggel ismerkedik meg egy átlag fiatalember algoritmusokkal, mint „valódi" nőkkel. Ezen programok, applikációk ötvözik a mangagrafikákat a valóságshow-szerű elemekkel, valamint a fülledt erotikus tartalmakkal.

Ezek a cybernauták egy új és végtelenül perverz szexuális identitás keresésére indultak a technológia mélyére. A legrégebbi az 1994 óta működő *TokiMemo,* amely még a különböző technológiai formátumokat is túlélte, hiszen eredetileg PC-alapú volt, majd Playstation- és Sega-platformokon is működött. A *TokiMemo* a virtuális együttlét „eletronikus szexualitását" kínálja (PETTMAN 2012: 103). Mára ez az applikáció többszáz leágazást, folytatást, kiegészítést ért meg. Az egyik ilyen játék *(Roommate Inoue Ryoko),* amely hasonlít a *Tamagotchi* nevű játékra, lehetővé teszi egy virtuális lakótársról való gondoskodást (UO.). Tehát a technológia nemcsak a virtualitásba száműzi az eddig „emberinek" gondolt érzelmeket, affekciókat, hanem azokat perverz módon összekeveri. A technológia és a szexualitás veszélyesen összefonódott a későmodernitásban. A *Roommate Inoue Ryoko* applikáció alkalmazása során nemcsak gondoskodhatunk szobatársunkról, hanem ő képezi erotikus fantáziánk középpontját, és még háziállatként is tarthatjuk. Ennek kézzelfogható következménye az úgynevezett *furry,* illetve „transzfajú" *(transspecies)* identitás, identitáshalmaz.

Gazdasági értelemben is kifizetődők az internetszolgáltatók számára a randiprogramok, sőt az internetes forgalom jelentős hányadát teszik ki

(UO: 104). A *May Date Club* még tovább fokozza a *szimulakra* kibontakozását, ugyanis az említett app egy metavirtuálisvalóság-funkciót tartalmaz, vagyis a szimuláción belül is szimulált randevúban vehet részt a felhasználó a „valódi" szimulált randevú előtt, mintegy gyakorlásképpen (UO.). Mindez egyfajta transzszubjektivitással jár együtt. A leamortizálódó, tönkremenő, felszámolódó, a virtualitásban feloldódó, kihaló, rugalmatlan humán ágensek helyét átveszik azon mesterséges intelligenciák, amelyek „drónhúsa" betölti a posztmodernitás roncstársadalmát *(junk society)*.

Az *archiválás önkívülete* hipertextuális céltalansága megköveteli az ember eltűnését, elmerülését a kódok inorganikusságába. A virtualitásba beleszerelmesedett felhasználó önmagát kivonja a fenomenális horizont alól: szinte már nem is remél. Továbbfűzi tökéletlenségeit az elkerülhetetlen eltűnés egyetemes rendszertelenségének viszonozhatatlan és visszahozhatatlan elvesztésében. Láthatóvá válik, és ezáltal rejtve marad. Végeredményben az önkivonás a jelen talajossága helyett a digitális jövőbeniség örök világossága és előfeltevés mentessége, egzakt bináris átlátszósága lesz hegemón. Uralma a test kifejezhetetlen távollétét követeli meg. Ebben a tartományban nincs egyéb a zárt végtelenségen kívül, az újratermelődéstől mentes korporális immanencia érzéstelenített egyszólamúságán túl. A morajlás, az archívumok tompa zaja elnyeli az organikusság összhangját. Kikezdhetetlenül intenciótlan módosulásként jelenik meg az archívumok hangja. Elvégezhetetlen.

Irodalomjegyzék

BAUDRILLARD, JEAN 2008. *Fatal Strategies.* Los Angeles.

BAUDRILLARD, JEAN 2012. *The Ecstasy of Communication.* Los Angeles.

BOSWORTH, DAVID 2014. *The Demise of Virtue in Virtual America. The Moral Origins of the Great Recession.* Eugene, Oregon.

CCRU 2014. Swarmachines. In: MACKAY, ROBIN – AVANESSIAN, ARMEN szerk., *Accelerate. The Accelerationist Reader*. Falmouth: 321–35.

DYER-WITHEFORD, NICK – DE PEUTER, GREIG 2013. Empire@Play: Virtual Games and Global Capitalism. In: KROKER, ARTHUR – KROKER, MARILOUISE szerk., *Critical Digital Studies: A Reader. Second Edition.* Toronto: 162–79.

ERNST, WOLFGANG 2008. Archívumok morajlása. In: BERECZKI PÉTER – LÉNÁRT TAMÁS szerk., *Az archívum kínzó vágya/Archívumok morajlása.* Budapest.

FUCHS, CHRISTIAN 2014. *Digital Labour and Karl Marx*. New York.

FULLER, MATTHEW – GOFFEY, ANDREW 2012. *Evil Media.* London.

GRANT, LINDA 1993. *Sexing the Millenium.* London.

HAYLES, KATHERINE N. 1999. *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybrnetics, Literature, and Informatics*. Chicago.

HUSSERL, EDMUND 1998. *Az európai tudományok válsága I.* Budapest.

KROKER, ARTHUR 2014. *Exits to the Posthuman Future*. London.

LAND, NICK 2014a. Hypervirus. In: UŐ: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987–2007.* Falmouth: 383–91.

LAND, NICK 2014b. Cyberspace Anarchitecture as Jungle-War. In: UŐ: *Fanged Noumena. Collected Writings 1987–2007.* Falmouth: 401–11.

MORAVEC, HANS 1990. *Mind Children. The Future of Robot and Human Intelligence*. Cambridge, Massachusetts.

NAYAR, PRAMOD K. 2014. *Posthumanism*. London.

PETTMAN, DOMINIC 2002. *After the Orgy. Toward a Politics of Exhaustion*. New York.

PETTMAN, DOMINIC 2012. *Look at the Bunny. Totem, Taboo and Technology*. Washington.

PLANT, SADIE 1997. *Zeros and Ones. Digital Women and the New Technoculture*. London.

PLANT, SADIE – LAND, NICK 2014. Cyberpositive. In: MACKAY, ROBIN – AVANESSIAN, ARMEN szerk., *Accelerate. The Accelerationist Reader*. Falmouth: 303–15.

SAMPSON, TONY D. 2013. Contagion Theory. Beyond the Microbe. In: KROKER, ARTHUR – KROKER, MARILOUISE szerk., *Critical Digital Studies: A Reader. Second Edition.* Toronto: 120–44.

SWANS 2014. Song: Screenshot. Album: *To Be Kind*.

VIRILIO, PAUL 2002. *Az információs bomba*. Budapest.

VIRILIO, PAUL 2006. *Speed and Politics*. Los Angeles.

Internetes hivatkozások

NET1: http://s.telegraph.co.uk/graphics/projects/free-kesha-sex-abuse-and-the-music-industry/index.html
<Free Kesha: sex abuse and the music industry>

NET2: http://nickiminaj.wikia.com/wiki/Alter_egos
<Nicki Minaj: Alter egos (2016)>

NET3: http://blogs.wsj.com/speakeasy/2014/11/13/did-kim-kardashian-break--the-internet-how-she-compared-with-the-comet-landing-on-twitter/
<Did Kim Kardashian Break the Internet? How She Compared With the Comet Landing on Twitter (2014)>

MARCZIN I. BENCE

Debrecenben születtem 1990-ben. A helyi Ady Endre Gimnázium tanulója voltam. 2009–2012 között szabadbölcsészet alapszak után esztétika szakiránnyal folytattam, majd esztétika mesterszakon végeztem a Debreceni Egyetemen 2014-ben. Jelenleg a Humán Tudományok Doktori Iskola Modern filozófia programjában vagyok PhD-hallgató. Az egyetem mellett általános festő OKJ-s végzettséget szereztem 2010–2012 között. Tagja vagyok a Pálffy István Művészettudományi Szakkollégiumnak, ahol 2014–2015-ben elnökként tevékenykedtem. Ágazati esztétika, Társművészetek és Műelemzés kurzusokat tartok a DE BTK-n. Gyakornokként dolgoztam a Csokonai Színházban 2014–2015-ben, illetve a Modern és Kortárs Művészeti Központban is.

A képzőművészet, az irodalom és a színház elmélete és gyakorlata egyaránt foglalkoztat. 2013–2015-ben részt vettem a DE TEK Hallgatói Konferenciáján, ahol Képeket olvasni – „olvasni a játékot” *címmel adtam elő, valamint „A játék mint szervező elv a színházban és egyéb művészeti ágakban” témában hallattam hangomat. Több helyen jelentek meg különféle publikációim* (Szkholion, Egyetemi Élet, KULTer, Danubius Noster, Szín-játékos, Spanyolnátha, Amúgy, Zempléni Múzsa). *Tagja vagyok többek között a Debreceni Egyetemi Színháznak, a DE Irodalmi Körnek (2014-től elnökségi tag, DEIK Teátrum-vezető), valamint a LÉK Irodalmi Körnek is. Elnyertem a DE Művészeti Ösztöndíját 2013-ban és 2014-ben, a Gubis Mihály-díjat 2011-ben. 2016-ban nyílt első önálló kiállításom* Játszóterek *címmel.*

2015 óta vagyok a Bolyai Önképző Műhely tagja.

A határvonalak potencialitásának teremtő játéka

A képi műalkotás mint játéktér

A utóbbi évtizedekben – tágabb kontextust tekintve az elmúlt bő száz évben – számos nagyszerű tanulmány született, mely arra tett kísérletet, hogy a kép jelenségét, a képek helyzetét vizsgálja, elhelyezze az őt megillető

helyén. Már közhelynek számít, hogy képek által túlterhelt világban élünk, a „fejlett világban" szinte mindenki rendelkezik olyan eszközzel a zsebében, mely képes jó minőségű felvételek készítésére, és ezeket meg is osztjuk egymással a nap huszonnégy órájában, a hét minden napján. Ezek veszik körbe hétköznapjainkat, és határozzák meg fontosabb életeseményeinket. Ahogy az emberek közti kommunikáció is felgyorsult a száz évvel ezelőttihez képest – a papír alapú levelezéstől eljutottunk az azonnali szöveges üzenetek világába –, azt tapasztaljuk, hogy a legnagyobb közösségi oldal folyamatosan „zaklat" minket, leggyakrabban képekkel egybekötött vagy képpé sűrített felhívásokkal, információmorzsákkal, mémekkel. Szintén közhelyszámba megy az a meglátás, hogy egy ilyen helyzetben a képek kiüresednek, elvesztik önállóságukat, nem vesszük őket komolyan mint képeket.

Azért gondoltam úgy, hogy a könyvtárnyi szakirodalom megléte mellett foglalkozni kívánok a jelenséggel, mert ezen elméletek, magyarázatok ellenére még mindig nem tudjuk teljes mértékben feldolgozni a képi információt, és személy szerint leginkább az zavar, hogy a kortárs képzőművészeti alkotások befogadása is problematikussá válik, vált. A művészettörténész szemléletű befogadás bizonyára igényelné, hogy az aktuális képzőművészeti jelenségek befogadási lehetőségeinek kulcsát is a múlt száz év jelentősebb alkotásainak elemzésével magyarázzam, ám úgy gondolom, erre nincs feltétlenül szükség. Kortárs alkotásokról lévén szó, slendrián megfogalmazással élve ez a társadalmi közeg termelte ki magából, és megvan az a szerencsénk is, hogy a jelen befogadóinak szól. Rendelkezünk minden eszközzel, ami szükséges, csak nem merjük használni, bizonyos korlátok miatt. A számos lehetséges (ki)út közül egyen végighaladva kívánom lebontani ezeket a korlátokat, egy lehetséges megértési séma felé.

GOTTFRIED BOEHM több tanulmányában (BOEHM 1993) igen élesen bírálja a nyelvi kifejezések hagyományát a képi élmények lefordíthatóságában, mintha a verbális nyelv nem egy nyelvet beszélne a képi nyelvvel. Lebontott olyan gátakat, amelyek akadályozhatják a modern képzőművészeti alkotások játék fogalma felőli megközelítését. Bár korábban azt említettem meg, hogy a művészettörténeti megközelítéstől el kívánok ha-

tárolódni, a kiindulópont meghatározását nem kerülhetem el. Az impresszionizmus képi szemlélete és képalkotási módszerei véleményem szerint nagy mértékben befolyásolták a jelen helyzet kialakulását. Azon jelenségek figyelmen kívül hagyásával bezárjuk magunk előtt a képiség számomra legizgalmasabb játéktereit. BOEHM szerint „a 19. század végén kialakult modern művészettel (…) a kép-szó fordítása problematikus és inkommenzurábilis eljárássá válik." (BOEHM 1993: 88). A műalkotások értelmezésében megtévesztővé és falssá válik a logocentrikus gondolkodás – amelyet a tradicionális ikonológia is alkalmaz –, mivel a műalkotás a képiségétől megfosztott nyelv leképezésként értelmezhető csupán. Ezen tanulmányában (is) a képi nyelv és a verbális nyelv különbségeire hívja fel a figyelmet, valamint arra, hogy ezek működésükben, felépítésükben is eltérnek egymástól. Míg a jelölő-jelölt szerkezet a szavak és mondatok esetében jól működik, addig a képeknél – a legtöbb esetben legalább is – ez a rendszer használhatatlan.

BOEHM Platónra vezeti vissza a *képek rangfosztását*. Ez nem is oly meglepő, ha arra gondolunk, hogy őt tartjuk az első olyan filozófusnak, aki szisztematikusan ír, és írásai legnagyobb számban fenn is maradtak. Az *Állam* című dialógusában a képeket, és vele együtt a művészetet, műalkotásokat az ideákból mint egyedüli létezőkből vezeti le, a valódi dolgok ezek utánzatai, a műalkotások pedig ezen dolgok látszatát utánozzák, így az utánzat utánzataiként nem sok közük van az igazsághoz. Platón logocentrikus szemléletében a tartalom silány leképződése a művészi forma, és csak harmadlagos létezőként van jelen. Az impresszionizmus szemléletében tesznek még egy lépést: a látványt mint látványt kívánják ábrázolni. A platóni gondolkodásban ez negyedleges létezőként jelenhet meg, ám túl is mutat ezen, hiszen a látvány megfestése a látvány mint ábrázolandó cél tekintetében a festmény megfestése, azaz utalás önmaga minőségére, önmaga megalkotása. Ezzel a lépéssel a képző-művészet úgymond megválik a rajta kívül álló kötöttségeitől, nem függ a platóni értelemben vett valódi dolgoktól, azok látványától, így az igazsághoz való viszonya is új alapokra helyeződik.

Az a *metafizikus megkülönböztetés*, ami a nyelvi kijelentéseknél fennáll, a tartalom és forma szétválása, az ábrázolat és az ábrázolt igazság által összekötött kettőssége, a képi rendszerekben máshogyan működik. „A nyelv azért tudja egy tényállás identitását megfogalmazni, mert az alanyi létet és a predikatív megjelenési formát egyaránt szét tudja választani és össze tudja kapcsolni. Ha erre nem lenne képes, tehát ha minden jelenségváltozás egyben egy dolog létének változását is jelentené, akkor a nyelvre az a végtelen feladat hárulna, hogy minden egyes új jelenséghez egy megfelelő új szót találjon. Egy festett dolog identitása teljesen másképpen szerveződik. A képen megjelenő fa nem függetleníthető megjelenésének helyétől és kontextusától." (UO: 92) A kép – és véleményem szerint ezt ki lehet terjeszteni minden műalkotásra – *sajátos ontológiával* rendelkezik, a megjelenített dolog nem függetleníthető annak megjelenítési módjától, sőt éppen hogy az határozza meg, éppen hogy az az elsődleges. A képben – és ennek analógiájaként a műalkotásokban – a megjelenés hogyanja legalább olyan jelentős, mint annak alanya.

A képekről így ír tovább BOEHM: „A kép se nem dolog, se nem nyelvi értelemben vett mondat vagy szó – annál inkább tekinthető egy olyan megjelenítési folyamatnak, amelyben a lét momentumai mindig jelenségként tűnnek fel." (UO: 93) Így a képek és velük együtt valamennyi műalkotás elveszítette nemcsak a tartalmi, de formai megkötéseit is, nem kötődnek fix fogalmakhoz vagy megjelenési formához, önmagukat határozzák meg. Ráadásul ezt az önmeghatározást sem lehet állandónak, kimerevítettnek tekinteni. „Ha a kép egy olyan ábrázolási folyamatnak tekinthető, amelyben a lét a jelenségbe folyamatosan vált át, akkor egyetlen fogalom sem fogja tudni ezt a megkülönböztethetetlenséget véglegesen meghatározni. Ezért a képnek ezt a különös fenomenalitását a potencialitás azon fogalmával jelöljük, amely a jelenség és a lét közötti szétválaszthatatlanság ellentmondásos tényének próbál megfelelni, és egyben azon megfigyelésünknek is eleget tesz, hogy a kép a metafizikus fogalmiság elé nyúlik vissza." (UO: 93–4)

Ez a végtelen – legalábbis végtelenhez konvergáló – potencialitás az, ami a kép befogadását oly bonyolulttá, de annál izgalmasabbá teszi.

„A néző a kép szemlélésekor a képi nyelv határvonalainak kiterjedt szövedékét követi; ezekből állnak össze számára a jelenségek és jelentések – itt az ég kékje, ott egy arc formája vagy egy színstruktúra sokértelműsége, míg végül is egyik-másik egyedi jelenség komplex konstellációja fogalmazódik meg. A képekben futó határvonalak szemlélésében és azok egymás közötti viszonyában meghatározó jelentőségű, hogy ezek egymást nem teljes egyértelműséggel determinálják, hanem egymás között egy »játékot« folytatnak." (UO: 102) Magától a képiség jellegéből adódik, hogy „tartalma" nem helyettesíthető egy fix fogalommal (jelen esetben értsd: jelentéssel) sem. A kép így egy paradoxon feszítésében létezik, ugyanis az anyagisága okán körülhatárolható, de belső potencialitása okán végtelen mozgástérrel rendelkezik, így mindig jeleniségében kell rátekintenünk.
HANS-GEORG GADAMER *Igazság és módszer* című alapművében megteszi a játék művészettel való összekapcsolását, ám arról kevesebb szót ejt, hogy éppen ez a potencialitás az, amely a befogadó részéről mozgásban tartja a rendszert. A műalkotások befogadásakor történik meg a játékba lépés mozzanata is. Mint azt BOEHM kifejtette, a kép nem rendekezik fix fogalmisággal, így a képi és nem képi művek jelenségének kibontakoztatása érdekében fel kell adnunk bizonyos fogalmi fixációinkat, amivel tulajdonképpen a *szubjektum játékban való feloldódása* is megtörténik.
A műalkotásjáték önmaga alkotja meg szabályrendszerét, rajzolja meg játékterét egy olyan keretet határozva meg, mely a belső mozgásoknak végtelen teret enged. A képek befogadása így nem egy passzív folyamatként jelenik meg, hanem mindig aktivitás; nem elszenvedői vagyunk a képi ingereknek, hanem mű alkotta térbe való belépéskor mindig egy mozgási potencialitásokkal telített horizont nyílik meg.

Irodalomjegyzék

BOEHM, GOTTFRIED 1993. A kép hermeneutikájához. In: *Athenaeum* 4.

MÉSZÁROS ESZTER

1985-ben születtem Budapesten. A budapesti Veres Pálné Gimnáziumban érettségiztem 2004-ben. 2005–2010 között a Károli Gáspár Református Egyetemre jártam, ahol mesterfokú pszichológiadiplomát szereztem. 2008-ban dúlaképzésen vettem részt, majd további két évig továbbképződtem ezen a területen. Egyetem alatt tanársegédként taníthattam a KRE-n: A szülés-születés pszichológiája *címmel hirdettem órát. A 2009/2010-es tanévben elnyertem a köztársasági ösztöndíjat. Egyetem után a Magyar Protestáns Szakkollégiumban és a Szent Ignác Jezsuita Kollégiumban is lehetőségem nyílt óratartó tanárként Női önismereti szemináriumot és workshopot tartani.*

2010 óta dúlaként dolgozom. Párokat készítek fel a várandósság idején a kisbabájuk megérkezésére, a családdá válásra. Születéskíséréssel és gyermekágyas gondozással foglalkozom, a vilagrajonni.hu weboldalt is szerkesztem. 2014-ben és 2015-ben a Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasaként segítettem a magyar diaszpóraközösségek életét az Egyesült Államokban.

2013–2015 között voltam a Bolyai Önképző Műhely tagja.

A köldökzsinór

Életünkben nagyon fontos szerepet tölt be, magzati létünk függ tőle, mégsem tartjuk igazán számon, és legfőképp nagyon keveset tudunk róla. Mi az? Igen, a köldökzsinór! Beszéljünk hát róla.

Definíció szerint a köldökzsinór *(funiculus umbilicalis)* hossztengelye körül többszörösen csavarodott, kiviselt terhességben kb. 50 cm hosszúságú, mutatóujj vastagságú, szürke színű, puha tapintású magzati mellékrész, amely a méhlepény és az embrió, illetve magzat között teremt összeköttetést. A köldökzsinórban két verőér (köldökartériák) és egy visszér (köldökvéna) fut spirálisan, amelyeket rugalmas, vastag, zselés anyag ölel körül, az ún. Wharton-kocsonya, lényegében ez képezi a köldökzsinór anyagát. Ennek fő funkciója az erek védelme az összenyomódástól. A há-

rom ér szállítja a tápanyagokat és az oxigént az embrió, illetve magzat számára: a véna oxigéndús, tápanyagban gazdag vért visz a magzathoz, az artériák oxigénben és tápanyagban szegény vért juttatnak vissza az anyai keringésbe. Az erek spirális lefutása miatt hosszuk nagyobb, mint maga a köldökzsinór hossza, így a köldökzsinór húzásakor nem lehet elzárni azokat. A köldökerekben folyó vér tartja a köldökzsinórt feszes állapotban, ezért az ritkán törik vagy csomózódik meg.

Ami ebből a legfontosabb, hogy az élethez szükséges (táp)anyagokat és oxigént ezen keresztül kapja a kisbaba, a köldökzsinór hihetetlenül rugalmas, porcos külső burka pedig óvja a benne futó ereket, és biztosítja, hogy szabadon áramolhasson bennük a vér még akkor is, ha a pocakban a nagy mozgolódás közepette esetleg csomó kötődne rá.

Úgy kell elképzelni – és ránézésre is nagyon hasonló –, mint egy régi telefonzsinórt, ami spirálisan tekeredik, és ezért valójában sokkal hosszabb, mint amilyennek tűnik. Ruganyos, de a gumiborítás – ami egyben puha és kemény is – megvédi a belül futó vezetékeket a megtöréstől vagy sérülésektől. Lehet ezért könnyedén mozogni vele, eltávolodni, belegabalyodni és kibogozni, vagy az ujjunk köré csavarni akár, mindig visszaugrik az eredeti állapotába.

A köldökzsinór tehát – és a méhlepény is, de arról majd születik egy újabb tanulmány – olyan „szervünk", amely a kezdetektől velünk van, de csupán erre a rövid időre, a méhen belüli életünkre szegődik hozzánk segítségül. Talán így még nem is gondoltunk bele, hiszen nem gyakran válunk meg egyik belsőségünktől sem, kivéve talán némelyek vakbelét és manduláját. Ezek ráadásul a testünkhöz kapcsolódva bár, de azon kívül helyezkednek el, így nem is igazán tartjuk őket számon. Mégis, néha az anyák szülés után azt mesélik, hogy látva a placentát vagy a zsinórt, amely kilenc hónapon át összekötötte testükkel és táplálta újszülöttjüket, erős hálaérzet és valamiféle búcsúzás van bennük.

A köldökzsinóron keresztül jut a babához a táplálék az anya szervezetéből, amely ilyenformán non-stop 24 órás ellátást biztosít. Ráadásul mindannyiunk legelső játéka is egyben, hiszen éppen rugalmasságánál

fogva kiváló szórakozása a magzatnak a méhben. Ultrahangfelvételeken jól megfigyelhető, hogyan játszanak vele a magzatvízben lubickolva.

A köztudatban a köldökzsinór egyfajta veszélyforrásként jelenik meg elsősorban. Egyrészt nyilván tudnivaló, hogy a köldökzsinóron keresztül káros anyagok is juthatnak a magzathoz a dohányzás, toxikus szerek, drogok, alkohol és az anya hiányos vagy helytelen táplálkozási szokásai miatt, sőt a levegő szennyezettsége okán is. Ennek ellenére kevesen vannak tisztában azzal, hogy a szülés során kapott anyai fájdalomcsillapítók, nyugtatók, izomlazítók, érzéstelenítők szintén eljutnak hozzá és hatnak a babára.

Másrészt, ha említjük is, csupán a szülés körüli komplikációk egyik leggyakrabban előforduló okaként tesszük. Mindenki hallott már szörnyülködve mesélt történetet arról, hogy hány gyerek születik a nyakára tekeredett köldökzsinórral és lesz oxigénhiányos. Felnőttként természetesen képileg felidézni is ijesztő, ahogyan valakinek a nyaka köré tekeredik egy zsinór, hiszen azonnal a levegőért kapkodás érzését idézi fel. Ugyanakkor már említettük, hogy a köldökzsinór puha és rugalmas is, tehát semmiképp sem olyan feszítést kell elképzelni, illetve épp emiatt a vér és így az oxigén is zavartalanul áramolhat a babához, hiszen ilyenkor még nem az orrán-száján vett levegővel és a tüdőn keresztül lélegzik. Ráadásul, mint ahogy nekünk, nagyobbaknak is, a kisbabáknak is a nyakuk a legkisebb átmérőjű pont a testükön. Így ha a baba az anyaméhből a nyakra tekerve hozza magával a rendkívül fontos és értékes köldökzsinórt, az igen bölcs döntésnek tűnik, hiszen így tudja leginkább védeni a valóban veszélyes erősebb összecsomózódástól vagy esetleges elnyomódástól.

Ezen túl veszélyes lehet még a túl rövid köldökzsinór, amit körülbelül 30 centimétertől számítanak. Önmagában tehát a nyakra tekeredett köldökzsinór nem jelent életveszélyt vagy automatikus vészes oxigénhiányos állapotot a megszületett csecsemőre nézve.

Általános gyakorlat, hogy a megszületés után közvetlenül elvágják a köldökzsinórt, és így az anya mellkasára helyezik az újszülöttet. Amennyiben ezt nem teszik meg nagy sietve, a köldökzsinór még 10-30 percig pulzál, és továbbra is szállítja az oxigéndús vért a táp- és immunanyagok-

kal, őssejtekkel együtt a kisbabába, mintegy kivonva onnan minden olyan hasznos esszenciát, amit még útravalóul adhat az újszülöttnek. Ezzel egyidőben, ahogy egyre kevésbé pulzál a zsinór, egyre kevesebb oxigént kap a baba a méhlepényből, a tüdő is folyamatosan veszi át a légzés szerepét, és a pulzálás végetértével lesz csupán teljesen kész a kis test ellátására. A pulzáló köldökzsinór tehát lényegében még működő „szerv", és a többi szerv vérellátását is biztosítja, így a pulzálás leállása éppen azt jelzi, hogy a baba vérkeringése optimális és a tüdők is átálltak a levegő belélegzésére. Meg lehetne fontolni, hogy minden kisbaba – és különösen azok, akiknek valamilyen okból erre az óriási jelentőségű immun- és tápanyagbombára kiemelt szüksége lenne – megkaphassa ezt. Koraszülött vagy nehezen megszületett kicsiket meg lehetne vizsgálni úgy, hogy ne válasszuk el és le őket az édesanyjukról, sőt még a köldökzsinór által a méhlepényhez kapcsolódva ellátni őket.

Nagyon fontos lenne úgy fogadni a kisbabákat, hogy meghagyjuk nekik a kellő időt ahhoz, hogy a kinti világ körülményeihez alkalmazkodhassanak, és ne siettessük az átállást. Az agy és a test óriási stresszt él át, amennyiben idő előtt egy felkészületlen tüdővel kell levegőért kapkodnia, mert elvágták a köldökzsinórt, amin keresztül még számottevő mennyiségű oxigént kapna. Ez a gyakorlat hipovolémiát okozhat, ami azt jelenti, hogy nem jut elég vér a baba szervezetébe, ami megnövelheti az agykárosodás vagy a légzéselégtelenség kockázatát. Igazán kár és kifejezetten káros ebbe a gyengéd és fokozatos átmenetbe beavatkozni.

Nem beszélve arról, mit üzen ez a szemlélet az élet első pillanatában máris: egyrészt, hogy testünk belülről jövő ritmusait, természetes szükségleteit nemhogy ne vegyük figylembe, de szabályozzuk, sőt akár terheljük túl őket. Másrészt kezdettől fogva gyermekeinkbe kódoljuk azt a fajta kapkodást és sietősséget, ahogyan – közhelyig ismételgetett, mégis nagyon valóságos kifejezéssel élve – rohanó világunkban mind éljük az életünket.

Sok szülő dönt úgy, hogy leveteti a megszületéskor az újszülött köldökzsinórvérét, hogy őssejtet tároljanak el a kicsi számára, egy esetlegesen elkövetkező betegség gyógyításának reményében. Ez szintén korai köldökzsinór-elvágással jár, hiszen éppen azt az immun- és tápanyagada-

got veszik le, ami olyan fontos lenne. Így nem csupán a korábban leírtak miatt sérülhetnek a kisbabák, de ehhez a létfontosságú kezdőcsomaghoz sem juthatnak hozzá. Sajnos a jó szándék itt éppen a visszájára fordul: sokan úgy gondolják, mindent szeretnének ezzel megadni a gyermeküknek, de olyat vesznek el így tőle, amit már sosem kaphat vissza. Az őssejtlevétel ugyanis – bár a jól csengő reklámszövegeknek hála úgy tűnhet –, elhanyagolhatóan ritkán kerülhet vissza ahhoz, akitől származik. Azok a betegségek (mindössze vérképzőszervi, egyes immunológiai és anyagcserebetegségek), melyeknek kezelésére használható, többnyire genetikai eredetűek, ezért nem gyógyíthatóak a beteg saját őssejtjeivel. Ráadásul csak nagyon kis súlyú gyermek számára elegendő, s így a több évtizedig súlyos pénzekért tárolt mennyiség csupán nagyon rövid időre jelenthetne biztonságos megoldást. Magyarországon eddig összesen három sikeres magánbanki felhasználás történt, ám ez kivétel nélkül nem a beteg, hanem az időközben megszületett kistestvér köldökvérének felhasználásával jött létre, s a világon is tíznél kevesebb esetben adtak vissza saját köldökvért igazolt, gyógyító eljárásban. Ami valóban hasznos és működőképes, az a közösségi őssejttárolás, ami Magyarországon nem engedélyezett. Ez azt jelentené, hogy nem csak és kizárólag a saját, illetve családon belüli őssejteket – többnyire ugyanazzal a genetikai összetétellel és hajlamokkal – lehetne beültetni, hanem másokét is, s így sokkal több betegségre lehetne ez megoldás.

Egyre több kórházban fordulnak megértéssel azon kérés felé, hogy a köldökzsinórt csupán a pulzálás leállta után vágják el. Érdemes ragaszkodni ehhez a lehetőséghez, hogy a babákat gyengéd odaadással fogadhassuk, megadva nekik a természet bölcs rendje szerint járó időt és az orvostudomány vívmányait egyaránt, amennyiben erre is szükség van.

NÉMETH RÁHEL

A budapesti Eötvös József Gimnáziumban érettségiztem 2010-ben, majd az ELTE Kommunikáció és médiatudomány alapszakát végeztem el. A képzés alatt egy szemesztert Angliában, Canterburyben töltöttem Erasmuson, ahol forgatókönyvírás órákat is hallgattam. Újságíró szakirányon tanultam, 2013-ban pedig elvégeztem a Magyar Film és Média Intézet Forgatókönyvírás kurzusát. Az ELTE Fordító és tolmács mesterszakán végeztem, angol és német nyelvpárral, tolmács szakirányon.

Egyetemi éveim alatt gyakornokként a Cafébabel Budapest*nél és az* origo.hu*-nál dolgoztam. Előbbinél azóta átvettem a magyarországi egyesület elnökségét, és jelenleg én vezetem a nemzetközi magazin szerkesztőségét Budapesten. A szerkesztőséggel az újságírás mellett gyakran veszünk részt hazai és nemzetközi projektekben, idén pedig több saját eseményt, például élőkönyvtárat és különböző témákat érintő Közbeszédeket, valamint egy Erasmus+ workshopot is szervezünk.*

Tanulmányaim befejeztével a londoni székhelyű Forest&Ray Dental fogászati klinika marketing-koordinátoraként dolgoztam. A cég együttműködik egy angliai magyaroknak szóló magazinnal, így a WE! *magazinnak is írtam cikkeket online és nyomtatott formában.*

2013–2016 között voltam a Bolyai Önképző Műhely tagja.

Médiahatások

Az ifjúsági sorozatok befolyása a fiatalok viselkedésére

Bevezető

Tanulmányomban a fiatal nézőknek az ifjúsági sorozatok által megjelenített, negatív tulajdonságokkal rendelkező szereplőkkel, negatív viselkedési mintákkal szembeni attitűdjeit vizsgáló korábbi kutatásomat ismertetem, különös tekintettel az említett elemeknek a fiatalok valós

viselkedésére irányuló esetleges befolyására s ezen hatások gyakorlatban való megnyilvánulására.

Kutatásom fő kérdése eredetileg az volt, hogy a sorozatok megtekintése valóban eredményezheti-e közvetlenül a negatív viselkedésminták átvételét, előadásomban azonban arra is kitértem, hogy az említett viselkedésmintákat ábrázoló jelenetek egyes esetekben éppen az ellenkező hatást érték el, s például az önkárosító tevékenységek felhagyására motiválták a nézőket.

Skins – alkohol, kábítószerek és felelőtlen szexuális élet

Kutatásom és előadásom fókuszában a *Skins* című brit drámasorozat áll, amely több fontos jellemzője miatt kiemelkedően alkalmas az általam választott téma kutatására: a vizsgált negatív elemek gyakran megjelennek az epizódokban, s a sorozat népszerűsége miatt a közvetített üzenet sok nézőhöz eljut.

SUSAN BERRIDGE *Serialised Sexual Violence in Teen Television Drama Series* című tanulmánya szerint a fiataloknak szóló drámákban feltűnően gyakori az alkohol, a kábítószerek és a sűrűn váltakozó partnerekkel történő szexuális együttlétek ábrázolása, amelyek azonban a legritkább esetben vezetnek bármilyen negatív következményhez a cselekmény során. A brit sorozatok ebből a szempontból általában kiemelkednek amerikai társaik közül, mivel még szabadabban kezelik ezeket a kényes témákat. BERRIDGE kutatásai szerint a brit sorozatok epizódjaiban például magasabb az abortuszok száma, s az egyes szereplőknek még több szexuális partnerük van a cselekmény során, mint az Egyesült Államokban készített hasonló műsorokban (BERRIDGE 2000).

A kutatásom fókuszában álló *Skins* tökéletesen megfelel BERRIDGE leírásának; a kutatásomig leforgatott hat évadja három, gimnazista korú fiatalokból álló baráti társaság – melyeket a rajongók *Skins*-generációk néven emlegetnek – történetét meséli el 2-2 évadban, akik a sorozat összes epizódjában dohányoznak, alkoholt és kábítószert fogyasztanak, gyakran mértéktelenül, s gyakran váltogatják szexuális partnerüket. Ezeket a tevékenységeket rendszerint szórakozásként végzik, s a hat évad során nem

fordul elő olyan eset, hogy az egyes negatív események egyértelműen a tudatmódosító szerek használata vagy a túlzott szexuális aktivitás hatására következnének be.

Az ifjúsági sorozatok készítőihez hasonlóan az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok közönsége is eltérő módon viszonyul a merész témákkal foglalkozó műsorokhoz: a *Skins* amerikai verzióját – mely az eredeti brit változat szinte pontos mása volt – az első évad után az aggódó szülők felháborodott tiltakozása miatt betiltották.

BERRIDGE tanulmányában kiemeli, hogy a *Skins*t többször érték olyan vádak, hogy dicsőíti, pozitív fényben tünteti fel a fiatalkorúak alkoholfogyasztását és túlzott szexuális aktivitását, valamint a különböző kábítószerek kipróbálását, s a kritikusok mellett a fiatal nézők szülei is komolyan veszik a sorozat vélt rossz hatásait, szerintük gyermekeik valóban követik a negatív példákat (BERRIDGE 2000).

REBECCA NICHOLSON a *The Guardian* weboldalán megjelent cikkében említi, hogy a brit szülők is féltik a gyermekeiket, akik a sorozatról elnevezett „Skins Partykon" vesznek részt, mert a fiatalok ezeken a rendezvényeken a híresztelések szerint az epizódokban látottakhoz hasonlóan szórakoznak, tehát mértéktelenül fogyasztanak alkoholt és állítólag kábítószereket is (Nicholson 2010).

BERRIDGE tanulmánya és NICHOLSON cikke kevésbé kritikusan áll a sorozat ábrázolásmódjához, mint az aggódó szülők: ők egyetértenek abban, hogy a sorozat cselekményét nem mindig szükséges komolyan venni.

BERRIDGE kiemeli, hogy a *Skins* egyes elemei arra engednek következtetni, hogy a sorozat néhány esetben szinte saját magát figurázza ki; például a súlyosan sérült, szinte haldokló Tony dalra fakad síró húga karjaiban. A sorozat készítői a tanulmány szerint úgy nyilatkoztak, hogy nem volt céljuk a fiatal nézők helyes viselkedésre nevelése, jó irányba terelése, hiszen az úgy is lehetetlen. Ők saját bevallásuk szerint egy szórakoztató műsort szerettek volna írni, és a *The Guardiannak* úgy nyilatkoztak, hogy reményeik szerint az idősebb, érettebb nézők kicsit el tudnak távolodni a látottaktól, és kívülről, egy kis iróniával szemlélik majd a cselekményt (BERRIDGE 2000; NICHOLSON 2010).

Ezzel a készítők által sugallt szemléletmóddal azonban ellentétben áll az epizódok inkább nyomasztó, mint szórakoztató hangulata, ahogy a dráma mint műfaj is arra enged következtetni, hogy a sorozat nem komédiának vagy paródiának készült.

Kutatásom fő kérdése az volt, hogy a gyermekeiket féltő szülők aggodalma megalapozott-e, tehát a sorozatot néző fiatalok valóban hajlamosake a műsorban látott viselkedésmódot a valóságban is alkalmazni, vagy a sorozat által közvetített üzenetek nincsenek közvetlen befolyással a nézők viselkedésére.

Médiahatások

Régóta vitatott kérdés, hogy a média akármilyen formája gyakorol-e közvetlen hatást a nézőkre. Ebben a fejezetben néhány meghatározó elméletet szeretnék ismertetni, amelyek jelentős mértékben hozzájárulhatnak a kutatás témájának mélyebb megértéséhez.

Egyes elméletek szerint a televízió által sugárzott műsorok ugyanolyan részei az egyén szocializációjának, mint a környezetében élő emberekkel történő interakció, mások azonban úgy gondolják, hogy a média kizárólag egyéb, az egyén gondolkodását befolyásoló tényezőkön keresztül, s nem önmagában képes hatást kifejteni a nézőkre.

JAMES D. HALLORAN *The Effects of Television* című kötete szerint az elmúlt évtizedekben a környezettel való interakció, a családban, baráti körben, iskolában látott, hallott dolgok mellett a televízió is a szocializáció részévé vált. A saját tapasztalatokon túl az is alakítja az egyén gondolkodását, világról alkotott véleményét, viselkedésmódját, hogy mit lát a televízióban, hiszen napjainkban ez az egyik legfontosabb információforrás a világban zajló eseményekről. Ez nem csak a hírműsorok, dokumentumfilmek, tehát ténylegesen a valóságot ábrázoló műsorok esetében igaz; a szórakoztató műsorokban megjelenített helyzetek, karakterek, események szintén befolyásoló tényezők lehetnek, mikor az egyén véleményt alkot az őt körülvevő világról (HALLORAN 1970).

„Annak nagy részét, amit tudunk, vagy amiről azt hisszük, hogy tudjuk, sohasem tapasztaltuk meg személyesen. Olyan világban élünk, amely jórészt az általunk hallott, látott és mesélt történetekből épül fel. (…) A történetek révén tesszük magunkévá a nemi, életkori, társadalmi, foglalkozási és életstílusbeli szerepeinket. A történetek kínálják a beilleszkedési mintákat és egyben a lázadás célpontjait is. És a történetek szövik a kulturális környezet egybefüggő hálóját, amely meghatározza a gondolkodásunkat, a cselekedeteinket és az életvitelünket." írja GEORGE GERBNER *A média rejtett üzenete* című kötetében (GERBNER 2000: 11).

Mivel egy ember élete során lehetetlen, hogy minden szituációt, élethelyzetet saját maga tapasztaljon meg, azokról a dolgokról, amelyekről nem rendelkezik saját élményekkel, más alapján alakít ki véleményt. LINDA HOLTZMANN *Media Messages: What Film, Television, and Popular Music Teach Us About Race, Class, Gender, and Sexual Orientation* című kötetének szórakoztató műsorokkal foglalkozó fejezetében kijelenti, hogy napjainkban a televízióban látott elemek ugyanúgy befolyásolhatják az egyén ismeretlen helyzetekről kialakított véleményét, mint a másoktól hallott személyes tapasztalatok. Ha a néző olyan témával találkozik egy televíziós műsorban – legyen az akár a valóságot ábrázolni kívánó dokumentumfilm vagy szórakoztató műsor –, amelyről nincsen saját tapasztalata, hajlamos az alapján kialakítani egy véleményt az adott dologról, amit a műsorban látott, és azt feltételezni, hogy az a valóságban is úgy működik (HOLTZMANN 2000).

A többi televíziós műsorhoz hasonlóan az ifjúsági sorozatok is gyakran dolgoznak fel olyan elemeket, amelyekkel a fiatal nézők saját életükben még nem találkoztak, például homoszexualitás, drogok, egyes családi problémák, így ezekről könnyen a sorozatban látottak alapján alakulhat ki bennük egy bizonyos kép, s ha később a valóságban is találkoznak az adott szituációval, HOLTZMANN elmélete alapján valószínűleg eszerint fognak hozzáállni.

A média közvetlen véleményalakító hatásának ellentmondó elméletek szerint azonban a televízió által közvetített üzenetek csak közvetetten, más tényezők függvényében, azokkal együttesen fejtik ki a hatásukat a nézők gondolkodására, egyes dolgokhoz való hozzáállására, véleményére. DESEWFFY TIBOR – GAYER ZOLTÁN *Replika* című folyóiratban megjelent tanulmányában ösz-

szefoglalja PAUL LAZARSFELD és munkatársai kutatását, amelyet az első, a média közvetlen hatásának ellentmondó kutatásként tartanak számon: „Az optimizmus megtörését LAZARSFELDék *The People's Choice* című munkájához szokás kötni. (…) Ők egy ún. longitudinális vizsgálattal, panelmódszerrel mutatják ki, hogy az emberek döntéseire elsősorban a mikrokörnyezet véleményirányítói hatnak, s csak ez utóbbiak orientálódnak a tömegkommunikáció alapján. Ebből születik később a kétlépcsős hatások modellje. Az idézett munkában fogalmazódik meg először a szelektív észlelés elmélete is, (…) miszerint az egyén keresi az olyan információkat, amelyek nézeteiben megerősítik, és elkerüli azokat, melyek ellentmondhatnának neki." (DESEWFFY–GAYER 1999: 24).

BAJOMI-LÁZÁR PÉTER *Médiakutató*ban megjelent, *Manipulál-e a média?* című tanulmányában kiemeli, hogy a fent említett kutatás szerint „a közönség nem homogén masszaként reagál a médiából felé záporozó üzenetekre, hanem mindenki a maga módján fogadja be őket, hiszen a média hatását más hatások keresztezik." (BAJOMI-LÁZÁR 2006: 82). A média által közvetített üzenet értelmezése tehát egyénenként eltérő, s függ más, a fogyasztók életét és gondolkodását meghatározó körülményektől is.

Ezt alátámasztja a szintén BAJOMI-LÁZÁR tanulmányában említett, VALENTIN VOLOSINOV nyelvész szemiotikai megfontolásán alapuló kódolás-dekódolás elmélete is. VOLOSINOV szerint egy akármilyen szöveg által közvetített üzenetnek sosincs egy konkrét, befogadótól független jelentése, mindig poliszémikus, több értelmet hordoz, amelyek attól függően nyerik el jelentéstartalmukat, hogy a befogadó gondolkodását és értelmezését milyen egyéb tényezők befolyásolják. A befogadók által felfogott jelentéstartalom tehát nem biztos, hogy minden esetben megegyezik az üzenet kommunikátorának közlési szándékával (BAJOMI-LÁZÁR 2006).

A brit STUART HALL ez alapján dolgozta ki a kódolás-dekódolás modellt, melynek kiindulópontja szerint az egyes jelek jelentése a használat során alakul ki, s kijelentette, hogy a média nyelve ideologikus: tartalmaz ugyan egy, a közlő szándékának megfelelő, preferált értelmezést, a befogadó azonban maga dönti el, hogy elfogadja vagy elutasítja ezt, jelentős mértékben eltérő értelmezés azonban általában nem lehetséges (HALL 1980).

DAVID MORLEY *A Nationwide nézői, avagy hogyan értelmezzük a televíziózást?* című tanulmányában szintén említi, hogy az egyénenként eltérő dekódolás ellenére az egyes üzenetek esetében nem akármilyen értelmezés megengedett. Az üzenetek magukba foglalnak bizonyos lehetséges olvasatokat, egyes értelmezéseket azonban kizárnak.

MORLEY a kódolt üzenet és a befogadó közti viszony három fajtáját határozza meg. Az uralkodó kód szerinti dekódolás esetében az egyén az üzenet elsődleges, domináns jelentéstartalmát fogadja be, amely szerint a feladó kódolta. Előfordulhat, hogy a dekódoló csak részben fogadja el a kódolt elsődleges értelmezést, s azt saját pozíciója alapján eltorzítja, megváltoztatja, ekkor „egyezkedő dekódolásról" beszélhetünk. A harmadik típus, az „oppozíciós dekódolás" esetében annak ellenére, hogy a befogadó tisztában van az üzenet domináns jelentéstartalmával, attól eltérően értelmezi. MORLEY ezt a megközelítésmódot „a felkínált uralkodó olvasat gyakorlati kritikájának" tekinti (MORLEY 1999).

A kódolás-dekódolás elméletével egyetért HALLORAN is, aki korábban említett kötetében elismeri, hogy a televízió által közvetített üzenetet két különböző személy eltérő módon dekódolhat, attól függően, hogy milyen szociális, nemzeti, családi környezetből jöttek, és milyen eltérések mutatkoznak a környezetükben, életmódjukban (HALLORAN 1970).

JOHN STOREY *Cultural Consumption in Everyday Life* című kötete több olyan kutatást is említ, amelyek azt vizsgálják, hogy a sorozat nézői mire emlékeznek egy-egy epizód után. Ezek eredményei szintén a különböző szociális, kulturális közegből származó emberek eltérő gondolkodását mutatják; ugyanabból az epizódból, ugyanazokból a jelenetekből más-más elemeket emelnek ki, tartanak fontosnak és emlékezetesnek (STOREY 1999).

BAJOMI- LÁZÁR PÉTER a következőképpen ír arról, hogy a média valóban csak egy, a többitől nem eltérő fontosságú véleményalakító tényező:

„Annak, hogy a média csak korlátozott mértékben és áttételesen képes befolyásolni a közönséget, az egyik oka az, hogy a modern, plurális demokráciákban a média csak egy az embereket befolyásoló számos tényező között (ott van mellette egyebek között a család, az iskola és az egyház). A különböző szocializációs ágensek különböző nézeteket közvetítenek, és együtt

hatnak az emberekre, e hatások között pedig a média hatását nem lehet elkülöníteni a többitől – már csak azért sem, mert a különböző társadalmi hatások a médiát is folyamatosan alakítják." (BAJOMI-LÁZÁR 2006: 92).

BAJOMI-LÁZÁR tanulmánya szerint a DANIAL DAYAN és ELIHU KATZ nevéhez fűződő performatív hatás modellje azt a nézetet vallja, hogy a médiának csak és kizárólag megerősítő hatása van, a nézők véleményének kialakításában azonban nem játszik valós szerepet. E modell szerint ahhoz, hogy egy műsor bármilyen hatást gyakoroljon a nézőre, szükség van egy bizonyos fokú érzelmi kötődésre: „A performatív hatás modellje – amelyet koherens módon először DAYAN és KATZ fogalmazott meg *Media Events: The Live Broadcasting of History* (*„Médiaesemények: történelem egyenes adásban",* 1992) című munkájában – azt állítja, hogy a néző folyamatos »párbeszédet« folytat a televízióval. Az üzenetek befogadásának középpontjában a néző identifikációja áll: a média által felkínált diskurzusok segítségével fogalmazza újra saját azonosságtudatát – de közben nem paszszív, hanem aktív és kreatív szerepet játszik. Egy műsor csak akkor képes hatást gyakorolni nézőire, ha képes mozgósítani, elkötelezni őket, vagyis a befogadók érzelmi kötődést alakítanak ki a műsorral, azonosulnak vele." (BAJOMI-LÁZÁR 2006: 91).

Hasonló elven alapszik a JOSEPH KLAPPER által kidolgozott szelektív észlelés elmélete, mely BAJOMI-LÁZÁR tanulmánya szerint a korábban említett, LAZARSFELD és munkatársai által írt *The People's Choice* című tanulmányra keres magyarázatot. Az elmélet szerint a befogadók nem fogadnak el minden feléjük áramló üzenetet feltétel nélkül, hanem válogatnak közülük, azokat keresik, amelyek megegyeznek alapvető látásmódjukkal, megerősítik őket a többi tényező által kialakított véleményükben, s figyelmen kívül hagyják az annak ellentmondó üzeneteket (BAJOMI-LÁZÁR 2006).

JOHN STOREY korábban említett kötete nem általánosságban foglalkozik a média által közvetített üzenetekkel, kifejezetten a televíziós sorozatokra fókuszál. STOREY állítása szerint a sorozatok kedvelői általában nem pusztán szórakozásból nézik ezeket a műsorokat, hanem azért is, mert – tudatosan vagy tudattalanul – keresik benne az olyan elemeket, amelyek valamilyen módon kapcsolódnak, hasonlítanak saját életükhöz, saját élményeikhez, problémáikhoz. Keresik azokat a szereplőket, akik hasonlíta-

nak rájuk valamiben, például hasonló szituációban vannak, mint a nézők mindennapi életük során, mert közel érzik magukat hozzájuk, át tudják érezni a helyzetüket, s látják, hogy ezek a karakterek milyen megoldást találnak az esetlegesen a sajátjaikhoz hasonló problémákra. IEN ANG STOREY által idézett tanulmánya alapján a nézők annál jobban kedvelnek egy sorozatot, minél jobban hasonlít az általuk tapasztalt valóságra (STOREY 1999).

A televíziós sorozatok természetesen sok szempontból elkülöníthetők a többi sugárzott műsortól, hiszen ezek kitalált történeteket mutatnak be, s nem a valóságról tájékozatnak, mint például a hírműsorok, dokumentumfilmek. Ennek ellenére ezekben is emberek szerepelnek, emberi kapcsolatok, emberi problémák, a valóságban is előforduló helyzetek jelennek meg. Vitatható, hogy ezek mennyiben hasonlítanak a valóságban kialakuló hasonló helyzetekre, emberekre, viselkedési formákra, esetleges következményekre, de a korábban említett kutatások alapján a nézők a televízióban látott műsorokra mindenképpen a valóság leképezéseként, valamilyen módon történő ábrázolásaként tekintenek.

A kutatás

Kutatásom során az interneten mindenki számára hozzáférhető, kifejezetten a sorozatról kialakított vélemények közzétételére létrehozott weboldalak tartalmát vizsgáltam. Ezeken a „Skins Confessions" (Skins Vallomások) néven ismert oldalakon a nézők névtelenül megoszthatják véleményüket, gondolataikat a sorozatról, s mivel a többi „vallomást" is látják, egymás véleményére is lehetőségük van reflektálni.

Mivel ezekre a fórumokra teljesen anonim és fakultatív módon kerülnek ki a vélemények, kutatásom a sorozat teljes nézőközönségére vonatkoztatva nem reprezentatív. Az oldalakon angol nyelven publikálják a hozzászólásokat, ez azonban csak a nyelv ismeretét követeli meg a nézőktől, nemzeti hovatartozásuk nem derül ki. Egyes rajongók beleírják az általuk közzétett hozzászólásba, hogy nem az Egyesült Királyságban élnek, lakhelyüket azonban nem nevezik meg. Mivel a fórumok ezt nem követelik meg, szintén nagyon ritkán derülnek ki a hozzászólók egyéb adatai,

például életkor, nem vagy társadalmi és családi körülmények, kutatásom tehát az egyes véleménybefolyásoló tényezők és a tényleges vélemények közti összefüggést nem vizsgálja.

Mivel az oldalak felkeresése teljes mértékben fakultatív módon történik – hiszen a fórumok célja nem az összes néző hozzáállásának felmérése és összehasonlítása, hanem egy felület biztosítása, amelyen a sorozat rajongói megoszthatják egymással véleményüket – valószínűleg léteznek olyan nézői attitűdök, amelyek ezeken a felületeken nem jelennek meg. A sorozatot egyáltalán nem kedvelők valószínűleg nem írnak ezekre az oldalakra, így a kutatási adatok közé csak olyan nézők véleménye kerülhet, akiket érdekel annyira a *Skins*, hogy szabadidejükben a műsorral foglalkozó weboldalakat keressenek fel. Az eredmények tehát nem a sorozat nézőire általánosságban vonatkoznak, csak a fórumokon nyilatkozó, a sorozattal szívesen foglalkozó rajongókra.

Elemzésemben 324 hozzászólás szerepel. Ezek a vélemények a nézőknek a sorozat egyes elemeiről kialakult véleményét és személyes kötődését tartalmazzák, annak tükrében, hogy hozzáállásuk a való élethez, szokásaik, vágyaik esetlegesen milyen irányba változtak a sorozatban látottak hatására. Dolgozatomban nem foglalkozom azokkal a hozzászólásokkal, amelyekben a nézők kizárólag a sorozaton belüli kapcsolatokat és a cselekményt vitatják meg – például, hogy melyik fiú illik jobban a lányhoz, akibe mindketten szerelmesek, mennyire szomorúnak találják, hogy egyes karakterek meghalnak a cselekmény során, vagy hogy szerintük milyen lesz a sorozat utolsó, hetedik évada. Ezek ugyanis nem tartalmaznak utalásokat a vélemény beküldőjének saját életére, saját értékítéletére, a sorozat esetleges befolyására.

A vizsgált véleményeket különböző csoportokba rendeztem aszerint, hogy milyen nézői attitűdre utalnak. Az elemzés során két fő viszonyulási módot tapasztaltam a sorozattal szemben; az azonosulást és az elutasítást. Az első kategóriába tartozó vélemények egyetértenek a sorozatban látottakkal, pozitívan ítélik meg és magukénak érzik az egyes ábrázolt elemeket – pl. életmód, szereplők viselkedése –, míg a második kategóriába tartozók valamilyen szempont alapján negatív véleménnyel vannak a sorozat ábrázolásmódjáról. Az internetes fórumokon az azonosulók vannak több-

ségben, 139 vizsgált hozzászólás egyértelműen pozitív véleménnyel van a *Skins* által közvetített üzenetekről, s körülbelül csak feleannyi, 70 rajongó kifogásolja a sorozat mondanivalóját vagy egyes részleteit. A többi, 115 hozzászóló értékítélet nélkül nyilatkozik a sorozat és a valós élete közti összefüggésekről vagy éppen különbségekről. Az azonosulás kategóriáján belül különböző alcsoportokat hoztam létre, így megkülönböztettem a változtatás nélküli, a gondolkodásbeli változtatással járó, a viselkedésbeli változással járó és a konkrét példaképeket követő azonosulást.

Annak ellenére, hogy – mivel a kutatás ezt nem vizsgálja – lehetséges, hogy a hasonló véleménnyel rendelkező nézők egyes családi, társadalmi, kulturális vagy egyéb körülményei megegyeznek, s a sorozat által közvetített üzenet értelmezésében ezek is szerepet játszanak, a rajongók saját maguk állítják, hogy kifejezetten a sorozat, nem pedig egyéb tényezők késztették őket véleményük, viselkedésük megváltoztatására.

Kutatásom konklúziója, hogy a *Skins* nézőinek egy része az epizódokban megjelenített egyes elemekről másként vélekedett a sorozat megtekintése előtt, mint utána. Állításuk szerint a *Skins* megtekintése, s nem más körülményekkel összefüggő változás volt az a tényező életükben, amely hatására a gondolkodás- vagy cselekvésbeli változás bekövetkezett.

Az előadás

Az internetes fórumokon a sorozattal azonosulni vágyók vannak többségben azokkal szemben, akik kritikusan szemlélik a *Skins*ben látott viselkedésmódokat, mivel azonban ezekre a felületekre fakultatív és anonim módon kerülnek ki a vélemények, ez a minta nem reprezentatív a sorozat teljes nézőközönségére vonatkoztatva. Ezekből a kutatási eredményekből tehát nem következik, hogy a sorozat nézői között valóban többségben vannak az azonosulni vágyók, az azonban biztosan kijelenthető a hozzászólások alapján, hogy léteznek olyan nézők, akik saját bevallásuk szerint valóban a sorozat példáját követve kezdenek el másképpen viselkedni.

Egyes esetekben azonban ez pozitív hatással van a rajongók életére, hiszen nyitottabbnak, elfogadóbbnak, magabiztosabbnak, jobb embernek ér-

zik magukat, nem alaptalan azonban a szülők és a kritika aggodalma sem a sorozat által megjelenített kiemelkedően nagy mennyiségű negatív elem miatt. Számos néző úgy nyilatkozik, hogy a sorozat arra késztette őket, hogy veszélyes és káros szokásokat vegyenek fel, például rászokjanak a kábítószerek használatára, ami a sorozat megtekintése előtt nem merült fel bennük, illetve kifejezetten a sorozat megtekintése következtében történt meg.

Előadásomban erre a jelenségre fektettem a hangsúlyt, miszerint a fiatalokból egy-egy elem, sőt, akár ugyanaz a jelenet gyakran éppen ellentétes reakciókat vált ki. Különösen erős példa, mikor a *Skins* negyedik évadában Effy felvágja saját ereit a mosdóban; a nézők bevallása szerint volt olyan, aki a jelenetet látva szintén ártani kezdett magának, de olyan is, akinek a látottak erőt adtak, hogy kigyógyuljon egy hasonlóan súlyos állapotból, vagy hogy még éppen időben megálljanak az önbántalmazás felé vezető úton.

Hasonló eset a szintén közönségkedvenc, és a nézői azonosulás egyik leggyakoribb célpontja, az első évad Cassie-je, aki étkezési zavarai és kedves lénye egyvelegével sok nézőből azt az érzést váltotta ki, hogy ők is hasonlóan „elvarázsolt" figurák szeretnének lenni, sőt akár addig is eljutottak, hogy felhagyjanak az egészséges mennyiségű táplálkozással. Különösen félelmetes, ahogy Cassie „ötleteket ad" nekik, mikor elmagyarázza, hogyan veri át szüleit, hogy azok ne vegyék észre, hogy nem eszik. Ugyanakkor a pozitív hatások itt is ugyanúgy megjelennek, mint Effy esetében; van ugyanis, aki azt állítja, hogy Cassie viselkedését látva jött rá, hogy neki magának is hasonló problémái vannak, amelyeket komolyan kell vennie.

Kutatásom konklúzióját ezek alapján kiegészíteném azzal, hogy ugyan a nézők azon állítását, miszerint a sorozat megtekintése közvetlen befolyással tudott lenni rájuk, természetesen továbbra sem vonom kétségbe, fontos megemlíteni, hogy a levont „tanulságok" és a sorozat miatt végbemenő változások szélsőségesen eltértek egymástól. Az átvett üzenet tehát mindenképpen függ egyéb, a sorozat tartalmától teljesen független tényezőktől, amelyeket sajnos a kutatás jellege miatt nem állt módomban vizsgálni, de valószínűleg az egyes nézők életében individuális szinten vannak jelen, és hatnak a dekódolás folyamatára és végeredményére.

Irodalomjegyzék

AUBRUN, AXEL –GRADY, JOSEPH 2000. *Aliens in the Living Room: How TV Shapes Our Understanding of „Teens”.* http://www.frameworksinstitute.org/assets/files/PDF/youth_TV_understanding.pdf

BAJOMI-LÁZÁR PÉTER 2006. Manipulál-e a média? *Médiakutató* nyár. (http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media)

BERRIDGE, SUSAN 2000. *Serialised Sexual Violence in Teen Television Drama Series.* PhD thesis. Glasgow.

DESEWFFY TIBOR – GAYER ZOLTÁN 1999. A múlékony kép jármában – avagy van-e szabadság a képernyő előtt? *Replika* 38. (http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/38/02dess.htm)

FEDELE, M. – GARCIA-MUÑOZ, N. 2011. The Teen Series and the Young Target. Gender Stereotypes In Television Fiction Targeted at Teenagers. In: *Observatorio OBS Journal* 1: 215–26.

GERBNER, GEORGE 2000. *A média rejtett üzenete.* Budapest.

HALL, STUART 1980. Kódolás-dekódolás. In: BÓKAY ANTAL – SÁRI LÁSZLÓ – SZAMOSI GERTRÚD – VILCSEK BÉLA szerk., *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása.* Budapest: 426–33.

HALLORAN, JAMES D. 1970. *The Effects of Television.* London.

HOLTZMAN, LINDA 2000. *Media Messages: What Film, Television, and Popular Music Teach Us About Race, Class, Gender, and Sexual Orientation.* New York.

MORLEY, DAVID 1999. A Nationwide nézői, avagy hogyan értelmezzük a televíziózást? *Replika* 38. http://www.c3.hu/scripta/replika/38/03morley.htm

NICHOLSON, REBECCA 2010. *Skins* Comes Out … as a Thoughtful, Heavyweight Drama. In: *The Guardian* (online). http://www.guardian.co.uk/tv-and-radio/2010/jan/23/*skins*-effy-naomi-guardian-guide (Utolsó lehívás: 2012. október 18.)

PHILO, GREG 1999. *Message Received: Glasgow Media Group research 1993–1998.* New York.

Skins 2007–2013. United Kingdom.

STOREY, JOHN 1999. *Cultural Consumption in Everyday Life.* New York.

Függelék

„Naponta legalább 20 tablettát beveszek. Ez azóta van így, hogy nézni kezdtem a Skinst."

„A jelenet hatására, amelyben Effy felvágja az ereit, én is újra megvágtam magam, pedig már kezdtem felhagyni ezzel."

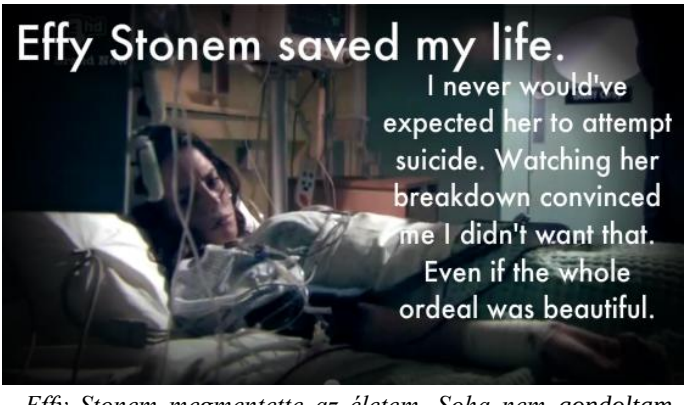

„Effy Stonem megmentette az életem. Soha nem gondoltam volna, hogy megpróbál öngyilkos lenni, ez ráébresztett, hogy én nem akarok idáig jutni. Még ha az egész küzdelmét szépnek is találtam."

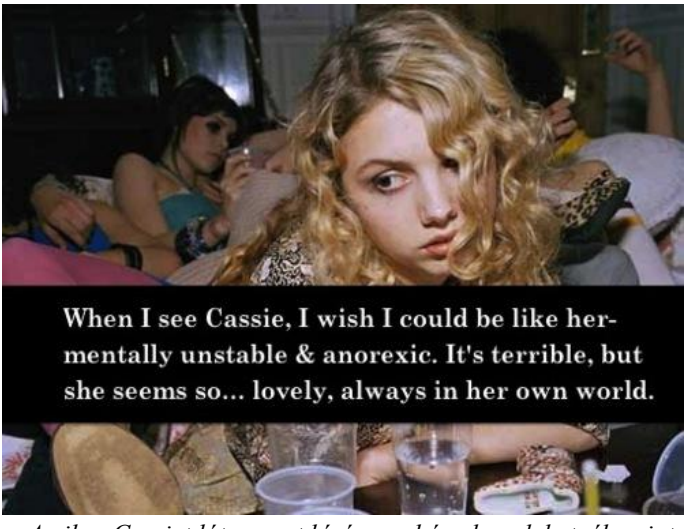

„Amikor Cassiet látom, azt kívánom, bár olyan lehetnék, mint ő; érzelmileg labilis és anorexiás. Tudom, hogy szörnyű, de ő olyan édes, és mindig a saját kis világában él.”

„Cassie élete ébresztett rá, hogy nekem is problémám van.”

DR. PAÁR ÁDÁM

1983-ban születtem Budapesten. A kispesti Deák Ferenc Gimnáziumban érettségiztem 2002-ben. 2006-ban az ELTE BTK történelem szakán, 2007-ben az ELTE PPK tanári szakán, 2008-ban az ELTE TÁTK politológia szakán végeztem. 2008–2009-ben a Miniszterelnöki Hivatalban dolgoztam gyakornokként. 2009–2013 között elvégeztem az ELTE BTK Társadalom- és gazdaságtörténet Doktori Programját. 2015-ös disszertációm címe: Győr-Moson megye és Győr törvényhatósági jogú város 1922 és 1947 közötti országgyűlési képviselőválasztásainak társadalomtörténeti háttere.

2013 óta tanítok történelmet a Berzsenyi Dániel Gimnáziumban és a Bartók Béla Zeneművészeti és Hangszerképző Gyakorló Szakközépiskolában. 2009 óta rendszeresen írok elemzéseket, nemzetközi politikával, politika- és eszmetörténettel kapcsolatos tanulmányokat a Csizmadia Ervin által vezetett Méltányosság Politikaelemző Központban. Fő kutatási területem a pártok és pártrendszerek, a 19-20. századi eszmetörténet, a protest mozgalmak és a populizmus története. Tanulmányaim megjelentek a Múltunk, Kommentár, Arrabona, Agrártörténeti Szemle *és a* Forrás *folyóiratokban, cikkeim pedig a* Népszabadság*ban és a* Magyar Nemzet*ben. 2013–2016 között állandó szerzője voltam a Papp István történész-levéltáros által elindított* Népiblog*nak, valamint szerkesztője a kötetnek, amely a népi írók életművét, a népi mozgalom hagyományait mutatta be.*

2005–2008 között voltam a BOM tagja.

„S majd jön közéjük Basch és társai…”

Adalékok a Volksbund győr-mosoni történetéhez

„Mert az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratúan gyámolítsad és becsben tartsd, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak.”

(Szent István intelmei Imre herceghez)

„Szent békességben magyar testvéreinkkel – német nyelvvel, de magyar szívvel – hadd éljük nyugodt, munkás életünket.”

(egy győr-mosoni német paraszt szavai, MV 1939. aug. 21.: 1)

1946 januárjában kezdődött meg a magyarországi német nemzetiségű lakosság kitelepítése, a 12 330/1945. M.E. számú rendelet értelmében. Mindazok a személyek kötelesek voltak áttelepülni Németországba, akik az 1941. évi népszámláláson német nemzetiségűnek vallották magukat. A rendelet áttelepülésre kötelezte a Volksbund tagjait, és mindazokat a német nemzetiségű személyeket, akik valamely fegyveres alakulatban (Waffen-SS, Wehrmacht) harcoltak, és azokat is, akik nevüket visszanémetesítették. Összességében 185 600 német nemzetiségű lakost telepítettek ki az általuk soha nem látott „Vaterlandba”, megfosztva őket földjüktől, állataiktól (ZIELBAUER 1996: 163). Természetesen ez a kitelepítés érintette Győr-Moson megye északnyugati, mosoni részét is, amely egyike volt az ország németek által lakott területeinek.

TILKOVSZKY LORÁNT (1998), NORBERT SPANNENBERGER (2005), BELLÉR BÉLA (2002), MARCHUT RÉKA (2015) ÉS KOVÁCS ZOLTÁN ANDRÁS könyveikben és tanulmányaikban részletesen bemutatták a *Volksbund der Deutschen in Ungarn* (Magyarországi Németek Szövetsége), ismertebb nevén a *Volksbund* országos történetét, KEREPESZKI RÓBERT (2007: 255–281) pedig a szervezet debreceni történetét ismertette. Basch Ferencnek, a Volksbund vezetőjének perét GERHARD SEEWANN – NORBERT SPANNENBERGER (1999) publikálta Münchenben. UNGVÁRY KRISZTIÁN a Horthy-korszak szociálpolitikája és a zsidókérdés összefüggéséről írt, imponáló forrásanyagot feldolgozó monográfiájában elemezve kimutatta, hogy a két háború között számos értelmiségi, politikus és mozgalom (egyebek között Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endre, a magyar fajvédők) programját egyszerre jellemezte a zsidó- és németellenesség (UNGVÁRY 2012: 258–65). Hogy a zsidó- és németellenesség olykor az antifasizmussal is megfért, arra vonatkozóan a kiváló diplomata, SZENT-IVÁNYI DOMONKOS nyújt jó példát. 1946-ban ezt írta: „a zsidóság most próbálja

meg a Kárpát-Dunamedencében [sic!] magához ragadni a vezetést, miután a svábság, a németség hasonló kísérlete szerencsétlenül járt." (UO: 272).

Ugyanakkor a Volksbund Győr-Moson megyei történetének feldolgozása mindmáig várat magára. Tanulmányomban a mosoni németek és a Volksbund kapcsolatának néhány mozzanatát kívánom bemutatni, árnyalva a közvéleményben mélyen rögzült képet, amely szerint a Volksbund támogatottsága és a nácibarátság megfeleltethető lenne egymásnak. Tézisem szerint a Volksbund-tagság nem jelentette önmagában a náci eszmék iránti vonzalmat, hanem egyszerűen egy törekvést a *disszimilációra* ('visszaszármazás egy másik nemzetiségbe'), és a szabad identitásválasztás szellemében ez utóbbival szemben éppúgy nem lehet önmagában kifogást emelni, mint az asszimilációval szemben. Azok a személyek és csoportok, amelyek a nemzetiszocialista irányzatot kívánták támogatni, a Volksbundnál befolyásosabb szervezetet találhattak a korszak erős szélsőjobboldali mozgalmaiban. Győr és Moson térségében például a Meskó Zoltán és Pálffy Fidél gróf, majd kizárólag az utóbbi vezette Nemzeti Szocialista Magyar Földműves és Munkáspárt (NSZMFMP), illetve 1936-tól az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt (EMNSZP) teljesen kielégítette a nemzetiszocializmus iránti igényt. (A dunántúli nemzetiszocialista, nyilas pártok történetét bemutatta: PAÁR 2015; PAKSY 2004; 2009; 2013)

A Volksbund és a nemzetiszocialista mozgalom által megcélzott bázis a Dunántúlon részben átfedte egymást, amennyiben mindkét tábor az agrárnépesség, és ezen belül a német ajkú parasztság körében (is) terjeszkedett. Ám ez csak a németség földrajzi elhelyezkedéséből és foglalkozásszerkezetéből fakadt, vagyis abból, hogy a németség jelentős része a Dunántúlon lakott, és mezőgazdaságból élt. A két szervezet közös metszete nem jelentett szimpátiát és együttműködést, éppen ellenkezőleg: a Volksbund vezetői és a nemzetiszocialisták 1944-ig inkább láttak egymásban riválist, mintsem partnert, ami abban is megnyilvánult, hogy az 1939-es választáson a volksbundisták a kormánypárt jelöltjét támogatták (PAKSY 2013: 227).

Nem kívánom részletesen ismertetni a győr-mosoni Volksbund szerveződésének történetét, hiszen ez a történet lényegében tele van fehér fol-

tokkal, még fel nem tárt aspektusokkal. Még a Volksbund megyei tagságának számadatait sem ismerjük, és persze a motivációk sem mindig különíthetők el világosan. A háború után kis túlzással minden magyarországi németet Volksbund-tagsággal vádoltak, leszámítva az 1945 utáni koalíciós pártok tagjait és azokat, akik nyíltan, szóval vagy tettel kifejezték antifasiszta meggyőződésüket. Bár meg kell jegyezni, hogy számos esetben a Szociáldemokrata Párt és a Független Kisgazdapárt sem volt képes hatékony védelmet jelenteni német tagjai számára a kollektív bűnösség vádjával szemben.

Maga a Volksbund vezetője, Basch Ferenc is felelős azért a felfogásért, hogy a kortársak nem tettek egyértelműen különbséget németek és volksbundisták között: a börtönben ülő Volksbund-vezér cinikus(nak tűnő), de egyszersmind önfelmentő módon azt nyilatkozta a vele interjút készítő SZIRMAI REZSŐnek és dr. Gartner Pál idegorvosnak: „Most mindenki azt mondja, hogy őt belekényszerítették a Volksbundba. Ki?! Úgy tolongtak be, hogy vissza sem lehetett volna tartani őket!” (SZIRMAI 1993: 118) Jellemző az 1945 utáni hangulatra, hogy ezt az önfelmentő nyilatkozatot az újságíró SZIRMAI és dr. Gartner egyaránt hitelesnek tartotta. Sok kérdés merül fel tehát a szervezettel kapcsolatban. A jelenlegi tanulmány mindössze arra vállalkozik, hogy megvilágítson pár részkérdést a Volksbund és a győr-mosoni németség történetével kapcsolatban, amelyek segíthetik a kutatók munkáját.

Végül arról szeretnék írni, miért kezdtem foglalkozni a témával. Nagypapám, Léhner Ferenc Moson megyében született 1925-ben, Habsburg-Tescheni Frigyes főherceg cselédjeként. A család német nemzetiségű volt, miként Moson megye lakosságának többsége, és a magyaróvári Habsburg-Tescheni uradalom cselédségének egésze. Nagypapám magyarnak vallotta magát, miközben német volt az anyanyelve. Ugyanakkor apja, valamint testvérei, egy kivételével, a Volksbund tagjai voltak. 1941-ben német nemzetiségűnek vallották magukat, és kitelepítették őket Németországba. Nagypapám, aki mindig magyarnak tekintette magát, maradhatott, egy testvérével együtt, aki viszont az 1956-os forradalom után elhagyta az országot. Nagypapám egyedül maradt a Léhner családból, akkor már csa-

ládfőként. Ez a családi történet, mint cseppben a tenger tükrözi a 20. századi magyar identitáskérdés minden dilemmáját. Egyazon családban jelen volt a magyarsággal való érzelmi és nyelvi azonosulás és a disszimiláció, a németségbe való visszaolvadás, az ellenállás és a mindenkori helyzethez való alkalmazkodás. És ez a történet számos német, valamint román, szlovák, szerb stb., illetve határon túli magyar családban lejátszódott.

Miért is foglalkozunk azzal, amit azok tettek, akik már nincsenek az élők között? CLAUDE LÉVI-STRAUSS, a francia etnológus brazil indiánok közötti vizsgálatai alapján kétféle magatartást különböztetett meg élők és holtak viszonyával kapcsolatban. Egyes közösségek időről időre „háborgatják" a holtakat. Az élők úgy érzik, „állandóan segítségül kell hívni a halottakat". Más társadalmak szerződést kötnek élők és holtak között: a két világ elhatárolódik egymástól, és a holtak illő tiszteletadás fejében a „maguk világában maradnak", ha pedig a két csoport mégis találkozik, ez mindig úgy történik, hogy az érintkezés az élők érdekét szolgálja. Magyarországon is szükséges lenne, hogy a halottainkat megbecsüljük, nemzetiségre és pártállásra való tekintet nélkül, de nem oly módon, hogy állandóan segítségül hívjuk őket, az utólagos politikai legitimáció vagy az igazságtétel kierőszakolásának eszközeként (LÉVI-STRAUSS 1973: 258–9).

A Volksbund megszerveződése

1938. november 26-án ezer fő részvételével tartottak összejövetelt a budapesti Vasúti és Hajózási Klubban. 150 község képviseltette magát. A résztvevők, valamennyien német nemzetiségűek, elénekelték előbb a *Himnusz*t, majd az *Üdv néktek, német testvérek* című német nyelvű dalt. A történetírás ezt a rendezvényt tartja a Volksbund, avagy hivatalos és kevésbé ismert nevén: a *Volksbund der Deutschen in Ungarn*, azaz a Magyarországi Németek Szövetsége alapítási dátumának (Tilkovszky 1998: 73–7). Noha a Volksbund egyelőre nem volt hivatalos szervezet, hiszen ahhoz az szükségeltetett, hogy a magyar kormány elfogadja a szervezet alapszabályát. A Franz Basch, vagyis Basch Ferenc által alapított szervezet a magyarországi németség kulturális disszimilációját hirdette. Ugyan-

akkor Basch követelései egyelőre mérsékeltek voltak: nem kívánt területi autonómiát, csupán azt deklarálta, hogy ő és a szervezet vezetése, tagsága egyszerre lojálisak a német népközösséghez és a magyar hazához.

A magyarországi német apától és svájci anyától származó Basch 1901-ben született Zürichben. A budapesti egyetemen germanisztikát tanult, és kezdettől kiállt a magyarországi németség külön nemzetiségi jogai mellett, elutasítva az asszimilációt. Börtönbüntetést is szenvedett 1937-ben azért, mert bírálni merészelte azokat, akik nevüket megmagyarosították (UNGVÁRY 2012: 261). A német hagyományú *völkisch*, azaz ’népi’ felfogás alapján Basch és társai egyértelműen elhatárolták a magyarságot mint államnemzetet és a német kulturális közösséget. Ez már magában hordozta a lojalitási konfliktust a magyar államnemzethez és a német népközösséghez tartozás között.

Tegyük hozzá rögtön: a hazai német nemzetiségnek számos jogos követelése volt a magyar állam felé. A magyarországi német nemzetiség nem rendelkezett kulturális autonómiával. Az iskolarendszerben a nemzetiségi nyelven történő oktatás visszafejlődött: a német nemzetiségi népiskolák 75%-ában a tanítás magyar nyelven folyt, és ezekben az iskolákban a nemzetiségi nyelvet heti néhány órás tantárgyként tanították (TILKOVSZKY 1998: 46–7; UNGVÁRY 2012: 261.). Ahogyan Basch példája mutatja, még előfordulhatott olyan eset is, hogy az asszimiláció bírálatáért egy német nemzetiségi vezetőt börtönbüntetéssel sújtsanak. Vagyis a magyar kormány olyan magatartást büntetett, amelyet a határon túli magyar vezetők részéről erénynek tekintett volna (UNGVÁRY 2012: 261). Mindemellett óriási volt a németek asszimilációs vesztesége. Az 1920-as népszámlálás 551 624 német anyanyelvű személyt mutatott ki, miközben 1941-ben 417 966 főt számoltak össze. 220 ezer főre teszik azokat, akiknek elvesztése az asszimiláció számlájára írandó (UO: 264–5).

A Volksbund megmaradhatott volna egy önszerveződő kulturális és szociális érdekérvényesítő szervezetnek, ha a hitleri Németország nem törekedett volna arra, hogy a közép-európai államokban élő német népcsoportok védelmét felhasználja saját nagyhatalmi céljaira. Világos volt minden politikai szereplő számára, hogy az első bécsi döntésért (1938. november 2.),

amely határmódosítást hajtott végre Magyarország javára, Berlin benyújtja a számlát. Teleki Pál miniszterelnök kénytelen volt elismerni hivatalos szervezetként a Volksbundot, és engedélyezte működését. 1939. április 30-án a Volksbund nagygyűlést szervezett a Tolna megyei Cikó községben. A menetben a napkorongos Volksbund-lobogó mellett feltűnt két magyar zászló is, mintegy jelezve, hogy a szervezet nem kíván konfrontálódni a magyar kormányzattal (SPANNENBERGER 2005: 171). Az 1939-es választáson három olyan kormánypárti jelölt indult el, akit a Volksbund támogatott, közülük ketten jutottak be a parlamentbe: Heinrich Mühl a bonyhádi egyéni választókerületben és Jakob Brandt Bács-Bodrog megyei listán; ugyanakkor Pintér László kanonok, a Népművelődési Egylet igazgatója, a kormánypárt favoritja elvérzett a rajkai választókerületben (UO.).

Le kell szögezni, hogy a Volksbund története két részre tagolódik. 1938-ban még valóban egy olyan disszimiláns szervezetként alakult meg, amely védelmezte a magyarországi ún. „népi" németek kulturális, nyelvi jogait, egyebek között a saját oktatási intézményekhez való jogot. A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) után, amely során Magyarország visszaszerezte Észak-Erdélyt, Németország nyomására a magyar kormány a Volksbundot a magyarországi németség egyetlen legitim képviselőjévé nyilvánította. Ezzel Budapest a Volksbund karjaiba lökte a magyarországi németeket, pártállásra való tekintet nélkül. Ugyanakkor a Volksbund maga is radikalizálódott elveiben. Az új alapszabály deklarálta, hogy a szervezet tagja csak nemzetiszocialista érzelmű személy lehet (TILKOVSZKY 1998: 91–2; SPANNENBERGER 2012: 40–2; ERDÉSZ 2012: 28–9).

Azt nem lehet állítani még ekkor sem, hogy a magyarországi németség egésze azonosult volna a Volksbunddal. Az ellenzéki pártok közül a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt rendelkezett a legtöbb német nemzetiségű szavazóval a parasztság és a munkásság körében. A két ellenzéki párt német tagsága, ahogyan az illegális kommunista pártban is jelenlévő németek, élesen szemben álltak a hitleri Németország mellett elköteleződött kormánypárttal és a Volksbunddal is. A kormánypárton belül sem volt mindenki a Volksbund támogatója, ahogyan Pintér László esperes sem (dacára, hogy 1939-ben a volksbundisták is a kor-

mánypárti jelöltre, azaz őrá szavaztak), és a konzervatív körök megszervezték a „Hűséggel a hazához” *(Mit Treue zum Vaterland)* mozgalmat a szervezet gyengítésére (ERDÉSZ 2012: 28). A Volksbund-ellenesség demonstrálását jelentette, ha valaki a német községekben kisgazda, szociáldemokrata, kommunista vagy nyilas párthoz csatlakozott. Ugyanis a Volksbund-tagsággal kapcsolatban mindmáig élő hiedelemmel szemben a volksbundisták nem a magyar nemzetiszocialista, nyilas pártok szövetségesei voltak – legalábbis 1944 októberéig –, hanem a kormánypárté (Magyar Élet Pártja). Miért szimpatizáltak volna a nyilasokkal, ha a kormánypárttól mindent megkaphattak, Hitlerrel a hátuk mögött! A Volksbund teljesen a kormány támogatását élvezte, és az 1939-es választáson a volksbundisták a kormánypárti jelölt mögé álltak, a helyi szélsőjobboldali jelölttel, Keck Antallal szemben, aki sváb származásúként Volksbund-ellenessége miatt lépett a nyilas pártba (UNGVÁRY 2012: 326; Paksy 2013: 227).

Németek és magyarok Mosonban

Az 1923-ban Győr, Moson és Pozsony megyék maradványaiból megalkotott Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített (a továbbiakban: k.e.e.) vármegye a Horthy-kori Magyarország nemzeti szempontból egyik összetett földrajzi régiója volt. A nemzetiségi kérdés, különösen a német lakosság és a magyar állam konfliktusa változatos intenzitással, hol nyíltan, hol látens módon éreztette hatását a megyei politikában, egészen 1947-ig. Az egyesített vármegyék északnyugati része, Moson az ország azon térségei közé tartozott, amelyeken összefüggő tömböt alkotott a német nemzetiség. Győr megyében csak egy település (Sövényház) rendelkezett német lakossággal, ezért a két politikai rendszeren keresztül végighúzódó, és az országos meg dunántúli politikába beágyazott „német kérdés” csak a régi Moson megye területét érintette (ZIELBAUER 1990: 63).

Egyrészt a német nemzetiség viszonylag zárt területi elhelyezkedése, másrészt a Károlyi Mihály-féle népköztársaság által biztosított, rövid életű nyugat-magyarországi német területi autonómiának az emléke, illetve a

Burgenland sorsa körüli osztrák–magyar konfliktus következtében a magyar politika és a helyi magyar társadalom a Horthy-korszak egészében gyanakvással kezelte a nyugat- és északnyugat-dunántúli németséget is. Holott a mosoni németek, az ún. „heidebauerek" nem rendelkeztek a tájegységi, régiós és vallási kötődésen, a szülőföldhöz való ragaszkodáson túlmutató, a rendiség korából fennmaradt közösségi szervezettségtudattal – szemben az erdélyi szászokkal –, ami azzal magyarázható, hogy a helyi német lakosság hét telepítési hullámmal érkezett Moson megyébe (THULLNER–HUSZ 1997: 9–12).

A heidebauerek, hasonlóan a baranyai, tolnai, bácskai vagy Budapest-környéki svábsághoz, nem alkottak nemzeti tudatú közösséget. A mosoni németség megosztott volt a foglalkozásszerkezet szerint (falusi parasztság, uradalmi mezőgazdasági munkásság és a magyaróvári polgárság, értelmiség), továbbá a parasztságon belül a vagyon, társadalmi helyzet szerint (módos *bauer*ek és szegényebb s*öllner*ek, azaz a gazdák és a zsellérek, mezőgazdasági munkások). Moson nagyközség német többségű település volt, de az iparosodó, és az 1930-as években Magyaróvárral mindinkább összeépülő nagyközség mindig szervesebben kapcsolódott a magyaróvári magyar nemzetiségű lakossághoz, mint a falvak németsége (UO: 107).

A mosoni heidebauereknek nem volt külön képviseletük; ahogyan a németség egésze, az ő kulturális jogaik felett 1924-től a Német Népművelődési Egyesület őrködött, amelynek elnökévé a Bethlen István miniszterelnök kottájából játszó Gratz Gusztáv konzervatív-liberális politikust nevezték ki. Az egyesület vezetését mindenkor a magyar kormány nevezte ki. A szervezet életét meghatározta a Gratz és Bleyer Jakab ügyvezető elnök személye által megjelenített két irányzat közötti burkolt, majd az 1930-as évektől mind nyíltabb vetélkedés. A Gratz-féle irányzat a magyar kormányok és a német nemzetiség közötti közvetítést, érdekkijárást tűzte ki célul. Míg Gratz és elvbarátai, például Pintér László kanonok, úgy vélték, hogy a magyarországi német nemzetiségnek a magyar államhoz kell lojálisnak lennie, és az egyesületet az egyéni jogok biztosítékának tekintették, addig Bleyer vezetésével megjelent a hazai nemzetiségi közéletben a „népinémet" *(volksdeutsch)* irányzat, amelyik a hazai németség „nép-

közösségként” való elfogadtatására törekedett, és a magyarországi németek „népiségi” önszerveződését tűzte zászlajára (TILKOVSZKY 1998: 52; SPANNENBERGER 2005: 114). Azonban ezek a viták igen távol álltak a mosoni németség paraszti rétegétől, amelynek egyetlen célja az volt – ahogyan egy német paraszt 1939-ben kifejezte –, hogy „szent békességben magyar testvéreinkkel – német nyelvvel, de magyar szívvel – hadd éljük nyugodt, munkás életünket (*MV* 1939. augusztus 21.: 1.)”.

A Bleyer-féle irányzat hátterét elsősorban a falusi német értelmiség jelentette. A német ajkú munkásságon belül a szociáldemokratáknak volt erős támogatottsága, míg a kormánypártnak és a kisgazdáknak egyaránt voltak szavazói a német kisgazdák között (TILKOVSZKY 1998: 52). A szociáldemokraták vállalták a német nemzetiség kulturális és oktatási jogainak képviseletét, és biztosították a német tagok részére az anyanyelvű sajtót (UO: 52–3). A német nyelvű szervezkedés, valamint a nemzetiségi jogok képviselete Győr-Moson megye mosoni területein rendelkezett különös jelentőséggel. Moson nagyközségben német ajkú munkásság, Mosonszolnokon pedig mezőgazdasági munkásság koncentrálódott. De a német ajkú falusi lakosság többsége a kormánypárt támogatója volt.

A német kisebbség helyzete nemcsak azért volt különleges, mert a trianoni ország területének legnagyobb létszámú, és több helyen (Baranya, Moson, Budapest környéke) egységes tömbben élő nemzetiségét alkották, hanem az irántuk megnyilvánuló anyaországi figyelem következtében is. Németországi szervezetek sora őrködött a nemzetiségi jogok magyarországi betartása, az anyaországgal való kulturális és gazdasági kapcsolatok kiépítése és zavartalan működése felett, így a *Verein für das Deutschtum im Ausland* (Egyesület a Külföldi Németségért) és a *Deutscher Schutzbund für das Grenz- und Auslanddeutschtum* (Német Védszövetség a Határmenti és Külföldi Németségért) (Spannenberger 2005: 114).

Az 1930-as években a németség ügye sajátos módon becsatornázódott a magyar értelmiség és középosztály, valamint részben a politikai döntéshozók vitáiba. Szabó Dezső és a népi írók, valamint Bajcsy-Zsilinszky Endre úgy láttatták a németséget, mint amelyik kiforgatja földjéből a fogyatkozó, törzsökös magyar parasztságot, és a hódító birodalmi törekvések

szolgálatában áll. Református lelkészek és népi írók már az 1930-as években megkongatták a vészharangot a Dunántúl felett, tekintettel a német népiségkutatásra és a német egyesületek fokozott aktivitására, valamint a dél-dunántúli egyke által jelentett demográfiai és szociális krízisre. A németországi és ausztriai náci mozgalom fellendülésével párhuzamosan egyre-másra érkeztek hírek a nácik nyugat-magyarországi agitációjáról (TILKOVSZKY 1998: 58–9; SPANNENBERGER 2005: 104).

Mindazonáltal a mosoni német nemzetiség nem vált a Magyarországtól való elszakadás hívévé. Eleinte a magyar kormánypárt is a német nemzetiségű lakosság megbékítésének módját kereste. Ezért a mosoni területeken, ahol a k.e.e. vármegye területén a legtöbb német ajkú szavazó élt, a kormánypárt német nemzetiségű képviselőjelöltek fellépését támogatta. (A kormánypárt német nemzetiségű képviselőjelöltjei: Bleyer Jakab, Erényi Károly, Gündisch Guido, Kussbach Ferenc, Neuberger Ferenc, Pintér László.) A német nemzetiségű képviselők és képviselőjelöltek valamennyien elutasították a nyugat-magyarországi német lakta területek Ausztriához csatolását. Pintér László rajkai esperes a mosoni németeket a magyar haza iránti hűségre intette, és a német lakosság 1848-as hazafias helytállását állította példaként az utódok elé (*MV* 1935. február 21.: 1). Gömbös Gyula kormánya 1934-ben a megbízhatónak vélt Pintért ültette a Német Népművelődési Egyesület igazgatói székébe (SPANNENBERGER 2005: 97).

Ahogyan korábban Gratz, most Pintér volt hivatott biztosítani, hogy az egyesület megmaradjon az érdekvédelem talaján, és Bleyer utódai, Kussbach Ferenc és Basch Ferenc ne vigyék el a szervezetet a „népi német" irányzat felé. A német nemzetiségű politikusok kamatoztatni tudták legfontosabb tőkéjüket: a helyismeretet. A mosonszentjánosi választókerületben 1926–1935 között három választást egymásutánban olyan képviselőjelöltek nyertek meg, akik nem voltak tagjai a kormánypártnak. Wachtler István volt mosonszolnoki főjegyző 1926-ban pártonkívüliként (bár kormánytámogató programmal) legyőzte Erényi Károly őrkanonokot, volt mosonszolnoki esperest, a kormánypárti és ugyancsak német nemzetiségű jelöltet (KUN–LENGYEL–VIDOR 1932; KIMLEI–TUBA 2006: 49, 229).

Lang Lénárd az apjától örökölt 120 holdas mosonszentpéteri birtokán gazdálkodott, majd az 1931-es választáson elindult a mosonszentjánosi kerületben kisgazdapárti képviselőjelöltként. Kemény küzdelemben, a második fordulóban legyőzte a kormánypárt jelöltjét, Kussbach Ferencet, a Népművelődési Egyesület ügyvezető alelnökét, majd 1935-ben a pártonkívüli jelöltként fellépő Wennesz József borbélymestert. Jellemző módon az 1931-es országgyűlési almanach szerkesztői azt hangsúlyozták, hogy Lang legyőzte a német nemzetiségű jelöltet, és Kussbach kormánypártiságáról nem is tettek említést (LENGYEL–VIDOR 1931: 187–8; HAEFFLER 1935: 308). Mivel mindegyik esetben a német nemzetiséghez tartozó, magát német identitásúnak is valló jelöltek küzdöttek egymással, nemzetiségi konfliktus leképeződése nemigen érhető tetten a választás eredményében. Sokkal inkább arról van szó, hogy a tekintélyes, ismert közéleti személyiségek, akik maguk is a közösségből jöttek, képesek voltak hitelesen megjeleníteni az ellenzéki alternatívát.

A horog- és nyilaskereszt árnyékában

A hitleri nemzetiszocializmus 1933-as győzelmével a német terjeszkedéstől való félelem tovább fokozódott. A hitleri Német Birodalom közelsége és a Volksbund szervezkedése nem kis riadalmat váltott ki Győr-Moson-Pozsony k.e.e. vármegye területén, tekintettel a határhoz közel viszonylag egységes tömbben élő Moson megyei németségre. Nem csoda, hogy a német nemzetiségűekkel szembeni gyanakvás fokozódott ebben az időben. Egyesek tudni vélték – egyébként alaptalanul –, hogy a nemzetiszocialista pártok tevékenysége a határon átszivárgó németországi nácik aknamunkájára vezethető vissza.

Valójában a harmincas évek közepén a Pálffy Fidél gróf, címzetes pápai kamarás vezette EMNSZP nem csupán a mosoni német falvakban szervezkedett sikerrel, hanem, ahogyan a szociáldemokrata pártjelentések írták, a k.e.e. megye Győr megyei részén is, holott a régi Győr megye egyetlen falu kivételével nem is rendelkezett német többséggel. A Szociáldemokrata Párt Titkárságához küldött jelentések beszámolnak arról, hogy

Pálffy gyakran kimozdult Dunakilitin álló kúriájából, megjelent a falvakban, és közvetlenségével meghódította a parasztok szívét (PAKSY 2013: 105–7).

A negyvenéves, szőke, jóképű Pálffy gróf kezet fogott a parasztokkal, földosztást ígért nekik, a munkásságnak a létminimum és a progresszív adózás bevezetését, és mindenkinek általános választójogot és titkos szavazást. Sokat nyomott a latban Pálffy ismertsége, családja összefonódottsága a helyi társadalommal, és nem utolsósorban katolikus vallása, amely összefűzte az arisztokratát a régió parasztságával, legyen az akár magyar, akár német ajkú. A parasztokkal parolázó, őket meghallgató arisztokrata nem volt gyakori jelenség a „kegyelmes urak" Magyarországán. Egy Győr vármegyei faluban a jegyző így tudósított a hangulatról Pálffy megjelenésekor: „Mikor [Pálffy Fidél 1935. márciusában] folyó hó 21-én estefelé végigment a községemen, az utcán egyszerű napszámos »testvérnek« szólították, s valami földöntúli boldogság sugárzik az arcukon." (UO: 105).

Pálffy elérte, hogy sok faluban az állam által magára hagyott szegényparasztok, akiket agyonadóztatott az állam, akiket megalázott a csendőr és jegyző, kiprédikált a pap, kizsákmányolt a gazda, a hozzájuk forduló szőke grófban a Megváltót látták, kivált az asszonyok és a legszegényebbek, és úgy hallgatták a nyilaskeresztes programot, mint az új Evangéliumot. Ahogyan egy zalai földbirtokos írta, egyes falvakban már a nemzetiszocialisták köszöntése, a „bátorság" kiszorította a csendes „dicsértessék"-et, és ötéves gyerekektől 99 éves néniig mindenki felemelt karral köszöntötte Pálffyt és Meskó Zoltánt. Számos faluban a hangulat régi parasztfelkelések előkészületét idézte, bár egyelőre csak a szavak voltak élesek, nem a kaszák (UO: 107). Hangsúlyozni kell még egyszer: *nem német, hanem teljesen magyar* falvak tucatjairól van szó Győr, Zala és Fejér megyékben! Nem a nemzetiség játszott szerepet Pálffy sikerében, hanem elsősorban a szociális kérdés, amellyel a magyar elit nem akart őszintén szembenézni. Pálffy falusi híveinek nem esett le, hogy a földosztást hirdető Pálffy nem jár elöl jó példával. A börtönben az őt faggató SZIRMAI szembesítette ezzel Pálffyt. A gróf érdekes érvvel magyarázta, miért nem akart földet osztani. Szerinte ez demagógia lett volna. „Az általános rendezés során örömmel

lemondtam volna arról, amit a törvény elvesz… De demagógiából?” (SZIRMAI 1993: 172).

Tévedés lenne tehát csak az antiszemitizmusból levezetni a nyilas propaganda sikerét, legalábbis a falusi lakosságban. Legalább annyira hatott a paraszti lakosságban, ha nem jobban, az úrgyűlölet és szociális radikalizmus, és a nyilas propaganda erre maximálisan rájátszott. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni egy korabeli véleményt, a baloldali Fejtő Ferenctől, aki árnyaltan látta az antiszemitizmus okait: „Magyarországon például nem is olyan nehéz a zsidógyűlölet magyarázata. A zsidógyűlöletben vezetődik le az úrgyűlölet, a polgárgyűlölet, a tőkésgyűlölet jó része”, ezenkívül pedig „a progresszió, a szellem gyűlöletének jó része is.” (FEJTŐ 1937: 369–70). Igaz, 1944. október 15-e után, amikor Pálffy a nyilas kormány földművelésügyi minisztere lett, már csak a zsidóság elleni mészárlások, a nemre és korra való tekintet nélküli gyilkolás és rablás, az ország kifosztása maradtak. De a harmincas évek tanulatlan, politikailag iskolázatlan nyilas szavazói nem egyszerűsíthetők le a ’44-es tömeggyilkosságok elkövetőire. Ettől független, hogy a volksbundisták sem egyszerűsíthetők le a náciszimpatizánsokra.

Eközben a szociáldemokraták, akik a korban a legbaloldalibb legális erőt képviselték, alig voltak láthatók a falvakban. Nem csoda, hogy az agrárnépesség Pálffyba vetette reményeit, akkor is, ha alig vagy semmit sem értett ideológiájából. A gróf sokkal inkább köszönhette sikerét a személyiség erejének, családja ismertségének, valamint személyes szociális érzékenységének, mintsem az ideológiának (PIL-685/5-81; PAKSA 2013: 81; PAKSY 2013: 82., 105–7). Ideje lenne tehát elfelejteni azt az 1945 után a közvéleményben elterjedt mítoszt, amely szerint a nemzetiszocialista pártok a német nemzetiségű lakosságra támaszkodtak. Ahogyan Pálffy pártjának sikere mutatja, a nemzetiszocialista pártok ereje a Horthy-korszakot jellemző szociális feszültségekből merítette erejét. Pálffy pártja a mosoni német falvakban és a Győr megyei Rábaköz színmagyar, kisnemesi eredetű falvaiban, sőt a Győr környéki falvakban egyaránt terjeszkedett. Vagyis a szélsőjobboldal ereje nem a nemzetiségi tényezőben, hanem a szociális radikalizálódásban gyökerezett (PIL-685/5-181, ÖSTÖR 2010: 254).

Ami a Volksbundot illeti, a német lakosság egy része kezdettől ellenszenvvel figyelte a szervezet tevékenységét. Erre példa, hogy a *Mosonvármegye* című lap 1939. augusztus 21-i számában szó szerint közölt egy levelet, amelynek szerzője egy néven nem nevezett német ajkú községből intézett segélykiáltást a Volksbund propagandája miatt, mert, mint írta, a volksbundisták szervezkedése óta „döbbenetesen terjed a magyargyűlölet, s nem bűn többé a nemzetgyalázás, a fölségsértés." A levélíró szerint a helyi németek nem kérnek az izgató szavakból, előttük „még szent a haza, sérthetetlen az ősi határ". A levélben foglaltak hitelességét német ajkú lakosok erősítették meg aláírásukkal, de a neveket a lap, mint közölte, „tapintatosságból" elhagyta (*MV* 1939. augusztus 21.: 1).

Sok érzelmi motivációja lehetett a Volksbund-ellenességnek. A gazdák lenézték a szegény napszámosok és kisparasztok szervezkedését. Utóbbiak számára volt előnyös a Volksbundhoz csatlakozás, a szervezet által nyújtott szociális és gazdasági kedvezmények (egészségügyi segély, gyerekek nyaraltatása, a tej központi felvásárlása, a műtrágya forgalmazása stb.) révén. Sok vallásos embert irritáltak a hitleri Németországból importált újpogány ceremóniák. A Moson megyei német nemzetiségű és német származású elit tagjai érzelmileg és érdekeik alapján is a magyar állameszméhez, a „szentistváni Magyarország" víziójához kötődtek, magyar hazafiaknak tekintették magukat, és szemben álltak a völkisch németségfelfogással: közöttük voltak tisztviselők – pl. Schmack Leó magyaróvári szolgabíró, Sattler János mosonmagyaróvári polgármester –, egyháziak és értelmiségiek – pl. Fürstenfeld Mihály rajkai és Welter Rezső hegyeshalmi plébánosok, Weiner Leó, a piarista gimnázium hittantanára (THULLNER–HUSZ 1997: 90–107.

A Volksbundhoz csatlakozás sem mindig őszintén történt. Számos feljegyzést ismerünk arról, hogy napszámosok arról vallanak: csak azért léptek be, mert a munkavállalás vagy a határátlépés megkönnyítését remélték a szervezet tagjaként. Egy napszámos azért lépett be, mert igazolványhoz akart jutni, hogy Ausztriában dolgozó lányait meglátogassa. Egy másik a hiánycikknek számító rézgálichoz, a permetezés alapanyagához akart könnyebben hozzájutni (UO: 38–9). Az sem feledhető, hogy sokak számára

a Volksbund szervezte ünnepségek színt hoztak az unalmas, munkával teli hétköznapokba. A gyereknyaraltatások, országos találkozók révén lehetőség volt megismerkedni más régiók németségével. Vagyis a motivációk nagyon változatosak voltak, és nem egyszerűsíthetők le a náciszimpátiára.

Pintér László rajkai esperes, a kormánypárt Moson megyei „erős embere” és magyaróvári képviselőjelölt a Magyar Élet Pártja 1939. május 14-i mosoni gyűlésén méltatta a németek szerepét a magyar revíziós törekvések sikerében. Mint említette, „sokan azt mondják, hogy félni kell Németországtól”, de emlékeztetett arra – utalva az 1938. november 2-i első bécsi döntésre, amelynek révén Csehszlovákia 12 ezer m^2-es déli sávja Magyarországhoz került –, hogy „Németország nélkül ezt a tisztulási folyamatot megcsinálni nem lehetett volna. Még 20-30 évig szavalhattunk volna a revízióról, de német segítség nélkül semmire sem jutottunk volna.” (*MV* 1939. május 14.: 1)

Pintér esete mutatja paradigmatikusan a hazai közélet ellentmondásait. Könnyű lenne az esperes Németország iránti csodálatát levezetni abból, hogy a magyaróvári választókerületben, egy részben német választói közegben lépett fel, ahol esetleg ilyen hangot vártak tőle. Ám a valóság bonyolultabb. Nem csupán Pintért, hanem az egész magyar politikai elitet, Teleki Pál miniszterelnökig és Horthy Miklós kormányzóig, valamint a közvélemény túlnyomó részét befolyásolták az első bécsi döntés sikerei. Világosan látszott már az 1930-as évek közepétől, hogy ha Magyarország a revízióra törekszik – márpedig ez volt az elsődleges külpolitikai cél –, akkor azt kizárólag Olasz- és Németországra támaszkodva teheti meg.

A magyar közvélemény és a politikai elit jelentős része hálát érzett a hitleri Németország és személyesen a Führer iránt, még akkor is, ha tudták vagy inkább sejtették, hogy ennek ára lesz. Ha az egyszerű választó nem is, Pintér politizáló emberként tudhatta, hogy a politikában nincs rokonszenv, és Hitler előbb-utóbb benyújtja a számlát. De annyira erős volt a revízió iránti fanatikus igény a lakosságban, hogy Pintér maga is jónak látta ennek hangoztatását. Különösen amennyiben tekintetbe vesszük, hogy Pintér körzete egy határmenti régióban terült el, amelynek lakosságát közvetlenül sújtották a trianoni békeszerződés általi határmódosítás követ-

kezményei (Alsó-Ausztriával és Béccsel való gazdasági kapcsolat szétzilálása, csempészet növekedése), és az itt élők számára az első bécsi döntés reménysugarat jelenthetett.

Pintér lelkesedése azonban lelohadt, hiszen, ha német nemzetiségi születésű volt is, magyar hazafiként, papként és politikusként ellenezte Magyarország sodródását a német élettérbe. Pintér erősebb ellenfele egyébként Pándi (Pölcz) Antal volt, a Pálffy Fidél gróf vezette Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista (Nyilaskeresztes) (EMNSZNYP) Párt jelöltje. Így az a helyzet állt elő, hogy egy német ajkú, de magyar érzelmű kormánypárti pap-politikus állt ki egy feljövőben lévő nemzetiszocialista párt jelöltjével szemben. Milyen alternatíva nyílott a német ajkú és nemzetiségű, politikailag iskolázatlan földműves népesség számára? A harmadik jelölt, Gallasz Ágos Rudolf, a Független Kisgazdapárt politikusa mindössze az érvényesen leadott szavazatok 11,56%-át szerezte meg a magyaróvári kerületben. Pándi fölényesen nyerte a választást a voksok 46,55%-ával, és okkal gyanítható, hogy németek és magyarok nagyjából egyforma arányban szavaztak rá, ahogyan ellenfelére, Pintérre is, aki a voksok 41,81%-ával a második helyre szorult (HUBAI 2001: II./127–32).

Az ország más vidékein is azt tapasztaljuk, hogy a németbarátság és a náciszimpátia nem feltétlenül haladt egy úton. Az 1939-es választáson a nemzetiszocialista, nyilas jelöltek persze kampányukban dicsérték a németországi állapotokat, és hangoztatták, hogy a német paraszt és munkás milyen jól él, és nincs csendőruralom a falvakban, ellentétben a „kegyelmes urak" Magyarországával – hogy mi volt ennek az ára, azt persze a politikailag iskolázatlan emberek nem értették meg. Ám ez nemcsak a német, hanem a magyar parasztok és munkások megnyerésére is alkalmas volt (PAKSY 2013: 209). De bármennyire respektálták is a nyilasok a németországi viszonyokat, azért a Hitler-barátság megfért a Volksbund-ellenességgel. Basch kétszeri találkozás alkalmával meggyőződött róla, hogy Szálasi nem akar lemondani a nemzetiségek, köztük a németek beszervezéséről a Nyilaskeresztes Pártba. A német népcsoport vezetője nem bízott Szálasi ígéretében, miszerint a német népcsoport kollektív jogait biztosítaná egy föderatív államban. Basch panaszára a németek 1941-ben

nyomást gyakoroltak Szálasira, hogy oszlassa fel pártja német tagozatát (TILKOVSZKY 1998: 106–8). Az 1939-es mohácsi választás tanulságos: itt egy nyilas jelölt egy Volksbund által támogatott kormánypárti jelölttel került szembe, akárcsak az ország másik részén, a magyaróvári kerületben. A nyilas jelölt éppen azáltal ért el sikert a magyar nemzetiségi többségű falvakban, hogy a kormánypárt jelöltjét a hazafiatlanság vádjával illették a választókerületben (PAKSY 2013: 227).

A hazai német nemzetiséget mind a hitleri Németország, mind a magyar kormányok ütőkártyaként kezelték. Horthy javaslatot tett Hitlernek a német nemzetiség áttelepítésére, de a náci vezér ezt nem fogadta el. Hitler számára jobban megfelelt, ha a magyarországi németség érdekvédelmére hivatkozva beavatkozhat az ország ügyeibe (UO: 76). 1940. június 7-én két nyilas képviselő, Hubay Kálmán és Vágó Pál törvényjavaslatot terjesztett be, amely elismerte a Kárpát-medencét a német „élettér” részének, és követelte az ország területén élő ún. „népcsoportok” jogainak biztosítását. A nyilas törvényjavaslattal szemben ekkoriban kivételes egység mutatkozott a politikai erők között; a Teleki-kormány, a polgári demokrata, szociáldemokrata ellenzék, sőt még a szélsőjobboldal nagyobb része is hazafiatlannak bélyegezte és elutasította a törvényjavaslatot, amely megvalósulása esetén a hét népcsoport egyikére fokozta volna le a magyarságot, és teljesen kiszolgáltatta volna a német birodalmi igényeknek (UO; RÁNKI 1978: 1022).

Ám az idő Hitlernek dolgozott: megkérte a magyar revízió támogatásának árát a magyar kormányoktól. A revízió lépésenkénti megvalósulása sajátosan azt eredményezte, hogy a területtel együtt nagyszámú német lakosság is visszatért Magyarországhoz, így a magyarországi németség Európa legnagyobb létszámú német népcsoportjává vált (TILKOVSZKY 1998: 90). Ez komoly zsaroló erőt jelentett Hitler számára. A Bárdossy László vezette kormány engedélyezte, hogy 20 ezer „népi német” vonuljon be a Waffen SS-be. Ez egy olyan „üzlet” volt, amely nem vált egyik fél dicsőségére sem. A kormány e lépésével, valamint azzal, hogy a Volksbundot ismerte el a magyarországi németség egyetlen legális képviselőjének, kiszolgáltatta a németséget Hitlernek. A kormány követelésére a Waffen SS-be bevonuló, illetve a Volksbund által bevonultatott paraszt-

fiatalok elveszítették magyar állampolgárságukat. Így a Bárdossy-kormány két legyet ütött egy csapásra: biztosította lojalitását Hitler felé, de egyszersmind lehetőséget kapott arra, hogy megszabaduljon sok német nemzetiségű egyéntől (UO: 90–1).

A sztálingrádi vereség (1943. február) után egyre nehezebben ment a toborzás az SS-be. Ahogyan a hadi helyzet romlott és a front közeledett Magyarország felé, egyre többen fordultak el a Volksbundtól. Nem tett jót a Volksbund-tagság megítélésének, hogy Basch tagja lett a nyilas nemzetvezető, Szálasi koronatanácsának, mint a német népcsoport vezetője (UO: 110). Már látni lehetett ekkor, hogy mi lesz az ára a hitleri Németország iránti hűségnek. Láthattuk, hogy már a Bárdossy-kormány is terveket szőtt, miként lehetne megszabadulni a német nemzetiségűek jó részétől. A háború után elsősorban a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt melegítette fel a magyarországi németség Németországba költöztetését. De pártállásra való tekintet nélkül sokan osztották a véleményt, hogy a németekkel nem lehet együtt élni. Még a Szociáldemokrata Pártban is hangot kaptak a németellenes vélemények. A párt 1942. december 13-i kongresszusán Peyer Károly, a párt vezető személyisége az alábbiakat nyilatkozta: „Sokat foglalkozott a kongresszus a nemzetiségi kérdéssel. Szerintem most nem ez a legfontosabb probléma. A nemzetiségi kérdésnek két része van: az egyiket demokráciával lehet megoldani, a másikat vagonnal.” (TILKOVSZKY 1998: 118). Ahogyan a háború előtt Baschék egységes kategóriaként kezelték a magyarországi németséget, 1945 után az új magyar kormányzat is egységes népességként tekintett rájuk (PIL 284/3-9).

A telepítés

A németség kimozdítása egyúttal lehetővé tette, hogy a magyar állam törlessze egy régi adósságát, az agrárszegénység földhöz juttatását. Ennek a törekvésnek voltak előzményei. Győr-Moson térségének, különösen a régi Moson megyének a földrajzi fekvése, és az ott, Ausztria mentén egy tömbben élő németség léte, valamint a valamennyi német egyesítésére

törekvő németországi náci mozgalom felemelkedése okozta, hogy a magyar kormányok az 1930-as évektől Moson megyét ideális területnek vélték a telepítésre. A vizsgált korszakban a telepes mozgalom két hulláma különíthető el: az 1930-as évek második felében (1937–1940), valamint 1945–46-ban. Noha a nemzetiségi szempont, a mosoni terület „magyarosítása” kitapinthatóan jelen van mindkét esetben, az 1945 utáni telepítés összehasonlíthatatlanul nagyobb represszió jelentett a térség német nemzetiségű lakosai számára, és több csoportközi konfliktust idézett elő.

Csizmadia Károly magyaróvári református lelkész azt az álláspontot képviselte, hogy a nyugati határszélen meg kell erősíteni a magyar nemzetiségi jelenlétet, különben ez a vidék is elvész a magyarság számára, ahogyan a trianoni békeszerződéssel elcsatolt volt országrészek. Ezzel a félelemmel nem állt egyedül a korabeli közéletben. A népi mozgalom tagjai, Illyés Gyulától és Fülep Lajostól Kodolányi Jánoson keresztül Kovács Imréig, figyelmeztettek a Dunántúlon zajló kedvezőtlen folyamatokra: a nagybirtok szorításában élő dél-dunántúli magyar nemzetiségű parasztság egykézésére, a németség gazdasági térnyerésére, valamint a falusi német lakosság körében terjedő náci propagandára (TILKOVSZKY 1998: 57–60; UNGVÁRY 2012: 258–265). Kovács Imre, aki Matolcsy Mátyással bejárta Dél-Magyarországot, 1935-ben új Erdélynek látta a Dunántúlt, amelyik szintén elvész a magyarság számára, ha nem hajtják végre a radikális birtokpolitikai reformot a magyar nemzetiségű parasztság javára. Ezért javasolta a nagybirtok felosztását, és nemzetvédelmi célból egy „200 kilométeres határőrvidék” kialakítását, amelyik útját állná a német törekvéseknek (KOVÁCS 2013). Csizmadia azt írta visszaemlékezésében, hogy „itt a nyugati határszélen gáttá, sövénnyé kell válni minden magyarnak, hogy az idegen áramlást feltartóztassa, és a belső értékeket megvédelmezhesse.” (CSIZMADIA 1990b: 15). A népi mozgalom tagjainak félelmét táplálta az 1930-as évek náci propagandája, amelyik Ausztriából átcsapva a Dunántúl más területei mellett a Mosoni-síkságon is megjelent (*MV* 1931. március 8.: 1.; TÓTH 2006: 167).

Az 1936:XXVII. tc. leszögezte, hogy telepes község alakítható ott, ahol azt „a népsűrűségi és birtokmegoszlási viszonyok kívánatossá te-

szik", valamint az érintett terület mérete és a piaci viszonyok lehetőséget nyújtanak 150 család megélhetésére (1936:XXVII. tc. a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről). Az északnyugati országrészen fekvő Kisalföld eleget tett a törvénybe foglalt demográfiai és gazdasági feltételeknek. Az 1930-as évek kormányai által meghirdetett telepítési politika eredményeként a nyugati határszélen, Moson megyében sorra alakultak telepes községek (Kisudvar 1937, Pünkösdvásár 1938, Kisnyilas 1938, Jánosház-puszta 1939 és Újrónafő 1940. Kisudvart Győr megyei és részben Moson megyei, Pünkösdvásárt Csanád és Sopron megyei telepesek részére alapították meg. [*MV* 1939. április 29.: 3])

A németek lakta egykori Moson megye szívében, a Mosonszolnok községtől 1867-es tagosítás során elválasztott Rónafőpusztán megalakult Újrónafő telepesközségnek azt a szerepet szánták, hogy – Mosonmagyaróvárhoz hasonlóan – a nyugati határszélen a magyar kultúra végvára legyen. Sokáig elterjedt volt a szakirodalomban, hogy a telepítésnél a nincstelen szegényparasztokat, zselléreket részesítették előnyben. Valójában nem a legszegényebbek kerültek a telepítendők közé. Ennek jó oka volt, hiszen a telepítésre jelentkezők számára előírták, hogy tartoznak kifizetni a részükre juttatott ingatlan vételárának 30%-át (a Vitézi Rend tagjai, a hadirokkantak és a három- vagy több gyermekesek a 25%-át), továbbá az önálló gazdálkodáshoz szükséges megfelelő anyagi erővel és eszközökkel kellett rendelkezniük, ahogyan azt Hajdúböszörmény város polgármesterének hirdetménye leszögezte (HBML 74/c. 282. d. 5280/1940.K.sz., 1940. április 4.).

A telepítésnek akadtak bírálói is a helyi elit körében. Erényi Károly győri őrkanonok, a kormánypárt tagja és volt képviselőjelöltje, a *Mosonvármegye* című megyei napilap hasábjain meglepettségének és neheztelésének adott hangot amiatt, hogy a telepítésnél nem a megyei születésű napszámosokat részesítik kedvezményben, hanem az ország más területeiről hoznak telepeseket. Erényi a lokális érdekű közéleti ember szempontjából viszonyult a telepítéshez, papként pedig – Csizmadiához hasonlóan – a gondjaira bízott közösség pártját fogta. Ezenkívül határozottan vissza-

utasította a mosoni németség hazafiasságának lebecsülését (*MV* 1939. január 1.: 2.; PALATINUS–HALÁSZ 1934: 290.

Erényi, aki maga is heidebauer születésű volt, nem emelt elvi kifogást a magyarosítás törekvése ellen, annak módjával viszont messzemenően nem értett egyet, és figyelmeztetett a várható politikai következményekre: „Az emberek el vannak keseredve (…) És kezdenek kifelé [ti. a hitleri Németország irányába – P. Á.] kacsintgatni, ahol különösen a napszámos népség egész jó módban él, s majd jön közéjük Basch és társai, s fel fogják forgatni az eddig nyugodt társadalmat” (*MV* 1939. január 1.) Erényi érvelése szerint a helyi születésű napszámosoknak kellett volna földet biztosítani. Vagyis Erényi szavai megerősítik, hogy a Volksbund sikeres szervezkedése az agrárnépesség legszegényebb csoportjaiban elsősorban szociális okokkal magyarázható.

A háború után azok tudták megmenteni magukat, akik 1941-ben német ajkúnak bár, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, illetve akiknek a szaktudására és munkaerejére szükség volt a háború utáni újjáépítésben. Még a Volksbund-ellenesség sem számított, hiszen a Hűséggel a hazáért mozgalom tagjait sem védte meg, hogy szemben álltak a Volksbunddal (ERDÉSZ 2012: 29). Mosonmagyaróvárról 1946. május 20-án 766 főt telepítettek ki (THULLNER–HUSZ 1997: 107). Alig volt olyan utca, amelyből valakit ne deportáltak volna Németországba. A túlbuzgóság olykor érdekes helyzeteket eredményezett. A Hamburgból érkezett Kühne család tagja, a már Magyarországon született és magát mindig magyarnak valló Kühne Lóránt gyáros, a hírneves mosoni mezőgazdasági gépgyár igazgatója alig tudta elérni, hogy levegyék a kitelepítendők listájáról. Gyárának munkásai kiálltak az igazgató mellett (UO: 111–2).

Külön említést érdemel egy Könyves Ferenc nevű hegyeshalmi lakos, aki 1945 után a Nemzeti Parasztpárt helyi pártszervezetét vezette. Ez pikáns annak fényében, hogy a Nemzeti Parasztpárt volt a leginkább németellenes párt, mivel a párt nem is titkolt módon a magyar agrárszegények föld iránti vágyát a német földbirtokok elkobzásával kívánta kielégíteni. Ám Könyves, aki egyébként törve beszélte a magyart, minden tekintetben megfelelt a kitelepítés alól mentesítettek kritériumainak: magát 1941-ben

magyar nemzetiségűnek vallotta a népszámláláson, és elutasította a Volksbundot. A Kommunista Pártnak persze nem tetszett az agilis parasztpárti titkár, és megpróbálták rátenni a kitelepítendők listájára, de a Parasztpárt megvédte hűséges hegyeshalmi funkcionáriusát (PIL-284/3-9.).

Harc a földekért

1945-ben újabb államilag szervezett, bátorított telepes hullám vette kezdetét, amelynek célpontjai szintén a német nemzetiségű lakosság által lakott régiók (Baranya, Budapest környéke, Moson) voltak. A *nagybirtok megszüntetéséről és a földmíves nép földhöz juttatásáról* szóló 600/1945. számú kormányrendelet korlátlan kisajátítást helyezett kilátásba a Volksbund-tagokkal szemben. Nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a kisajátított, korábban német nemzetiségű birtokos kezében lévő földek kiosztása nem fedezi a földigénylők igényeit. TÓTH ÁGNES számítása szerint az egész ország területén 103 000 német nemzetiségű személyt ítéltek vagyonelkobzásra, valamint 1,4 kat. hold volt az egy személyre jutó elkobozható átlagos birtokméret – természetesen ez csupán egy statisztikai átlag, az elkobozható földbirtokok méretében nagy volt a szórás (TÓTH 1993: 77).

A német tulajdonú földbirtokok és lakóingatlanok számára vonatkozóan a magyaróvári járás főszolgabírója által készített kimutatások nyújtanak tájékoztatást. 1945. május 10-én a főispán kötelezte a főszolgabírákat, hogy írják össze a községek német nemzetiségű lakosait, a tulajdonukban lévő földbirtokállományt és a lakóingatlanokat, valamint külön azokat az ingatlanokat, amelyeket elkoboztak, és azokat, amelyek még a tulajdonosuk kezén vannak, továbbá a községek magyar nemzetiségű lakosait. A főszolgabíró a községek jegyzői útján végezte az összeírást. Sajnos így is fennáll a lehetősége annak, hogy pontatlan számadatok csúsztak be a főispánhoz küldött jelentésbe, mert Lébény, Magyarkimle és Máriakálnok esetében feltűnően kerek számadatokat olvashatunk. A Volksbund-tagok száma sem mond önmagában sokat, nem tudjuk ugyanis, maga a tagság mennyire jelentett komoly elkötelezettséget, valódi bevonódást a szervezet életébe, és a részvétel mennyire tükrözte inkább a közösségi nyomást.

Az alábbi táblázatban közöljük a főispán által összegzett kimutatást a Győr-Moson megyei németek vagyoni állagáról, amelyik tájékoztat a németek és a Volksbund-tagok tulajdonában lévő földbirtokokról és házakról. Győr-Moson megyében 18 652 földigénylő nyújtotta be igényét. Elosztva a számba jöhető német tulajdonú birtokokat a földigénylők számával, egy igénylőre átlagosan 1,4 kat. hold jutott volna, vagyis egy alapos földosztás is csak az életképtelen kis- és törpebirtokok elszaporodását eredményezte volna (GyMSML-ML IV.B.460. a.). Mindez alátámasztja a szakirodalom fejtegetését arról, hogy inkább a szegény földműves rétegek, a söllnerek léptek be a Volksbundba, és a gazdák, a bauerek kevésbé voltak motiváltak a mozgalomhoz való csatlakozásra (TILKOVSZKY 1998: 91–2).

község neve	**német lakosság száma**	**Volksbund-tagok száma**	**német tulajdonú földbirtokok száma (kat. hold)**	**német tulajdonú házak száma**
Bezenye	57	57	89	30
Dunacsún	39	39	60	12
Hegyeshalom	709	167	2781	244
Horvátjárfalu	6	nincs adat	nincs adat	1
Lébény	50	40	90	30
Levél	1464	447	2467	241
Magyarkimle	300	50	31	9
Máriakálnok	900	142	320	60
Mosonszentjános	2422	1600	7546	552
Mosonszentpéter	2192	1830	5470	413
Mosonszolnok	1292	445	2885	223
Oroszvár	119	115	1154	137

A fenti adatsort kiegészítettük az elkobzott német birtokok százalékos arányával. E táblázat alapján levonhatjuk, hogy a német földbirtokok elkobzása milyen mértékben érintette az egyes községeket a német tulajdonú birtokállomány egészéhez viszonyítva:

község neve	az elkobzott birtokok százalékos aránya 1945 májusában
Bezenye	73
Dunacsún	100
Hegyeshalom	94
Horvátjárfalu	nincs adat
Lébény	63
Levél	91
Magyarkimle	100
Máriakálnok	100
Mosonszentjános	38
Mosonszentpéter	49
Mosonszolnok	10
Oroszvár	100

1945 tavaszán az elkobzott német birtokok aránya öt községben elérte az összes német tulajdonú birtokállomány 100%-át (Dunacsún, Magyarkimle, Máriakálnok, Rajka, Oroszvár). Két községben az elkobzás a német birtokok több mint 90%-át érintette, de például Mosonszolnokon csak 10%-át, Horvátjárfalun pedig 1945 tavaszáig egyáltalán nem történt meg a birtokelkobzás (GyMSML-ML IV.B.460. a.).

A Népgondozó Hivatal 323 családot telepített le Győr-Moson megyében. A telepesek több rétegre bonthatóak. Egyrészt volt egy belső, megyén

belüli telepítés: szigetközi magyarokat költöztettek a németek házaiba. Ahogyan egy újságcikk a máriakálnoki telepítés kapcsán nyersen megfogalmazta, kifejezve a kor politikai hangulatát: „Kihúztuk a sváb tüskét Szigetközünk színmagyar, dunacsipkés [ti. Duna-csipkés – P. Á.] testéből.” (*Szabad Mosonvármegye* 1945. október 21.: 1.) Emellett megindult egy külső telepítés, amelynek alanyai borsodi és felvidéki telepesek voltak. Míg például a Máriakálnokra költöző szigetköziek kertészek voltak, akik képesek voltak folytatni a német lakosság magas szintű kertkultúráját, addig Levélre borsodi bányászokat telepítettek, akikről sejteni lehetett, hogy a föld parlagon marad kezükön (THULLNER–HUSZ 1997: 98). Világos volt, hogy a különböző tájegységről érkezett telepesek a pártoktól várják érdekeik védelmét.

A pártoknak a telepítéshez és a telepesekhez való viszonyát befolyásolta az is, hogy korábban milyen gyökerekkel rendelkeztek az adott régióban. A Kommunista Párt és a Parasztpárt karolta fel leginkább a telepítési programot, nem függetlenül attól a ténytől, hogy ennek a két pártnak volt a legkevésbé gyökere az északnyugati régióban. Nyilvánvalónak tűnhetett, hogy a telepítés révén nemcsak a régi Moson megye területének végleges és feltartóztathatatlan elmagyarosítása következhet be, hanem a két párt is gyökeret ereszthet az északnyugati régióban.

A telepes mozgalom számos kérdést vetett fel. Erényi plébános hat évvel korábbi érvelését, miszerint Győr-Moson megye agrárproletariátusát és szegényparasztságát előnyben kell részesíteni a más országrészből jövőkkel szemben, a magyaróvári szolgabíró is megismételte a járásában kialakult helyzettel kapcsolatos jelentésében, mondván, „Győr-Moson megye olyan számú agrárproletariátussal rendelkezik, amelynek letelepítése elsőrendű fontosságú.” (Jelentés a levéli telepítésről. 3097/1945. GyMSML-ML IV.B.460. a.) Több forrás – szolgabírói jelentések, pártiratok – szerzőjének egybehangzó benyomása, hogy az újonnan érkezett telepesek egy része nem annyira a produktív munkában, mint inkább a könnyen szerzett „sváb” javak minél gyorsabb felélésében volt érdekelt.

Számos községben, így Hegyeshalomban, Levélen, Magyarkimlén, Mosonszentjánoson, Mosonszolnokon – amely utóbbit egy parasztpárti

jelentés a „legrosszabb telepes községek” egyikének nevezett – és Rajkán áldatlan állapotok alakultak ki a borsodi és felvidéki telepesek, valamint a német nemzetiségűek kényszerű „társbérlete”, továbbá a gazdaság leromlása következtében – utóbbi esetben nem elvonatkoztathatóan a telepesek egy részének földművelésben való járatlanságától. A pártpolitika begyűrűzése tovább élezte a heterogén nemzetiségi és regionális összetételből fakadó feszültségeket, mivel a falvakban a nemzetiség, illetve a magyar nemzetiségen belül a regionalitás mentén egy háromosztatú politikai-ideológiai erőtér alakult ki. A telepesek révén az Kommunista Párt és a Parasztpárt, illetve egyes településeken a Kisgazdapárt is gyökeret vert. A borsodi telepesek a kommunisták, a felvidékiek a Parasztpárt – olykor a Kisgazdapárt –, míg a németek a szociáldemokraták felé orientálódtak (PIL 284/3-9). A telepítési politika így áldozatul esett a mindinkább kiéleződő pártpolitikai küzdelmeknek.

A telepítési politika meggondolatlan végrehajtására a levéli telepítés kapcsán a magyaróvári főszolgabíró már 1945. november 9-i jelentésében rámutatott. Jelentésében felhívta a figyelmet Győr-Moson országos viszonylatban kimagasló mezőgazdasági kultúrájára, és arra a veszélyre, mivel járhat, ha a jól termő győr-mosoni föld a telepítés révén nem helybeli és még ráadásul földműveléshez nem is értő emberek kezébe kerül, „akiknek lába alól egy újbóli pángermán törekvés alkalmával a föld könynyedén, játszva kicsúszik.” Utalt a levéli példára, ahol bányászokat telepítettek le a németektől elkobzott földekre, és riasztó példaként hivatkozott arra, hogy sok telepes közt „ma olyan hangok hallatszanak, hogy jólétben és bőségben áttelelnek, és tavasszal visszamennek Borsod megyébe.” (GyMSML-ML IV.B.460. a.). A főszolgabíró szükségesnek tartotta a telepesek mezőgazdasági képzését, hogy ismét olyan virágzó legyen a mezőgazdaság, mint amikor a föld a heidebauerek kezén volt, ezért a telepesek számára tanfolyamok indítását javasolta. Ám az áldatlan állapotok a telepes községekben nem szűntek meg a későbbi években sem, és csak lassan oldódtak a feszültségek telepesek és hátramaradt németek között.

Következtetések

A történettudományban mindmáig kérdés, hogy milyen motivációk alapján támogatnak egyes személyek egy szervezetet. A Volksbund-tagság sem egyszerűsíthető le a náciszimpátiára, már csak azért sem, mert 1941-ig nem volt kötelező a nemzetiszocialista eszme vállalása ahhoz, hogy valaki a disszimiláns kulturális érdekérvényesítő szervezet tagja legyen. Az egyén választása ritkán vezethető vissza egyetlen tényezőre. Kinek a német kulturális jogok védelme, kinek a Volksbund szociális szerepvállalása és a szervezet által nyújtott szociális és gazdasági kedvezmények rendszere, kinek a hitleri Németországgal való azonosulás nyerte el tetszését, vagy éppen mindhárom egyszerre. Ugyanakkor láttunk példákat arra is, hogy a német lakosság jelentős része ellentétben állt a Volksbunddal, akár a magyar állameszmével való azonosulás miatt, mint Erényi vagy Pintér esetében, akár mert féltette a jó viszonyt a magyar szomszédokkal.

Mint láthattuk, a mosoni német parasztoknak – éppúgy, ahogyan magyar sorstársaiknak – nem volt szükségük rá, hogy a Volksbundtól várják a szociális igényeik teljesítését. Győr és Moson térségében, valamint tágabban a Dunántúlon az első nemzetiszocialista pártot nem németek szervezték meg, hanem egy magyar képviselő (Meskó Zoltán) és két arisztokrata (Festetics Sándor és Pálffy Fidél grófok). Az 1939-es választáson a Volksbund fölsorakozott a kormánypárt képviselőjelöltje, Pintér László esperes mögé. Feltehetően a volksbundista vezetők inkább láttak versenytársat a Pálffy-féle EMNSZ(NY)P-ben, mint partnert.

A Volksbund tevékenysége indítékot adott a háború után arra, hogy a német földbirtokokat magyar agrárszegényeknek juttassák. A németek kitelepítésében mindmáig alig hangsúlyozott, hogy a német parasztok kimozdításának volt egy szociális vetülete. Tény, hogy a két háború között iszonyú ellentétek feszítették a magyar társadalmat, de kivált a leginkább magára hagyott agrártársadalmat. Minden ellenzéki politikai erő egyetértett a földbirtokreformban, csupán annak mélységében voltak eltérések. Azonban a jogos szociális igazságtételt a kormánypárt a zsidó birtokosok, az 1945 utáni koalíciós pártok a német parasztok kárára igyekeztek meg-

valósítani. Sőt, mint láthattuk, már az 1930-as évek második felében végrehajtott telepítéseknek volt olyan jellege, hogy megbontsák a német nemzetiségi tömböt az ország északnyugati részén. Az 1945 utáni telepítés azonban hamar áldozatul esett a koalíciós pártok egymást keresztező érdekeinek.

A németek kitelepítésével, majd az 1947-es csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezménnyel bevégződött a trianoni békeszerződéssel megindult folyamat: Magyarország immár visszavonhatatlanul (majdnem) egynyelvű és egyszokású országgá vált. Míg az 1941-es népszámláláson 17 069 személy vallotta magát német anyanyelvűnek Győr-Moson területén, addig 1949-en csak 267-en (CZIBULKA–HEINZ–LAKATOS 2004 : 314).

Irodalomjegyzék

BELLÉR BÉLA 2002. *A Volkbindungsvereintól a Volksbundig.* Budapest.

CZIBULKA ZOLTÁN – DR. HEINZ ERVIN – DR. LAKATOS MIKLÓS 2004. *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás.* Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya, KSH Levéltára. Budapest.

CSIZMADIA KÁROLY 1990a. A templom és a lelkészlakás építése. *A mosonmagyaróvári református egyházközség története. II. rész.* Mosonmagyaróvár. (kézirat)

CSIZMADIA KÁROLY 1990b. *Az újrónafői telepítés története.* Mosonmagyaróvár. (kézirat)

ERDÉSZ ÁDÁM 2012. Hűséggel a hazához. *Rubicon* 11: 28–9.

FEJTŐ FERENC 1937. Fajkérdés és szocializmus. Viszontválasz Veres Péternek. *Szocializmus* július. (In: NAGY SZABÓ PÉTER 1990. *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932–1947.* Budapest.)

FERENCZI TAMÁS 2014. *Tollvonások a győri németség életéből.* Győr.

HAEFFLER ISTVÁN 1940. *Országgyűlési Almanach az 1939–1944. évi országgyűlésről.* Budapest.

HUBAI LÁSZLÓ 2001. *Magyarország XX. századi választási atlasza I–III.* Budapest.

HUSZ JÁNOS 1944. *Töredékek Moson múltjából.* Mosonmagyaróvár.

KEREKES SÁMUEL – ENYEDY BARNABÁS 1929. *Győr-Moson-Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék és Győr törv[ény]hat[ósági] jogú sz[abad] kir[ályi] város részletes ismertetője és monográfiája az 1929–1930-as évekre.* Budapest.

KEREPESZKI RÓBERT 2007. Debrecen és a Volksbund. Adalékok a debreceni Volksbund megalakulásának körülményeihez. *Múltunk* 4: 255–81.

KIMLEI PÉTER – TUBA LÁSZLÓ 2006. *Moson megyei életrajzi lexikon.* Mosonmagyaróvár.

KOVÁCS IMRE 1937. *A néma forradalom.* Budapest.

KOVÁCS IMRE 2013. Nagybirtok-kisbirtok. In: SZABÓ A. FERENC szerk., *Kovács Imre: Tanulmányok.* Budapest. (eredeti megjelenés: *Válasz* 1935/11: 640–51.)

KOVÁCS ZOLTÁN ANDRÁS 2012. A Waffen-SS magyarországi önkéntesei. *Rubicon* 11: 44–53.

KUN ANDOR – LENGYEL LÁSZLÓ – VIDOR GYULA 1932. *Magyar Országgyűlési Almanach 1927–1932. A felsőház és képviselőház tagjainak életrajza és közéleti működése.* Budapest.

LENGYEL LÁSZLÓ – VIDOR GYULA 1931. Magyar Országgyűlési Almanach 1931–1936. Budapest.

LÉVI-STRAUSS, CLAUDE 1973. *Szomorú trópusok.* Budapest.

MANHERZ KÁROLY 1998. *A magyarországi németek.* Budapest.

MARCHUT RÉKA 2012. A magyarországi németek internálása. *Rubicon* 11: 54–6.

MARCHUT RÉKA 2015. *Törés pontok. A Budapest környéki németség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948).* Budapest.

NAGY GÁBOR 1995. *Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig*. (Forrásgyűjtemény). Budapest.

NAGY SZABÓ PÉTER 1990. *A népi-urbánus vita dokumentumai 1932–1947*. Budapest.

ÖSTÖR JÓZSEF 2010. *Közpályám. Politikai életút a két világháború korából.* (Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel ellátta, a bevezető tanulmányt írta TÓTH IMRE.). Győr.

PAÁR ÁDÁM 2015. „A parasztok boldogok, hogy kezet fog velük a gróf”. Egy szélsőjobboldali arisztokrata politikai sikerei és kudarcai. *Kommentár* 3–4: 91–108.

PAKSA RUDOLF 2007. Szélsőjobboldali pártok és mozgalmak a Horthy-korszakban. *Kommentár* 5: 68–76.

PAKSA RUDOLF 2012- *A magyar szélsőjobboldal története.* Budapest.

PAKSA RUDOLF 2013. *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója.* Budapest.

PAKSY ZOLTÁN 2004. Nagypolitika kicsiben. Parlamenti választás és társadalmi háttere Zalaegerszegen 1935-ben. *Korall* 17: 88–106.

Paksy Zoltán 2009. A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése. *Múltunk* 3: 202–37.

PAKSY ZOLTÁN 2013. *Nyilas mozgalom Magyarországon 1932–1939.* Budapest.

PALATINUS JÓZSEF – HALÁSZ IMRE 1934. *Győr szab. kir. városi és Győr-Moson-Pozsony k.e.e. megyei Fejek.* Győr.

RÁNKI GYÖRGY 1978. *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945.* Budapest.

SEEWANN, GERHARD – SPANNENBERGER, NORBERT 1999. *Akten des Volksgerichtsprozesses gegen Franz A. Basch.* München.

SPANNENBERGER, NORBERT 2005. *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között 1938–1944.* Budapest.

SPANNENBERGER, NORBERT 2012. A Volksbund. Hat év illúzió a magyarországi németek történetében. *Rubicon* 11: 30–43.

SZENTKUTI KÁROLY 1999. *Mosonmagyaróvár 60 éve (1939–1999). Emlékkönyv a város egyesítésének 60. évfordulója alkalmából.* Mosonmagyaróvár.

SZIRMAI REZSŐ 1993. *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben.* Budapest.

THULLNER ISTVÁN – HUSZ JÁNOS 1997. *A mosonmegyei németek kitelepítése 1945–1946. (Az előzetés)*. Mosonmagyaróvár.

TILKOVSZKY LORÁNT 1986. *A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon 1919–1945*. Budapest.

TILKOVSZKY LORÁNT 1998. *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Debrecen.

TÓTH ÁGNES 1993. *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között.* Kecskemét.

TÓTH IMRE 2006. *A nyugat-magyarországi kérdés 1922–1939. Diplomácia és helyi politika a két háború között.* Sopron.

TÓTH ISTVÁN 1972. A Nemzeti Parasztpárt története 1944–1948. Budapest.

UNGVÁRY KRISZTIÁN 2012. *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon.* Pécs–Budapest.

VARGA NOÉMI 2007. „Hogy ezen a vidéken legyenek őrállói a magyar életnek." Telepítések a magyaróvári járásba 1938–40-ben, különös tekintettel a rónafői telepítésre. *Arrabona* 1: 173–94.

ZIELBAUER GYÖRGY 1990. *A magyarországi németség nehéz évtizede 1945–1955*. Szombathely–Vép.

ZIELBAUER GYÖRGY 1996. A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944–1948. Budapest.

Levéltári források

GyMSML-GyL IV.B.451.d./1. Győr-Moson-Pozsony k.e.e. vármegye és Győr város főispánjának iratai. A Nemzeti Egység Pártja szervezésével kapcsolatos iratok 1937–1939.

HBML 74/c. 282. d. 5280/1940.K.sz. Hirdetmény Hajdúböszörmény megyei város polgármesterétől.

PIL 284/3-2. Az NPP Szervezési Osztálya levelezése az 1945. évi nemzetgyűlési választási kampányról, a vármegyei titkárok jelentései, kimutatásai a választási eredményekről.

PIL 284/3-4. Az NPP Szervezési Osztályának levelezése az 1947. évi országgyűlési választási kampányról, a vármegyei titkárok jelentései a választási munkáról.

PIL 284/3-9. A vármegyei titkárok összefoglaló jelentései az 1947. évi országgyűlési választások eredményeiről, a helyi pártszervezetek helyzetéről. 154 l.

PIL-685/5-181. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Titkárságának iratai. A vidéki pártszervezetek jelentései a titkárság körlevelére a szélsőjobboldali mozgalmakról.

Folyóiratok

Mosonvármegye

Népszava

Nyugati Hírlap

Szabad Mosonvármegye

Jogszabály

Az 1936:XXVII. tc. a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről. http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8018. (Utolsó lehívás: 2012. szeptember 12.)

Rövidítések

HBL = Hajdú-Bihar Megyei Levéltár

GyMSML-GYL = Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára

k.e.e. = közigazgatásilag egyelőre egyesített [vármegye]

MV = a *Mosonvármegye* című lap

PIL = Politikatörténeti Intézet Levéltára

SzMV = Szabad Mosonvármegye

RÁCZ MÁRK

Mátészalkán születtem 1981-ben, gyermekkoromat Gárdonyban töltöttem. 2000-ben érettségiztem a Kápolnásnyéken. A DE BTK-n, politológia és történelem szakon diplomáztam 2006-ban. A képzésen belül 20. századi diktatúrák specializációt és EU-s ismereteket választottam. A DE Állam- és Jogtudományi Karára is jártam jogász szakra, levelező tagozaton. 2014-ben a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Állam-és Jogtudományi karán folytattam jogi tanulmányaimat, ahol jelenleg is tanulok. Párhuzamosan elvégeztem a Nemzeti Közszolgálati Egyetem kormányablak-ügyintéző szakirányú továbbképzését, illetve 2014-ben a közigazgatási szakvizsgát is letettem. Az ELTE BTK Történeti Kollégiumában olyan emberekkel ismerkedtem meg, akik sokat támogattak szakmailag.

2011 áprilisa óta a Pest Megyei Kormányhivatal Fogyasztóvédelmi Felügyelőségén dolgozom. 2005–2014 között egyrészt személyi titkári beosztásban dolgoztam a Magyar Országgyűlésben és a Képviselői Irodaházban, másrészt néhány évig megtapasztalhattam, milyen tanárnak lenni: általános iskolában, gimnáziumban és felsőoktatásban is. Többek között 2006–2009 között a DE BTK Politológia Tanszékén tartottam szemináriumot a FKgP 1908–2006 közötti történetéről és az 1989 utáni magyar pártrendszerről, valamint politikatörténetről.

Tudományos kutatási területem a Rákosi- és Kádár-korszak közép- és felsőfokú képzésben megjelenő kötelező ideológiai oktatása 1950–1989 között, szűkebben a debreceni Marxizmus–Leninizmus Tanszékek története.

2013 óta vagyok a Bolyai Önképző Műhely tagja.

A debreceni Poór József és Fodor József 1989 előtti vallástörténeti munkássága

Bevezetés, avagy a témával kapcsolatos általános kérdéseim

Azt szeretném megvizsgálni, hogy 1989 előtt hogyan születtek meg egyes politikai és szakmai döntések egy Marxizmus–Leninizmus Tanszé-

ken. Ismert, hogy a szakmaiság és a tudományosság erősen keveredett ebben az ideológiai oktatási egységben. A szocialista nevelés mindvégig lényeges elemnek számított. Elsőként azt a kérdést kívánom feltenni, hogy mi az ideológia szerepe a szocializmus időszakában. Van olyan álláspont, amely szerint ez erősen politikai kérdés, ezért megkerülhetetlen a rendszer számára.

Hogyan intézményesült egy Marxizmus–Leninizmus Tanszék az egyetemeken? Fontos leszögezni, hogy a diktatúra soha nem társítható pozitív értéktartalommal, ugyanakkor a rendszer működtetőire ez nem vonatkozik. Maga a tudományos élet is az állampárti diktatúra hatása alá került. Egyfajta deficitről is beszélhetünk a tudományos életben, vagyis a szakmai igényesség hiánya is megfigyelhető akár egy tudományos szocializmus témakörben megjelent tanulmány esetén is. A humántudományok jóval inkább ideológiavezéreltek voltak, mint akár a természettudományok. Tehát ez másfajta tudományosság, mellyel kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy minek akart megfelelni. Mi volt a célja? Feltehetőleg tudományosnak szánták a szerzők, mégis kérdés lehet, hogy melyek voltak azok a szándékok, melyek erre ösztönözték a szerzőket? Vagy még a saját szándékuknak sem feleltek meg? Az ő szakmaiságuk nem fér bele a mai értelemben vett tudományosságba. Lehetett egyfajta ideáljuk, mégis cizellálni kell, a kinyilvánított igény milyen értelemben tudományos. Ez különösen a hatvanas évekre volt igaznak mondható.

Elsődleges szempont egy ilyen tanulmány esetében a propaganda szerepének ismertetése. A makroténye ző szempontjából lehet vizsgálni, hogyan jelenik ez meg a társadalom szintjén. Más készségre van szüksége az oktatónak, ha „ellenséges" közegben kell mindezeket a tárgyakat oktatni. Arra gondolok, hogy előfordulhat olyan eset, amikor – mondjuk a nyolcvanas években – az átlagnál tájékozottabb, műveltebb és rendszerellenes szülői háttérrel rendelkező hallgatók „verődnek össze" egy-egy marxizmusszemináriumon, és komoly, kritikus kérdéseket tesznek fel a tanárnak, vagy egyenesen kínos helyzetbe hozzák. Például miként lehetséges, hogy 1981-ben Lengyelországban munkások ellen lépett fel az államhatalom, amely szólamok szintjén a munkásosztályra hivatkozva gyakorolta a ha-

talmat. Olyan készségre van ilyenkor szükség, mely nagy türelmet előlegez meg, és a tanár nem mindent hatalmi szóval akar eldönteni. (Ez akár valós esemény is lehet, elég, ha Csengey Dénesre, Debreczeni Józsefre, Valuch Tiborra gondolok a nyolcvanas évek elejéről, akik Debrecenben voltak egyetemisták.) Noha egyfajta hierarchiának ettől függetlenül meg kell lennie a hallgató és oktató között. Azonban egy politikai szemináriumot nem feltétlenül hatalomtechnikai kérdésnek kell tekinteni.

Kérdés, hogy minek tekintette a Kádár-rendszer az ideológiai oktatókat. Lehetséges ezt egyrészt a „Párt" felől nézni, de az egyetem felől sem elhanyagolható a válaszadás. (A „Párt" szó azért van idézőjelben, nagybetűvel írva, mert utalok az akkori egyetlen állampártra, amely a kizárólagos hatalmat gyakorolta.) Egy konkrét példán keresztül szeretném bemutatni a kutatási témámat és annak fontosságát. Például társadalmi felemelkedés vagy tanszéken belüli konfliktus. Mivel felülről hoztak létre egy ideológiai oktatási közeget az intézményekben, az „egyetemi autonómia" kevéssé került előtérbe. Azért van idézőjelben az „egyetemi autonómia", mert álláspontom szerint nem létezett a mai értelemben vett hagyományos egyetemi önállóság. Magam is úgy vélem, hogy a megyei Politikai Bizottság oktatási osztálya nagy befolyással volt az egyetemi eseményekre, egy Marxizmus–Leninizmus Tanszékre pedig a minisztérium ideológiai főosztálya telepedett rá.

Időben is szeretném körülhatárolni a témámat, és a hetvenes évekre szűkíteni, ugyanis más az önértelmezése az ötvenes években élő embereknek, és más a nyolcvanas években élőknek. Az ideológia nem csupán egy panel, hanem alatta/mögötte vannak érzelmek, vitaanyagok és fegyelmi határozatok, melyek segítségével kézzel foghatóvá válik az elméleti ideológia. Gyakorlati szempontból a Kádár-kor nem működhetett volna, ha nem hirdettek volna meg ideológiát – ugyanakkor a Kádár-korszak elfogadottsága (legitimációja) nem az ideológián, hanem az életszínvonal emelésén alapult. Ismert, hogy kétfrontos harcot vívtak: a reformerekkel (pl. Fock Jenő) és a dogmatikusokkal (pl. Biszku Béla). Tagadásra nem épülhet egy rendszer, lásd „1956 soha többé…"

Az apparátus fellázadt volna, ha kiderül: nincs is ideológia. Hivatkozni lehet rá, de önmagában kevés az ideológia hiánya. Az még nem jelent semmit sem, csak azt, hogy pragmatikusak a rendszer vezetői. Az elképzelés szerint a dolgokat meg lehet oldani, ha a marxizmust követik az emberek, tehát irányelvi kinyilatkoztatás, vita van körülötte. Pl. külön tanították, hogyan kell leszerelni az ellenséges véleményeket. Hogyan lehet a politikai hitet felmérni. Ám én nem tudom, hogy valóban úgy van-e. Arról kell beszélni, ami tudható, más szempontokat kell előtérbe helyezni, a külső jegyek alapján nehéz ítélkezni. Például valamiféle erős külső kényszer hatására, de a párttagság kérdése is lényeges. Mit tehetne még azon kívül, amit megtett? Szelektálni tudni kellett már akkor is, vagyis hogy mi közölhető a hallgatókkal. A politikai kérdések mélyebbek, válogatni, felmérni, funkciót adni, szerepet adni az ideológiai nevelésnek, „Minden politika", azaz nincs autonóm politikai szféra, ezért mindig ébernek kell lenni. Objektíve kinek a malmára hajtja a vizet? A kérdéseimet a hatalomtechnikai gyakorlaton belül szeretném értelmezni. Mivel ez egyfajta politikai közegnek is számított (minden oktató párttag volt), a szakmai és politikai kérdések és az ezzel kapcsolatos döntések adott esetben konfliktusokhoz is vezettek a kollektíván belül.

Azért érdemes ezt a kérdést mikroszinten vizsgálni, mert ezen keresztül is betekintést kaphatunk a Kádár-korszak működési mechanizmusába. A konfliktusoknak köszönhetően olyan érzékeny témák kerülhettek elő, mint a káderkérdés fontossága vagy a társadalmi felemelkedés buktatói. Megmutatja, hogy ki volt képes könnyebben és ki nehezebben venni az akadályokat. Úgy vélem, hogy kényes kérdésnek számított a szocialista demokrácia kérdése is.

A helyi vitákat tartalmazó intézeti tanácsüléseken született MSZMP-jegyzőkönyvek azonban még nem elérhetőek számomra. A jövőben azon is dolgozom, hogy ez az akadály megszűnjön. A jegyzőkönyvekben választ kaphatok arra, hogy milyen elméleti kérdésekről vitatkoztak az ideológiai oktatók a hetvenes években.

Különösen érdekes lenne megvizsgálni, hogy a Marxizmus–Leninizmus Tanszékek megalakulásuktól fogva milyen szerepet töltenek be az egye-

tem életében. Lényeges megemlíteni, hogy Debrecenben a Tudományos Szocializmus Tanszék csak 1966-tól létezett önállóan, előtte a Marxizmus–Leninizmus Tanszék szerves tagja volt, önállóság nélkül. Ekkor alakult meg a másik kettő korábban említett tanszék is. Volt saját kiadványuk: *Acta Marxistica–Leninistica* címmel jelent meg egészen 1988-ig. Ezt külön kutatási segédletként lehetne használni. Mivel egyetemi évkönyvek Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen csak 1974-től jelentek meg néhány év kihagyással, így ez is nagy segítség a munkában.

Összefoglalva, azt szeretném elérni, hogy megtudjam, milyen elvek mentén alakult ezeknek az ideológiai tanszékeknek az élete. Kik és milyen alapon kerültek be egy ilyen oktatási egységbe oktatni, nevelni, dolgozni? Hogyan változott az eszme védelme a fiatalsággal szemben? Miben különbözött az „öreg kommunista" az „ifjú kommunistától"? Vajon csak életkori sajátosságok befolyásolták a különbségeket? Vagy a meg- és átélt élmények? Kiüresedett-e az ideológia az évtizedek alatt? Miért volt rossz irány a leninizmus, és miért akartak visszamenni az ideológusok a tiszta forráshoz, vagyis Marxhoz? Egzisztenciális érdekeken kívül volt-e más oka, hogy egy fiatal pályakezdő belépett a pártba a nyolcvanas évek elején? Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egypárti, monolit diktatúra volt 1989 előtt, így a szólásszabadság is erősen korlátozott volt a mai viszonyokhoz képest. Ugyanakkor létezett az elsődleges és másodlagos nyilvánosság. Végül, kudarc-e egy rendszer ideológiájának a hirdetőjévé válni? Volt-e szakmai esély továbblépni egy Munkásmozgalom-történet Tanszékről egy 20. századi Magyar Történeti Tanszékre?

Azt is vizsgálom, hogyan alakult 1989 előtt az állam és egyház kapcsolata. Azt kutatom, hogy az ún. marxista-keresztény dialógusok milyen jogi háttérrel bírtak, milyen hozadékai voltak ennek az egész folyamatnak? Milyen – káros vagy adott esetben más egyéb – hatást gyakoroltak a hívekre, az államra, az egyház vezetőire, illetve a marxista filozófusokra, gondolkodókra?

Valamint ehhez nem annyira szorosan kapcsolódva kitekintenék, hogy az ún. felszabadítási teológia milyen hatással volt ezekre a hazai folyamatokra. Volt-e egyáltalán kapcsolat a folyamat és az irányzat között? Befo-

lyásolta-e a magyar gondolkodásmódot a latin-amerikai felszabadítás teológiája? Arra jutottam, hogy inkább a görög katolikus vagy a református egyház 1989 előtti szerepéről írnék, ha lehet. Vizsgálódási szempontként az állam és egyház kapcsolata a diktatúrában, a két fél közötti párbeszéd jellege, őszintesége és céljai lennének a kiinduló pontom. Ismereteim szerint ez a folyamat inkább az 1980-as évekre volt jellemzőbb, bár voltak előzmények is, amelyek a hetvenes évekre vezetnek vissza. Mennyire gondolták komolyan a felek a dialógusokat, lehetett-e valóban vitázni a Kádár-korban? Ha igen, akkor kiknek és milyen keretek között? Természetesen mindezen jelenségek jogi háttere is lényeges, mivel ez az évfolyamdolgozat a jogi karon készült el. Tágabban a témám az állam és egyház kapcsolatába illik bele, közelebbről megvizsgálva lehet jobban „kibontani az igazság valamennyi szirmát,"[37] vagyis miféle párbeszédet folytatott egymással a két fél.

Bár kedvenc városom egyik egyetemén keresztül mutatom be témámat, egyes kaján és nem éppen hízelgő vélemények szerint Debrecen két alkalommal is volt az ország fővárosa, és azt követően mindkét alkalommal egy kevésbé fellendülő időszak következett a nemzet életében.

Előszó

1989 előtt a marxista filozófusok egy része – akik egyidejűleg az MSZMP ideológusai is voltak, legalábbis helyi szinten – párbeszédet kezdeményezett különböző vallási vezetőkkel. Ezek marxista-keresztény dialógusokká fejlődtek, ahol a kor egy-egy fontos kérdését elemezték. Természetesen mindenki a saját szemüvegén keresztül tette ezt, ugyanakkor felmerülhet a jogos kérdés, hogy tudniillik mennyire volt ez őszinte a két fél részéről? Az MSZMP szövetségi politikájába beleillett szinte majdnem mindegyik társadalmi szervezettel való együttműködés és együttgondolkodás. Azokat értem ezen szervezetek alatt, amelyek valamilyen szinten és

[37] Egy korábbi miniszterelnöki nyilatkozatra utalok szabadon: nevezetesen egy 2006-os Gyurcsány Ferenc által nyilatkozott interjúból (forrás: http://www.vg.hu/kozelet/gyurcsany-nem-hazudtam-de-nem-bontottam-ki-az-igazsag-minden-reszletet-130650)

formában elfogadták a kommunisták vezető szerepét az országban, nem kérdőjelezték meg annak a rendszernek a legitimitását, melyben éltek. Ennek okán így tettek a történelmi egyházak képviselői is, legalábbis a felső vezetők döntő többsége ezek közé tartozott. Visszatérve az őszinteség kérdésére: a célok sem voltak egyértelműek. Manapság szokás elbagatellizálni a kérdést, azonban a korabeli megítélése egy-egy ilyen dialógusnak nem volt mellőzhető téma. Igazodási pontnak is tekintették, bár úgy vélem, hogy a kommunista lelkületű filozófusok és más munkatársak inkább arra használták fel, hogy – részben felsőbb utasítást is követve – minél jobban integrálják az egyházat is az akkori politikai rendszerbe. Más szóval a cél a betagozás volt, az elméleti, szellemi „vadhajtások" lenyesése, mai szóhasználattal élve „finomhangolás".

Ahhoz, hogy a nagyobb folyamatokat jobban átlássuk, szükség van kisebb történetekre is, helyi történések feltárására. Éppen ezért kiválasztottam a Debreceni Agrártudományi Egyetem Marxizmus–Leninizmus Tanszék két filozófiaoktatóját, akik ezzel a kérdéssel is foglalkoztak 1989-et megelőzően. Poór József és Fodor József vallástörténeti munkásságát alapul véve arra vállalkozom, hogy bemutassam, Debrecenben hogyan nézett ki egy effajta párbeszéd a magyar állam és egyházak képviselői között. Másrészt pedig azt is szeretném bemutatni, hogy milyen gondolatok születtek meg egy-egy könyv vagy éppen tanulmány formájában az említett oktatók tollából. A helyenként avítt gondolatmenet és szóhasználat a kor szellemiségét is tükrözi, ámde nem csak helyi szinten. Mindenekelőtt szeretném történeti kontextusba helyezni a kérdést, majd az intézményi háttér bemutatása is szükséges.

Dolgozatomban azt mutatom be továbbá, hogy jogszabályok alapján hogyan működött az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH). Megvizsgálom, hogy a szocialista Alkotmány (1949. évi XX. tv.) értelmében milyen módon tekinthető alkotmányos szervezetnek az ÁEH, vagyis szemügyre veszem az ÁEH-t létrehozó 1951. évi I. tv.-t és az akkori Magyar Népköztársaság Alkotmányára vonatkozó rendelkezéseit. Mit jelent a jogi háttér a szocialista szokásjog és jogszabályok tükrében? Bár se jogi, se egyházi vonatkozást nem találtam, mégis lényegesnek érzem, hogy a dolgozatban

szerepeljenek a felszabadítási mozgalmak is. Ide kapcsolódik ugyanakkor a Bulányi György-féle mozgalom, valamint Ferenc pápa dél-amerikai származásából következő szemlélet, mely a szokásosnál is fokozottabban érzékeny az elesettek és szegények iránt. Latin-Amerikában a teológusok álmai állami szinten is megjelentek, melyre Kelet-Európában nem volt példa. Míg ott nem tapasztalták meg a kommunista (sztálinista) diktatúrát, addig Kelet-Európában a maga valóságában évtizedekig kellett megtapasztalni. Az úgynevezett marxista-keresztény dialógusok nem bizonyultak reális és valódi párbeszédeknek, mivel az egykori ideológusok csak azokkal az egyházi személyekkel tárgyaltak, akikkel akartak, illetve akik valamilyen szinten és formában vagy módon, de kiszolgálták a politikai rendszert. Itt meg kell említeni a békepapi[38] mozgalmat is, valamint azt, hogy nem lehetett szabadon püspököt választani. Csak az lehetett eme fontos tisztség betöltője, akit az állampárt politikailag megbízhatónak gondolt. Ezt a folyamatot is ellenőrizte tehát az ÁEH. Az Alkotmányban ugyan benne volt a vallásszabadság, a gyakorlatban mégsem érvényesült ez.

Teológiai fakultásokra sem lehetett szabadon jelentkezni, a politika erősen befolyásolta az említett párbeszédeket, melyekre szüksége volt az MSZMP-nek, mivel ezzel tudta demonstrálni a külvilág felé, hogy menynyire nyitottak az egyház és vallás irányába is. Az volt a ki nem mondott cél, hogy a következő generációk gondolkodását jelentős mértékben átformálják, természetesen marxista szellemiségben. Miközben pedig üldözték az egyházi kisközösségeket, a kommunisták egy „tiszta terepet" próbáltak létrehozni, ahol a látszatpárbeszédek zajlottak, így valódi kérdések és aggályok nem fogalmazódtak meg. Bár próbálták az alkotmányosság látszatát fenntartani azzal is, hogy egyházi iskolák is voltak Magyarországon (pl. Pannonhalma, Szentendre, Debrecen, Budapest, Sátoraljaújhely). Azonban ezek erős politikai kontroll alatt álltak. Mivel egypártrendszer volt hazánkban 1989 előtt, nem létezett valódi, szabad vélemény, ez kihatással bírt az állam egyházpolitikájára is. Ezenfelül pedig a kommunisták

[38] A magyar kommunista rendszer által szervezett mozgalom tagjaiként működtek az 1950-es évektől, amely része volt az egyházak társadalmi befolyásának megtörését szolgáló erőfeszítéseknek a diktatúra évtizedeiben.

erősen egyházellenesek voltak, melynek tendenciája változott. Tehát a Rákosi-korszakot még kemény, represszív eszközök jellemezték.

A nyílt egyházellenesség az ötvenes évek végétől fokozatosan csökkent, az eredeti cél azonban nem változott 1989-ig: ateista államot létrehozni, üldözni a vallásos embereket, az egyházi intézményeket ellehetetleníteni, majd felszámolni, valamint államosítani. A szocialista embertípus tömeges kinevelése, mely a materializmus talaján állt, nem kímélte a vallást és képviselőit. Különféle koncepciók segítségével – pl. államellenes összeesküvés (NET3) – tették lehetetlenné életüket. Ez a folyamat a mai napig is érezteti hatását. Azok emberek egy idő után közönyösek lettek, akik számára teljesen világos volt, hogy az Alkotmányban leírt dolgok teljesen különböznek a gyakorlattól. Sajnos a diktatúrák természete ilyen, ugyanis az emberek szeretnének életben maradni, túlélni a rendszert.

Ugyanakkor a jogalkotástan és az emberek között sem volt valódi kapcsolat, nem kínálkozott igazi lehetőség, hogy az átlagemberek beleszóljanak a folyamatokba, nem lehetett dönteni nem párttag tisztségviselőkön kívül, hogy mi kerüljön bele a leendő jogszabályokba. Azt a pártközpontban döntötték el. Ezzel párhuzamosan a nemzetközi diplomácia sem szólt bele az egyházzal kapcsolatos állami folyamatokba, Jalta miatt. Létezett egy status quo, ami 1945 óta állt fent, és senkinek nem állt érdekében azt megváltoztatni. A nagyhatalmi politika célja más volt. A marxista-keresztény dialógusok folyamata mutatta az intézményesített folyamatot, ugyanakkor módszeresen szerveztek be ügynököket az egyház szervezetébe. Például már gimnáziumokban is ott tevékenykedtek, az volt a feladatuk, hogy átneveljék a vallásos embereket, mivel a marxistáknak is volt egy nagyon erős küldetéstudata. A térítés (agitáció és propaganda) segítségével ismertették meg az ideológiájukat, és a cél a tudati átnevelés volt. A spontán oldalon az ember felismeri szabadon, hogy a különféle szociális vonatkozások nagyon fontosak. Ezt azonosítják a kereszténység jellegével. Szemben a kelet-európai szocializmusokkal, ahol viszont felülről érkezett meg egy erőltetett gyakorlat, amit erővel, hatalmi szóval döntöttek el.

1919-ben, a Tanácsköztársaság idején a vallás iránti tiszteletet gyakorló személyek („vörös rabbik”) is csatlakoztak a szocialista ideológiához

(NET4). Ennek az oka, hogy felfedezni vélték a szociális vonásokat a kommunista mozgalomban. 1945 után ezt a vonulatot kényszeríti az MKP az emberekre, azonban ekkor már létezik egy erős hátországa (a szovjet Vörös Hadsereg). 1919-ben még nem volt lehetősége teljesen kibontakozni a kommunista pártnak. A vesztes háború után az emberek vágyódtak valami szépre, ami addig nem, vagy régen létezett csupán. Ezt kihasználva próbálkoztak a kommunisták, de belebuktak.

Szocialista korszak Magyarországon 1948–1989 között

Tudjuk, hogy 1948–90 között Magyarországon a szocializmus időszaka zajlott éppen. Előbb a viszonylag rövidebb Rákosi-[39], majd a hosszú Kádár-rendszer[40] következett. Ekkor egypártrendszer került bevezetésre, ahol a párt- és állami funkciók erősen összefonódtak. A sajtót cenzúrázták, nem volt valódi vélemény- és szólásszabadság sem. A szabad vallásgyakorlást sem engedélyezték, noha a rendszer természetéből fakadóan az évek teltével egyre puhult a diktatúra, egyre több mindent engedhetett meg az egyén, természetesen egy jól körülhatárolt kereten belül. Szovjet mintára írták az alkotmányt[41] is, amely a szocialista hazafiság nevében mutatta a (lenini) utat. Az állami ideológia a marxizmus köré csoportosult, minden gondolkodást ennek rendeltek alá. „A párt és állami szervek összecsúszásával egy kézbe kerültek a törvényhozói, a végrehajtói, az igazságszolgáltatási és az ellenőrzési funkciók." (HORVÁTH 1992: 59) Tehát egypárti

[39] Noha különféle szakaszokra osztható, mégis egységesen az 1948–56 közötti időszakot nevezzük „igazságtalan Mátyás király uralkodásának". Ezzel a kifejezéssel szeretnék az 1953-as moszkvai magyar pártdelegáció látogatására utalni, ahol a szovjet vezetők határozottan és kissé barátságtalanul Rákosi fejéhez vágták: „Vegye tudomásul, hogy maga volt az első és egyben utolsó zsidókirály Magyarországon."

[40] Az ugyancsak korszakokra bontható időszak 1956–89 közé tehető, bár az egykor „Kukorica Jancsiból" lett „János vitézt" (ebben az esetben a kommunista Kádár Jánosra utalok) már 1988-ban fölfelé bukatták egy addig nem létező pártelnöki székbe.

[41] Az 1949. évi XX. törvényre utalok, mely az 1936-os szovjet alkotmány hű mása. Ekkor Sztálin vezette a Szovjetuniót, ezért is nevezték „sztálinista alkotmánynak". Megjegyzem, hogy egészen 2011-ig volt hatályban, bár a tartalma szinte teljesen kicserélődött, a szimbolikus számozást mégis megtartották törvényhozóink.

diktatúra folytatásának lehettünk tanúi, melyben nem tűrték meg a másfajta véleményeket, különösen, ha az kritikai éllel viseltetett a rendszer iránt. Ennek megfelelően a vallásos (köz)gondolkodás is visszaszorult az évtizedek alatt, „de legtöbbször akadt egy nagymama, aki titokban megkeresztelteltette a gyereket, a halál közeledtével pedig egyre semmitmondóbbak lettek az evilági érvek, s súlyosabbak az istenfélő gondolatok.” (PÖLÖSKEI–GERGELY–IZSÁK 1997: 350). Azonban az MSZMP szövetségi politikájának is köszönhetően 1977-ben „már hat egyházi vezető volt parlamenti képviselő, számosan dolgoztak helyi tanácsokban, s több százan vettek részt a Hazafias Népfront különböző bizottságainak munkájában.” (GERGELY–IZSÁK 2000: 429).

Ahhoz, hogy az olvasó jobban megértse a folyamatokat, azokat kontextusba kell ágyazni. 1945-ben Magyarország a vesztesek oldalán fejezte be a háborút. Ennek következtében megszállták a szovjet csapatok, így nem állt helyre a nemzeti szuverenitás, mely 1944. március 19-e óta szünetelt. A cél az lett, hogy a kontinensen megvalósítsanak egy szovjet hegemóniát. Közvetlenül a háború után még arra ösztönözték a kommunista pártokat, hogy fogjanak össze népfrontos alapon az antifasiszta haladó

erőkkel. Ráadásul a Magyar Kommunista Párt ebben a rövid időszakban sokkal inkább hivatkozott nemzeti és különféle hagyományokra, mint akár a Szociáldemokrata Párt. A szociáldemokraták ezért gúnyolták a kommunistákat „darutollas marxistáknak". Ezt az erőltetett folyamatot lehetőség szerint rövid időn belül szerették volna elérni. Azzal egy időben, hogy szavakban biztosították a szabad vallásgyakorlást, az egyházi vezetők ellen megindult a hadjárat. A baloldaliak az úgynevezett reakciós politika[42] ellen akartak küzdeni, az eszközökben nem válogattak, hiszen a valódi hatalom egyre inkább az MKP kezében összpontosult. Bár nem részesültek széles társadalmi elismerésben és támogatásban, mivel élénken élt 1919 emléke, mégis növekedett a támogatói körük. 1944-45-ben még furcsa és nehéz feladat volt elmagyarázni a népnek azt is, hogy miért támogatják azokat a bevonuló szovjet csapatokat, akik amúgy jelentősen bántalmazták a polgári lakosságot is.

Végül 1948-ban átvették a hatalmat, a két baloldali párt egyesült: megalakult az MDP. Rákosi Mátyás vezette az országot 1956-ig. A forradalom és szabadságharc leverését követően Kádár János került a párt élére, mely időközben MSZMP-re változatta a nevét, egyszersmind jogutód szervezete lett az MDP-nek.

Amíg a kommunisták hatalmon voltak, sosem bántak kesztyűs kézzel az egyházzal. Koncepciós pereket gyártottak a felső vezetés ellen (Grősz József kalocsai érsek), ennek meg is lett a negatív következménye. „Az egész társadalmat félelemben tartották. A hívő embereket és az egyházi személyeket erkölcsi téren megpróbálták lejáratni, lehetetlen helyzetekbe hozni. Manipulációkkal kijátszották az egyházakat és az egyházi személyeket egymás ellen. Tervszerűen vallásellenes propagandát folytattak, pártcsoportok aktivistáit az egyházközösségekbe küldtek (főleg nőket) beépülni, ahol durván, belülről bomlasztani kezdték a vallási közösséget." (KÖPECZI BÓCZ 2004: 11) Keményen, ellentmondást nem tűrően vitték véghez cselekedeteiket, nem kímélve se istent, se embert.

[42] Ezzel a váddal illettek miden 1945 előtti politikai pártot és szervezetet, valamint az egyházakat is. Sőt, egy idő után mindenkire ezt mondták, aki nem támogatta a kommunistákat, tehát a liberálisokra és a szociáldemokraták egy részére is.

„Az egyházzal szembeni fellépés referenciapontjait a pártvezetőség határozatai jelölték ki, érvényesítésükben kiemelt jelentősége volt a jogszolgáltatás hagyományos eljárásait megkerülő adminisztratív intézkedéseknek.” (BÁNKUTI 2010: 7)

„A hitoktatás felszámolása felé vezető úton az első lépés a hitoktatás fakultatívvá tétele volt, a szólamok szintjén – demokratikus vívmányként – a szülők szabad döntésének biztosítását szolgálta, gyakorlatilag azonban megnyitotta az utat a vallásoktatás teljes felszámolása és az ifjúsággal való bármilyen foglalkozás adminisztratív akadályozása felé.” (BÁNKUTI–GYARMATI 2010: 33)

Ideológiai oktatás 1989 előtt

A II. világháború után teljesen átalakult a magyar oktatási rendszer, mivel a szocializmus hívei itt is a szovjet mintát másolták. Rákosi Mátyás vezetése idején vált bevetté, hogy a középiskolákban és a felsőoktatási intézményekben ideológiai tárgyakat vezettek be, amelyekből vizsgázni is kellett. A korszak elvárásainak megfelelően a hallgatók megismerkedtek a Szovjetunió Kommunista Pártja történetével, a munkásmozgalom történetével, a tudományos szocializmussal, a politikai gazdaságtannal, a dialektikus, valamint a történelmi materializmussal. (A korszakról ld. bővebben: GYARMATI 2013.)

Ebben az alfejezetben arról írok röviden, hogy milyen ideológiai tárgyakat kellett tanulni a középiskolásoknak a negyedik tanévben, valamint a főiskolásoknak és egyetemistáknak hogyan kellett számot adni tudásukról a Marxizmus–Leninizmus témaköréből. Röviden megemlítek néhány egyedi oktatási intézményt: az 1945–56 között fennállt Makszim Gorkij Orosz–Magyar Iskolát, ahova a kádergyerekek járhattak tanulni (ld. bővebben: NET5; NET6). Majd az 1949–54 között létezett Oleg Kosevoj Intézettel kapcsolatosan azt említem meg, hogy ennek a „gyorstalpalónak” köszönhetően mehettek ki a munkás vagy paraszti származású magyar fiatalok szovjet egyetemekre tanulni (ld. bővebben: FARAGÓ 2008). Valamint utalnék az ELTE mellett működő Lenin Intézetre is, amelyet 1952-

ben alapítottak. Valamennyi iskola speciális módon látta el funkcióját: a politikailag megbízható emberek képzését biztosította. Hatékonyságuk és eredményességük azonban sok kérdőjelet vetett fel már a korszakban is.

Az egyetemeken 1950-ben felállított Marxizmus–Leninizmus Tanszékek azt a célt szolgálták, hogy a leendő értelmiségiek megfelelő ideológiai képzettséggel rendelkezzenek (ROMSICS 2010). Ugyanakkor a műszaki vagy orvosi egyetemekre könnyebben bekerülhettek vallásos múlttal bíró hallgatók is, ám ez már csak a hatvanas évek második felétől bizonyult igaznak. Ennek köszönhetően olyan éles szituációk alakultak ki, amelyek – természetesen szigorúan az adott kereteken belül – komoly szakmai és politikai vitákat is eredményeztek az ideológiai oktató és a hallgatóság között. Meg kell említeni az MSZMP Politikai Főiskoláját is, valamint a hároméves szakosítókat, és az Oktatási Igazgatóságokat sem hagyhatom ki az ismertetésből (NET7). Utóbbiak mind megyei szinten működtek, egy-egy állami vállalat középvezetői szintjén levő embereit kötelező jelleggel íratták be ezekre a „továbbképzésekre".

Azt szeretném érzékeltetni, hogy Magyarországot szinte teljesen behálózta az ideológiai oktatás rendszere, hiszen még az illetékes minisztériumban is működött Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztály 1989-ig, amely felügyelte, összefogta és koordinálta az ország valamennyi ideológiai tanszékét. Az ideológiai oktatás hatásai még az 1990-es években is megfigyelhetők voltak a magyar társadalom egyes szegmenseiben is, mivel bizonyos szubkultúrákban máig felfedezhető a marxista nyelvezet, szemlélet és különböző érveléstechnikai módszerek is. (Itt szeretnék utalni a társadalomtudományokat oktatók azon jelentős részére, akik korábban az egykori tudományos szocializmus tantárgyat tanították, majd 1990 táján átképezték magukat arra, hogy akár politológiát oktassanak. Ugyanakkor teljesen nem tudtak megváltozni, egyes „beidegződések" továbbra is megmaradtak.)

Az új értelmiségi elit kinevelése nem bizonyult könnyű feladatnak, hiszen rövid idő alatt kellett magas színvonalú szakembereket képezni, akiknek ráadásul lojálisnak is kellett lenniük az adott politikai rendszerhez. Az utóbbi készség szinte kivétel nélkül elsőbbséget élvezett a szak-

maisághoz képest, bár az enyhén csökkenő tendencia azért felfedezhető volt. Ugyanakkor azzal együtt, hogy évtizedek alatt változott a világ, és vele együtt a társadalmi, gazdasági és egyéni elvárások is, mégis kitapintható bizonyos fokú szellemi-tudományos szintű változás is. Ha ugyanis összehasonlítjuk egy 1945 előtti egyetemi professzor szakmai tudását az 1945 utáni kollégájával, kétség kívül fedezhetünk fel különbségeket.

Intézményi háttér bemutatása

Közismert, hogy 1950–89 között valamennyi magyar felsőoktatási intézményben kötelező jelleggel hozták létre az ideológiai tanszékeket, melyeknek a neve Marxizmus–Leninizmus Tanszék volt. A hetvenes és nyolcvanas években Debrecenben dolgozott Poór és Fodor is, ahol a helyi agráregyetemen filozófiát oktattak a hallgatóknak. Három szakcsoportból állt a Tanszék: marxista filozófia, politikai gazdaságtan és tudományos szocializmus. E három tantárgyon kívül több szabadon választható tárgyat is oktattak: pl. szociológia, etika, valláskritika, egyházismeret. Utóbbiak természetesen összefüggésben voltak az oktatók egyéni kutatási területével. Ezek az órák szemináriumi jelleget öltöttek, melyeket a hallgatók sok esetben azért vettek fel, mert jobb tanulmányi átlagot reméltek az adott félév végén. Ahhoz, hogy jobban lássuk a helyi közeget, néhány háttér információt osztok meg az olvasóval. „A jogutód debreceni Agrártudományi főiskolán tanított tárgyak és oktatói 1962–70 között a következőképp néztek ki: a filozófiát Poór, a politikai gazdaságtant Szabó Miklós és Molnár László 1962–63-ban, majd Pető István 1964–69 között oktatta. Végül a tudományos szocializmust Kiss István 1962–70 között tanította. A DATE-n 1970–89 között szintén Poór József volt a tanszékvezető, valamint Pető István irányította a politikai gazdaságtan szakcsoportját, Varga József pedig a tudományos szocializmust, valamint Poór József is vezette egy ideig a filozófia szakcsoportot.” (RÁCZ 2012: 75)

1989-ben – mint mindenhol az országban – megváltozatták a nevét az oktatási egységnek, így lett „átfestve” Társadalomtudományi Tanszékké. Az oktatók egy része nyugdíjba vonult, másokat elbocsátottak, illetve új

munkahely után kellett nézniük. Poór és Fodor is ezt tette. Ugyanakkor voltak, akik maradtak és az új szellemiségnek és elvárásoknak megfelelve oktathattak tovább. Egy furcsa jelenség kezdett elterjedni Magyarországon is, melyre 1945 előtt nemigen volt példa. Általában véve – azonban ez Debrecenre is igaz – „az oktatói gárda felkészültsége ugyanakkor nem érte el a világszínvonalat, sőt egyes mutatók szerint mélyen alatta maradt annak. Az 1950-es évek kontraszelektív, a politikai megbízhatóságot előtérbe állító szempontjai következtében, amelyek csökkenő súllyal ugyan, de még a hatvanas, sőt az 1970-es években is szerepet játszottak, a tanári kar felhígult. Nagy tudású és iskolateremtő professzorok oktattak együtt politikai érdemek miatt kinevezett tanárokkal. A kontraszelekció elsősorban a társadalomtudományi karokon érvényesült; az orvosok és mérnökök között jóval kevésbé lehetett a rátermettséget és a szakmai felkészültséget semmibe venni. Különösen az idegennyelv-tudás színvonala és a nemzetközi tájékozódottság csökkent aggasztóan. Ez részben a középfokú képzés hiányosságaiból és az ötvenes években nagyon gyors előrejutási lehetőségekből, részben az ország 1960-ig igen erős elzártságából adódott." (ROMSICS 2010: 463).

Nyugodt szívvel egészítem ki és folytatom azzal, hogy ez a jelenség nemcsak 1990-ig tartott, hanem esetenként – életkorból fakadóan is – jóval meghaladta azt. Utalok itt a debreceni Történelmi Intézet nagy tudású professzoraira: Ránki Györgyre, Tokody Gyulára, Szabó Istvánra és Szabó Dezsőre, valamint a politikai megbízhatóság alapján ott tanító Szendrey Istvánra, Fehér Andrásra, Kövics Emmára és Menyhárt Lajosra. Ezen jelenség alól a helyi Politológia Tanszék sem volt kivétel, elég, ha mások mellett Szabó Irénre, Dér Aladárra, Hegedűs Erzsébetre vagy Kocsis Zsoltra utalok. Ugyanakkor a „felnőttoktatás sajátos intézményei voltak a megyeszékhelyeken működő marxista-leninista esti egyetemek, közkeletű nevükön a foxi-maxik. Bár az általuk kibocsátott diploma nem számított egyetemi vagy főiskolai rangúnak, a személyzetisek szemében, s így a karrierépítésben egészen az 1980-as évek közepéig előnyt jelentett." (UO: 464). Saját eddigi kutatásaim alapján úgy ítélem meg, hogy ez az időszak (cezúra) akár 1990-ig is kitolható, különösen vidéken. A fejekben sokkal

lassabban mentek végbe a változások, és a rendszerváltás időszakában is megtalálhatóak voltak az ügyeskedők.

Az ideológiai tudatformálás sikertelensége

Lényegében nem sikerült az emberek egy jelentős részét megtörni, hiszen a vallásos nevelés ugyanúgy megtalálható volt helyi szinteken. Maguk a kommunisták is elismerték egy valószínűleg bizalmas kiadványban, hogy „1987-ben az ideológiai élet, a politikai tudatformáló munka fejlesztésének feladatai között már teljesen más hangvételt olvashatunk. A több évtizedig tartó harc mégsem vezetett olyan eredményre, amilyet a kommunista ideológiától vártak. Nem voltak elégedettek a munkájukkal, és azokkal a tényekkel sem, amelyekkel közvetlenül a rendszerváltozás előtti években szembesülniük kellett." (UO.).

Ugyanakkor meg kell említeni, hogy ekkorra az ideológiai oktatás is mély válságban volt. „A Marxizmus–Leninizmus gondolatai és fogalmai bekerültek a köztudatba, jelentős tömegek gondolatkörét fejezik ki. Amikor a problémát kutatják, erre hivatkoznak. Társadalmunkban meghatározó módon vannak jelen a szocialista eszmék. A marxizmus mellett léteznek más ideológiák és világnézetek, eszmerendszerek is. Tovább élnek a vallásosság különböző megnyilvánulási formái is. Az oktatási intézményekben tükröződik a társadalom egészének eszmei-ideológiai állapota. A közoktatás fejlesztése ellenére sem képes felkészíteni a felnövekvő generációt az előtte álló feladatok megoldására. A pedagógia tudományos módszertana nem készült fel a változásokra. Továbbra is megoldatlan a tantárgyi integrációban megvalósuló marxista világnézeti nevelés. A felsőoktatásban növekszik azok száma, akik elfordulnak az ideológiai kérdésektől. A marxizmus–leninizmus oktatása erős késéssel követi és adaptálja az elmélet fejlődésének újabb eredményét, nem tudja megújítani módszertanát." (KÖPECZI BÓCZ 2004: 139) Kitűnik a szövegrészletből, hogy nem sikerült a kommunisták terve, pedig legalább kétféle módszerrel is próbálkoztak. Egyrészt a durva rákosista, szélsőségesen brutális eszközök bevetésével, másrészt a puha, összekacsintó kádári módszerekkel, mely jóval

tovább tartott, mint az előző. A hatás nem maradt el, a magyar társadalom jelentős része ennek a korszaknak köszönheti ateista mivoltát, illetve felemás viszonyulását a vallásosság kérdéséhez. Bár a gondolkodó emberek egy jelentős része sejtette, hogy hamis ideológia mentén próbálnak cselekedni az ország vezetői, valamint az eredeti eszméktől való eltávolodás is megfigyelhető volt. Kiüresedett a marxizmus, teljesen más volt a kommunizmus – ami talán soha nem valósulhat meg – és a létező, valóságos szocializmus, ami egy baloldali diktatúra volt.

Poór József élete

Úgy vélem, hogy röviden meg kell ismerni a két ideológus-filozófus életét is. Poór József 1931-ben született. Filozófus, a filozófiai tudományok kandidátusa (1963). A KLTE-n végzett történelem szakon. A KLTE, majd a DATE tanára, később tanszékvezető egyetemi tanár (1956–58: főiskolai adjunktus, 1958/59: egyetemi adjunktus, 1959–61: tanszékvezető egyetemi adjunktus). 1966–68 és 1971–77 között rektorhelyettes. Kutatási területe: vallástörténet, valláselmélet. Ezenkívül a hatvanas években tudományos rektorhelyettesként is dolgozott, illetve a Tudományos Bizottság elnöki tisztjét is betöltötte. Marxista meggyőződésű, régi vágású tanár volt, aki komolyan vette munkáját (SZÁSZ 1993).

Annak a korszaknak képviseli a lenyomatát, ahol azt hangsúlyozták az ötvenes években, hogy „iskoláinkról ma már elmondhatjuk, hogy egyre inkább a szocialista nevelés otthonaivá válnak. Tanterveink és tankönyveink, ha nem is hibátlanok még – mert korántsem azok –, egyre inkább a marxizmus–leninizmus szellemét sugározzák. Döntően megváltozott iskolai oktatásunk és nevelésünk fogalma, s egyre inkább változik módszere is, tanítóink és tanáraink fejlődésével együtt. (…) Helytelen lenne azonban, ha (…) szem elől tévesztenénk még meglévő gyengeségeinket. Közoktatásunk egészében még mindig nem tudott felzárkózni az egyre növekvő követelményekhez.” (MANN 200: 117). Ez a kis részlet eredetileg az MDP Politikai Akadémiáján hangzott el 1952-ben, Darvas Józseftől. Poór is

ennek lehetett a tanúja, koránál fogva is megtapasztalt különféle szakmai hiányosságokat fiatalabb korából (is).

Fodor József élete

Fodor József 1931-ben született. Eredetileg nyomdász, majd pedagógiai és filozófiai előadó, egyetemi docens, a filozófiatudományok kandidátusa. Elvégezte a Politikai Főiskolát, a KLTE pedagógia szakát, az ELTE filozófia szakát, a KLTE-n doktorált. Dolgozott nyomdászként, tanárként (a debreceni Felsőfokú mezőgazdasági technikumban is), a Debreceni Agrártudományi Főiskolán 1968/69-ben egyetemi tanársegéd, 1969–86 között egyetemi adjunktus, majd docens. Közben filozófiai szakcsoportvezető a Marxizmus Tanszéken. Kutatási területe: vallástörténet, vallás-elemzés. Kandidátusi értekezését a magyarországi vallási kisközösségek történetéről írta (SZÁSZ 1993).

Aktív tanári pályája idején közkeletű volt az a cél, hogy „szocialista embert neveljünk. Ez pedig, akár akarjuk, akár nem, ideológiai, politikai töltésű feladat, nemcsak nevelőmunka, hanem az oktatás vonatkozásában is. Megvalósításán gondolkodva újra meg újra átéljük a nehézségeket. Világos, hogy nem jelentheti a tananyag ún. átpolitizálását, az erőszakolt napi aktualitások keresését. Ma ezzel már nem igen találkozunk. Gyakrabban találkozunk azonban (…) a felsőoktatásban bizonyos objektivizmussal és depolitizáltsággal. Ahogy elvetjük az erőszakolt napi aktualizálást, elvetjük az objektivitást is…” (UO: 148). Ezek a gondolatok eredetileg a *Köznevelés* 1970. október 23-i számában jelentek meg. Úgy tűnik, hogy a gondok nem szűntek meg az ötvenes évekhez képest, mindössze finomodott a hangsúly, de a sorok között megfigyelhető a nehézségek léte.

Marxista és keresztény dialógusok

A nyolcvanas évekre enyhült annyira a politikai rendszer, hogy nyilvánosan is közeledjenek egymáshoz, és az állam és egyház képviselői párbeszédet kezdeményezzenek egymással. Ugyanakkor a szocializmus ateis-

ta híveinek a végső célja az lehetett, hogy megtörjék a keresztény lelket. Országosan megfigyelhető volt, hogy egy-egy ilyen alkalommal összegyűltek a tudósok és egyházi vezetők, ahol különféle témákat jártak körül.

1981 szeptemberében Debrecenben is tartottak egy ilyen összejövetelt, ahol Fodor a következőket mondta a hazai szabadegyházak kapcsán: „azt tapasztaljuk, hogy a fejlett szocializmus építésének korszakában a társadalmi viszonyok egészében létrejött változások a vallást – mint komplex organizmust – is érintik. Ezek a változások és hatások megteremtik a szükségességét és lehetőségét annak, hogy alapjaiban a kisegyházi közösségek is progresszív és aktív értelemben bekapcsolódjanak a társadalmi átalakulás folyamataiba. Nagy jelentőségűnek tartjuk azt a tényt, hogy az elmúlt évtizedben a kisegyházak nagy részének vezetése is eljutott arra a következtetésre, hogy a maguk és híveik hitéből fakadó kötelességük a szocializmus építésének elősegítése, a marxistákkal való együttműködés oly módon, hogy ennek alárendelik a marxizmus és vallás közötti világnézeti ellentéteket. Ez természetesen nem jelent eszmei kompromisszumot, ám lemondást jelent a világnézeti konfrontáció előtérbe állításáról. Kétségtelen, hogy a magyarországi kisegyházak a marxizmus és a reális szocializmus által felvetett kérdések feldolgozásában ma még nem jutottak el arra a fokra, mint a református és evangélikus egyházak.” (FODOR 1982: 164). (Természetesen minden esetben a kor megfelelő kontextusába kell helyezni a mondandókat, hiszen utólag, mai fejjel talán vagy nem érthető a gondolatmenet, vagy kissé avíttnak tűnhet az okfejtés és nyelvezet.) Látható, hogy igaz az elméletem, miszerint inkább a hatalom képviselőinek erőteljes megjelenítéséről van szó, semmint egyfajta egyenlő felek párbeszédéről. Ugyanakkor az állam felé történő behódolásnak vannak bizonyos fokozatai, melyre félreérthetetlenül tett is utalást Fodor, felekezetekre lebontva. Utóbbi nem vet különösen jó fényt az érintett egyházakra.

Ugyanakkor PASKAI LÁSZLÓ elég sarkosan azt fogalmazta meg, hogy „valaki vagy hívő, és akkor lemond a tudományos ismeretekről, vagy a tudományos ismeretek alapján áll, és szakít a hívő magatartással.” (PAKSAI 1975: 89). Világos elvi hozzáállás ez, mely ellen nem igazán lehet bármit is állítani. Mások mellett – így pl. Poóron és Fodoron kívül – kiállt a hall-

gatóság elé Gecse Gusztáv, az MTA Filozófia Intézetének egyik akkori – egyébként jelentős – munkatársa, Kocsis Elemér, a Debreceni Református Teológiai Akadémia vezetője, Kónya István, a KLTE MLI igazgatója, filozófus, Lukács József akadémikus, az MTA Filozófia Intézetének akkori igazgatója, Miklós Imre, az ÁEH elnöke, Lendvai L. Ferenc, az ELTE docense, Nagy Gyula későbbi püspök, az Evangélikus Teológiai Akadémia professzora, Pröhle Károly, az Evangélikus Teológiai Akadémia tagja, illetve Szigeti Jenő, a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézetéből (KOCSIS 1982: 289–90).

Ugyanezen a rendezvényen Poór a következőket mondta: „az ember a teremtett világ csúcsán áll, ura annak, az emberek Isten előtt egyenlőek, s nyitottak Isten tervének, céljainak befogadása előtt. Mindezek elsősorban arra utalnak, hogy a zsinat a hit vagy általánosabban a lelki tökéletesedés útján látja megvalósíthatónak az emberiség mai problémáit." (POÓR 1982: 91)

Már ekkoriban létezett a marxista vallásszociológia – Fodor aktívan bekapcsolódott a munkájukba –, amely azt tűzte zászlajára, azt vizsgálta a nyolcvanas években, hogy behatoljon az emberek egyik „legintimebb" világába, lelki világába. Arra keresték a választ, hogy mi az, ami a szociológiai vizsgálati módszerrel megragadható a vallásosságban, melyek a jellemzői a társadalom különböző rétegei vallásosságának, tud-e újat mondani a vallás fogalmi, tartalmi, etikai és szociális funkcionalitásáról. Azt is vizsgálták, hogy milyen történeti változásokon ment keresztül 1945 óta a vallási közösség, valamint a vallás mint organizmus.

1981-ben Szigeti Jenő szabadegyházi teológus azt jelentette ki, hogy „a párbeszéd során nyilvánvalóvá kell tenni a feleknek a kölcsönös megbecsülést, azt, hogy a mindenáron való egyetértés igénye nélkül készek a kölcsönös megértésre, egymás véleményének a tiszteletére." (UO: 276)

Fodor kijelentette, hogy az egyházakkal való egyetértés egy együttműködés fejlesztése: nem azt jelenti, hogy lemondanának a marxizmus ateista-materialista világnézetéről. Ezt a dialóguspartnerek sem várták el a másik féltől. Az ateista nevelést ő úgy akarta végezni, hogy ne legyen bántó és sértő a hívek körében, és ne élezze a két fél között meglevő világné-

zeti ellentéteket. Az volt a célja, hogy legyen reális esélye a vallás átformálásának és ezen folyamat bekövetkezésének.

Poór munkássága

Laikusként vállalkozott a kutatásra, tehát nem mint teológus vagy lelkész. Csupán a korabeli publikált teológiai szakirodalomra támaszkodott, mivel a két egyház – református és evangélikus – kiadói tevékenységében is érvényesült egy olyan tendencia, amelyet református egyházi terminológiával „zsinatpresbiteri" jellegűnek neveztek. Poór azt vizsgálta, hogy 1948 utáni társadalmi változásait miként dolgozta fel és hogyan igazodtak a szocializmus építésének viszonyai között. Természetes, hogy a teológiai elmélet változásai, fejlődése és az egyházak különböző szervezeti egységeinek működési mechanizmusa csak részben fedik egymást. Az ötvenes években mindkét egyházra jellemző volt egy bizonyos mértékű teológiai, szociáletikai és politikai heterogenitás, amely aztán 1956-ban a felszínre is tört. A fő cél: teológiai elmélettörténeti tendenciák értelmezése és annak marxista értékelése.

1945 után számos olyan új felismerés és taninterpretáció-változás alakult ki, amelyről Karl Barth már a negyvenes években azt állapította meg, hogy ez az út Kelet és Nyugat kereszténysége számára egyaránt példamutató lehetett. Poór úgy látta, hogy komoly jelentősége van a teológiai és egyházi változások tanulmányozásának és földolgozásának. Ez azért lényeges, mert szerinte új impulzusokat adott a marxista–leninista vallás-elméletnek, a fő szempont a vallás általános vonásainak kutatása volt. Ezenkívül lényeges szempont a vallás és szocializmus viszonyának reális értelmezése is. Elismerte, hogy a hetvenes évek végéig egyoldalúan kezelték a vallással, egyházzal és tanrendszereikkel, teológiájukkal kapcsolatos kitételeket a marxista irodalomban.

Poór úgy érzékelte, hogy „hazánkban is még nagyon hosszú időn át szükségszerűen újratermelődik a vallás társadalmi szükséglete, s így maga a vallás is. Ennek az újratermelődésnek hosszabb távon – az evilági tapasztalatok szerint – kvantitatív jellemőze, hogy az elvilágiasodás követ-

keztében viszonylag szűkké válik. Ennek összefüggésében nem tekinthetünk el attól, hogy időközönként a vallás hatása fel-felerősödik lakosságunk körében, továbbá attól sem, hogy az elvilágiasodás negatív világnézeti és morális irányú változásokat is jelenthet és jelent is, ha deviáns megnyilvánulásokhoz fordulást tartalmaz." (POÓR 1986: 15)

Sok mindenről szó eshet Poór vallástörténeti kutatása kapcsán, de most csak arról ejtek szót, hogy miként látta a „szolgáló egyház teológiáját". Arról írt, hogy „társadalomelméleti tekintetben – beleértve az egyház helyzetének és feladatainak elemzését és megoldását is – a szolgáló egyház teológiája és a diakóniai teológia alapvetően egységes elveket dolgoz ki, melyek a felekezeti különbségek sajátosságain át is érvényre jutnak, példázva ezek felhasználható voltának általánosabb lehetőségeit. S e társadalomelméleti-szociáletikai kérdések – úgy tűnik – nemcsak teljesen új voltuk miatt érdemelnek figyelmet, hanem azért is, mivel e teológiai irányzat fő motívumai közé tartoznak." (POÓR 1981: 113–4)

Poór gondolatai nyomán „századunkban az európai protestáns egyházak történetében az első jelentős változást az ún. Vallásos-szocialista mozgalom vagy a lelkészek oppozíciója valósította meg. Ezt követi a húszas évek elejétől a dialektikus teológia kialakulása Németországban, s a harmincas évek elejéig tartó (…) hatása. Létrejön a »Deutsche Christen« csoport, mely elméleti szintézis kialakítására vállalkozik a fasizmus és a kereszténység teóriája és praxisa vonalán. Ezzel szemben az antifasiszta »Hitvalló Egyház« is kialakul, mely nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat síkján is fellép a fasizmussal szemben. A második világháború után fokozódik az egzisztencializmus hatása a protestáns teológiában, kibontakozik az egzisztencialista teológia. Időben ezt követik az ún. negatív teológiák, a »halott isten« teológiájának létrejötte, elsősorban az USA-ban, de amelynek az NSZK-ban és Angliában is jelentkezik bizonyos fokú hatása. A második világháborút követő időszakban – a negyvenes évek közepétől – először a szocialista államokban, s köztük nem utolsó sorban hazánkban is létrejön a marxizmussal politikai együttműködést vállaló egyházi mozgalom és teológia…" (POÓR 1972: 12–3)

A vonulat jól felfedezhető, hogy mindenkor léteztek olyan irányzatok az egyházon belül, melyek a hatalommal – jelen esetben akár ateista diktatúrákkal is – keresték a párbeszéd lehetőségét. Nem tudom megítélni, hogy lehet-e különbséget tenni ebből az aspektusból a náci és kommunista rendszer hozzáállása kapcsán. Egy azonban biztos: utóbbinak kifutási ideje jóval több volt, éppen ezért az évtizedek alatt alakult, formálódott, egyesek szerint puhult, legalábbis hazánkban. „A Magyarországi Evangelikus Egyház 1966-ban tartotta az 1952–53. évit követő Zsinatát. Míg az 1952–53-as zsinat lényegében csak novelláris zsinat volt, az 1966-os új egyházi törvényrendszerrel járult hozzá az egyház történetéhez. Az 1966-os zsinat munkája kezdetén Ünnepélyes Nyilatkozatot adott ki, mely összefoglalja az egyház addigi útjáról vallott felfogást és új teológiai felismeréseinek összegzését." (POÓR 1986: 127) Sokkal megengedőbbnek hat az a feltételezés, hogy az egyház felső vezetésének egy része idomulni kényszerült az állami elvárásokhoz.

Fodor szabadegyházakkal kapcsolatos munkássága

Állítása szerint a kisegyházak többsége nem rendelkezik tudományosan végiggondolt, önálló teológiai rendszerrel. Tagjaik szabadon dönthetnek vallási hovatartozásuk felől. Nincs hierarchiájuk, nem vetnek ki egyházi adót. Hitéletük középpontjában az emberszemlélet áll. A teljesség igénye nélkül néhány korabeli kisegyházat mutatok be, ahogy Fodor látta a nyolcvanas évek első felében.

Baptisták: egyes források szerint Amszterdamból indult ki 1609-ben (a németországi anabaptistákról sem szabad elfelejtkezni…); mások szerint Angliából a 17. század elején. Vallásukat gyülekezetben gyakorolják, a nyolcvanas években 20 ezer fő lehetett hazánkban. Hisznek a szentháromságban is és a megváltásban. Azt vallják, hogy Isten az embert jónak és igaznak teremtette; az ember a Sátán kísértése nyomán vétkezett, és ezért a halál és a bűn uralma alá került. Az egyház legfőbb vezető szerve az Országos Közgyűlés, mely évenként beszámolót, négyévenként pedig választó gyűlést tart (FODOR 1986: 39). „Híveikben hangsúlyt kap az a meggyő-

ződés, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság nemcsak alapvető jogokat biztosít, hanem egyúttal tartalmazza azt a kötelességet is, hogy tiszteljük a másik embert, meggyőződését, függetlenül attól, hogy az vallásos vagy vallásellenes, tiszteljük és védelmezzük az emberi méltóságot." (UO: 42)

Adventisták: Lelkészképzésük 1947-ig külföldön zajlott. Az 1947. évi XXXIII. tvr. alapján lett megerősítve egyenjogúsága más egyházakkal. 1950–58 között nem volt lelkészképzés, majd az SZET-be történt újrafelvételt követően ismét volt hazai képzés. Ez egy külön, sajátos megegyezés tárgyát képezte. Szakács József SZET-elnök is tevékeny részt vállalt ebben a folyamatban. A kereszténynek a hét hetedik napját kell megünnepelni, azaz a szombati napot. Szerintük Isten ezt rendelte el, sőt Krisztus is ezt a napot ünnepelte földi léte során (UO: 47).

Metodisták: 10 gyülekezet volt a nyolcvanas években hazánkban, 1600 főt tömörítve. Főleg Borsod megyében és Szabolcs megyében voltak erősek, de Somogyban és Baranyában is. Kiemelkedő települések: Miskolc, Nyíregyháza, Dombóvár és Budapest. Ők is protestáns szabadegyház, mely igyekezett egyesíteni a kálvini és lutheri tanokat. A Szentírást tekintik a hit és keresztény élet mércéjének. A felnőtt keresztség náluk merítés formájában kerül alkalmazásra. A megkeresztelkedett nem nyer automatikusan gyülekezeti tagságot (UO: 50–4).

Jehova tanúi: a nyolcvanas években illegális vallási csoportosulás volt. A nyolcvanas években másfél millióan voltak a világban (főleg USA, NSZK, Anglia, Nigéria, Zimbabwe). Alapítója Charles Taze Russel volt. Magyarországon az 1910-es években jelent meg Dobó József zalaudvari lakatos jóvoltából. 1945 után lett illegális, mivel a hivatalos álláspont szerint szélsőségesen államellenes magatartást tanúsított. Ide tartozik a hatvanas években a Dániel-akció is, amit a téeszszervezés ellen hirdettek meg. Az volt a céljuk a Jehovákknak, hogy a paraszti tömegeket szembefordítsák a kollektivizálókkal. A Jehova tanúit kiemeli abból a szempontból, hogy nem kötöttek egyezséget a magyar állammal, 5000 fős tagságuk lehetett, amely 140 gyülekezetre oszlott. Nem tagja a SZET-nek. Éles ellentétek húzódtak köztük és a magyar állam között, mivel sok esetben bizonyos

állampolgári kötelességek megtagadására buzdított. Illegálisan működtek a nyolcvanas években is (FODOR 90–8).

Összességében elmondható, hogy a háború előtt nagyfokú zártság jellemezte őket, mely a hivatalos hátrányos megkülönböztetés miatt volt. Főleg vidéken és a kisebb településeken voltak jelen. Azonban itt-ott születtek városi gyülekezetek is. Vannak olyan kisegyházak, amelyek tagjai a SZET-nek, vannak, akik nem, és vannak, akik csak megfigyelők.

Fodor szerint a kisegyházak felé való közeledés azért volt megfigyelhető, mert a vallásos emberek egy szűkebb körében alakult ki egyfajta tartózkodás a szekularizáltabb történelmi protestáns egyházakkal szemben. Másrészt viszont erősödött a személyesebb jellegű intenzív hitélet igénye, amely egyes esetekben összefonódott a társadalmi közösségektől való nagyobb mérvű elkülönüléssel.

A jogilag rendezett és rendezetlen jelleg is fontos. A korabeli szociológia a „szekta" elnevezést használta, melyet átvett Fodor is. Sajátos politikai attitűddel bírtak, melynek következtében szembekerültek a hatalommal. A szabadegyházi kisközösségek jelentős része – különösen az adventista, baptista, metodista egyházak és híveik – hasonlóképp fogalmazta meg szociáletikai követelményeit, mint a történelmi protestáns egyházak. Erkölcsi koncepciójuk nagymértékben heterogén volt, bár voltak olyan érintkezési pontok – pl. humanitás, munkaerkölcs, közéletiség, együttélés normái –, melyeknek hangsúlyozása útján az egyházvezetés segíthette a közösségek humánusabb eszméinek fejlődését és a társadalmi felelősség erősségét.

Fodor azt látta, hogy a kisegyházak képviselői közül többen is lemondtak a világnézeti konfrontációról, bár az eszmei kompromisszumot nem jelentette automatikusan. Látott különbségeket az evangélikus, valamint a protestáns egyházak és a kisegyházak között abból a szempontból, hogy az ún. „reális szocializmus" által felvetett kérdéseket nem egyformán válaszolják meg; úgy ítélte meg, hogy a protestánsok magasabb fokon vannak.

A SZET a plenáris tanácsból, az elnökségi tanácsból, a titkárságból, valamint a lelkészképző szemináriumból állt. Végül létezett SZET nyugdíjpénztár is. Emellett létezett az Állami egyházügyi hivatal is, amit a nyolcvanas években Miklós Imre vezetett.

Poór és Fodor munkásságának összehasonlítása

Talán megállapítható a két kutató munkásságának eddigi vizsgálata alapján, hogy Poór még alaposabb volt a felkészült Fodorral szemben. Ez nemcsak a publikációk mennyiségében és minőségében mérhető, hanem az egyetemi raglétrán való elhelyezkedésben is. Egykorúak lévén – mindketten 1931-es születésűek –, nagyrészt ugyanazok az élmények határozhatták meg szemléletüket, a tapasztalatok részint hasonlóak voltak. Ezek mind-mind meghatározzák az ember szellemi fejlődését.

Ugyanakkor látni kell: világnézetileg egy oldalon álltak, felfogásbeli különbségek nem, vagy csak alig voltak. Talán Fodor bizonyult egy kissé nyitottabbnak. Azt, hogy az idő túlszaladt felettük, nem vették észre. Bár Fodor inkább mellőzte a „szekta" kifejezést, inkább a „kisegyházak", valamint a „szabadegyházak" megfogalmazás híve volt, noha a Jehovák esetében maga is a szekta szót használta.

Szakmai tekintetben is ugyanaz volt a cél: egyfajta párbeszédet kezdeményezni az egyház egyes képviselőivel, ennek nyomán kutatni különféle szempontok alapján, főként az 1945 utáni állam–egyház viszonyát. Azonban azt látni kell: elfogultak voltak az államhatalommal szemben, sok esetben, ha nem is kifejezetten támadólag léptek fel az egyházzal szemben, de nem mindig fogadták megértéssel érveléseiket. Tehát differenciálni kell, hiszen voltak olyan marxista filozófusok, akik hallani sem akartak semmiféle párbeszédről, ők voltak az ötvenes évek harcos, dogmatikus ideológiájának képviselői. És voltak a viszonylag nyitottabb személyek, akik természetesen ugyanazokon az alapokon álltak.

Felvetődik azonban a kérdés: miért kell akkor a missziós törekvés, az apostolkodás, a kinyilatkoztatás ismertetése, az evangélium hirdetése? Röviden így válaszolhatunk: azért, hogy a krisztusi mű a végső beteljesülés felé mutasson, az Isten teljes uralmát közvetlen úton készítse elő. Egy célt több úton is el lehet érni. De van rövidebb és egyenes út is: jelen esetben az evangéliumnak útja. Ezt az utat pedig Istenen keresztül – Fiában testet öltve – jelölte ki számunkra (SZENNAY 1975: 67).

Felszabadítási mozgalom

Sokak szerint nem különösebben meghatározó jelenleg maga a teológiai vonal, inkább a társadalmi következményei azok – Latin-Amerikában elsősorban –, amelyek mögött viszont nincs többé jelen olyan határozottan az egykori teológiai megalapozás. Példának okáért, Brazíliában jelenleg meghatározó a földnélküli falusi dolgozók tömegmozgalma (rövidítve MST), amely bizonyos értelemben a felszabadítási teológiából (teológiákból) eredt. Radikális célokat fogalmaztak meg, mint például a földhöz való jogot, illetve szociális és politikai jogokért harcolnak. Ez a mozgalom 1991-ben alakult; 2007-ben volt az 5. kongresszusuk keretében egy tömeggyűlésük. Ecuadorban pedig a *Movimiento Indígena* jelent meg – ezt is eredeztethetjük a felszabadítási teológiából, vagy legalábbis hatással volt rá, – amely a bennszülött lakosság számára követelt politikai és szociális jogokat.

Az európai szocializmus bukásának nem volt igazi hatása a dél-amerikai politikai folyamatokra – tulajdonképpen „szocializmusokról" kellene beszélnünk, annyira eltérő az ottani jelenség –, legfőképp azért, mert a marxizmus-szocializmus más módon jelent meg az egyik és a másik helyen. Legjelentősebb eltérésnek tekinthetjük az egykori kolonizáló, európai eredetű népesség és a bennszülöttek közötti, évszázadok óta húzódó szociális és politikai szakadékot, amely az ottani „szocializmusnak" mindig fő hajtóerőt jelentett, míg a nálunk lévő szocializmus a szovjetek által a népekre kényszerített, elnyomó rendszer volt (nagyon leegyszerűsítve). Éppen ezért a latin-amerikai országokban a marxizmus „vegytisztább" formában jelenik meg, a negatív felhangok és történelmi tapasztalat nélkül.

1984-ben a Vatikán kibocsátotta a *Tanítás a felszabadítás teológiájának némely vonatkozásáról* című dokumentumot, amelynek egyik megfogalmazója már akkor is a Katolikus Egyház egyik fő ideológusa, Ratzinger bíboros (később Benedek pápa), a Hittani Kongregáció vezetője volt. Ez egy nagyon józan, nagyon kiegyensúlyozott irat volt. Óvatosságra intette a felszabadítási teológiát vallókat: „…korunk egyik alapvető tényén el kellene gondolkozniuk azoknak, akik őszintén akarnak felebarátaik felszabadításáért dolgozni: sokmillió kortársunk joggal áhítozik mindazon alapve-

tő szabadságjogok után, amelyektől az erőszakos és forradalmi úton hatalomra jutott, totalitárius és ateista rezsimek fosztották meg őket, mégpedig éppen a nép felszabadítása nevében… Az osztályharc mint az osztálynélküli társadalomhoz vezető út nem más, mint mítosz, mely csupán lassítja a reformokat, és növeli a szegénységet és az igazságtalanságot." Ratzinger állította, hogy Gustavo Gutiérrez – a legmeghatározóbb felszabadítási teológus – politikailag értelmezi a Bibliát, ezért nem is a Szentírás Messiásképét vallja, hanem valami időlegest és politikait, továbbá megvádolta, hogy az egyház mint Isten népe gondolatát marxista mítosszá változtatja. Ratzinger bíboros a felszabadítási teológia számos gondolatát pozitívan méltatta – az igazságosság hangsúlyozását, az erőszak elutasítását, a szegények és kiszolgáltatottak, elnyomottak iránti felelősség érzését.

A nyilatkozatra természetesen reagáltak a felszabadítási teológia neves képviselői, úgymint Segundo és Gutiérrez (LANE 2003). Később, a kilencvenes években, Ratzinger vezetése alatt a Hittani Kongregáció számos felszabadítási teológust megfosztott a tanítás jogától, pl. Leonardo Boffot cenzúrázták és fel is mentették hivatalából. Tissa Balasuriyát, egy Srí Lanka-i papot például a *Mary and Human Liberation* című műve miatt exkommunikálták (tagadta többek között az eredendő bűn dogmáját). Hasonlóképpen történt Sebastian Kappen indiai teológus esetében, akit a *Jesus and Freedom* című műve miatt fosztottak meg a tanítás lehetőségétől. Ferenc, az új pápa mintha nyitottabb lenne ezen teológiai ág iránt, de nem mondanám, hogy konkrétan szimpatizál a felszabadítási teológiával. Inkább az általa képviselt új irány egyik meghatározó eleme, hogy jobban nyit a szegények felé. Beszédes például, hogy személyesen fogadta 2013-ban Gutiérrezt, és a Hittani Kongregáció új prefektusa, Gerhard Ludwig Müller (Ratzinger utódja) is pozitívan méltatta őt és a teológiáját.

Én azonban úgy érzem, hogy ezek a gesztusok nem jelentenek mást, mint egy mára erejét vesztett – és éppen ezért ártalmatlan – teológiai vonal egykori érdemeinek elismerését. Személy szerint egyébként elutasítom a felszabadítási teológiát, no, nem azért, mintha nem lennének érdemei (amelyeket Ratzinger is kiemelt). Valóban tény, hogy például a latin-amerikai országokban a katolikus egyház sokszor összefonódott a korábbi, hierarchi-

kus politikai vezetéssel, ezért kellett az egyházon belülről hangsúlyozni az egyház szegények felé végzett missziójának szükségességét; továbbá felhívni mindenki figyelmét arra, hogy az evangélium üzenetének egyik fontos alapja a szegények felé végzett szolgálat. Azonban a társadalmi jogokért harcoló teológiai mozgalmak valahogy mindig egy híg, kevert és „egyensúlyát vesztett" evangéliumot termeltek ki magukból. A felszabadítási teológia esetében eleve elfogadhatatlannak tartom a marxizmussal való összefonódását, illetve azt, hogy az evangéliumot tisztán politikai programmá változtatta. Ez rányomta a bibliai hermeneutikájukra is a bélyegét, azaz arra, hogy miként értelmezik a Bibliát. Továbbá az üdvösség üzenetét egyenlővé próbálták tenni a „felszabadítással", azaz egy társadalmi, politikai és gazdasági jelenséggel. Ez ugyancsak egy súlyos tévedés.

A hetvenes évek elején alakult ki a felszabadítási teológia üzenete Latin-Amerikában. A magyar egyházi kapcsolatok ebben az időben nem terjedtek odáig. „A felszabadítás teológiája erősen támaszkodik a marxista elméletre. Emiatt számos nyugati teológus bírálta a mozgalmat, mivel szentségtelennek tartották a kereszténység és marxizmus közötti szövetséget. (…) A felszabadítási teológia igyekezett azonossá tenni az üdvösséget a felszabadítással, és az üdvözítés társadalmi, politikai és gazdasági vonatkozásait emelte ki." (MCGRATH 2002: 110–1) Az is biztos, hogy a nyolcvanas évek könnyedebb légkörében Tóth Károly (korábbi református püspök, és egyben a Zsinat lelkészi elnöke) is „csak" Európa nyugati feléig jutott, pedig neki jó nemzetközi kapcsolatai voltak. Ami a felszabadítási teológia magyarországi megítélését illeti, ott bizony rendkívül szűkösek a keretek. Vályi Nagy Ervin (korábbi dogmatika- és etikaprofesszor) érintett olyan kérdéseket, amely a felszabadítási teológiára vonatkozik, de a „minden idők peremén" (az ő kiadványa) címei között nem találtam ilyet. Meghatározó kapcsolat a magyar állampárt – magyar egyház – felszabadítási teológia hármasában nem ismert előttem (ld. bővebben: UO.). Mint azt említettem korábban, létezett a felszabadítás teológiája, ami Latin-Amerikában terjedt el leginkább. Itt nagyon erős volt a társadalmi tagoltság, nagy volt a szociális olló. A 20. század második felében mozgalmak indultak, hogy felszámolják a nyomort. Azonban az volt a gond, hogy a

dél-amerikai papok különböző marxista tanokat is átvettek. Nem ismerték, csak az elméleti marxizmust, a létező szocializmust pedig mellőzték, másképp vélekedtek erről a kérdésről. Marx azt mondta, hogy meg kell szüntetni a piacot.

Hivatalosan az egyház (Róma) elítélte ezt a vonulatot, mármint a dél-amerikai irányzatot. 1962 októberében összeült a II. vatikáni zsinat, ahol az egyház szóba áll a marxistákkal. XXIII. János pápa nyitotta meg, mely 1965-ig tartott. Több ülésszakból állt a zsinat. 1869/70-ben volt az I. vatikáni zsinat. A 16. században volt a tridenti zsinat, ami a reformációra reagált. XII. Pius pápa kijelentette, hogy nem áll szóba a kommunistákkal. Azonban ez a harmincas években hangzott el, azóta megerősödtek, stabilizálódtak a kommunisták. 12 év telt el 1945 óta, 1917-ről már nem is beszélve. A társadalom igényelte, hogy erre a jelenségre (szélsőbaloldal tartós megjelenése) is reagálni kellene. Közben enyhült az egyházi üldözés az ötvenes évekhez képest Kelet-Európában, tehát többen azt gondolták az egyház részéről, hogy bizonyos kérdésekben lehet alkudozni a marxistákkal. Vannak közös pontok a marxizmus és a kereszténység kapcsán: mindkettő elítéli a szegénységet és a kizsákmányolást. Elvetik a társadalmi igazságtalanságot.

Az egyház folyton késik a történelemben, ami konzervatív attitűdjéből is fakad. XII. Leó pápa a *Rerum Novarum* (szociális) enciklikát 1891-ben adta ki (ld. bővebben: BIRHER–BERTALAN 2014: 144–8), ugyanakkor a *Kommunista Kiáltvány* 1848-ban látott napvilágot, azaz 50 évvel maradt le. A *Rerum Novarum* fő kérdése a munkáskérdés tisztázása volt. Az egyház nehezen ad fel álláspontokat, hiszen mégiscsak egymilliárd fő felett diszponáló szervezet, azaz van hatalma és befolyása.

Szóba kellett állni a kommunistákkal, hiszen mindét fél belátta, hogy nem lehet mellőzni a másik felet. Rákosi kemény megnyilvánulásai már a múlté voltak, noha nem mindenki felejtette el őket. Karol Wojtila szorgalmazta a II. vatikáni zsinaton, hogy beszéljenek az ateizmusról mint jelenségről. Óriási dolognak számított, hogy a nem hívő emberekről is beszél az egyház. Elismeri az értekeit, ugyanakkor a 19. században be se tehette a lábát a templomokba egy hitetlen. A marxizmusból azt fogadja be

az egyház, ami jó. (Amikor a Dalai Láma Pannonhalmán járt, azt kérdezte, hogy „Mit csináltak a kommunizmus alatt?") Nem alakulhatott ki állóháború a két fél között, valamit kezdeni kellett egymással. Kádár közben meghirdette az „aki nincs ellenünk, az velünk van" jelszót.

Lékai László és Paskai László esztergomi érsek is szóba állt a kommunistákkal, mivel muszáj volt lépni valamit. Egy légtérben mozog a két fél. A cél az lett, hogy közös pontokat találjanak, erre indult meg a párbeszéd: együttműködés kezdődött. Ugyanakkor más témákat is tárgyal a II. vatikáni zsinat, nemcsak a kommunistákkal való párbeszéd szükségességét. Szóba kerültek a szerzetesi rend új alapelvei, a papképzés új alapelvei. VI. Pál pápa és Konstantinápoly is kibékültek egymással, vagyis visszavonták az 1054-es kiközösítést.

A dialógusokkal ma az a helyzet, hogy sokan kollaboránsoknak látják azokat, akik szóba álltak a marxistákkal vagy részt vettek a dialógusokon. Miért kell az ellenséggel szóba állni és egyezkedni? – kérdezik sokan. Nagy kérdés, hogy kinek van igaza. Azoknak, akik ezt a folyamatot bajként ábrázolják, vagy akik szükséges dolognak tartják? Más példával élve: Pongrátz Gergely tette-e jól, aki elhagyta az országot és Nyugaton élt 40 évig, vagy Wittner Mária járt-e el helyesen, akit itthon halálra ítéltek, majd 13 évig ült börtönben?

„Lékai László 1944-ben Mindszenty püspöki titkára volt – ez komoly bizalmi állásnak számított –, akit elkísért Sopronkőhidára is a nyilas fogságba. Azaz Lékai a kommunisták szemében a nácizmus üldözöttje is volt egyben, ami sokat számított a vele való párbeszéd megindulásában." (RÁCZ 2012: 72) Vagyis nem minden fekete vagy fehér, vannak árnyalatok, semmi sem olyan egyszerű, miként az elsőre látszik.

Közös pontok a keresztények és marxisták között: pl. a szociális igazságosság elérése, békét akarnak a világon (békemozgalmak) stb. Létértelmezés: az üdvösségtörténethez nem tud hozzászólni a baloldal. A kommunisták meg akarták változtatni a társadalmat – már a hatalomra kerülésük előtt is –, viszont a keresztények nem akartak vagyoni egyenlőséget. A kereszténység a túlvilági létben gondolkodik elsősorban, míg a marxisták az evilágban. A materialista szemlélet mindent eluralt 1989 előtt a hivata-

los világi (állami) életben. Az erőszakos megoldásokat elveti az egyház, a békét óhajtja. Gyengék segítése a cél mindkét oldalon.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a marxizmus alapvetően a gazdasági fejlődést tekinti az emberi haladás alapjának. Vagyis minden eseményt visszavezet a termelőeszközök és a termelési módok fejlődésére. Ezen a gazdasági alapon épült fel a társadalom, a kultúra és a jog. Ugyanakkor ez a gazdasági determinizmus idegen a keresztény – és általában vallásos – szemlélettől, hiszen a vallás szerint a lélek előrébb való, mint az anyag.

Másrészt a kereszténység szerint az embert nem csupán a gazdaságban betöltött szerepe határozza meg, hanem sok minden más is: neveltetés, származás, társas kapcsolatai. Ebből pedig logikusan következik, hogy az ember tud változni is élete során. A marxizmus emberképe ennél jóval statikusabb. A forradalom szerintük akkor robban ki, amikor a régi uralkodó osztály már nem tud kormányozni. Marxnál az erőszak nem öncélú, abban az értelemben, hogy a forradalom mindenképpen bekövetkezik, ha egy rendszer gazdasági alapjai megrendülnek. Az egyház ab ovo viszont elítéli a forradalmi változást, és az erőszakot is. A sérültek, betegek, nyomorultak támogatása Marx szerint is jó. A kereszténység az egyetemlegességben hisz, míg a marxisták az internacionalizmusban. A közös ellenség többek között a nácizmus, legalábbis mint ideológia. Nem állt szóba a keresztény egyház a nácikkal, hiszen nekik nem volt annyi „kifutási idejük", mint a szélsőbaloldalnak.

A baloldal részéről elsősorban a filozófusok karolták fel ezt a folyamatot, ők képviselték a világi álláspontot. Az egyház részéről a teológusok tették ugyanezt. „XI. Pius pápa is felismerte a lélekpusztító rendszert. Az 1937-ben írt apostoli körlevelében részletesen felhívta a figyelmet a veszélyre, amely szerinte nemcsak az egyházat, hanem az egész világot fenyegeti. A kommunizmus gyors terjedése a ravasz tervszerűségen alapult, amely a tisztesség és törvényesség hirdetését célozva annak ellenkezőjét valósította meg. Ravasz módon az igazságos oldalt erősen megvilágítják, de árnyékba borítják a kommunista elvek és módszerek ijesztően durva és embertelen voltát – olvasható a pápa körlevelében." (KÖPECZI BÓCZ 2002: 11) Nem véletlen, hogy „a hatvanas évek közepétől új doktrína alakul ki.

Eszerint a pártállam az egyházakat politikai szövetségesként tekinti a szocialista társadalomban, és elvárja, hogy az egyházak vezetői és tagjai a kormányzathoz lojálisak legyenek. Ennek fejében bizonyos engedményeket biztosítanak k az egyházak működésének. A politikai partnerség nem szünteti meg az ideológiai ellentéteket, az ideológiai harcot azonban elsősorban nem hatalmi eszközökkel, hanem ráhatással, érvekkel kell folytatni. Számtalan eset bizonyítja, hányszor alkalmaztak mégis erőszakot, legalábbis politikai-adminisztratív nyomást az egyházakkal és a hívőkkel szemben." (BOZSÓKY–LUKÁCS 2005: 140).

Marxista-keresztény „párbeszédek" az állam és egyház között

A mai fiatalok számára talán szokatlanul hat az olyan információ, hogy 1989 előtt léteztek marxista-keresztény dialógusok is. Tudni kell, hogy akkoriban két egymástól jól elkülöníthető fél létezett, amelyek természetüknél fogva nem szövetkezhettek volna egymással. Az állam tagadta az egyház jogát és létét, eleve támadólag lépett fel az egyházak joga és léte ellen. 1948 óta folyamatosan. Ugyanakkor mindig vannak olyanok, akik megalkuvást keresnek különféle okokból, így a hatalom jóval könnyebben el tudja érni eredeti célját, melyek az idő előrehaladtával egyre módszeresebben, ugyanakkor egyre „puhább" eszközök segítségével viszi véghez.

Mindenekelőtt néhány szót kell ejteni Marx valláskritikájáról: „a hegeli istenbizonyítékot bírálva azt mondja Marx, hogy ezek a bizonyítékok vagy üres tautológiák, vagy pedig az ember lényegi öntudatának bizonyítékai és kifejtései. (…) A többi istenbizonyítékot csupán az emberi tudat kifejlésének – kivetítésének – tartja. De nem éri be a kivetítés megállapításával, hanem meg is akarja magyarázni: a valódi bizonyítékot – mondja Marx – így kellene fogalmazni: mivel a természet rosszul van berendezve, van Isten. Mivel észszerűtlen a világ, van Isten. Mivel nincs gondolat, van Isten. Azon, hogy az észszerűség alkotja Isten létét, azt érti, hogy Isten az emberi nyomorúság visszájára fordított képe."(NYÍRI 1991: 356) Az elméleti alapok nem éppen kedvező képet festenek Istenről és a vallásosságról.

A dolgozatomban már említett XI. Pius pápára hivatkoznak a marxisták is akkor, amikor azt írja, hogy „Senki sem lehet egyszerre jó katolikus és a szó valódi értelmében jó szocialista", 1937-ben pedig hozzáteszi: „a kommunizmus legbelső magjában rossz, és semmilyen téren nem szabad együttműködni vele." (KOCSIS 1982: 7) Úgy vélték a baloldaliak, hogy „a 19. század politikai körülményei között aligha mutatkozott annak reális lehetősége, hogy a szocialista mozgalmak és az egyházak teoretikusai a gyakorlati együttműködés jegyében és érdekében folytassanak eszmecserét." (UO.).

Rátérve a hazai eseményeke, „Grősz József 1961. október 3-i halála lényeges változást hozott a magyar katolikus egyház vezetésében. Hamvas Endre csanádi püspök lett a püspökkari konferencia, az Opus Pacis és az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának elnöke. Az ő személye a pártállam számára együttműködési készsége miatt megfelelő, így a békepapi mozgalomban részt vevők számára is lehetővé vált, hogy nemcsak politikai, hanem egyházi téren is több elismerést szerezzenek." (BERTALAN 2010: 63). Jól látható BERTALAN PÉTER tollából is, hogy a békepapi mozgalom erkölcsi okokból sem bizonyult erős szerveződésnek, azonban egyre inkább megszokott dologgá vált ez a folyamat is. Eleinte nagyobb volt a vallásos emberek ellenállása a mozgalom iránt, mely lassan elvesztette harciasságát. Sokan fokozatosan elvesztették az igazodási pontokat, elbizonytalanodtak, ha már egy felelős egyházi személy is megengedően nyilatkozik a szocializmusról.

Valóban furcsa jelenség ez, hiszen ezzel együtt élni kellett, túlélni azt a korszakot, melyről sokan gondolták: talán soha nem ér véget. Igaz, hogy még a nyolcvanas évek közepén se gondolta egy józan ember se, hogy öt év múlva már szabad választások lesznek Magyarországon. A baloldal a nyolcvanas évre már részben elismerte és részben bírálta, hogy „Mindszenty József bíboros, hercegprímás szemben állt ugyan a német megszállással és a nyilas terrorral, de ugyanakkor elkeseredett ellenfele volt azoknak, akik szakítani akartak Magyarország anakronisztikus társadalmi rendjével. Nem ismerte el a köztársaság 1946-os kikiáltását, és önmagát a király távollétében az ország első közjogi méltóságának tekintette…"

(KOCSIS 1982: 17–8) Tehát az árnyalt kép láttatása is azt szolgálta, hogy a párbeszédnek van létjogosultsága, hiszen az egyház vezetői közül is sokan szenvedtek 1945 előtt.

A jogi háttér bemutatása

Szorosan összekapcsolódik a jogi háttér, melyre most ebben a fejezetben szeretnék kitérni. A látszatra még az MSZMP is adott – vagy kényszerült adni –, ennek megfelelően a jogszabályi háttér is remekül meg lett szerkesztve. Ide nemcsak a már korábban említett párthatározatok tartoznak, hanem törvényerejű rendeletek, törvények, egyezmények és az akkori Alkotmány is megemlítésre kerül (ld. bővebben: BALOGH–GERGELY 2005: 797–1220). „1957 őszétől 1958 nyaráig a Politikai Bizottság ülésein az állam és az egyházak viszonyának kérdése közvetlenül és átfogóan nem került napirendre." (KÖBEL 2005: 131)

A következőkben a magyar egyházpolitika működését mutatom be az akkori Alkotmány keretein belül.

> Az 1949. évi XX. tv. 54§ (1) bekezdése egyértelműen kimondta, hogy „a Magyar Népköztársaság biztosítja a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát". Majd a (2) bekezdés utal arra, hogy „a lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében a Magyar Népköztársaság az egyházat különválasztja az államtól."

Ennek ellenére azt tapasztalhattuk, hogy ez nem valósult meg. Sőt, különösen az ötvenes években kifejezetten üldözték az egyház képviselőit, és komoly hátrányba kerültek a magukat vallásosnak mondó átlagemberek is.

Az Állami Egyházügyi Hivatalról szóló 1951. évi I. törvény ezzel párhuzamosan kimondta, hogy:

> 1. § (1) Az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére, így különösen az egyes vallásfelekezetekkel kötött egyezmények és megállapodások végrehajtása és a vallásfelekezetek állami támogatása céljára Állami Egyházügyi Hivatalt kell felállítani.

(2) Az Állami Egyházügyi Hivatal a minisztertanács főfelügyelete alá tartozik. A minisztertanács főfelügyeleti jogát egyik tagja útján gyakorolja.

2. § (1) Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezetére, hatáskörére, valamint működésére vonatkozó rendelkezéseket a minisztertanács rendelettel állapítja meg.

(2) Az Állami Egyházügyi Hivatal szervezésével és működésével kapcsolatos személyi és dologi kiadások fedezéséről az állami költségvetésben külön címben kell gondoskodni.

3. § Az Állami Egyházügyi Hivatal felállításával a vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak a vallásügyekkel kapcsolatos ügyköre megszűnik, ennek megfelelően a minisztérium elnevezésében a vallási ügykörre való utalást mellőzni kell.

4. § A jelen törvény végrehajtásáról a minisztertanács gondoskodik.

Meg kell említeni Péter János (1910–1999) szerepét is, aki előbb 1949–56 között református püspökként dolgozott, majd 1961–73 között külügyminiszter lett. Szerepe meghatározó volt a papságtól megkövetelt hűségeskü kapcsán is. „Figyelemre méltó Péter János külügyminiszter értékelése a Szentszék kérését illetően, hogy az eskü a papi lelkiismeretet ne érintse. Ebben a formában természetesen ez a javaslat elfogadhatatlan, mert ebben a fogalomkörben, hogy papi lelkiismeret, nagyon sok minden elfér. A Vatikán és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között zajló tárgyalásokon is felmerült az állami eskü kérdése. A szomszédos szocialista ország egyházpolitikusai elfogadták Casaroli kérését. A magyarok ezzel szemben továbbra is kitartottak a merev elutasítás mellett, de mivel a kérdés a Vatikánban sem tartozott a legfontosabbak közé, már 1963 októberére kialakult a közös álláspont. Vita után közösen elfogadtuk, hogy az állameskü szövegén nem lesz változás.” (SZABÓ 2005: 41)

Az ÁEH működése a gyakorlatban

„Közel 40 éven keresztül (1951-től 1989-ig) állt fenn a pártállam fontos támaszát képező Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH). Fennállása és

működése mutatja, hogy a korszak egyházpolitikájának hullámzása ellenére az egyházügyi igazgatás modellje, valamint a politikában betöltött szerepe lényegében változatlan maradt egészen a rendszerváltozáskor bekövetkezett megszűnéséig." (KÖBEL 2005: 60)

„Az ateista világnézet terjesztése, a keresztény társadalom átalakítása a kezdeti diktatórikus lépések után átgondolt, tervezett folyamattá vált. Ide tartozott az egyházpolitikai irányvonal kialakítása, folyamatos megfigyelése, kiértékelése és továbblépések meghatározása. Politikai bizottsági határozatok voltak az alapvetően meghatározó iránymutatások az egyházpolitikai munka kialakításában, amelyek a határozatokban foglalt elvek szerint a vallásos világnézet elleni harcról szóltak." (KÖPECZI BÓCZ 2004: 29)

Külön szót kell ejteni a papi békemozgalmakról, mely egy furcsa képződmény volt. „A lelkészek folyamatos átnevelést kaptak a marxizmus elfogadására és a hívek körében történő elfogadtatására. Az ÁEH központilag meghatározta a békegyűlések témáit, mindig figyelembe véve a politikában zajló aktualitásokat. Előírták, hogy kik legyenek az előadást tartó személyek. Az ÁEH megyei munkatársainak a megadott MSZMP PB-határozat alapján megszabott program szerint kellett megszervezniük megyéjükben a konferenciákat. Pl. 1960-ban a békepapi konferenciára javasolt témák a következők voltak (UO: 87):

- a közvagyon védelmének jelentősége nemzetgazdasági szempontból,
- a békemozgalom helyzete, kilátásai, feladatai,
- a Béke Világtanács szervezete, céljai és munkája. Az eddig lezajlott Világbéke-kongresszusok munkája és jelentősége,
- az új szovjet leszerelési javaslat jelentősége a békés egymás mellett élés szempontjából,
- a Vatikán politikájának iránya XXIII. János pápa uralkodása óta."

A Kádár-korszak vége felé a felelős vezetők egy része már érzékelte, hogy a későbbiekben másképp kell(ene) eljárni a témán belül. „Miklós Imre 1987-es országgyűlési beszámolójában az ÁEH tevékenyégét is elemezte. Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter pedig arról tájékozatta a képviselőket, hogy az állam és egyház viszonya, a lelkiismeret és a vallás-

szabadság kérdése is helyet kapott az 1990-ig átfogó felülvizsgálatra tervezett jogterületek között." (KÖBEL 2005: 91)

Fontos személyiség volt Bulányi György atya (1919–2010), aki piarista tanárként tevékenykedett többek között Debrecenben is. Kisközösségi munkáját sokan nem nézték jó szemmel: a hetvenes években egyházi belügynek nyilvánították a hazai báziscsoportok ügyét. Lékai László bíboros a „rossz" csoportokba sorolta be Bulányi atya közösségeit, ahol egyre többen tagadták meg a fegyveres katonai szolgálatot. Közben ellene teológiai vizsgálatot folytattak le, melynek következtében elítélték két írását.

„Miután a Bokor bázisközösség tagjai az Állami Egyházügyi Hivatal Bulányinak küldött üzenete ellenére sem hagytak fel a katonai szolgálat megtagadásával, 1982 márciusában a püspöki kar elítélte a páter tanait, eltiltotta őt a nyilvános misézéstől, és kifogásolt tanításait a Hittani Kongregációhoz terjesztette fel. Ennek prefektusa, Joseph Ratzinger bíboros (a későbbi XVI. Benedek pápa) 1986. január 31-én levélben szólította fel Bulányit, hogy vonja vissza »téves, veszedelmes és kétértelmű« tanításait. Bulányi szerint Ratzinger intése arra vonatkozik, ami a püspökkari ítéletet magára vonó 1980-as, *Egyházrend* című írásának alapgondolata: »úgy vélem, hogy az egyháznak a jövőben más, a maitól eltérő struktúrája is lehet, mégpedig a bázisközösségek alapján«.

Ahhoz, hogy mentesüljön az eretnekség vádja alól, alá kellett volna írnia a Ratzinger által a II. vatikáni zsinat dokumentumaiból összeállított tizenkét pontos listát. A páter egy tizenharmadik, ugyancsak a zsinati dokumentumokból származó szövegrésszel kiegészítve – amely szerint az ember »csak a lelkiismeretének tartozik engedelmességgel« – aláírta a tizenkét pontot, ám Ratzinger szerint a kiegészítés viszonylagossá tette az állásfoglalást. Végül egy évtizeddel később, 1997 februárjában született meg a kompromisszum, amelynek értelmében Bulányi páter kiegészítése a negyedik pont részeként bekerült a dokumentumba, amelyet ő így alá is írt. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia több mint fél évvel később,1997. szeptember 10-én tájékoztatta a nyilvánosságot Bulányi György rehabilitálásáról." (NET8)

Amikor a vitatott – egyébként a nyilvánosság előtt nem ismert – írásában arról ír, hogy mi a közösség három feltétele, a következőket állítja: „A közösségek létrejötte tehát nemcsak nemes célt és együttmaradást feltételez, hanem megkívánja, hogy a közösség tagjai alaposan ismerhessék egymást. A közösség létrejöttének e három feltétele kölcsönhatásban van egymással." (BULÁNYI 1989: 46)

Majd sok évtizeddel később naplójában így ír az 1945 utáni helyzetről, sajátos megközelítésben: „lehet-e ilyen körülmények között ítélkezni azokról, akik benne éltek ebben az egérfogóban? Lehet-e, de szabad-e? Megengedett-e erkölcsileg? S lehet-e erre az itt lefolyt tragikomédiára egyszerűen fátylat vetni? El- és letakarni az itt lefolyt komédiát? Az, hogy mindez a legszentebb jelszavak nevében történt: a népért, a szabadságért, a szocializmusért, a demokráciáért, a békéért. Azt a tragikomédiát, hogy 1945-ben e jelszavaktól is indítva kezdtünk el élni, dolgozni, tervezni, reménykedni. (…) Ki ítélhet felettünk, akik idehaza maradtunk, s emellett még életben is akartunk maradni? (…) Voltak olyanok, akik e rémuralom apparátusában részt vettek: magyar állampolgárok tíz vagy százezrei. Aztán voltak olyanok, akik csak sima párttagok voltak – jóval kisebb kiváltságokat élvezve, mint az előző csoport, de mégiscsak felülérvényesülve (tehetségükön és képességükön felül) – magyar állampolgárokból jó félmillió. Voltak, akik nem léptek be a Pártba, csak megbízatásokat fogadtak el a titkos rendőrségtől. (…) Nem börtönbeszámolókat hiányolok. Azoknak talán nem is vagyunk híjával. A börtönön kívüli társadalom, egy hódolt nemzet gyötrelmeinek, mindennapi kényszeres megalkuvásainak hiteles rajzát hiányolom. Alig van ennek pár történeti, akár szépirodalmi feldolgozása. (…) Hogyan utasít ki engem, a debreceni egyetem katolikus diákjainak lelkészét vagy kétszáz fiatal, akinek jó része engem személyesen ismer, tisztel és becsül is? Hogyan kényszerülnek legjobb tanítványaim beállni abba a tüntető oszlopba, amely megáll a debreceni piarista rendház előtt, hogy ott ütemesen skandálja: fasisztákat lámpavasra, Bulányit is jó magasra, húzd meg." (BULÁNYI 2003: 182–4) Nyomasztó kérdések, melyekre még keresem a válaszokat.

Végül a felebarát és testvér szópárról szóló gondolatait idézném: „Jézus lesöpri ezeket a kategóriákat. Azzal, hogy övéinek parancsba adja az ellenségszeretetet, mindenkit kivétel nélkül a Maga és az Ő népe felebarátjává nyilvánít." (BULÁNYI 1995: 111) Azzal, hogy kiközösítették az egyház részéről, hosszú távon ez is a kommunistáknak kedvezett, hiszen a belső teológiai ellentétek tovább feszítették az egyház egységét. Mindenesetre szimpatikus meglátásai is vannak, írásai erről tesznek tanúbizonyságot.

Gyakorlati esetek (magyar egyházpolitikai intézkedések)

A téma jobb megértése miatt egy helyi példán keresztül mutatok be egy konkrét esetet, amely jól tükrözi, hogy milyen módon jártak el a gyakorlatban az államhatalom képviselő az egyházzal szemben.

„Baranya megyében az egyházpolitika nem változik lényegesen. 1957-re vonatkozóan kevés adat áll a rendelkezésre. A hatalom új birtokosinak a gondja, hogy a nép hangulatát reprezentáló vallásos megnyilatkozásokat – a keresztek kitétele az iskolákban, a hittanra járók számának növelése – visszaszorítsa, megszüntesse. (…) A közhangulat jellemzése igazolja, hogy az állami szervek és az egyházak – köztük a katolikus egyház – viszonya nem harmonikus. A megyei tanács ülésén elhangzott, hogy a klerikalizmus gyorsan jelentkezett a koncért, Pécsett épületeket követelt vissza intézményei számára. Néhány helyen, mint például Németiben, az iskolát kérte vissza katolikus délszláv iskolának. Több faluban nyíltan követelték az oktatás és népművelés valláserkölcsi alapra helyezését, s általános támadás indult az iskolákban a hitoktatás minél szélesebb kiterjesztésére, a hitoktatásra nem járó gyerekek zaklatására." (BERTALAN 2010: 171)

Érdekes tény, hogy az ÁEH „soha egyetlen püspököt sem engedett ki egy lengyel vagy csehszlovák püspöki konferenciára, és a szomszédos államokból sem látogathatott egyetlen püspök sem Magyarországra, hogy magyar püspöktársaival találkozzék. A budapesti Hittudományi Akadémia tanárainak harminc évet kellett várniuk, míg először elfogadhatták bécsi kollégáik meghívását Ausztriába, egy teológiai kollokviumra. Mikor végre egyes püspökök elutazhattak a II. vatikáni zsinatra, az előkészítő anyagot

tartalmazó terjedelmes iratanyagból egyetlen lapot sem olvashattak el, mivel a magyar posta a Vatikánból érkezett minden levelet visszatartott vagy visszaküldött." (BOZSÓKY–LUKÁCS 2005: 92) Azzal viszont, hogy Kádár Jánost fogadta a pápa 1977-ben, egy olyan fordulat következett be, amely alapjaiban formálta át a hazai állam és egyház belső kapcsolatát. Tudomásul kellett venni sokaknak, hogy az akkori rezsim hosszú távra rendezkedett be.

Természetesen „a kommunista egyházüldözés egyik fontos stratégiai módszere volt a helyi egyházak legfőbb, legtekintélyesebb vezetőinek – koholt vádak alapján – törvénytelen, erőszakos eljárással való eltávolítása a helyi egyházi közössége éléről. Magyarországon a jól ismert Mindszenty József bíboros letartóztatása 1948. december 26-án, majd hosszú időn át fogságban tartása. Alojzie Stepinac zágrábi érseket Tito bírósága 1946. szeptember 18-án vette őrizetbe, majd 16 év börtönbüntetésre ítélték. 1951-ben horvátországi szülőfalujába internálták, ott halt meg 1960-ban. Josef Beran prágai érseket 1949. június 15-én a kommunista állami hatóság bírósági tárgyalás nélkül internálta. 1965. február 19-én Rómában telepedhetett le, itt visszavonultan élt haláláig, 1969-ig. 1948-ban lett Varsó érseke Stefan Wyszynski. 1953-ban – ugyancsak bírósági tárgyalás és ítélet nélkül – internálták. 1956-ban szabadult, s ekkor visszakerült érseki székébe, tisztségét haláláig, 1981-ig zavartalanul betöltötte. Az ukrán görög katolikus metropolita Josyf Slypij 1944-ben lett Lemberg főérseke. A szovjet hatóságok 1945-ben püspöktársaival és görög katolikus papok sokaságával együtt letartóztatták és elítélték. Slypij összesen 18 évet töltött szibériai bányákban és munkatáborokban. Hruscsov 1963-ban engedélyezte, hogy áttelepüljön a Vatikánba. 1984-ben halt meg, 92 évesen." (MÉSZÁROS 2006: 39) Jól látható, hogy a többi megszállt államokban is hasonlóképp bántak az egyház képviselőivel, mint hazánkban. Elég, ha csak a Grősz-pert említjük.

Összegzés

1989 előtt a magyar állam és az egyházak vezetői nemcsak szóba álltak egymással, párbeszédet folytattak, bizonyos kérdésekben meg, illetve ki is egyeztek, fontos dolog. Sokan arról beszélnek és azt a kérdést teszik fel, hogy meddig észszerű egy diktatúrának ellenállni. Hol a határ, mely megszabja, hogy innentől kezdve vagy „behódol" a hatalomnak és éli kis életét, vagy ellenáll, ezzel pedig kiteszi magát különféle hátrányos megkülönböztetésnek, vegzatúrának és zaklatásnak. Ne feledjük, hogy a harmincas években a náci párt és a német katolikus egyház között is történtek különféle egyeztetések. Azonban 1939 után az ellenállást választotta az egyház, mivel rájött, hogy a nácik valójában nem kereszténypártiak.

Vajon elítélhető-e az az egyházi felelős személy, aki megkötötte maga kis kompromisszumait? És a békepapság intézménye erkölcsileg mennyiben ítélhető el? A marxista-keresztény párbeszédek egy zárt közösség közötti eszmecserét jelentettek, ma már nem büszke az egyház – egyik egyház sem –, amely annak idején tevékenyen részt vett ezeken a rendezvényeken és felszólaltak, netán olyan gondolatokat fogalmaztak meg, melyek ma már idejét múltak.

Feltehető a kérdés, hogy az egykori marxista valláskutatók milyen céllal kezdtek el ilyen irányba tudományos kutatásokat végezni. Pusztán tudományos, szakmai érdeklődésük vezérelte-e őket, vagy – mivel ők a párt felkent harcosai is voltak – nem egyfajta ideológiai, szellemi fölényt akartak bizonyítani? Úgy vélem, hogy az igazság ebben keresendő, hiszen egy diktatúra képviselőivel álltak szemben azok az egyházi vezetők, akik megalkudtak a rendszerrel, ilyen vagy olyan okok miatt. Mégis, a végső cél az volt, hogy az ateista hatalom a behódolt felső vezetés egy részével visszaszorítsa a keresztény, vallásos emberek tömegét. A módszerek időközben már finomodtak, hiszen a nyolcvanas évekre egyrészt megváltoztak a körülmények, másrészt a diktatúra természete is ezt a folyamatot eredményezte.

ROMSICS IGNÁC is úgy látja, hogy „a történelem szereplői soha nem angyalok vagy ördögök, hanem hús-vér emberek, akiknek vannak jó és rossz döntéseik, vállalható és vállalhatatlan lépéseik. A lényeg: ezek egy-

máshoz való aránya." (NET9) Igaz ez jelen dolgozat „főszereplőire" is, természetesen ennek megfelelően kell viszonyulni mindenkihez. Árnyalni kell a képet, nem csupán fekete vagy épp fehér lehet valaki, az élet sem ilyen egyszerű. Látni kell az átmeneteket egyik döntésből a másikba.

A közszereplő meghatározása ugyanakkor az elmúlt 25 évben csak egy jogszabályban tűnt fel, amely a 2003-as ügynöktörvény. Ez leszögezte, hogy „közszereplő az a személy, aki közhatalmat gyakorol, gyakorolt vagy közhatalom gyakorlásával járó tisztségre jelölték, illetve aki a politikai közvéleményt feladatszerűen alakítja vagy alakította" (ld.: az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény 1.§ (2) bekezdés 13. pontját). Márpedig a magyar bíróságok és az Alkotmánybíróság már többször leszögezte, aki közszereplő, annak többet is kell tűrnie – még akkor is, ha a magánéletét firtatják –, hiszen a közügyeket úgy lehet a legalaposabban megvitatni, hogy a szólás- és véleményszabadság széles körűen garantált. Ebből következően én ezt úgy értelmezem, hogy aki a politikai közvéleményt feladatszerűen alakította, még ha csak helyi szinten is, nem bújhat(na) ki egy-egy személyes megkeresés alól.

Nem messze Debrecentől is úgy látták, hogy „a Marxizmus–Leninizmus Tanszék lemaradásában – az oktatók kontraszelektáltságán kívül – nyilván a tanszék által képviselt tudományterület képlékenysége, erősen átpolitizált problémavilága is szerepet játszott, hiszen e terület »kutatói« jóval szűkebb körből meríthették témáikat, mint pl. egy irodalmár vagy egy nyelvész." (BREZSNYÁNSZKY–VINCZE 2013: 107). Szakmai lemaradásról lehet szó ebben az esetben, ugyanakkor a szűkebb körű merítési lehetőséget vitatom, hiszen nekik is megvolt egy sajátosan széles spektrumú mező, ahonnan kedvükre válogathattak. Lásd: egyház és állam viszonya. Ezen kívül a latin-amerikai baloldali mozgalmaktól az afrikai szocialista államokon keresztül egészen a nyugat-európai baloldali mozgalmakig (pl. spanyol, olasz vagy francia KP) bezárólag találhattak maguknak kutatási témát.

Kissé meglepő volt számomra, hogy maga Aczél György írja Kádár Jánosnak egy magánlevelében, hogy „a Kádár-korszak tragédiája a káder-

politikája. Mert te egész életedben egyszerű embereket kerestél a vezetésbe, és mindig primitív embereket találtál." (M. KISS 2014: 16) Sajnos számtalan esetben találónak bizonyult ennek a belső körhöz tartozó vezetőnek az értékelése. Ez a fajta éleslátás nem volt jellemző más magyar kommunista vezetőre, itt első sorban Losonczi Pálra gondolok, aki eredetileg egy egyszerű téeszelnök volt Barcson. A gyerekek mindig átugorják a szülők generációját, és visszanyúlnak – már megbocsátóbb érzéssel – a nagyszülőkhöz. Értelmezésem szerint a vizsgált témám inkább van közelebb a nagyszülői generációhoz, a jelenlegi fiatalok közt van ugyan még egy generáció (szülői), ám ők részben érintettek lehettek a vizsgált időszakban.

HANKISS ELEMÉR szerint is azért van ez a sok minden, „mert köt bennünket a genetikánk, az egészségi állapotunk, a családunk, a gyermekkori környezetünk, az iskoláink, a munkánk, anyagi helyzetünk, meghatároz minket az adott társadalom rendszere és állapota, múltja, várható jövője, és ezer más dolog." (NET1) Nem az a kérdés, ki milyen régi, hanem hogy mennyire képes új gondolatokat befogadni, megérteni, hogy a világ megváltozott, mást és máshogyan kell tenni.

A „szolgáló egyház" kifejezés gyakran tért vissza Poór műveiben, természetesen nem ő honosította meg ezt a szópárt. Mégis ők a másodvonalbeli valláskutató filozófusok, akik nem voltak mások, mint a politikai rendszer ideológusai Kónya István mellett, évtizedekig határozták meg akár épp a „kálvinista Róma" lakosainak gondolkodásmódját. Vannak, akik ma mindkettőt (sőt, mindhármat) elítélik, igyekeznek nem venni róluk tudomást. És vannak, akik még 2014-ben is elismerőleg nyilatkoznak róluk, nem feledve sajátos munkásságuk gyümölcsét. Igaz a mondás: „nehezen dőlnek a falak, főleg a fejekben…"

Ezen írás szerzője nem érzi feladatának, hogy igazságot tegyen vagy szolgáltasson. Csupán arra vállalkozott, hogy érzékeltesse azokat az óriási ellentmondásokat és feszültségeket, melyek mind a mai napig nem nyugodtak.

„Elmondható, hogy a történelmi egyházak részéről még nem teljesen fejeződött be a rendszerváltás, hiszen a mai napig nem néztek szembe (a magyar társadalom sem) az előző rendszert bármilyen formában segítő

egyének tevékenységével." (RÁCZ 2012: 77) Annyiban pontosítanám ezt a korábbi állításomat, hogy természetesen nem árt árnyalni a kialakult összképet. Sok esetben kényszer hatása alatt tettek egyházi felsővezetők és gondolkodók ma már – vagy épp akkor is – vitatható politikai jellegű dolgokat. Ugyanakkor voltak, akik elvtelenül cselekedtek, nem foglalkoztak különösen a diktatúra áldozataival. Azonban egyikkel sincs szembenézés, hiszen, Bibó István szóhasználatát kölcsönvéve, a „kelet-európai kisállamok nyomorúsága" mind a mai napig itt kísért a mindennapjainkban. A görcsösen való ragaszkodás vélt és valós igazunkhoz, valamint sérelmeinkhez. A gondok el nem engedése, a hozzájuk tartozó birtoklási vágy és ragaszkodás is látható. A csodavárás és az áldozati szerepben való megjelenés képe is erősen él, miközben valóban az áldozat és agresszor egyszerre, egyazon társadalomban is megtalálható. Nehéz szétválasztani a kettőt, ám nem lehetetlen vállalkozás.

Nekem pusztán az volt a szándékom ezzel az írással, hogy valamiféleképpen érzékeltessem a mai olvasó számára, hogy 1989 előtt hogyan viszonyult az állam az egyházhoz. Magam sem tartom az akkori folyamatokat kifejezetten példaértékűnek a 21. században, ugyanakkor tény, hogy létezett, melynek megítélése az utókor feladata. Mi vagyunk az utókor, akik majd „ítéletet" mondanak a dialógusok eredményességéről és helyességéről.

Azonban mégis úgy ítélem meg, hogy éppen azért lett volna helye a nap alatt ennek a munkának, hogy megismerhessük az „ellenfél" nézetrendszerét, tetteinek mozgatórugóit, gondolatvilágát és motivációit, módszereit. Véleményem szerint a magyar társadalom egy része még mindig nem nézett szembe a Kádár-korszakkal, annak következményeivel, valamint negatív és pozitív vonásaival. Szerettem volna elősegíteni ezt, a magam szerény eszközeivel. Tisztában vagyok vele, hogy kényes témáról van szó, nem akartam senki önbecsülését sérteni.

Igaza van KÖBEL SZILVIÁnak, amikor azt írja, hogy „Magyarországon a második világháború után egyrészről, közjogilag fokozatosan megtörtént az állam és egyház szétválasztása, másrészről pedig politikailag lépésről lépésre kialakult a hatalom és az egyházak összefonódása." (KÖBEL 2005: 157) Ennél is többet állít, amikor arról beszél, hogy „ a szeparációs model-

lek közül 1945–1948 között a békés elválasztás elemei voltak túlsúlyban, 1949–1989 között pedig az ellenséges elválasztás dominált." Elsőre azt hihetnénk, hogy nem tesz egyértelmű különbséget az 1956 előtti és az azt követő időszak között, azonban doktori értekezése ezt tükrözi. „A deklaratív jogszabályok mögött meghúzódó egyéb jogforrások, valamint a politikai eszközök segítségével az államhatalom a marxizmus–leninizmus ideológiai monopóliumának biztosítása érdekében az egyházak működését erőteljesen visszaszorította, a működési lehetőségeket szűkre szabta, és a megengedett mozgásteret is szigorúan ellenőrizte." (UO.) Elmondható, hogy a diktatúrák természetrajzához tartozik az a fajta magatartásmód, mely az MSZMP-t jellemezte egészen 1989-ig. Nem volt ez másképp az egyházakhoz való viszonyban sem.

Irodalomjegyzék

BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ 2005. *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. kötet.* Budapest.

BÁNKUTI GÁBOR 2010. *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965.* Budapest.

BÁNKUTI GÁBOR – GYARMATI GYÖRGY 2010. *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989.* Budapest.

BERTALAN PÉTER 2010. *Kelepcében. Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968*. Budapest.

BERTALAN PÉTER 2014. Egyház és állambiztonság. In: *Acta Scientiarum Socialium* 40: 177–88.

BERTALAN PÉTER 2015. Áldozat és megmaradás: a pálos rend 1945 után. In: *Vallástudományi szümposzion* (2015. május 1–3.). Budapest: 11-13.

BIRHER NÁNDOR – BERTALAN PÉTER 2014. *Hálózatokban.* Veszprém.

BOZSÓKY PÁL GERŐ – LUKÁCS LÁSZLÓ 2005. *Az elnyomatásból a szabadságba. Az egyház Magyarországon 1945–2001.* Budapest.

BREZSNYÁNSZKY LÁSZLÓ – VINCZE TAMÁS 2013. *50 éves a pedagógusképzés a Nyíregyházi Főiskolán*. Nyíregyháza.

BULÁNYI GYÖRGY 1989. *Egyházrend. Erény-e az engedelmesség?* Luzern.

BULÁNYI GYÖRGY 1995. *Merre menjek?* Budapest.

BULÁNYI GYÖRGY 2003. *Napló 2001–2002.* Budapest.

FARAGÓ ANNAMARI 2008. *A Szovjet Ösztöndíjas Oleg Kosevoj Iskola története 1949–1956 között.* In: paperweb.hu. (Utolsó lehívás: 2008.)

FODOR JÓZSEF 1986. *Vallási kisközösségek Magyarországon*. Budapest.

GYARMATI GYÖRGY 2013. *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–56.* Budapest.

HORVÁTH CSABA 1992. *Magyarország története 1944-től napjainkig*. Pécs.

KOCSIS ELEMÉR 1982. *Marxizmus, kereszténység, protestantizmus. Vallás-elmélet és párbeszéd '82.* Budapest.

KÖBEL SZILVIA 2005. *„Oszd meg és uralkodj!": Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*. Budapest.

KÖPECZI BÓCZ EDIT 2002. *A titkosszolgálatok hálójában. Mindszenty József, a lélekmenő bíboros, hercegprímás*. Budapest.

KÖPECZI BÓCZ EDIT 2004. *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest.

LANE, TONY 2003. *A keresztyén gondolkodás rövid története*. Budapest.

M. KISS SÁNDOR 2014. *Puccs vagy összeomlás*? Lakitelek.

MANN MIKLÓS 2004. *Oktatáspolitikusok és koncepciók a 20. században*. Budapest.

MCGRATH, ALISTER E. 2002. *Bevezetés a keresztény teológiába*. Budapest.

MÉSZÁROS ISTVÁN 2006. *Erősítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból*. Budapest.

NYÍRI TAMÁS 1991. *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest.

PASKAI LÁSZLÓ 1975. Hit és tudomány kapcsolata. In: *Teológiai évkönyv 1975. Mai indíttatások a lelkipásztori munkához*. Budapest.

POÓR JÓZSEF 1972. *A protestantizmus XX. századi irányzatai. Közlemények a Marxizmus–Leninizmus köréből*. Debrecen.

POÓR JÓZSEF 1982. A mai kereszténység ember- és személyiségfelfogásáról. In: KOCSIS ELEMÉR szerk., *Marxizmus, kereszténység, protestantizmus*. Budapest.

POÓR JÓZSEF 1986. *A protestantáns teológia Magyarországon 1945–1985. Fejezetek a magyarországi református és evangélikus teológia 1945 után történetéből*. Debrecen.

PÖLÖSKEI FERENC – GERGELY JENŐ – IZSÁK LAJOS 1997. *20. századi magyar történelem 1900–1994.* Budapest.

RÁCZ MÁRK 2012. *Bibliai létértelmezés a marxista-keresztény dialógusok tükrében.* In: PÁLI-NAGY VERONIKA – PAFKÓ TAMÁS – NAGY MÁRTON KÁROLY szerk., *Lét- és önértelmezés a Biblia tükrében.* Budapest.

ROMSICS IGNÁC 2010. *Magyarország története a XX. században*. Budapest.

SZABÓ CSABA 2005. *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest.

DR. SZÁSZ GÁBOR 1993. *A Debreceni Agrártudományi Egyetem 125 éve.* Debrecen.

SZENNAY ANDRÁS 1975. Vallás és hit az életünkben. In: *Teológiai Évkönyv 1975. Mai tanítások a lelkipásztori munkához*. Budapest.

Internetes hivatkozások

NET1: http://hvg.hu/kultura/20140818_mintha_ujra_egy_zatony_fele_sodrodnank
<Hankiss Elemér: Mintha újra egy zátony felé sodródnánk> (Utolsó lehívás: 2014. augusztus 18.)

NET2: http://lexikon.katolikus.hu/G/Gr%C5%91sz%20%C3%A9s%20t%C3%A1rsai%20pere.html
<Grősz és társai pere> (Utolsó lehívás: 2016. május 17.)

NET3: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0300003.TV
<Az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény> (Utolsó lehívás: 2014. december 15.)

NET4: http://www.szombat.org/politika/3846-a-rabbi-tehat-elmegy-kunfi-kozoktatasugyi-nepbiztoshoz
<„A rabbi tehát elmegy Kunfi közoktatásügyi népbiztoshoz”> (Utolsó lehívás: 2015. november 3.)

NET5: http://www.titkosbudapest.hu/cikk-reszletek.php?szocikk_id=69 <Gorkij iskola> (Utolsó lehívás: 2015. október 30.)

NET6: http://beszelo.c3.hu/cikkek/emlek-es-panasz-1956-rol <Emlék és panasz 1956-ról> (Utolsó lehívás: 2015. október 30.)

NET7: http://valasz.hu/reflektor/tudomanyos-szocializmus-48198 <Tudományos szocializmus> (Utolsó lehívás: 2015. október 30.)

NET8: https://hu.wikipedia.org/wiki/Bul%C3%A1nyi_Gy%C3%B6rgy <Bulányi György> (Utolsó lehívás: 2015. október 31.)

NET9: http://valasz.hu/itthon/az-utolso-allamferfi-volt-68934 <„Az utolsó államférfi volt”>(Utolsó lehívás: 2014. augusztus 4.)

RÁKÓCZI ADRIENN

1994-ben születtem Budapesten. 2008–2012 között a Kőbányai Szent László Gimnázium német tagozatán tanultam, majd 2012–2016-ig a Károli Gáspár Református Egyetem magyar alapszakos hallgatója voltam. Minorként a holland szakot választottam, így 2014-ben lehetőségem nyílt egy félévet Leidenben tölteni. 2016-ban februártól áprilisig pszichológiai rajzelemzést tanultam egy intenzív tanfolyamon. 2016 szeptemberében kezdtem el a KRE terminológia mesterképzését.

Németül felsőfokon, angolul és hollandul középfokon beszélek. Rövid távú céljaim között szerepel a holland nyelvtudásom fejlesztése. Hosszú távú céljaim egyike oroszul tanulni. Az egyetem mellett szinte folyamatosan korrepetálok, tanítok németet és magyart, az utóbbi évben pedig főleg gyerekekre vigyázok. 2016 óta a Bolyai Önképző Műhely Bon-BOM *című lapját szerkesztem.*

2014 óta vagyok a Bolyai Önképző Műhely tagja.

Bevezetés a névtudományba

Budapest XVII. kerületének közterületneveiről

Bevezetés

Dolgozatomban szeretnék betekintést nyújtani a névtudomány alapjaiba. A szakdolgozatom írásakor mélyedtem el Budapest közterületneveinek a névtani vizsgálatában, most ezt a témát gondoltam tovább, közelítettem meg újra, ezúttal egy másik nézőpontból.

Dolgozatomban általános ismereteket szeretnék adni arról, mi a különbség mesterséges, természetes, közösségi, illetve hivatalos közterületnév között, mi az előtag, az utótag, mi az a névbokor, valamint mit jelent a táj által motivált és motiválatlan közterületnév.

A *Budapest Főváros Közterületnév-jegyzéke* alapján, amely a 2015. december 20-ig begyűjtött változtatásokat tartalmazza, összegyűjtöttem a

XVII. kerület, Rákosmente közterületneveit (664 db.), és alaktani, valamint jelentéstani szempontból kategorizálom őket. A jelentéstani csoportosításnál HAJDÚ MIHÁLY 1975-ös névtani tanulmányára támaszkodom, szükség esetén elhagyom, összevonom, illetve új csoportokat hozok létre. Az átláthatóság érdekében diagramokon ábrázolom az adatokat.

A szakirodalom rövid ismertetése

A névtudomány, más néven *onomasztika* a nyelvészetnek az a területe, amely a tulajdonnevek kutatásával foglalkozik. A 19. században figyeltek fel a személy- és helynevek névtani kutatásának a jelentőségére. Ekkoriban főleg az Árpád-kori nyelvtörténet területén értek el jelentős eredményeket, míg a 20. század második felétől a figyelem középpontjába az újabb kori tulajdonnévanyag vizsgálata került (NET1).

Az alkalmazott névtani kutatások egyik célja, hogy befolyásolják a mindenkori hivatalos névadást, és nemcsak azt a részét, hogy miről, valamint kiről nevezzenek el közterületeket, hanem maguknak a közterületneveknek a helyesírását is. HOFFMANN ISTVÁN kiemeli továbbá a térképészet mint tudomány szerepét ezen a téren, melynek szintén össze kellene dolgoznia a névkutatással (HOFFMANN 2003: 217–8).

Ahogy az *1. ábrán* is látszik, 1975-ben 6816 elnevezett közterült volt Budapesten (HAJDÚ 1975: 51), míg 1998-ban 7700 (RÁDAY 1998: 13), 2005-ben 7820 (T. SOMOGYI 2005), 2013-ban pedig már majdnem 8000 (RÁDAY 2013: 20), habár a hegyvidek-online.hu szerint 2012-ben 8204 elnevezett budapesti közterület volt (NET5). A körülbelül 8000 közterületnévből pontosan 664 esik a XVII. kerületre.

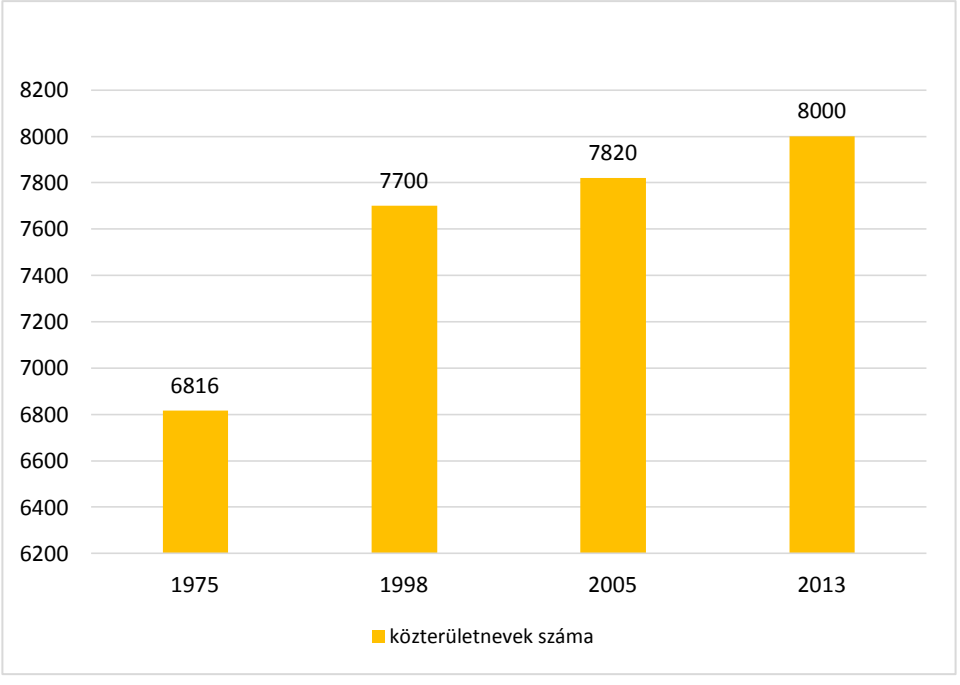

1. ábra. *A budapesti hivatalos közterületnevek száma hozzávetőlegesen*

A következőkben olyan fontos fogalmakat fogok tisztázni, mint *utcanév* vagy *közterületnév, hivatalos közterületnév, előtag* stb.

A névtannal foglalkozó kutatók az *utcanév* fogalma alatt nemcsak az *utca* utótagú közterületneveket értették, hanem a terek, utak, közök stb. neveit is. E szemlélet szerint a legkisebb közterületek, melyek hivatalos nevet kaptak azért, hogy megkülönböztethetőek legyenek, *utcanevet* viselnek (HAJDÚ 1975: 3; T. SOMOGYI 2005). Dolgozatomban magam célszerűbbnek és pontosabbnak találtam a *közterületnév* terminus használatát.

A névadás módja alapján elkülönítünk természetes, illetve mesterséges közterületneveket. A természetes névadás jellemzője, hogy a név közösségi eredetű, azaz nem a város vezetősége adta, hanem maguk az ott élő nyelvhasználók. Ez a névadás ösztönös, a nyelvhasználók nem tudatosan akarták elnevezni a közterületeket, csak megjelöléseket kezdtek használni, amelyek névvé váltak. Ilyenkor a név mindig valamilyen kapcsolatban áll a tájjal, tehát jelentéstanilag motivált nevekről beszélhetünk. Természetes

névadással már az ókori Rómában is keletkeztek közterületnevek (MEZŐ 1982: 26; KÁLMÁN 1989: 160–1).

A mesterséges névadás jellemezői közé tartozik, hogy célja a tulajdonnévadás. A nevet valamely ismert személy vagy hatóság adta, nem pedig a közösség. Ez a név nem feltétlenül kapcsolódik az adott tájhoz, tehát nem szükségszerűen a táj motiválta a név létrejöttét. Mesterséges közterületnevekre elsősorban a gyorsan fejlődő nagyvárosokban van szükség (MEZŐ 1982: 26–8, 34; KÁLMÁN 1989: 162). Az első dokumentált mesterséges névadásra Pesten 1797-ben került sor (NET3).

A mesterséges névadással keletkezett közterületnevek közül további csoportokba lehet sorolni azokat, amelyek neve nem jogi testülettől származik. Megkülönböztetünk 1) kiemelkedő személy alkotta neveket – pl. Kazinczy: *Széphalom Kis-Bányácska* helyett –; 2) adatközlőtől származó neveket – tévesen olvasott, valamint hallott nevek fennmaradása, pl. *Rétkútdűlő Két kút* helyett –; és 3) szerzőktől származó neveket – történeti forrásokból, nem célja a tulajdonnévadás, pl. *Kétér közt levő föld* (MEZŐ 1982: 35–8).

MEZŐ ANDRÁS a névhasználat módja szerint elkülöníti egymástól a közösségi (népi) és a hivatalos neveket. Közösségi név az, amit maga a közösség, a nyelvhasználók alkotnak, befogadnak vagy újraalkotnak. A közösségi név a beszélt nyelv eleme, nyelvváltozatai lehetnek, fennmaradása a kollektív emlékezettől, az áthagyományozástól függ. A közösségi nevet a mindennapi életben, az egymás közötti érintkezésben használjuk (MEZŐ 1982: 42).

Ezzel szemben a hivatalos nevet a hatóság alkotja, befogadja vagy újraalkotja. A hivatalos név mindig normatív, nincsenek változatai, az írott nyelv eleme. Élete a törvényektől, rendeletektől függ, használati színterei a hivatalos fórumok, érintkezések (MEZŐ 1982: 42). Pesten az első hivatalos közterületnév-jegyzék 1817-ben készült (NET3).

Fontos, hogy a mesterséges keletkezésű nevek a névhasználat szintjén lehetnek közösségiek vagy hivatalosak egyaránt; ugyanígy a természetes keletkezésű nevek lehetnek hivatalosak vagy közösségiek – pl. *Debrecen:* természetes keletkezésű hivatalos név (MEZŐ 1982: 39).

Budapest XVII. kerületének hivatalos városrészneveit – *Madárdomb, Akadémiaújtelep, Rákoscsaba, Rákoscsaba-Újtelep, Rákoshegy, Rákoskeresztúr, Rákoskert, Rákosliget* és *Régiakadémiatelep* – (RÁDAY 2013: 64) összefoglalóan *Rákosmenté*nek szoktuk nevezni. Habár a *Rákosmente* kifejezés nem szerepel RÁDAY MIHÁLY lexikonjában, mégis hivatalos név, mivel különböző kerületi médiumok, valamint az önkormányzatok is ezt használják: pl. „Rákosmente TV", „Rákosmenti Hírek" (NET4).

Ezzel szemben a *Rákosborzasztó* név már közösségi, mivel hivatalos fórumokban nem használják. Helyi lakosok szerint a taxisok kezdték el így hívni a XVII. kerületet, mivel kifelé sokszor, visszafelé a belvárosba viszont szinte sosem akadt utas. A *Rákosborzasztó* név használata nemcsak városi legenda: az internetes keresőbe beütve 2910 találatban szerepel.

A közterületnevek alaki szempontból két részre oszthatók: előtagra vagy előtagokra, valamint utótagra. Az előtagok változatossága miatt válnak a közterületek megkülönböztethetővé. Korlátozatlan mennyiségben jöhetnek létre új, addig nem használt előtagú közterületnevek. Ezzel szemben az utótagok földrajzi köznevek, számuk korlátozott, ezért ismétlődnek (HAJDÚ 1975: 6).

A XVII. kerület közterületneveit vizsgálva a következő következtetéseket vontam le az elő-, illetve az utótagokról. Az előtag általában egy szóból áll. Ez a szó lehet köznévi eredetű: *kőhúr* 'köves lejtőkön, homokos réteken élő, kis fehér virágú növény' > *Kőhúr utca* (RÁDAY 2013: 366).

Az előtag lehet tulajdonnévi eredetű, azaz a közterület valamilyen tulajdonnév nevét veszi fel. Külön jelentéstani csoportot képviselnek a helyre utaló közterületnevek, melyek alaki szempontból lehetnek toldalék nélküliek: *Pipis-hegy* '183 méter magas domb' (UO: 477) > *Pipishegy utca;* vagy *-i* képzővel ellátottak: *Agyag-domb* > *Agyagdombi dűlő.* A XVII. kerület 664 közterületneve közül összesen 38 darab *-i* képzős. Helyesírási szempontból nem szerencsés az *-i* képzővel ellátott közterületnevek használata.

Az előtag lehet számjegyekkel jelölt számnév is. A XVII. kerületben 46 arab számjeggyel jelölt közterületnév található. A számozás 500-tól 545-ig terjed. Habár nem szerencsés a közterületek számokkal történő megnevezése, ezeket a közterületneveket védetté tették, és megtartották.

A védett közterületneveket elméletileg nem lehet átnevezni, gyakorlatilag azonban léteznek kiskapuk, és ha a teljes közterületnevet nem is, de szakaszait át szokták nevezni. A kerület arab számjeggyel jelölt közterületnevei három kivétellel *(512. utca, 513. utca* és *514. utca)* mind 1951. január 1. óta vannak érvényben (UO: 43–6).

A XVII. kerületben 28 római számjeggyel jelölt közterületnév található. Akárcsak az arab számjegyes közterületnevek esetében is, ezek a nevek is védettek. A legrégebbi elnevezés közülük az *I. utca,* amely 1856. január 1. óta viseli ezt a nevet. A többi 27 közterület 1896. január 1-jén kapta a jelenlegi nevét. A számozás I-től XXVII-ig terjed, majd egy számjegyet kihagyva a *XXIX. utcá*val zárul (UO.).

Az előtag állhat két szóból *(Szánthó Géza utca)* vagy három szóból is *(Árpád-házi Szent Erzsébet park).*

HAJDÚ MIHÁLY 1975-ös tanulmányában többek között megnézte az utótagok eloszlását is, és arra jutott, hogy az akkori budapesti közterületnevekben 32 földrajzi köznevet használtak, erősen aránytalan eloszlásban. Tíz olyan utótagot talált, amely csak egy budapesti közterületnévben fordult elő (ilyen volt a *mélyút, alsórakpart, kert, körút, átjáró, dűlősor, emlékút, üdülőpart, körtér* és *lejáró*). Ezzel szemben maga az *utca* szó 5480-szor fordult elő utótagként anyagában (HAJDÚ 1975: 8).

Az utótagok eloszlása a jelenlegi, hivatalos XVII. kerületi közterületneveket vizsgálva is erősen aránytalan. Mint azt az *1. táblázat* is mutatja, a XVII. kerület közterületneveinek a 83,28%-a viseli az *utca* utótagot, míg több utótag (pl. *part* vagy *dűlőút*) csak egy közterületnévben szerepel.

Utótag fajtája	Darab	Százalék	Példa
utca	553	83,28%	*Aranykút utca*
köz	39	5,87%	*Csillagmotor köz*
tér	22	3,31%	*Tessedik tér*
út	22	3,31%	*Felsőrétdűlő út*
dűlő	10	1,5%	*Orgoványisződ dűlő*

sor	5	0,75%	*Liget sor*
park	2	0,3%	*Diák park*
sétány	2	0,3%	*Jamriska Sámuel sétány*
sugárút	2	0,3%	*Szabadság sugárút*
semmi	2	0,3%	*Elágazás; Népkert*
dűlőút	1	0,15%	*Homokiszőlő dűlőút*
körút	1	0,15%	*Erzsébet körút*
part	1	0,15%	*Bánya part*
tere	1	0,15%	*Hősök tere*
útja	1	0,15%	*Rákosmezei Repülők útja*

1. táblázat: *A XVII. kerületi közterületnevek utótagjainak megoszlása (664 közterületnév)*

A *tér* és az *út* utótagok szótári, valamint birtokos jelzővel ellátott alakban is szerepelnek. A birtokos szerkezet tulajdonnevekben névtani szempontból nem szerencsés, ráadásul az utótagként használt földrajzi köznevek csoportjait is elaprózza.

HAJDÚ MIHÁLY szerint a közterületnevek legalább két elemből állnak, előtagból és utótagból (HAJDÚ 1975: 6), ám a legfrissebb, 2015-ös változásokat is tartalmazó *Budapest Főváros Közterületnév-jegyzéke* utótag nélküli közterületneveket is tartalmaz. Az *Elágazás* és a *Népkert* olyan közterületnevek, amelyekhez házszám nem tartozik. Az *Elágazás* a Ferihegyi út és a Pesti út találkozásánál kialakult közlekedési csomópont, a *Népkert* pedig a Pesti út mentén található park neve.

Előtagok szemantikai csoportosítása

KÁLMÁN BÉLA, akárcsak HAJDÚ MIHÁLY, a közterületnévi előtagokat jelentéstani szempontból vizsgálta. Hasonló kategóriákat használt, mint HAJDÚ. Számos egyezés található a csoportjaik között, pl. *az utca tulajdonságaira utaló nevek, más falvakba/városokba vezető közterületek nevei* vagy *elvont szimbolikus fogalmakra utaló nevek* kategóriái (HAJDÚ 1975:

51–2; KÁLMÁN 1989: 161–2). Két nagy különbség figyelhető meg a kettejük rendszerezése között: egyrészt KÁLMÁN a kategóriákat annak rendeli alá, hogy természetes vagy mesterséges névadással keletkeztek-e (KÁLMÁN 1989: 161–4); másrészt HAJDÚ viszont sokkal részletesebben rendszerezi az előtagokat. Ő általánosabb főkategóriákat használ, mint KÁLMÁN, viszont az általános főkategóriák alá sok alkategóriát rendel (HAJDÚ 1975: 51–2). A rendszerezés elve nagyon hasonló ahhoz, ahogy TÓTH ORSOLYA csoportosítja a városrészneveket (TÓTH 2008: 279).

Dolgozatomban a HAJDÚ által használt jelentéstani kategóriákat fogom alkalmazni, bizonyos változtatásokat eszközölve. Ahol szükséges, új csoportokat hozok létre vagy összevonok régebbieket.

A XVII. kerület közterületnevei, mint ahogy az a *2. ábrá*n is látható, jelentéstani szempontból tíz főcsoportra oszlanak. A következőkben ezeket a csoportokat fogom röviden bemutatni, valamint listaszerűen felsorolom az ide tartozó alkategóriákat példákkal. A legmegterheltebb csoporttal kezdem, a legkevésbé megterhelttel pedig zárom a bemutatást.

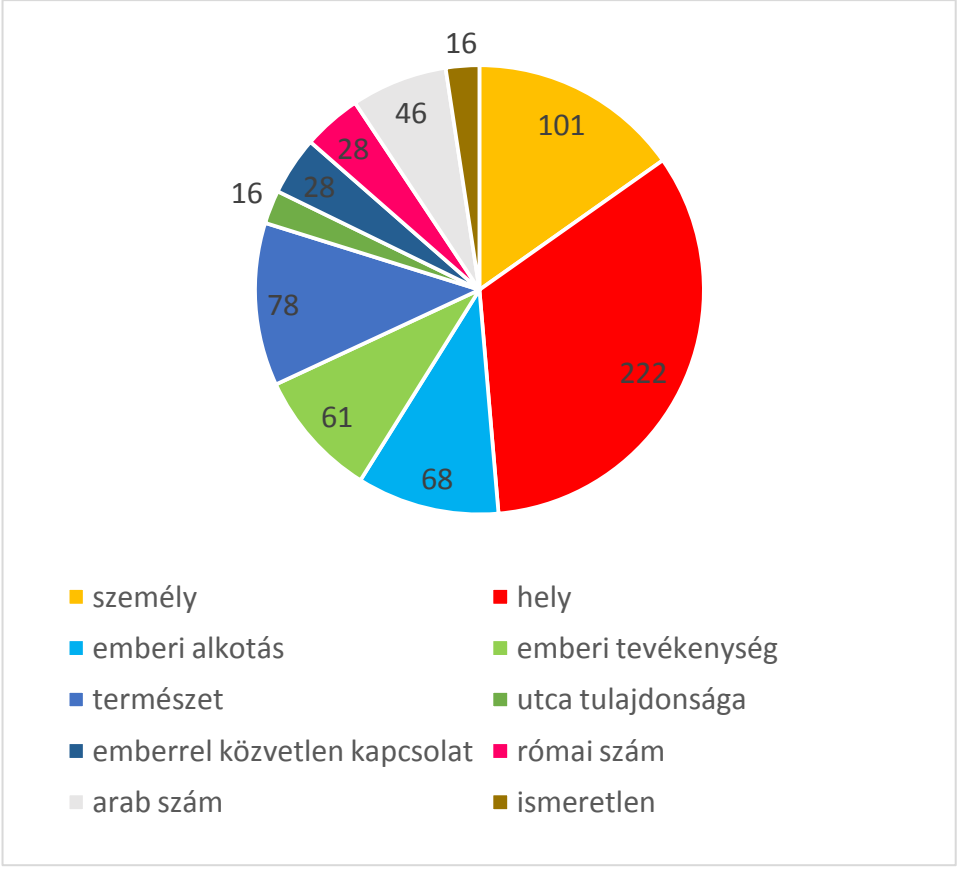

2. ábra: *A XVII. kerület jelenlegi közterületneveinek (664) eloszlása jelentéstani szempontból*

Helyre utaló közterületnevek (222)

A teljes korpusz 33,4%-át teszik ki a helyre utaló közterületnevek. Külön magyarázatot igényel a dűlőre utaló közterületnevek alcsoportja. A XVII. kerület határán több dűlő található, az ezekhez vezető közterületnevek tartoznak ebbe az alcsoportba.

Helységre vagy annak egy részére utaló (151): *Andráshida u., Becske u., Bördöce u., Buziási u., Hidasnémeti u., Lőrinci út, Nógrádkövesd u., Zimonyi u.*

Talaj milyenségére utaló (17): *Agyagdombi dűlő, Bartushegy u., Gyolcsrét u., Kalmárvölgy u., Szárazhegy köz, Tabán u.*

Dűlőre utaló (17): *Csordakút út, Felső Újlak u., Forrási dűlő, Homokisződ dűlőút, Kopolya u., Nagyszékes u., Újlak u.*

Földrajzi köznévre utaló (13): *Akácerdő u., Elágazás, Hegyalatti u., Patak u., Rétvége u., Vízforrás u.*

Városrészre utaló (10): *Bélatelepi út, Csabai út, Ferihegyi út, Rákoscsaba u., Rákoskert sugárút*

Vízre utaló (9): *Kerektói u., Köröstói u., Naplás út, Tápió tér*

Idegen világrészre utaló (3): *Algír u., Lemberg u., Nápoly u.*

Egyéb (2): *Göcsej u., Pestvidék u.*

Személyre utaló közterületnevek (101)

Az ide tartozó közterületnevek a teljes korpusz 15,21%-át teszik ki. HAJDÚ MIHÁLY azonnal két nagy csoportra osztotta a személyre utaló elnevezéseket, aszerint, hogy magyar vagy külföldi személy nevéről van-e szó (HAJDÚ1975: 51–2). Én ezt a fajta kategorizálást nem fogom követni, ha eszerint kategorizálnék, elaprózódnának a csoportjaim. Ráadásul a vizsgált külföldi és hazai személyek koherens és logikus csoportokat képeznek együtt is, tehát fölösleges lenne különválasztani őket.

Művészekre utaló közterületnevek (22)

Festőkre utaló (3): *Czimra Gyula u., Derkovits tér, Kotász Károly u.*

Írókra és költőkre utaló (14): *Ady Endre u., Arany János u., Bajza u., Berzsenyi Dániel u., Csokonai u., Eötvös u., Jókai u.*

Színészekre utaló (2): *Berky Lili u., Gózon Gyula u.*

Zenészre utaló (3): *Bartók Béla u., Liszt Ferenc u., Vecsey Ferenc u.*

Rákosmezei pilótákra utaló (19): *Martin köz, Csermely Károly u., Dedics Ferenc u., Dobos István u., Koch Aladár u., Kvasz András u., Lányi Antal u.,*

Minár Gyula u., Risztics János u., Surányi Ferenc u., Svachulay Sándor u., Takács Sándor u.

Ez utóbbi csoport a rákosmezei repülőtéren, a „repülés bölcsőjében" végzett első magyar repülési kísérleteket végző pilótáknak állít emléket (NET2). Jellegzetessége, hogy két közterületnevet leszámítva mindegyik azonos helyen, Rákoshegyen, a Helikopter úti lakóparkban található (ld. 1. függelék).

Azonos helyen, például egy lakótelepen belül, az előtagjuk alapján azonos jelentéstani kategóriába tartozó közterületnevek névbokrokat alkotnak. A névbokrok könnyíthetik a tájékozódást, rendszert adhatnak a közterületneveknek. Ideális esetben 20-25 közterületnév alkot egy névbokrot (HAJDÚ 1975: 48), ám előfordul, hogy jóval több, mint pl. az Akadémiaújtelepen, ahol mind a 46 közterült arab számmal lett megjelölve (ld. 2. függelék). Fontos, hogy közterületnév-változtatások alkalmával a már létező névbokrokat ne bontsák meg (HAJDÚ 1975: 48).

A helytörténet szempontjából jelentős személyekre utaló közterületnevek (11): *Anna u., Fackh Károly tér, Jamriska Sámuel sétány, Laffert u., Podmaniczky János sétány, Podmaniczky Zsuzsanna u., Vannay József u., Vargha Gyula u., Zsuzsanna sor.*

Egyházi személyre utaló (11): *Czeglédi Mihály u., Enzsöl Ellák u., Fogarassy Mihály tér, Heltai Gáspár u., Kósa Pál tér, Melczer u., Szánthó Géza u., Szenczi Molnár Albert u., Tessedik tér.*

Németellenes mozgalmakban vagy a kiegyezésben résztvevő személyekre utaló (10): *Batthyány u., Bem u., Bottyán u., Bulyovszky u., Damjanich u., Klapka u., Martinovics u., Széchenyi u., Táncsics Mihály út, Wesselényi u.*

Uralkodóra utaló (8): *Árpád-házi Szent Erzsébet park, Báthory u., Bocskai István u., Erzsébet körút, Rákóczi Ferenc u., Szent Imre herceg út, Szent István tér, Zsigmond u.*

Tudósra utaló (6): *Békésy György tér, Bél Mátyás u., Lázár deák u., Lyka Károly u., Szilágyi Dezső u., Zamenhof u.*

20. századi politikusokra és az 1956-os forradalom résztvevőire utaló (5): *Apponyi u., Géczi József u., Tisza István u.*

Törökellenes harcokban részt vevőkre utaló (3): *Juranics u., Szondi u., Zrínyi u.*

Államalapítás előtt élt személyekre utaló (2): *Árpád fejedelem u., Csaba vezér tér*

Családokra utaló (1): *Hunyadi u.*

Sportolóra utaló (1): *Bóbis Gyula tér*

Parasztmozgalomban résztvevőkre utaló (1): *Dózsa György u.*

Ellenállási mozgalomban résztvevőkre utaló (1): *Kiss János u.*

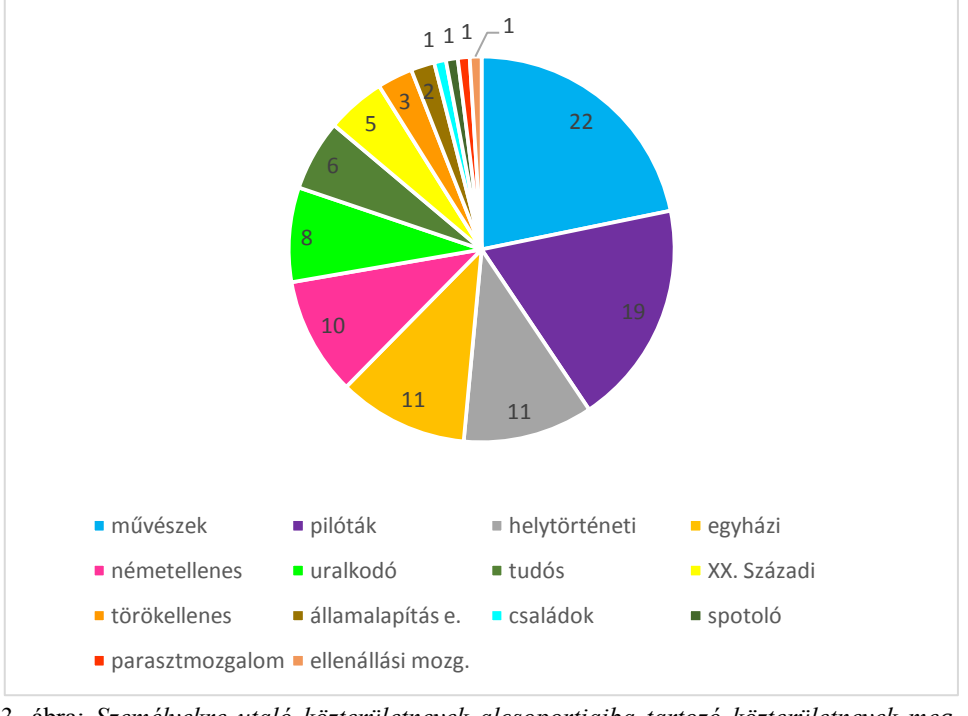

3. ábra: *Személyekre utaló közterületnevek alcsoportjaiba tartozó közterületnevek megoszlása (darabban megadva)*

A természet szavaira utaló közterületnevek (78)

A teljes korpusz 11,7%-a tartozik ebbe a csoportba, így ez a harmadik legmegterheltebb kategória.

Állatra utaló (34)

Madárra utaló (23): *Barátka u., Búbosbanka u., Csicsörke u., Függőcinege u., Gyurgyalag u., Hantmadár u., Hóbagoly u., Szürkebegy u., Vadkacsa u.*

Emlősre utaló (2): *Nyuszt u., Rétifarkas u.*

Halra utaló (2): *Csík u., Réti csík u.*

Rovarra utaló (3): *Méhecske u., Sisakos sáska u., Szöcske u.*

Egyéb (4): *Kaptár u., Kincsem köz, Rák u., Szárny u.*

Ásványra utaló (2): *Ezüst u., Kristály u.*

Növényre vagy annak termésére utaló (36): *Almafa u., Bojtorján u., Császárfa u., Fátyolvirág u., Frézia u., Kecskefűz u., Kékliliom u., Parlagfű u., Sóska u., Zsoltina köz*

Természeti jelenségekre utaló (6): *Hártya u., Holdsugár u., Napkelet u., Nyár u., Nyomdok u.*

Emberi alkotásokra utaló közterületnevek (68)

A vizsgált adatok 10,24%-a sorolható ebbe a csoportba.

Ház körüli eszközökre utaló (15): *Árkádos u., Eresz u., Kerekeskút u., Ráspoly u.*

Épületekre, építményekre utaló (13): *Egészségház u., Határmalom u., Kucorgó tér, Tómalom u., Uszoda u.*

Művészeti életre utaló (10): *Aranylúd u., Dallamos u., Háromdobos u., Toldi Miklós u.*

Oktatásra, tudományos életre utaló (8): *Diák park, Írás u., Tanár u.*

Elvont fogalmakra utaló (6): *Igazság u., Szabadság sugárút*

Ruházkodásra utaló (5): *Gyöngyfüzér u., Prém u.*

Élelmiszerekre utaló (4)**:** *Kalács u., Perec u.*

Sportra utaló (4): *Döntő u., Gátfutó u.*

Hitéletre utaló (2): *Csendítő u., Szent kereszt tér*

Mértéknevekre utaló (1): *Hektár u.*

Emberi tevékenységre utaló közterületnevek (61)

A teljes korpusz 9,18%-a tartozik ebbe a csoportba.

Foglalkozásra utaló (22): *Bakter u., Edző u., Földműves u., Kévekötő u., Nyomdász u., Pásztorének u.*

Repülésre utaló (10): *Aranykoszorú köz, Csillagmotor köz, Gyémántkoszorú köz, Magyar Szárnyak u., Monoplán köz, Rákosmezei Repülők útja, Siklórepülő köz*

Növénytermesztésre és a gazdaságra utaló (9*): Kasza u., Magvető u., Pajta u., Szikra u.*

Szőlőtermesztésre utaló (7): *Csabagyöngye u., Fuchs-szőlő u., Szőlőtőke u., Szőlővessző u.*

Közlekedésre utaló (5): *Gőzös u., Vasút sor*

Postai tevékenységre utaló (3): *Postakocsi u., Postakürt u., Postamester u.*

Iparra utaló (3): *Nyomda u.*

Kereskedelemre utaló (2): *Régivám köz*

Emberrel közvetlen kapcsolatra utaló közterületnevek (28)

A vizsgált adatok 4,21%-át teszi ki ez a kategória.

Keresztnévre utaló (8): *Adorján u., Ede u., Réka u., Szilárd u.*

Katonaságra utaló (7): *Érdem u., Lövész köz, Páncél u.*

Emberrel kapcsolatos tulajdonságra utaló (5): *Göndör u., Kecses u., Vidor u.*

Családra utaló (4): *Mátka u.*

Történelmi korszakra utaló (3): *Szabad május tér; Szabad rét u.*

Testrészre utaló (1): *Ököl u.*

Közterület minőségére, tulajdonságára utaló (16)

A korpusz 2,4%-a tartozik ebbe a kategóriába.

Csepp u., Hűvös u., Összekötő u., Új u., Zsák u., Rácsos u., Domború u., Fő tér, Színes u., Jó u., Kis u.

Ismeretlen jelentésű, eredetű közterületnevek (16)

A korpusz 2,4%-a tartozik ebbe a kategóriába.

Aranykút u., Gerecsehida u., Lenkeház u., Rétsár u., Hószirom u., Örömvölgy u., Gázló köz, Ecsedháza tér, Csabamező u.

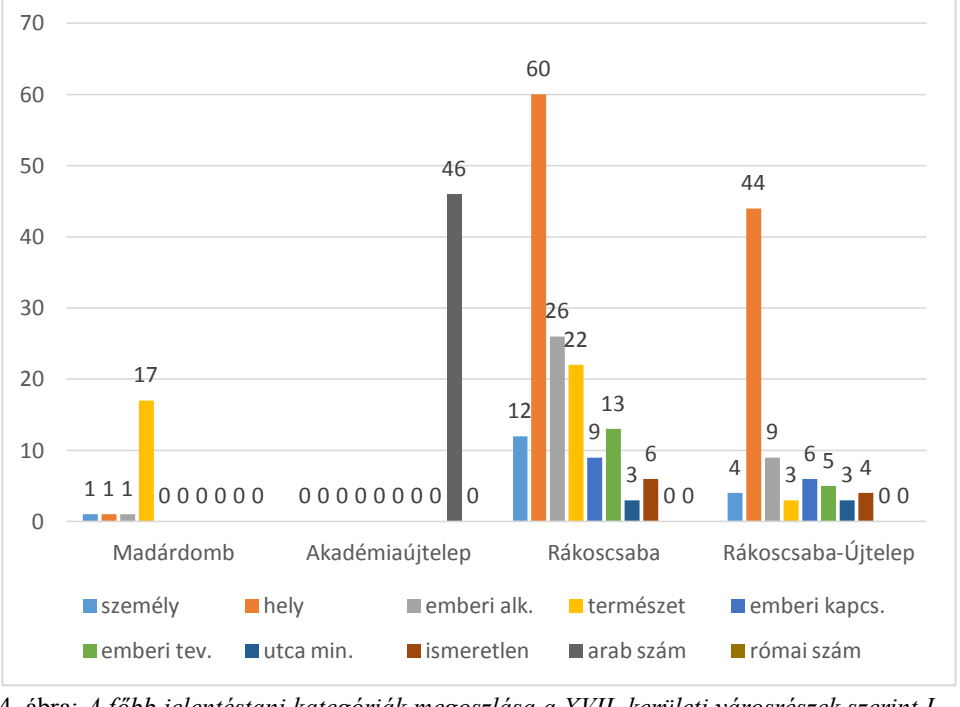

4. ábra: *A főbb jelentéstani kategóriák megoszlása a XVII. kerületi városrészek szerint I.*

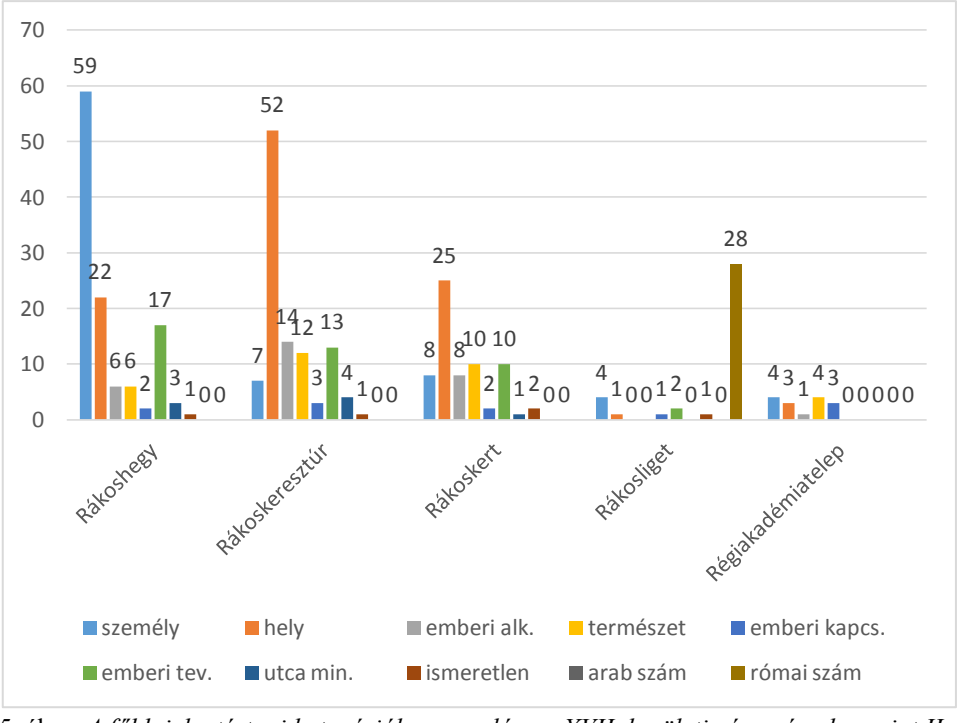

5. ábra: *A főbb jelentéstani kategóriák megoszlása a XVII. kerületi városrészek szerint II.*

A nevek megterheltsége

HAJDÚ foglalkozott a nevek megterheltségével is. Kiemeli, mennyire fontos lenne a többször felhasznált nevek számának csökkentése, bár szerinte az újabb közterületneveknél erre egyre inkább odafigyelnek (HAJDÚ 1975: 48).

Dolgozatomban megvizsgáltam Rákosmente közterületneveinek a megterheltségét, jelentéstani szempontból: 70 olyan közterületnevet találtam, amely ismétlődő előtagot tartalmaz. Ebből 30 közterületnév ismétlődik kétszer, kettő háromszor, és összesen egy négyszer.

Mind a hetven esetre igaz, hogy nincs két teljesen egyforma közterületnév: ha az előtag azonos, az utótag nem, pl. *Agyaghegyi dűlő* és *köz, Gázló köz* és *utca, Lövész köz* és *utca* stb. A háromszoros ismétlődésnél még az előtagok sem teljesen azonosak: *Heltai köz* és *tér,* valamint *Heltai*

Gáspár utca. A négyszer felhasznált előtag pedig a következő alakokban szerepel: *Podmaniczky Zsuzsanna utca, Zsuzsanna sor, tér* és *utca.*

A fentiek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a XVII. kerületi közterületnevek megterheltsége alacsony, valamint arra, hogy a névadók igyekeztek kikerülni a teljes egyezést, így is színesítve a közterületneveket.

Nemcsak az egyes neveknek, hanem maguknak a jelentéstani kategóriáknak a megterheltségét is vizsgálta HAJDÚ. Azt állapította meg, hogy egyes csoportokba aránytalanul sok közterületnév tartozik. Ilyen volt 1975-ben a személyre utaló (1759 adat) és a helyre utaló (1852 adat) közterületnevek kategóriája. Ezzel szemben a harmadik leggyakrabban használt jelentéstani kategória az embert körülvevő természet szókincse volt, jóval kevesebb adattal (738 adat); a legkevésbé használt névtípus pedig – ha nem számítjuk a meghatározhatatlan közterületneveket (17 adat) –, a közterület milyenségére utalt (144 adat) (HAJDÚ 1975: 51–2). Ebből is látszik, hogy több mint kétszer annyi közterületnév volt személynévi vagy földrajzi névi eredetű, mint a természetből merített szókincsből eredeztethető; továbbá a személynévi vagy földrajzi névi eredetű közterületnevek száma majdnem 13-szor annyi, mint az utca milyenségéről elnevezett közterületek száma.

Irodalomjegyzék

Budapest Főváros Közterületnév-jegyzéke

HAJDÚ MIHÁLY 1975. *Budapest utcaneveinek névtani vizsgálata.* Budapest.

HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás*. Debrecen: 217–28.

KÁLMÁN BÉLA 1989. *A nevek világa.* Budapest: 160–6.

RÁDAY MIHÁLY 2013. *Budapesti utcanevek: A–Z.* Budapest.

T. SOMOGYI MAGDA 2005. Budapesti utcanévváltozások 1989 után = New Street Names in Budapest. In: *XXII. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (Pisa, Olaszország. 2005. augusztus 29. – szeptember 3.).* Pisa: 1–7. http://nevtan.arts.unideb.hu/nevtan/informaciok/pisa/tsm-m.pdf

Internetes hivatkozások

NET1: http://mnytud.arts.unideb.hu/nevtan/
<A névtudomány kutatási területe>

NET2: www.rakosmente.hu/Rakosmente/Keruletunk_tortenete/Rakosmenti_repulok.aspx
<A „rákosmenti repülők” rövid életrajzai>

NET3: http://www.nyest.hu/hirek/hitler-es-a-kodaly-korond-beszedes-utcanevek
<Hitler és a Kodály körönd – beszédes utcanevek>

NET4: http://rakosmente.hu/kultura/Media.aspx
<Rákosmente Modern Kertváros: Média>

NET5: http://www.hegyvidek-online.hu/kozerdeku-informaciok/budapest-tedraga/kozerdeku-informaciok135/fovarosi-hataskorben-az-utcanevek.html
<Fővárosi hatáskörben az utcanevek>

Függelék

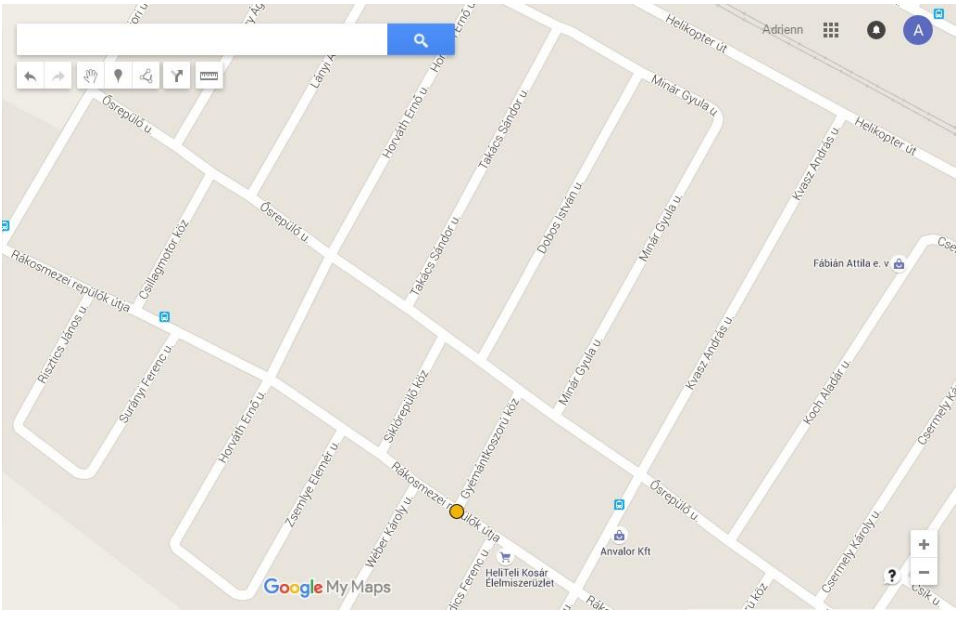

1. függelék: *27, a rákosmezei repülési kísérletekre utaló közterületnév, melyek névbokrot alkotnak Rákoshegyen*

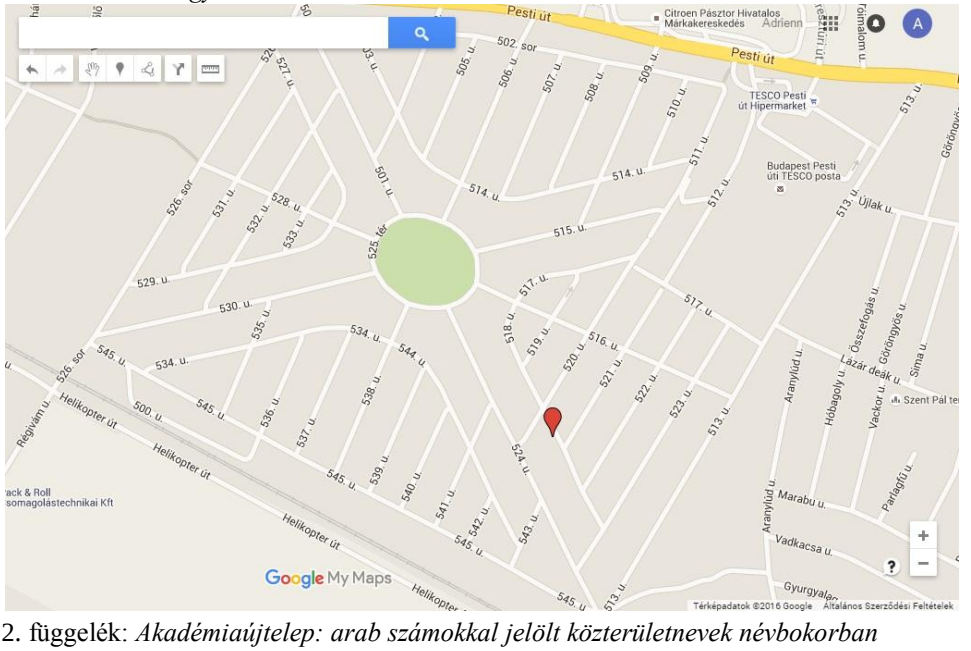

2. függelék: *Akadémiaújtelep: arab számokkal jelölt közterületnevek névbokorban*

SÜMEGI RÉKA TÜNDE

A Károli Gáspár Református Egyetemen tanulok pszichológia mesterképzés szakon, Fejlődés- és Klinikai Gyermekpszichológia specializáción. 2016-ban végeztem a KRE pszichológia BA szakán. Munkáim fő témája: a mesék pszichológiája.

A meséken kívül az iskolapszichológia, valamint a rendszerszemléletű családterápia áll közel hozzám. Az elkövetkezendő években szeretném ezekben a témákban is elmélyíteni tudásomat. Leendő pszichológusként és segítő munkát végző szakemberként nagyon fontosnak tartom az önismereti képzést. Több mint másfél éve járok önismereti pszichodráma képzésbe, mely területen a képzésemet a jövőben folytatni szeretném.

Az egyetem mellett két éve önkéntes korrepetáló tanár vagyok a Magyar Református Menekültmissziónál, magyar történelmet és magyar nyelvi kommunikációt tanítok. Nagyon büszke vagyok rá, hogy részese lehetek egy nemes célt támogató önkéntes szervezet mindennapjainak.

Szakmai célom, hogy olyan segítő szakemberré válhassak, aki nyitott és érzékeny mások gondolkodásmódjára, és képes segíteni a klienseket problémájuk megoldásában, rejtett erőforrásaik felfedezésével és kiaknázásával. Hiszem, hogy minden emberben megvan az erő és a képesség arra, hogy megtalálja a számára legmegfelelőbb megoldást, és ha szükséges, változzon, változtasson.

2015 óta vagyok a Bolyai Önképző Műhely tagja.

Mesekutatás negyedik osztályos gyermekek körében

Absztrakt

Modern, digitális világunkban újra a figyelem középpontjába kerültek a népmesei szimbólumok, mesehősök. Nem csak a kutatások, hanem a közvélemény is sokat foglalkozik azzal, hogy vajon a mai gyerekek fantá-

ziavilágának szereplői mennyiben térnek el a „régi korok” meséinek hőseitől. A videojátékok és mozifilmek szereplői vajon mennyire befolyásolják a gyermekek gondolatait, illetve mennyire tekintenek példaképként a rajzfilmekben megjelenített szereplőkre a fiatalok? A modern meseszereplők vajon képesek-e arra, amire a népmesék hősei, hogy segítsék a gyermekeket eligazodni a világban? A mai kislányok hősnőképe valóban más, mint ahogy azt a klasszikus mesebeli királylányoktól megszoktuk?

Kutatásom során negyedik osztályos tanulókat kértem meg arra, hogy írjanak egy rövid mesét bármiről, ami eszükbe jut. Egyetlen kikötés volt: a történetekben szerepelnie kell legalább egy hősnek vagy hősnőnek. Az általuk írt meséket elemezve elmondható, hogy a gyerekekre nagyon nagy hatással van a modern mesék, videojátékok, fantasy filmek élményvilága, mely mind az általuk írt mesék helyszínválasztásában, mind a hősök kinézetében és cselekedeteiben is megnyilvánult. Az általam vizsgált kislányok hősnői aktívabbak, mint a legtöbb népmesei királylány, sőt akár a sárkánnyal való harctól sem riadnak vissza, bátran szembeszállnak az ellenséggel, hogy megmentsék az embereket. A kisfiúk történeteinek hősei alapvetően nem különböznek a klasszikus népmesei férfi hősöktől, aktívan harcolnak, hogy rendet teremtsenek a világban, azonban elmondható, hogy lényegesen több agresszív elemet tartalmaznak a meséik.

Bevezetés

A kutatás ötlete előző vizsgálatom során merült fel bennem. Mesemondó által mondott mese szeretetét vizsgáltam különböző korosztályokban, valamint kíváncsi voltam arra is, hogy mekkora hatással van a történet a hallgatóközönségre. Egy hölgy kísérleti alany szerint nagyon férfiközpontú volt a hallott történet, mert a mesében szereplő királylányt akarata ellenére kényszerítették helyváltoztatásra. Kíváncsi voltam arra, hogy a mai gyerekek számára milyen az ideális hős, milyen tulajdonságokkal rendelkezik, illetve, hogy a kislányok hősképe valóban más-e, mint azt a „klasszikus” mesebeli királylányoktól megszoktuk.

Elméleti háttér

A mesék hatása a gyermekekre

Mese és valóság

A felnőtté válás során a gyermeknek pszichológiai problémák sokaságát kell megoldania. Le kell győznie nárcisztikus csalódásait, ödipális konfliktusait, testvérféltékenységét; meg kell tanulnia eltépni a gyermeki függőség szálait; ki kell alakítania magában valamiféle öntudatot, önértékelést és erkölcsi kötelességérzést (BETTELHEIM 1975: 11). BETTELHEIM úgy gondolja, ahhoz, hogy a gyerekek megbirkózhassanak azzal, ami végbemegy a tudattalanjukban, meg kell érteniük, hogy mi történik a tudatos énjükben. Ehhez a tudattalan tartalomhoz nem racionális megértésén keresztül vezet az út, hanem ábrándok szövögetésével, történetek kitalálásával, ismételgetésével. Így a gyermek tudatos képzelődésekké alakítja a tudattalan tartalmakat. A mese fontossága is ebben rejlik BETTELHEIM szerint: olyan területek nyílnak meg a gyermekek képzelőereje előtt, melyeket maguktól nem fedezhettek volna fel. A mesék formája és szerkezete egyfajta mintaként szolgálhat a gyermekek álmodozásához, melyek segítségével életüket jobb irányba terelhetik.

A tudattalan erős befolyásoló hatással van mind a felnőttek, mind a gyermekek életére. Ha el is fojtjuk ezeket a tartalmakat, származékai nagy valószínűséggel előbb vagy utóbb elöntik a tudatot, ha pedig kordában tartjuk őket, súlyosan károsíthatják személyiségünket. Ellenben, ha a tudattalan bizonyos fokig bejuthat a tudatba és a képzelet megmunkálhatja, akkor a károkozás veszélye jelentősen csökken (UO.). BETTELHEIM véleménye szerint fontos lenne, hogy a szülők ne tartsák távol gyermekeiket az élet napos oldalától, és ne csak kellemes, vágyakat kielégítő képzetekkel ismertessék meg őket, hiszen az élet korántsem csak pozitív. A gyermekek tudják, hogy nem minden ember eredendően jó, annak is tudatában vannak, hogy ők maguk sem mindig jók. Ez szemben áll azzal, amit szüleik mondanak nekik, és ezért akár szörnyetegnek is láthatják magukat. A mesék közvetítik a gyermekek számára, hogy az életben az akadályokat nem

lehet elkerülni, fel kell venni a harcot ellenük, ez hozzátartozik az élethez. Amennyiben valaki kitartóan és aktívan szembeszáll a megpróbáltatásokkal, végül győztesen kerülhet ki a harcból.

BETTELHEIM kiemeli, hogy a manapság gyermekek számára írt történetek ezeket az egzisztenciális problémákat megkerülik, pedig szimbolikus formában lehetne a legjobban közölni velük, hogy hogyan birkózzanak meg az élet nehézségeivel. A mese ezzel szemben nyíltan szembesíti őket ezekkel az alapvető életfeltételekkel, például a szülők elvesztése, halál utáni vágy, öregedés, halálfélelem vagy az otthontól való elszakadás. A mesék tömörsége és egyszerűsége révén a gyermekek ezeknek a kérdéseknek, problémáknak, illetve akadályoknak pont a lényegével szembesülnek.

A meseszereplők inkább típusokat képviselnek, kevés egyéni tulajdonsággal rendelkeznek. A gonoszság is jelen van a történetekben, ugyanúgy, mint az erény. Ez a kettősség, mely jelen van minden emberben és az életben is, hordozza azt az erkölcsi problémát, melynek a megoldásáért küzdeni kell. A gonoszság vonzereje, a hatalom, a varázserő néha ugyan felülkerekedik, azonban a végén elnyeri méltó büntetését. BETTELHEIM szerint azonban nem ez jelenti az erkölcsi élményt, nem a büntetés vagy az attól való félelem riasztja el az embert a leghatásosabban a bűntől, hanem az a meggyőződés, hogy nem éri meg. Nem a jó végső győzelme fejleszti az erkölcsi tudatot, hanem a hős személyes vonzereje, akivel a gyermek végig azonosul.

A mesékben ugyanaz a szélsőségesség uralkodik, mint a gyermeki gondolkodásban, a mesék szereplői vagy csak jók vagy csak rosszak, sosem ambivalensek, mint a való életben. Ez az egyszerűség segít megérteni a gyermekeknek a jó és rossz közötti különbséget. A kis gyermek, akinek még nem alakult ki a stabil személyisége, még nem tudja megérteni, hogy minden ember között különbség van, mindenkinek választania kell, hogy milyen akar lenni. A gyermek nem csak a jó és rossz alapján választ, hanem az alapján, hogy melyik szereplő iránt érez ellenszenvet, illetve szimpátiát. Minél egyszerűbb és érthetőbb a jó hős, annál könnyebben azonosul vele a gyermek. A gyermek beleéli magát a hős szerepébe, rá akar hasonlítani, elhatározza, hogy ő maga is jó lesz.

Vannak olyan mesék is, amelyekben nem a morális kérdések fontosak, hanem a boldogulás lehetőségének a hangsúlyozása. Ezek a mesék reményt kelthetnek a gyermekekben, miszerint az életben a leggyengébbek is boldogulhatnak. Ilyen mesék például azok a történetek, ahol a szereplők csalafintasággal segítenek gazdájuknak.

A mese kimondja azokat a félelmeket, dilemmákat, melyekkel a gyermek már egészen kicsi korától kezdve szembesül, és olyan megoldásokat javasol, melyet a gyermek is megért. A mai kor gyermekei nagy valószínűséggel nem nagycsaládban vagy közösségben nőnek fel, ezért BETTELHEIM szerint különösen fontos, hogy olyan hősökkel ismerkedjenek meg a mesék által, akik induláskor ugyan nem tudják a céljukat, mégis nekivágnak a világnak, hiszen bíznak magukban és abban, hogy a helyes utat követve megtalálják a helyüket a világban. A mai modern korban különösen szüksége van a gyerekeknek a magányos hős példájára, aki annak ellenére, hogy elszigetelt, mégis képes értelmes és hasznos kapcsolatot kialakítani a környezetével.

Mesehallgatás mint élmény és minőségi idő

A mese az egyik legősibb műfaj az emberiség történetében. Eredetileg felnőttek mesélték felnőtteknek. A hallgatók abban az időben ugyanolyan spontaneitással és odaadással éltek ebben a képi világban, mint a mai gyerekek (KŐPATAKI 2008).

BETTELHEIM szerint a gyermekek figyelmét a szórakoztató és a kíváncsiságukat felkeltő történetek kötik le. Viszont csak akkor gazdagítja életüket, ha mozgásba hozza a képzeletüket, fejleszti intellektusukat, ha eligazítja érzelmeikben, ha megbékíti félelmeikkel és vágyaikkal, ha elismeri nehézségeiket és megoldásokat javasol a problémáikra. A népmesék úgy beszélnek a belső feszültségekről, hogy a gyermekek öntudatlanul is megértik mondanivalójukat.

A mese viszont csak akkor éri el jótékony hatását, ha időt szánnak rá, és a maga teljességében mesélik el a gyermeknek. KÁDÁR ANNAMÁRIA említi, hogy létezik egy *Egyperces esti mesék* című könyv, amit egyes amerikai szülők igazi „életmentőnek" neveznek, ha este fáradtan kell mesélni a

gyermeküknek, mintegy instant módon, „letudva a kötelezettséget". Ezzel a rövidítéssel éppen a lényegi mondanivaló vész el, ezen kívül a gyermek akár úgy is megélheti, hogy a szülőnek nincs elég ideje rá (KÁDÁR 2012).

A meseélmény teljes átadásához ezenfelül szükséges a mesemondó személye is. A gyermek számára fontos, hogy láthassa a mesemondó arcát, szemét, hallja a hanglejtését, érezze, hogy vele együtt van jelen a mese átélésében (UO.). BOLDIZSÁR szerint a mesehallgatás felér egy igazi „lélekfrissítéssel", utána minden könnyebbnek tűnik, a hallgatónak megváltozik a kedve, pozitívabb lesz, szorongásai és félelmei oldódnak (BOLDIZSÁR 2010).

Mesehősök és mesehősnők közötti különbségek a népmesékben

BOLDIZSÁR ILDIKÓ *Varázslás és fogyókúra* című művében elemzi a hősöket és hősnőket. BOLDIZSÁR szerint a női mesemondók nem ugyanazokat a meséket mesélik, mint a férfi mesemondók, és mind a mesélés módjában, mind a kiválasztott motívumok összefűzésében is különböznek tőlük. A mese jelentése szempontjából továbbá fontos, hogy a mese hőse férfi-e vagy nő. A próbák tartalmi részei, beteljesítésének módjai nemek szerint eltérőek. Általában elmondható, hogy a bátorságpróba a férfiakhoz kapcsolódik, a női mesealakoknak nem a sárkánnyal kell megvívniuk (BOLDIZSÁR 1997). A hősök elindulnak az úton, hogy legyőzzék az ellenséget, vállalva a halál kockázatát is, hiszen nélkülözhetetlen számukra az, amiért harcba indulnak (PÁPES 2013). A nők az aktív férfi hősökkel ellentétben gyakran kényszerülnek a szenvedés eltűrésére (pl. némaság), „kibírni a belső küzdelmet, s a bomlasztó hatalmaknak nem engedni meg, hogy a tusakodást kívülre cibálják, ez az individuációs folyamat végső és döntő csatáinak egyike" (FRANZ 1992).

Nagy erejű nők ritkán szerepelnek a tündérmesékben, ha mégis, akkor maguk alá gyűrik azt, aki szembeszáll velük. Nem az ellenfelükkel való csatározásban hasznosítják erejüket, hanem büntetésre használják. Konfliktusuk abból ered, hogy csakis magukhoz hasonló, erős férfit kívánnak férjül (BOLDIZSÁR 1997). A tündérmesék a kiszolgáltatott, elesett, passzív női mesehősöket részesítik előnyben, a nagy erejű nőket veszélyesnek

mondják. BOLDIZSÁR szerint az erős nők a legfélelmetesebb ellenfelekre hasonlítanak, a mese végén a segítőtársuk nem jutalmat, hanem büntetést kap. KAREN EVANS kiemeli, hogy a legnagyobb hatalommal rendelkező női figurák a mesében vagy kifejezetten rondák, vagy gonoszak (EVANS 1996). LURIE szerint a mese főszereplői a legtöbb segítséget női mellékszereplőktől kapják, azonban a női ellenfelek okozhatják a legnagyobb galibát, konfliktust is (LURIE 1990).

Női szerepek változása

MARCIA LIEBERMAN (1972) az egyik első amerikai kutató, aki feminista hangvételű tanulmányt írt a mesehősnőkről. Véleménye szerint a mesék egyfajta viselkedési mintát mutatnak a gyermekeknek. Főleg a Disney mesék női főszereplőinek hatását vitatta (LIEBERMAN 1972).

PÁPES ÉVA is felveti azt a gondolatot, hogy a mai korban a nemi szerepek választáson alapulnak, és a mesék valósága már nem valóság (PÁPES 2013). WESTLAND kutatása során száz 9-11 éves általános iskolás lány és fiú mesékhez való hozzáállását elemezte csoportos beszélgetéseken, rajzokon, illetve történetírásokon keresztül. Azt találta, hogy amíg a kisfiúk nem igazán tértek el a klasszikus férfi mesehős szerepétől – ám azt kiemeli, hogy sokkal több agresszió jelent meg a történeteikben –, addig a kislányok kifejtették, hogy nem szeretnének hercegnők lenni, hiszen annak lenni unalmas és korlátolt. Az általuk felvázolt hősnők független és kifejezetten aktív szereplői voltak a meséknek (WESTLAND 1993).

Ellenfél a mesében

ANTALFAI szerint a negatív hősök fontos szerepet töltenek be a gyermekek személyiségfejlődésében. A gyermekek szorongását, indulatait, megnyilvánuló agresszióját a szülők megpróbálják szabályozni. A mesékben megjelenő negatív szereplők segítenek abban a gyermekeknek, hogy a félelmeik formát ölthessenek, így közelebb kerülhetnek hozzájuk, megszelídíthetik azokat. A sárkánnyal való küzdelem a mesében a belső erők,

indulatok megzabolázását jelenti, a táltos ló pedig már a megszelídített energia szimbóluma (ANTALFAI 2007, 2014).

NANCY MELLON azt javasolja a szülőknek, ha a gyermek a félelmeiről vagy rémálmairól kezd el mesélni, akkor figyelmesen hallgassák végig. Ezután mondják a gyermeknek, hogy „ez pont ugyanúgy hangzik, mint egy történet, csak még nincs befejezése". MELLON szerint, ha kellőképpen inspirált állapotba kerül a szülő, akkor képes egy történetet kitalálni a gyermek által említett félelmekhez kapcsolódóan. Fontos, hogy a történetben a félelmetes rész legyen részletes, ahogyan a gyermek elmesélte, a mese hőse pedig bátran küzdjön meg az akadályokkal (MELLON 2001).

MARIE-LOUISE VON FRANZ éveken át tanulmányozta a mesékben fellelhető emberi magatartás általános szabályait. Azonban ilyeneket nem talált, hiszen a mesékben van példa arra, hogy a főhős úgy menekül meg a gonosztól, hogy elmenekül előle, más történetekben harc árán győzi le. Vannak hősök, akik szenvedéssel váltják meg magukat, mások becsapják ellenfelüket (FRANZ 1998).

Modern mesehősök

A népmesékkel ellentétben, a műmesékben nincsenek viselkedési korlátok, a hős bármit megtehet, annak nincs jelentősége, hogy eléri-e a céljait vagy sem. A műmesék hősei nem férfiak vagy nők, hanem kisfiúk vagy kislányok, állatok vagy tárgyak, akik nem élet-halál harcot vívnak, hanem öncélú kalandokba keverednek vagy játszanak. Míg a népmesei hősök tudják, hogy az ellenfelet hogyan lehet legyőzni, addig a modern mesék főszereplői sokszor azt sem tudják megállapítani, hogy segítőtárssal vagy ellenféllel állnak-e szemben. Hősiesség, bátorság és irgalmasság helyett a kívülállás és az elkülönültség válik meghatározó értékké a mesékben. A hősök nem keresik a közösségben betöltött szerepüket, inkább testvérkapcsolatot ábrázolnak a párjukat kereső hősök helyett (BOLDIZSÁR 1997).

KASSAY szerint a mesehős neme befolyásolja a gyermekek befogadói attitűdjét is a hősreprezentációkkal kapcsolatosan, és a mai mesék is elsősorban a nemük szerint szólítják meg célközönségüket (KASSAY 2015).

RANSCHBURG JENŐ szerint a tévében vetített, gyermekeknek szóló műsorokban a harcról, önérvényesítésről szóló mesék kizárólag fiúknak szólnak, míg az ártatlanság, gondoskodás, támaszkeresés üzenetei a kislányokat érik el, valamint azt is leírja, hogy a rajzfilmekben inkább férfihangon megszólaló szereplőket láthatunk (RANSCHBURG 2008). A gyermekműsorok főszereplői általában hímneműek vagy férfi attribútumokkal rendelkeznek (SZÁNTÓ 2000). LENDVAI egy „lányfaktornak" nevezett jelenséget ír le, miszerint a lányok toleránsabbak a fiúk kedvenceivel, inkább megnézik az olyan meséket, amelyben férfi a főszereplő (LENDVAI 2003), míg a fiúk inkább elhatárolódnak a lányos meséktől (KASSAY 2015).

EVA ÄNGGÅRD vizsgálatai alkalmával óvodáskorú gyermekeket kért meg arra, hogy alkossák meg saját történeteiket. A hagyományos nemi szerepek megfigyelhetőek: míg a kisfiúk hősei inkább harcosok és a csatákkal vannak elfoglalva, addig a kislányok meséiben inkább a kapcsolatok kapnak nagyobb hangsúlyt. Azonban ezekre a hercegnőkre a klasszikus passzív szerepkör helyett az aktivitás volt jellemző (ÄNGGÅRD 2005).

LENDVAI EMESE tartalomelemzéses vizsgálatai során azt találta, hogy a kisfiúk és a kislányok is sokkal gyakrabban megnézik a fiúszereplős meséket, emiatt van az is, hogy a semleges nemű karakterek (pl. Micimackó, Spongyabob, Tom és Jerry) is fiús személyiségjegyekkel és tulajdonságokkal vannak felruházva (LENDVAI 2003).

KASSAY RÉKA kutatása során a mai modern kedvenc mesehősök tulajdonságait vizsgálta. Nagyon sok utalást talált egyes videojátékok, valamint a *Star Wars* filmek szereplőire. Ezt a jelenséget többek között azzal magyarázza, hogy a LEGO nem csak a kisfiúkat, hanem az apákat is megcélozta, amikor *Star Wars* témájú játékokat dobott a piacra. A szülők nosztalgiáját kihasználva így a *Csillagok háborúja* filmek elemei beépültek a gyermekek fantáziájába (KASSAY 2013).

Módszer

Vizsgálati személyek

Kutatásomban tízéves, negyedikes gyerekek által írt meséket vizsgáltam. A gyerekek egy Budapest melletti településen található általános iskola három különböző osztályának tanulói. Az első osztályban 17 lány és 13 fiú, a másodikban 7 lány és 14 fiú, a harmadikban pedig 14 fiú és 10 lány volt.

Berendezés, anyag, eszközök

A vizsgálat során a gyerekeknek saját mesét kellett írniuk. Egy kikötés volt, hogy a mesének legyen hőse, illetve hősnője. A mese megírása után egy kérdőívet töltöttek ki. A kérdőív összeállításánál fontos szempont volt, hogy a gyerekek megérthessék a kérdéseket, és sikeresen ki is tölthessék.

Az első kérdés arra vonatkozott, hogy mennyire szeretnek a vizsgálati személyek olvasni. A válaszukat egy hétfokú Wong–Baker arcskálán (WONG–BAKER 2009) jelölhették be. Az arcok alatt a megfelelő szám is szerepelt. Rákérdeztem, hogy milyen gyakran olvasnak.

A következő egy eldöntendő kérdés volt, arra vonatkozóan, hogy olvasnak-e a gyermekeknek mesét. Ha igen, akkor pedig a következő kérdésre le kellett írni, hogy ki az. Kíváncsi voltam arra, hogy a mesélő személyek felolvassák vagy mondják – esetleg mindkettő – a meséket, ezért a következő kérdésnél ezen három alternatíva közül választhattak. Ezután újra egy Wong–Baker arcskálán kellett jelölniük, hogy mennyire tetszenek nekik ezek a mesék. Akiknek nem mondanak meséket, azok ezekre a kérdésekre nem válaszoltak.

A következő eldöntendő kérdés arra vonatkozott, hogy néznek-e a résztvevők a tévében vagy számítógépen meséket, majd jelölniük kellett ismét egy Wong-Baker arcskálán, hogy mennyire kedvelik ezeket a meséket. Azok, akik nem néztek/néznek meséket a tévében vagy a számítógépen, azok értelemszerűen nem töltötték ki ezt a kérdést.

Végül az utolsó három kifejtős kérdés a kedvenc mesékre, mesehősökre vonatkozott, illetve arra, hogy miért váltak pont ezek kedvenccé.

Eljárás

A vizsgálat 45 percet vett igénybe. 30 percet kaptak a mese megírására, ami elégnek bizonyult. Utána következett a kérdőív, amit együtt töltöttünk ki, a kérdéseket hangosan felolvastam, megvártam, amíg mindenki válaszol rá. A jelige kitalálásánál akadt egy kis probléma, sok gyerek kissé nehezebben értette meg, hogy mit jelent a jelige. Kértem őket, hogy őszintén válaszoljanak a kérdésekre, pont erre való a jelige, hogy senki sem tudhatja majd meg, hogy mit válaszoltak.

Az eredmények elemzésénél a *Ropstat* (VARGHA 2007) statisztikai programot használtam.

Eredmények

A minta bemutatása – Diszkrét változók

Résztvevők eloszlása osztályonként (n=75)

Résztvevők gyakorisága		
Osztály száma	**Gyakoriság**	**Százalékos eloszlás**
1	30 fő	40%
2	21 fő	28%
3	24 fő	32%

1. táblázat: *Résztvevők gyakorisága*

A vizsgálati mintában összesen 75 fő adatai szerepelnek. Az első osztályban 30 fő, a második osztályban 21 fő, a harmadik osztályban 24 fő vett részt a vizsgálatban. A vizsgálati személyek negyedik osztályos, 9-10 éves gyermekek voltak.

Nemek eloszlása osztályonként (n=75 fő)

Nemek eloszlása			
	osztály 1	**osztály 2**	**osztály 3**
fiú	13 fő	14 fő	14 fő
lány	17 fő	7 fő	10 fő
összesen	30 fő	21 fő	24 fő

2. táblázat: *Nemek eloszlása csoportonként*

Az első osztályban 13 fiú és 17 lány (n=30), a második osztályban 14 fiú és 7 lány (n=21), és a harmadik osztályban 14 fiú és 10 lány (n=24) vett részt a vizsgálatban.

Nemek eloszlása a teljes mintában (n=75 fő)

Nemek eloszlása (fő)					
	osztály 1	**osztály 2**	**osztály 3**	**összesen**	**százalékos eloszlás**
fiú	13	14	14	41	54,6%
lány	17	7	10	34	45,4%
összesen	30	21	24	75	100%

3. táblázat: *Nemek eloszlása a teljes mintában*

A fiúk aránya a teljes mintában 54,6%, míg a lányoké 45,4% (n=75).

Olvasás gyakorisága (n=75 fő)

Olvasás gyakorisága	**Gyakoriság (fő)**	**Százalékos eloszlás (%)**	**Kumulált gyakoriság (%)**
naponta	21	28	28
hetente többször	24	32	60
hetente	9	12	72
ritkábban, mint hetente	19	25,3	97,3
soha	2	2,7	100

4. táblázat: *Olvasás gyakorisága*

A gyerekek közül 21 fő olvas szabadidejében naponta (28%), 24 fő hetente többször (32%), 9 fő hetente (12%), 19 fő ritkábban, mint hetente (25,3%), és 2 fő soha (2,7%).

Mesemondás van-e? (n=75 fő)

Mese-mondás	Gyakoriság (fő)	Százalékos eloszlás (%)	Kumulált gyakoriság (%)
igen	47	62,7	62,7
nem	28	37,3	100

5. táblázat: *Mesemondás*

A gyermekek közül 47 főnek (62,7%) mondanak mesét.

Olvassák vagy inkább mondják a mesét? (n=47 fő)

Mesemon-dás módja	Gyakoriság (fő)	Százalékos eloszlás (%)	Kumulált gyakoriság (%)
olvasás	15	31,9	31,9
mondás	5	10,6	42,6
mindkettő	27	57,4	100

6. táblázat: *Mesemondás módja*

A gyermekek közül 15 főnek (31,9%) olvassák a meséket, 5 főnek (10,6%) inkább mondják, míg 27 főnek (57,4%) olvassák és mondják is.

Ki mondja, illetve olvassa a mesét? (n=47 fő)

Mesemondó személye	Gyakoriság (fő)
apa	17
anya	34
testvér	7
nagyszülő	9
barát	1
keresztszülő	1
dédszülő	1

7. táblázat: *Mesemondó személye*

A fenti táblázatban látható, hogy akiknek olvasnak mesét, kiket említettek mesemondóként: legtöbbször az anyát (34fő), illetve az apát (17 fő).

Mese nézése a tévében vagy a számítógépen (n=75 fő)

A gyermekek közül mindenki, tehát 75 fő néz mesét a számítógépen, illetve a tévében (100%).

Folytonos változók bemutatása

Olvasás szeretete, mesélt mesék szeretete, tévében vagy interneten nézett mesék szeretete

Változó	Esetek (fő)	Átlag	Szórás	Var. eh.	X_min	X_max	z_min	z_max
olvasás szeretete	75	5,707	1,217	0,213	2	7	-3,05	1,06
mesélt mese szeretete	47	6,702	0,462	0,069	6	7	-1,52	0,64
tévében vagy interneten nézett mesék szeretete	75	6,293	0,941	0,15	4	7	-2,44	0,75

Változó	Esetek (fő)	Medián	Átlag	St. hiba	95%-os	konf. Int.	Ferdeség	Csúcsosság
olvasás szeretete	75	6	5,707	0,14	5,426	5,987	-0,707*	0,08
mesélt mese szeretete	47	7	6,702	0,0674	6,566	6,838	-0,913*	-1,22
tévében vagy interneten nézett mesék szeretete	75	7	6,293	0,109	6,076	6,51	-1,125***	0,179

8. táblázat: *Folytonos változók bemutatása*

A gyermekek körében az „olvasás szeretete” skálán az átlag pontszám 5,707 volt (szórás=1,21). A legkevesebb pontszám 2, a legnagyobb 7 volt (n=75 fő).

A „felnőttek által mesélt mese szeretete” skálán az átlag pontszám 6,702 volt (szórás=0,462). A legkevesebb pontszám 6, a legnagyobb 7 volt (n=47 fő).

A „tévében vagy interneten nézett mesék szeretete” skálán az átlag pontszám 6,293 volt (szórás=0,941). A legkevesebb 4 pont, a legtöbb 7 volt (n=75 fő).

Normalitásvizsgálat (n=75 fő)

	olvasás szeretete	**tévében vagy interneten nézett mesék szeretete**
Kolmogorov–Smirnov Z	1,756	2,889
p	0,0042	0,0000

9. táblázat: *Normalitásvizsgálat*

Az „olvasás szeretete”, „mesélt mesék szeretete”, „tévében vagy interneten nézett mesék szeretete” változók normalitását Kolmogorov-teszttel is ellenőriztem (olvasás szeretete: D*=1,756, p=0,0042; tévében vagy interneten nézett mesék szeretete: D*=2,889, p=0,0000). Elmondható, hogy a „tévében vagy interneten nézett mesék szeretete” és az „olvasás szeretete” változók normalitása szignifikánsan eltér a normálistól. A „mesélt mesék szeretete” változó esetében nem volt értelme elvégezni a Kolmogorov-tesztet, mert a különböző értékek száma csupán kettő volt.

Kutatási kérdések vizsgálata

Olvasás szeretete (n=75 fő)

	Mennyire szereted az olvasást?						
	Esetek (fő)	**Átlag**	**Szórás**	**X_min**	**X_max**	**z_min**	**z_max**
fiú	41	5,39	1,302	2	7	-0,569	-0,063
lány	34	6,088	0,996	4	7	-0,576	-1,014

10. táblázat: *Olvasás szeretete*

A ferdeségi és csúcsossági mutatók megtekintése után kiderült, hogy az „olvasás szeretete” változó normalitása nem sérült. Ezenkívül a két csoport szórása szignifikánsan nem tekinthető különbözőnek [Levene-próba: F(1; 69,2) = 1,855 (p = 0,1776)]. Ennek következtében a hagyományos kétmintás t-próba feltételei fennállnak, tehát a kétmintás t-próba eredményeit tekintem meg. A kapott értékek alapján megállapíthatom, hogy a két csoport átlagai között kimutatható szignifikáns különbség [kétmintás t-próba: t(73) = -2,565 (p = 0,0124)]. Kijelenthetjük, hogy a kislányok jobban szeretnek olvasni, mint a kisfiúk (n=75 fő).

Gyermekkorban mesélt/mondott mese szeretete (n=47 fő)

	Mennyire szereted a mesélt mesét?						
	Esetek (fő)	**Átlag**	**Szórás**	**X_min**	**X_max**	**z_min**	**z_max**
fiú	21	6,762	0,436	6	7	-1,327*	-0,276
lány	26	6,654	0,485	6	7	-0,687	-1,662

11. táblázat: *Mesélt mese szeretete*

A ferdeségi és csúcsossági mutatók megtekintése után kiderült, hogy a „mesélt mese szeretete" változó normalitása nem sérült. Ezenkívül a két csoport szórása szignifikánsan nem tekinthető különbözőnek [Levene-próba: F(1; 33,0) = 2,413 (p = 0,1299)]. Ennek következtében a hagyományos kétmintás t-próba feltételei fennállnak, tehát a kétmintás t-próba eredményeit tekintem meg. A kapott értékek alapján megállapíthatom, hogy a két csoport átlagai között nem mutatható ki szignifikáns különbség [kétmintás t-próba: t(45) = 0,794 (p = 0,4316)]. Kijelenthetjük, hogy nincs különbség a kisfiúk és kislányok között a mesélt mese szeretetében (n=47 fő).

Tévében vagy interneten nézett mesék szeretete (n=75 fő)

	Mennyire szereted a tévében vagy a számítógépen nézett mesét?						
	Esetek (fő)	**Átlag**	**Szórás**	**X_min**	**X_max**	**z_min**	**z_max**
fiú	41	6,512	0,81	4	7	-1,822***	2,992***
lány	34	6,029	1,029	4	7	-0,593	-0,924

12. táblázat: *Tévében vagy interneten nézett mesék szeretete*

A normalitásvizsgálat és a ferdeségi és csúcsossági mutatók megtekintése után kiderült, hogy a „tévében vagy számítógépen nézett mese szeretete" változó normalitása sérült. A két csoport szórása is tendenciaszerűen különbözőnek tekinthető [Levene-próba: (1; 66,2) = 3,129 (p = 0,0815)], így a Welch-féle d-próba eredményeit tekintem meg. A kapott értékek alapján megállapíthatom, hogy a két csoport átlagai között kimutatható szignifikáns különbség [Welch-féle d-próba: d(62,1) = 2,223 (p = 0,0299)]. Kijelenthetjük, hogy a kisfiúk jobban szeretik a tévében vagy a számítógépen nézett mesét, mint a kislányok (n=75 fő).

Kedvenc mesével és mesehőssel kapcsolatos kérdések (n=75 fő)

A gyerekek (n=75 fő) összesen kb. 80 különböző mesét soroltak fel. Ezek közül a mesék közül majdnem mind a tévében vagy a számítógépen megtekinthető mese. Egyetlen egy fő írta Benedek Elek meséit mint kedvenc történeteit. A legnépszerűbb mesék voltak: *Garfield* (12 fő), *Spongya-Bob Kockanadrág* (9 fő), *Violetta* (7 fő), *Star Wars* (7 fő), *Micimackó*

(6 fő), *Tom és Jerry* (5 fő), *Magyar népmesék* (5 fő), *Lego Ninjago* (5 fő), *Mia és én* (4 fő), *Minecraft* (4 fő), *Én kicsi pónim* (4 fő). 27 fő mondta, hogy azért a kedvence a kedvenc meséje, mert vicces, 15 fő számára az izgalmassága a legvonzóbb. 5 fő nem válaszolt erre a kérdésre, 2 fő pedig nem tudta megmondani, hogy miért a legkedvesebb a számára a kedvenc meséje.

A mesehősöket tekintve megközelítőleg 50 különböző főhőst soroltak fel. 11 fő kedvence Garfield, 8 fő Zsdavot, a *Minecraft* című mese főhősét szereti, 2 fő nem tudta megmondani, hogy ki a kedvenc mesehőse, 4 főnek nincs kedvence, és 3 fő nem válaszolt erre a kérdésre. 24 fő válaszolta, hogy azért választotta kedvencének az adott főhőst, mert vicces. 8 fő nem tudta megmondani, hogy miért az a főhős a kedvence, 5 fő pedig nem válaszolt erre a kérdésre.

A gyerekek által írt történetek elemzése

Hősök szuperereje

A gyerekek történeteiben a hősök kifejezetten különleges szuperképességekkel rendelkeznek. Okosak, ügyesek, gyorsak, és sok embert megmentenek.

- „tudott repülni, nagyon erős volt, tudott kommunikálni az állatokkal, tudott lélegezni a víz alatt”
- „másik nap felébredt, szuperereje lett”
- „nagyon jól tudott íjászkodni”
- „akit mindenki ismert, de nem látott”
- „már nem is a földön jár, lebeg”
- „elment egy kicsit repülni”
- „szuper fújásával eloltja a tüzet”
- „a malomkövet használta tálcának”
- „az udvaron felugrott a felhőkig… elkezdett futni, és körbefutotta a fél világot, utána megemelte a kis házat”
- „minden állatot legyőzött”
- „a haja helyén kígyók voltak”

- „aki belenézett a szemébe, kővé vált”
- „még olyan állatai is voltak, ami egy embernek sem volt”
- „szupererővel megállította az autót”
- „tűzálló köpenyét maga elé húzta, és így nem égett meg”
- „a követ, mint fát hasította”
- „leggyorsabb, legokosabb, legügyesebb volt”
- „megakadályozta az árvizeket, a leomló sziklákat is megállította”
- „csak ki kellett mondania egy szót, és már megtörtént, amire gondolt”
- „gyógyító ereje van”
- „olyan erőkre volt képes, amire senki más, megmentett sok gyereket, és az országban is ő figyelt a rendre”
- „nagyon okos lány volt, mindig igazat mondott”
- „repülni tudott”
- „amire gondolt, az történt meg”

A különleges szuperképességek főleg a *Superman, Batman, Star Wars,* illetve számítógépes játékok *(Minecraft)* hőseihez hasonló képességek. A neveik szintén hasonlóak a népszerű mesék főszereplőihez: Robin Hood, Anakin, Skywalker, Obi van Kenobi, Zsdav, Superman, Batman, Vasember, Herkules, Elza. Ezenkívül többször előfordult, hogy feltehetőleg a saját nevüket adták a hősüknek: Ádám, Márk, Kitti, Hanna, Réka, Olivér.

Valóságbeli kötelezettségek

A történetekben megjelennek különböző kötelezettségek. Például a hősnek iskolába kell mennie, vagy engedélyt kell kérnie a szülőktől, hogy bizonyos mentőakciókat elvégezhessen. Több történetben előfordult, hogy a hősöknek megadott időpontra kellett hazaérnie, illetve felkelnie.

- „nem engedték a szülei, ezért titokban hősködött”
- „ezen a napon a gyerekeknek nem lehet varázsolni”
- „a lány nagyon szeretett volna harcolni, azonban apja nem engedte neki”
- „az építkezők megköszönték neki a segítséget, de azt is mondták, hogy igyekezzen, mert öt perc múlva becsengetnek”

- „a görög kapitányék már 6.30-kor elindultak, 8.00-kor meg is érkeztek Madridba”
- „az út hosszú volt, akár 8 órába is telt, mire odaért a lovag… azt gondolta a lovag: mennyi idő lesz, mire legyőzi a sárkányt, és még ott van a visszaút is”
- „ránéztem az órámra, és pont 11 óra volt”
- „a zsúr végén, vagyis 12.00-kor mindenki hazament”
- „Marci elment egeret fogni, és este 5.00-ra haza is ért”
- „tizenöt másodperc múlva felelt egy deák”

Pénz

Sok történetben megjelenik a pénzhez való viszony. Kifejezetten nagy összegekről van szó. A nagy összeget vagy elrabolták, végül azonban sikeresen visszaszerezték a szereplők, vagy véletlenül találják a történetek szereplői.

- „megláttuk, hogy valaki kirabolja a bankot. Jó sok pénz! – mondja apa.”
- „a király összeszedte az összes pénzt, a lány pedig visszaadta”
- „Ákos király beszedte a pénzt, és elvitte a palotájába”
- „Ha leszel a szolgám, akkor adok neked 100.000 krajcárt – mondta a sárkány.”
- „van egy másik vár, ami nagyon gazdag” (a sárkány feltehetőleg a király pénzét lopta el)
- „egyszer láttak fent az égen egy üstnyi aranyat”
- „a vén banya adott neki egy kapszulát, hogy igya meg, ebben mindenhol pénzt látott, és így a szegény emberből gazdag lett”
- „száz arany lesz a jutalma”
- „ezért kapsz száz aranyat”

Hősök kinézete

A történetekben megjelent az úgynevezett „hősruha”, tehát a hős akkor alakult át igazai hőssé, amikor átöltözött. Ez a momentum nagyon hasonló a manapság népszerű *Superman* és *Batman* történetekhez.

- „a fiú meglátta hősruhában”
- „a királyfi elkapta, és azon nyomban leesett a (hős)ruhája”
- „más ruha volt rajta, mint amit felvett reggel”
- „ez a mese egy lányról szól, aki macskaöltözetben egy nagy hősnő”

Fegyverek, segítő tárgyak

A mesék főszereplői rendkívül különleges fegyverekkel rendelkeztek, melyek általában a sci-fi filmekben, illetve a számítógépes játékokban fordulnak elő főleg.

- „a fiúra valamilyen nukleáris folyadék folyt, amitől a kisfiúból szuperhős lett”
- „a füstben kriptonit volt”
- „meglőtték kriptonit fegyverrel”
- „beült egy Batmobilba, és kilőtte a rakétákat”
- „elkábította őket egy sugárvetővel”
- „még egy platinum gyémánt kardja is volt”
- „megajándékozott egy lézerkarddal”
- „UFO elleni fegyver”
- „belelőtt a lézerpuskával”
- „beledobott egy követ a lézerágyújába”
- „energiahullámmal leállította a robotokat”

Segítőtársak

Segítőtársak általában a barátok, illetve a szülők voltak, 2 történetben pedig a mesebeli banya. 2 történetben (2,6%) jelent meg az apa, 6 mesében (8%) az anya, a testvérek szintén 6 alkalommal (8%) játszottak szerepet. 3 esetben (4%) az egész család szerepelt, barátok pedig 7 esetben (9,3%), valamint egy történetben a nagypapa (1,3%), illetve egy másikban a szomszéd bácsi (1,3%) sietett a főhős segítségére. Összesen tehát 26 történetben szerepeltek a családtagok segítőtársakként (34,6%).

Összességében elmondható, hogy a kislányok történeteiben többször szerepeltek a testvérek, illetve családtagok segítőtársakként, mint a kisfiúk meséiben. A fiúknál megjelentek a barátok mint bajtársak, illetve filmek-

ből, képregényekből ismerhető segítőtársak, pl. Batman, Superman, Obi van Kenobi, Chewbacca, illetve Anakin Skywalker.

Ellenfél

Az ellenségek 10 történet (7,5%) során felöltötték a klasszikus sárkány, illetve boszorkány formáját (5 mese – 6,6%), jellemzőek voltak még a robotok, droidok (4 történet – 5,3%) és betörők is (3 mese – 4%). Egy esetben UFO-k ellen (1,3%), egy esetben dínók ellen (1,3%), további 2-2 esetben kutyák ellen, törökök, valamint zombik ellen folyt a harc (2,6%). 2 esetben valamiféle szörny, másik 2 esetben pedig „a gonoszok" ellen vették fel a harcot a történetek hősei (2,6%). 8 történetben (10,6%) pedig egy hirtelen balesettől mentették meg a hősök az embereket.

A legtöbb esetben agresszív erőkifejtés, harc árán sikerült győzni (36 mese – 48%), valamint furfanggal is próbálkoztak a történetek hősei (5 mese – 6,6%).

Helyszín

A helyszínek választása változatos volt: város, falu, virtuális világ, király birodalma.

Jutalom

A jutalom a mesék végén a legtöbb esetben a közösség elismerése, hálája volt, illetve az ellenség felett aratott győzelem öröme, valamint 8 történetben (10,6%) a hős elnyerte a szerelmét.

- „a polgármester adott nekünk egy jelvényt"
- „nagy tapsvihar tört ki"
- „és a falu ujjongott"
- „az ember megköszönte, hogy megmentette az életét"
- „mindenki ujjongott"
- „azóta imádják Attilát"

Diszkusszió

Az eredmények értelmezése

Kutatásom során szerettem volna képet kapni arról, hogy milyen a gyermekek szerint az ideális hős, illetve hogy mennyire hasonlít a klasszikus mesebeli hősökhöz. A gyerekek hősei hatalommal és szuperképességekkel rendelkeznek, mellyel képesek a világ, illetve a szeretteik megmentésére. Eloltják a tüzet, megmentik a várost a fenyegető veszélytől, vagy megnyernek egy hősök számára rendezett ügyességi versenyt. Meglátásom szerint a hősök szuperképessége a gyermekek történeteiben funkcióját tekintve hasonló a népmesei képességekhez. Az általuk vázolt hősök sem különböznek lényegi részüket tekintve a klasszikus népmesei hősöktől, akik szintén okosak, ügyesek vagy furfangosak. Ami viszont érdekes különbség, hogy amíg a népmesei hősök – habár rendelkeznek adottságokkal – próbák során, segítőtársak segítségével győzedelmeskednek végül a gonosz felett, addig az általam felvett történetben a hősök eleve olyan szuperképességekkel rendelkeznek, ami mindenkinél erősebbé és hatalmasabbá teszi őket, tanulási folyamatra már nem nagyon van szükség. Véleményem szerint a gyerekekre nagy hatással vannak a *Superman* és *Batman* történetek, ahol szintén jellemző a főhősökre az, hogy különleges képességekkel rendelkeznek, személyiségfejlődés vagy tanulási folyamat nem feltétlenül tapasztalható náluk, szemben a népmesei hősökkel. A segítőtársak azonban megjelennek általában a testvérek vagy a barátok személyében.

Érdekes volt a történetekben, hogy sok esetben a hős akkor vált hőssé, amikor felöltözött, illetve a közösség akkor ismerte fel. Kicsit hasonló ez ahhoz a népmesei motívumhoz, amikor az álruhás királyfi vagy királylány felfedi a kilétét. Azonban a népszerű *Batman,* illetve *Superman* történetek is rejtélyes hősökről szólnak, akik álruhát viselnek, úgynevezett „hősruhában" segítenek az embereknek, kilétük ismeretlen.

A hősök általában nem furfanggal, hanem agresszív eszközökkel, harccal, erőszakkal győzték le az ellenfelüket, akiket teljesen megsemmisítettek. Megítélésem szerint – és ahogy WESTLAND kutatása során is kiderült (WESTLAND 1993) –, a gyerekek meséiben sokkal több agresszió jelent

meg, mint a népmesékben. A főszereplők ellenfelei sok esetben sárkányok voltak, néhány esetben boszorkányok, illetve különböző virtuális, főleg a *Star Wars* filmekből ismert robotok. A vizsgálatot december elején, nem sokkal a legújabb *Star Wars* film bemutatása előtt végeztem, a gyerekek teljes lázban égtek, ez egyértelműen látszik a történetekből. A hősök gyakran jediképességekkel rendelkeztek, fénykarddal harcoltak a klónok ellen. Ezenkívül az egyik osztályban kiderült, hogy szabadidejükben a fiúk és lányok is a *Minecraft* könyveket olvasgatják. Ezen történetek alapjául egy videojáték szolgált, mellyel szintén lelkesen játszanak a gyerekek. A mesék helyszíneként is megjelentek virtuális helyek, „más" valóságok, melyek szintén a *Minecraft* történetekre jellemzők. Több esetben a kedvenc mesehősökként is ezeknek a történeknek a szereplőit jelölték meg a gyerekek. A történeteken egyértelműen látszódik a videojáték-használat. A gyerekek nagyon sok idegen szót használtak, a hősöknek és ellenfeleknek idegen eredetű neveket adtak. Ezek az eredmények mind hasonlóak KASSAY (2013) és ÄNGGÅRD (2005) kutatási eredményeihez.

A gyerekek által írt történetekben gyakran megjelentek valóságbeli kötelezettségek. A hősnek iskolába kellett sietnie. Egyes történetekben konkrét időpontok jelentek meg, volt, aki leírta, hogy hány órába telik elutazni bizonyos csatahelyszínekre. Ezek a motívumok számomra azt fejezik ki, hogy a gyerekek összes ideje be van osztva, mintha túlhajszoltak lennének, sok kötelességük lenne, amit időre kell megoldaniuk. Megjelentek a szülők is, akik tiltották a hősködést, illetve a hősöknek az engedélyüket kellett kérniük bizonyos segítő cselekedet végrehajtásához.

A történetek mind jó véget értek, egyetlenegy kivétellel, ahol a királylányt megette a sárkány, hiába próbálta furfanggal megakadályozni. A királyfi pedig nem csinált semmit, csak végignézte, majd szomorúan elballagott. A hősök jutalmul általában a közösség elismerését kapták, éljenezték és elismerték őket. Érdekes, hogy fizikai jutalomban a közösség hálája nem manifesztálódott, a legtöbb esetben kizárólag az elismerés volt a jutalom.

A kislányok és kisfiúk történetei között voltak különbségek. Azonban a kislányok hősnői, ahogy WESTLAND kutatása (1993) során is kiderült,

sokkal aktívabbak, mint a népmesei királylányok, sőt vállalták a férfias kihívásokat. Alapvető különbségek voltak a nemek történetei között. Míg a fiúk inkább a csatákat és az ellenség legyőzését részletezték, addig a kislányok történeteinek témája nem csak a világ megmentése, hanem a barátságok, testvéri kapcsolatok, család.

A kérdőívek eredményei alapján elmondható, hogy a gyerekek nagyon szeretik, ha mesét olvasnak vagy mondanak nekik. Az általam megkérdezett gyerekek 62%-ának mesélnek rendszeresen. A tévében vagy a számítógépen nézett meséket is szeretik. Érdekes eredmény, hogy a kisfiúk jobban szeretik a meséknek ez utóbbi formáit, mint a kislányok.

Korlátok

A gyerekek között akadt, aki elbizonytalanodott, és félt, hogy nem tud jó mesét írni. Igyekeztem segíteni nekik, valamint a tanító nénik is biztatták őket. A jelige szót nem ismerték, többször el kellett magyaráznom a jelentését. A kérdőíveket nagyon gyorsan kitöltötték, bár érdekes módon többen jelezték, hogy nem akarnak kedvenc mesehőst és mesét megjelölni.

Kitekintés

A vizsgálat folytatását, illetve kiterjesztését más korosztályokra mindenképpen érdemesnek tartom. Érdekes lenne további kutatásokat folytatni arról, hogy a női mesehősök képe hogyan árnyalódik a kor változásával. Egy ilyen vizsgálat lefolytatásához azonban lényegesen több idő szükséges, mert habár ez volt az eredeti tervem, sajnos az idősebb korosztályokat nehezebb rávenni a meseírásra. A másik figyelemfelkeltő téma pedig a kislányok és a kisfiúk közötti különbség bővebb vizsgálata lehetne a tévében vagy a számítógépen nézett mesék szeretetét illetően. Felmerül bennem a kérdés, hogy vajon igaz-e, hogy a férfiak jobban vonzódnak a virtuális dolgokhoz, mint a nők, és ha igen, akkor ennek mi lehet az oka.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni a Károli Gáspár Református Egyetem oktatójának, Dr. Koltói Lillának a kutatás elkészítésében nyújtott segítségét és támogatását. Köszönöm Gazdikné Kasa Csilla igazgató asszonynak, hogy engedélyezte az általa vezetett intézményben a kutatás lefolytatását, és ehhez minden segítséget megadott. Köszönettel tartozom Juhász Diána tanító néninek és kollégáinak, Csinosné Tóvizi Ágnesnek, László Tímeának, Zabán Klárának és Bodó Erzsébetnek, és természetesen köszönöm a vizsgálatban részt vevő gyerekek segítségét és részvételét.

Irodalomjegyzék

ÄNGGÅRD, EVA 2005. Barbie Princesses and Dinosaur Dragons: Narration as a Way of Doing Gender. *Gender and Education* 17: 539–53.

ANTALFAI MÁRTA 2007. A mese gyógyító ereje. *Zöld Újság*. http://www.antalfaimarta.hu/mese/mesemegkuzdes.pdf (Utolsó lehívás: 2016. január 15.)

ANTALFAI MÁRTA 2014. A sárkány a mesében és az életünkben. *Fordulópont* 16(3): 11–22.

MELLON, NANCY 2001. *How to Create Stories for Children Who Are Having Fears and Nightmares.* http://healingstory.org/how-to-create-stories-for-children-who-are-having-fears-and-nightmares/ (Letöltés ideje: 2015. november 23.)

BETTELHEIM, BRUNO 1975. *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek.* Budapest: 9–20.

BOLDIZSÁR ILDIKÓ 1997. *Varázslás és fogyókúra.* Budapest: 23–51.

BOLDIZSÁR ILDIKÓ 2010. *Meseterápia.* Budapest: 13–20.

EVANS, KAREN S. 1996. A Closer Look at Literature Discussion Groups: The Influence of Gender on Student Response and Discourse. *The New Advocate* 3: 183–96.

FRANZ, MARIE-LOUISE 1992. *Női mesealakok.* Budapest.

FRANZ, MARIE-LOUISE 1998. *Árnyék és gonosz a mesében.* Budapest: 143–57.

KÁDÁR ANNAMÁRIA 2012. *Mesepszichológia.* Szekszárd: 102–10.

KŐPATAKI KRISZTINA 2008. *A gyermek és a mese kapcsolata: Felmérés 8–11 éves nagykőrösi diákok körében.* Debrecen. (szakdolgozat)

KASSAY RÉKA 2013. *Digitális hősök. Példaképek és kedvencek a Kolozsváron és környékén élő magyar kisiskolások életében.* (PhD konferencia: Balassi Intézet.)

KASSAY RÉKA 2015. *Nemi szerepek az elemi iskolások mesehős-reprezentációiban*. http://www.mediakutato.hu/cikk/2015_01_tavasz/05_mese_nemi_szerepek.pdf (Utolsó lehívás: 2016. február 22.)

LENDVAI EMESE 2003. *Merchandising gyermekárukon, avagy hogyan győzik meg a gyerekeket a rajzfilmfigurák.* (szakdolgozat) http://elib.kkf.hu/edip/D_10137.pdf (Utolsó lehívás: 2015. január 27.)

LIEBERMAN, MARCIA K. 1986. Some Day My Prince Will Come: Female Acculturation Through the Fairy Tale. In: ZIPES, J. szerk., *Don't Bet on the Prince: Contemporary Feminist Fairy Tales in North America and England.* New York: 185–200..

LURIE, ALISON 1990. *Don't Tell the Grown-Ups: Subversive Children's Literature.* Boston.

LÜTHI, MAX 1976. *Once Upon a Time – On the Nature of Fairy Tales.* Bloomington: 138–44.

PÁPES ÉVA 2013. *Királylányok, tündérek, boszorkányok – A nő három arca a mesében.* Budapest: 35–42.

PROPP, VLAGYIMIR J. 1999. *A mese morfológiája.* Budapest: 33–65.

RANSCHBURG JENŐ 2008. *Áldás vagy átok? Gyerekek a képernyő előtt.* Budapest.

SZÁNTÓ SZILVIA. 2000. *A mai gyerekek. A különböző karakterek megdobogtatják a gyermekek szívét.* Budapest.

VARGHA ANDRÁS 2007. http://www.ropstat.com/

WESTLAND, ELLA 1993. Cinderella in the Classroom: Children's Responses to Gender Roles in Fairy-tales. *Gender and Education* 5: 237–49.

WONG, DONNA – BAKER, CONNIE 2009. http://wongbakerfaces.org/

VARGA ANDRÁS

Győrben születtem 1989-ben, itt jártam a Révai Miklós Gimnázium hatosztályos képzésére. 2016-ban diplomáztam a BME Építészmérnöki Karán. Tanulmányaim alatt először tervezési szempontokat vizsgáltam, 2010-ben a Parasztházak kortárs hasznosítási módjai *dolgozattal TDK-ztam, majd 2011-ben a „Szakrális terek építészete" tárgy keretein belül csapatban készített „ideális szakrális terünk" 1:4 makettjét a FUGA-ban kiállították. 2012-ben marketingkoordinátor lettem az IAESTE Hungary-nél. 2013-ban egy szemesztert az Universität Liechtenstein építész karán töltöttem, ahol a fenntartható tervezés aspektusait vizsgáltam. 2014–2015-ben Zürichben dolgoztam két építész-tervezőirodánál gyakornokként. Ez lehetőséget adott a németesen didaktikus és precíz munkamódszerek megtapasztalására. 2013 óta 5 ötlet- és tervpályázaton értem el csapatban 2-3. helyezést, jellemzően ingatlanfejlesztési és fenntarthatósági témákban.*

Hazatérve az Óbuda-Újlak Zrt. beruházásszervező- és lebonyolítócégnél vállaltam gyakornoki munkát. Fő feladatom a Liget Budapest nagyberuházás projektelőkészítésének mérnöki támogatása és projektmenedzsmentje volt. Diploma után úgy döntöttem, a klasszikus mérnöki pálya helyett a „generális" szemléletű ingatlanszakmát választom. Jelenleg próbaidőmet töltöm a KPMG Tanácsadó Kft-nél.

2015 óta vagyok a Bolyai Önképző Műhely tagja.

A balatoni turizmus négyévszakossá fejlesztése a Club Tihany példáján

Absztrakt

A következő írás az Ingatlanfejlesztői Kerekasztal Egyesület 2015-ben kiírt pályázatának keretében készült pályamű leírása. A Club Tihany fejlesztési koncepciója példázza az ingatlanszakma rendkívül komplex, más szakmákkal összefonódó tevékenységkörét.

A létesítmény a szocialista érában ünnepelt hotelkomplexum, melynek állapota – ezzel együtt presztízse – mára erősen leromlott, korszerűtlen. Ez mind a létesítmények, mind a szolgáltatások összetételére és színvonalára, mind a komplexum arculatára és pozicionálására igaz.

A hely adottságainak jobb kihasználása érdekében több koncepciót vizsgáltunk meg. Ezen koncepciók zöme a létesítmény méretéhez vagy lokációjából fakadó presztízséhez képest kicsi piacot jelentene, ezért egy ökologikus ötcsillagos hotel koncepcióját vázoltuk fel, négyévszakos kikapcsolódást elősegítő szolgáltatásokkal. A turizmusszektor KSH statisztikái alapján ezzel a legnépszerűbb piaci területre fókuszálunk, a második legnépszerűbb régióban, melynek jelentősége a beruházással felértékelődhet. A kereslet az ötcsillagos szobákra 2009-2010 óta lassan növekszik. Végleges koncepciónkban egy minőségibb, többrétű szolgáltatást kínáló komplexumot vizionáltunk.

Korszerűbb wellness, organikus alapanyagra épülő gasztronómia, rendezvényszervezési szolgáltatás és szervezett sport- és szabadidős programok – mint vitorlázás, footgolf – nyújtanának színvonalasabb élményt. A létesítmény teljes modernizálásán kívül fedett partszakaszt is terveztünk, mely valóban négyévszakossá alakíthatná a hotel strandját.

A hotel teljes revitalizációja egységes arculat mentén történne, mely új marketingtevékenységnek köszönhetően újrastruktúrálná a látogatói csoportot, és a 13 milliárdos befektetés várhatóan tizenéves távlatban megtérülne.

Helyszín bemutatása

Jelenlegi állapot

A Club Tihany kertje valójában egy hatalmas területű, természetvédelmi terület. A park gyönyörű, rengeteg fával és bokorral, amit csak a felszíni parkoló betontömbje tör meg, ezzel mindenképpen foglalkozni kívánunk. A klasszikus hotelszobákon kívül ez a hotel egyéb szálláslehetőségeket is kínál: borházakat kisebb társaságoknak vagy pároknak, és átriumházakat pároknak vagy családoknak.

Ezek az építmények romantikus hangulatot árasztanak, de bennünk kicsit kontrasztos képet alkottak a szálloda főépületéhez képest. Egy magát négycsillagosnak nevező szálloda miért pozicionálja magát „alsóbb" piacokra is? Így a márkanév és a kialakított kép sérülhet a vásárlókban, bár azt is megfigyeltük, hogy a szálloda mindenkinek „meg akar felelni", és nincs egy határozott csoport, akiket megcéloz. Mindenből egy kicsit, de semmiből sem a megfelelő minőségben. A bungalók és a faházak rendezettek, de egyáltalán nem tartoznak a luxuskategóriás szálláshelyek közé, mégis egy éjszakára átszámítva kb. 17.000 Ft-ot kell fizetnie a bérlőknek, ami a felszereltség függvényében nem indokolt.

A hotel épülete mögött húzódik végig a Balaton-part, ami fantasztikus kilátást biztosít a déli partra, és egyben ez a hivatalos strandja a hotelnek. Mégsem hívogatja a fürdőzni vágyókat a mesterséges kőpart és a füves szakaszt megtörő sétaút. Inkább hasonlít az egész elrendezés egy sétálóutcára, mint egy strandra. Egy elhagyatott volt apácazárda épület is áll a parton, ezzel jelenleg semmit nem kezdett a hotel vezetősége. Mind a part, mind az itt található elhanyagolt épület olyan részei a komplexumnak, melyek meglátásunk szerint beavatkozást igényelnek.

Az ősfás parkban egy rendezvény- és konferencia-központnak használt épület, valamint egy sportcsarnok is megtalálható. A rendezvényház két nagyobb teremre osztható, az épület elé pedig egy kis amphiteátrumot építettek. Sajnos ez a központ egyáltalán nem üti meg a négycsillagos szállodától elvárt színvonalat. Lepusztult, egyáltalán nem korszerű, és ráadásul a főépülettől is távol esik. Megítélésünk szerint alkalmatlan a nevesített funkciója betöltésére.

A sportcsarnok mérete és kínálatának sokszínűsége nagyon pozitív benyomást tett ránk, de a kihasználtsági mutatói megkérdőjelezik a létjogosultágát, legalábbis ami a sporttevékenységeket illeti.

Az épület 6 emeletén mintegy 330 szoba várja a vendégeket, tehát a Balaton egyik legnagyobb kapacitású szállodája a Club Tihany.

A hotel főépülete jelenleg

A hotel főépülete az 1960-as években épült, és ennek az időszaknak a stílusjegyeit viseli magán ma is, miközben az eleganciát, a szolgáltatások sokféleségét, a festői látványt hirdeti, így ez bennünk diszharmóniát okozott. A mi korosztályunknak – de valószínűleg más hotellátogató idősebb korosztálynak is – már teljesen mást jelent a modern kényelem, mint amit a Club Tihanyban tapasztaltunk. Kicsit olyan érzésünk volt a bejárás alatt, mintha ezen a helyen megállt volna az idő, ami egy retró hotel esetén stílusos is lenne, de a Club Tihany propektusaiban nem így definiálja magát. Minden megtalálható ebben a komplexumban, de nincs egy egységes, a mai kor igényeit kielégítő, négycsillagos szállodától elvárható színvonal. A szobák kicsik, és berendezésüket tekintve nagyon retró stílusúak, a közös helyiségek nem „vendéghívogatóak", a nagy alapterületű étterem kialakítása pedig az iskolai menzák pöttyös/kockás terítős asztalait idézik.

A következő tanulságokat állapítottuk meg, melyeket a koncepcióalkotásunk során szem előtt is tartottunk:

- gyönyörű helyen található a hotel, bár nem annyira frekventált részén a Balatonnak
- a színvonal számunkra nem éri el a négy csillagot, ami leginkább a stílusának köszönhető (másra számítottunk a honlap és a prospektusok alapján)
- nincsenek kiaknázva sem a kert, sem a föveny, sem az épület adta lehetőségek
- novembertől márciusig zárva tart, ami bevételkiesést eredményez

A Club Tihany jelenlegi helyzetének értékelése

Ahhoz, hogy a Tihanyi Club Hotel valóságos célokat tudjon kitűzni maga elé, elengedhetetlen, hogy ismerje azt a környezetet – tágabb és szűkebb értelemben is –, amiben tevékenykedik. Ismerje mind makroszinten a gazdaság helyzetét, a jogi környezetet, a kulturális környezetet, a demográfiai viszonyokat, és mikroszinten is az egyes értékesítési pontokat, ahol jelen van, a helyi vevőit. Másfelől, nemcsak a külső környezetével kell tisztában lennie, hanem a saját képességeivel is. Miben rejlik a hotel erőssége? Miben van esélye fejlődni? Hol vannak a sebezhető pontjai, és kik fenyegetik? Saját magából is fel kell készülnie a vállalkozásnak. Ha mind a külső, mind a belső tényezőket behatóan tanulmányozta, akkor tud előremutató következtetéseket levonni. A környezet elemzésének az a célja, hogy rámutasson, miként lehet a potenciális lehetőségeket és fenyegetéseket a vállalkozás belső erőforrásaira építkezve a vállalkozás hasznára fordítani. Érdemes megvizsgálni a következő kérdéseket:

- Milyen független környezeti trendek bírnak befolyással?
- Milyen vonzerővel kecsegtet a szűkebb és tágabb környezet?
- Milyen pozícióban helyezkednek el a szálloda versenytársai, és milyen helyettesítő termékek léteznek?
- Belső erősségek? Belső gyengeségek? Külső fenyegetettség? Külső piaci potenciálok?
- Tevékenység környezeti kockázatai?

A Club Tihany esetében gondoljuk végig a korábban már felsorolt pontokat, és ezekből kiindulva, ezen tényezők mentén induljunk el a koncepciónk megalkotásában.

Erősségek	Lehetőségek
• hatalmas és természeti szépségekben gazdag park; • több mint 700 férőhelyes szálloda, és egyéb elhelyezési lehetőségek; • hatalmas sportcsarnok; • balatoni partszakasz tartozik hozzá; • a wellness és a gyógyászati központ modern és felszerelt; • infrastrukturálisan fejlett helyen található (autóval, busszal és hajóval is jól megközelíthető); • most is működik, nem egy régóta elhanyagolt épületről van szó.	• mellette lévő jachtkikötő felvásárlása; • hatalmas természeti környezettel kezdeni valamit; • igazi strand kialakítása; • valamilyen „specifikus” hotellé válni, újrapozicionálni; • nyitvatartást újragondolni; • imidzset fiatalosabbá tenni; • wellness részleget tovább bővíteni; • szállodalánchoz csatlakozni.
Gyengeségek	**Fenyegetések**
• színvonala nem felel meg egy négycsillagos szálloda szintjének (ár-érték arány); • 70-es évekbeli fáradt stílus és hírnév; • természeti képbe kevéssé illeszkedő parkoló; • zárva tart november és március között, nincs kihasználva; • rengetegféle szolgáltatást kínál, de egyikben sem ő a legjobb; • nem rendelkezik igazi stranddal (homokos fövennyel); • kinti épületek, sporteszközök lepusztultak; • a különleges elhelyezkedéséből fakadó előnyöket kevésbé aknázza ki (pl. teraszok hiánya).	• a többi négycsillagos hotelhez képest elmarad, színvonal tovább romlik; • kihasználatlan ingatlanok tömkelegével kell majd kezdenie valamit; • befektetések egyáltalán nem térülnek meg (pl. gyógyászati eszközök); • gazdaságilag fenntarthatatlanná válik, mert még tovább csökken a látogatók száma.

1. táblázat: *SWOT mátrix*

Felmerült koncepcióötletek

Tematikus hotel

A Club Tihany koncepciójának újragondolásakor először egy tematikus hotel kialakításának ötlete merült fel bennünk. Manapság nagy népszerűségnek örvendenek az ilyen stílusban kialakított szállodák, néhány éve ez a trend itthon is megfigyelhető (NET2). A vendégek számára főleg azért vonzóak ezek az üdülők, mert az ott tartózkodásuk alatt egy „fantáziaország" részeseinek érezhetik magukat, hiszen a tematikus hotelek mind építészetileg, mind szolgáltatásaikat tekintve egy bizonyos téma körül kerülnek kialakításra.

A. Egzotikus szálloda

Elsősorban két magyarországi vidéki szálloda juthat eszünkbe, ha egzotikus tematikus hotelre gondolunk: az egerszalóki Shiraz Hotel és a felsőtárkányi Bambara Hotel. A négycsillagos Shiraz Hotel Marokkó világát idézi meg az odalátogatók számára, a szintén négycsillagos Bambara Hotelben pedig Nyugat-Afrikában találja magát a vendég (NET7). Habár először nagyon vonzónak tűnt számunkra az ötlet, hogy a Club Tihanyt is hasonlóan különleges egzotikus szállodává alakítsuk, hiszen nagy népszerűségnek örvendenek ezek a szálláshelyek, mégis úgy éreztük, hogy Tihany szellemiségétől távol áll az afrikai és egzotikus világ.

B. Horror/Twilight hotel

Egy olyan felvetésünk is támadt, hogy a hotelt átalakíthatnánk esetleg egy fiatalok körében manapság igen népszerű horrorfilmeket vagy vámpíros témát idéző szálláshellyé is. Hasonló témájú tematikus vidámparkok és szabadulószobák Európa-szerte népszerűek és elterjedtek. Többek között Siófokon is található egy fiatalok által gyakran látogatott, különleges szórakozást ígérő horrorház (NET6). Ezt az ötletet azonban szintén elvetettük, méghozzá azért, mert úgy gondoljuk, hogy a megcélzott célcsoport létszáma nem lenne elég a szálloda feltöltésére, valamint az érdeklődők való-

színűleg nem áldoznának annyi pénzt egy ilyen jellegű kikapcsolódásra, hogy a bevétel fedezze a szálloda kiadásait. Feltehetőleg nem lenne túl sok visszatérő vendég sem, hiszen a szálloda témája először ugyan izgalmasnak hatna, idővel azonban elveszíthetné a varázsát, és nem váltaná ki a „megfelelő" hatást.

Alkony hotel / Gyerekbarát hotel / Háromgenerációs hotel

A hely nyugalmából és a táj szépségéből kiindulva gondoltunk arra, hogy a Club Tihany tökéletes célpontja lehetne a nyugdíjasoknak vagy akár a gyermekekkel nyaralni vágyóknak. A szállodában már kialakításra került egy wellnessrészleg, valamint korszerű orvosi eszközökkel felszerelt szobákkal is rendelkezik. Ha megfelelő szolgáltatásokat kínálna a hotel, akkor akár elképzelhető lenne, hogy nem csak a nyári, hanem a téli időszakban is feltölthető lenne a szálláshely.

Az üdülőhely megnyitásakor elsősorban annak köszönhette a népszerűségét, hogy Magyarországon először kínált animációt az odalátogató vendégeknek. Nyugat-Európában akkoriban már elterjedt volt az animátorok alkalmazása a hotelekben, így a Club Tihany hamar népszerű lett a nyugat-német, majd később a magyar vendégek körében. Az animátorok alkalmazása ma már teljesen általános a nagyobb szállodákban, így a Club Tihanyban is. Ezenkívül a szállodát tekinthetjük gyerekbarát helynek, hiszen rendelkezik gyermekmedencével, játszótérrel, mászófallal, valamint egy gyerekszínházzal is. Mindezen előnyök ellenére úgy döntöttünk, hogy nem ebbe az irányba fogunk haladni a szálloda koncepciójának kialakításakor.

A háromgenerációs hotel ötletét nem találtuk elég egyedinek, amely viszont fontos lenne, hiszen a hotelnek – főleg Balatonfüred környékén – sok versenytársa akad. Többek között Füreden található a családok által igen kedvelt Annagora Aquapark, amitől a Club Tihany nem túl kényelmes távolságra található.

Céges hotel / Konferenciahotel

Felmerült egy konferenciaszálló kialakításának ötlete is, hiszen a kilencvenes években a Club Tihany több száz fős rendezvényeknek és képzéseknek adott otthont az év minden szakában. A konferencia központja figyelemreméltó befogadóképességgel rendelkezik. Azonban a berendezések korszerűsége messze elmarad az elfogadottól, tehát viszonylag nagy anyagi befektetést igényelne. Meg kell említenünk azt is, hogy Balatonfüreden jelenleg is épül egy konferenciahotel, melynek az elhelyezkedése sokkal kedvezőbb a Club Tihanyénál, hiszen rögtön Balatonfüred közkedvelt sétálóutcájára nyílik, ráadásul Füred közelebb van az M7-es autópályához.

A kilencvenes években még nem volt ennyi konferencia-helyszín az országban, ezért is lehetett egyedi a szálloda. Azonban kijelenthetjük, hogy manapság viszont éppen hogy túlkínálat van. Sok kisebb befogadóképességű és jól felszerelt konferencia-helyszín található hazánkban, jobban megközelíthető helyeken, melyekkel a Club Tihany nem vehetné fel a versenyt. Gondoltunk arra is, hogy esetleg nagyobb cégekkel köthetnénk szerződést, hogy a Club Tihany lehessen ezen cégek képzési, valamint csapatépítő tréningjeinek helyszíne, azonban úgy gondoltuk, hogy ez túl fáradságos és nem túl biztos megoldás lenne, főleg a versenytársak és az állandóan változó piaci helyzet miatt.

Retró hotel

Gondoltunk arra is, hogy visszatekernénk az idő kerekét, és a hotelt megnyitáskori állapotába állítanánk vissza, így egyfajta retró hotelként funkcionálna. Azonban úgy találtuk a mai trendek ismeretében, hogy ez nem lenne vonzó a turisták számára a mai korhoz képest elmaradó minősége és szolgáltatásai miatt. Ezenkívül a Balaton mellett éppen elég szocreál kialakítású szálláshelyet találhat az ideérkező vendég, így a szálloda nem lenne elég egyedi a piacon.

Sporthotel

Sporthotel kialakítása mellett szóltak azok az érvek, miszerint az épület vízközeli, csodás környezetben található. A levegő tiszta, a természetes táj kedvez a szabadban sportolni vágyóknak. A Balaton környékén elterjedt sport többek között a lovaglás, vitorlázás, úszás, futás, kerékpározás, tenisz. Ezenfelül – mivel a szálloda területe megengedi – a teniszpályán kívül több, akár csapatsportok gyakorlására alkalmas pályák kialakítása is lehetséges. Azonban éppen a szálloda mérete volt az, ami miatt nem e mellett a koncepció mellett döntöttünk. A hotel jelenleg kb. 1200 férőhelyes, ami elgondolásunk szerint túl nagy egy ilyen jellegű hotel kialakításához.

Meditációs hotel

A hely szellemiségéből és természeti elhelyezkedéséből kiindulva eszünkbe jutott egy meditációs hotel kialakítása. A Club Tihany területén található egy romos épület, mely sok évvel ezelőtt apácazárdaként üzemelt. Ötletünket a sopronbánfalvi Pálos-Karmelita Kolostor is inspirálta, melynek küldetése az egykori szerzetesek ősi meditatív szellemiségének, az elvonulás és csend harmóniájának őrzése (NET3). Terveink között szerepelt egy vallástól független kis házi kápolna kialakítása is, amely esküvők helyszíne lett volna. Úgy gondoltuk, hogy a Club Tihany területe megfelelő hely lenne a szellemi feltöltődésre, csendre, természet közelségére vágyó embereknek. A hotelben biokertészet és bioétterem is helyet kapott volna, ahol az ételeket kizárólag természetes alapanyagok felhasználásával készítették volna el szakácsaink. Végül nem e mellett a koncepció mellett döntöttünk, mivel úgy találtuk, hogy a mai felgyorsult magyar társadalomban csak kevesekben fogalmazódik meg ilyen irányú igény, emiatt egy ekkora méretű hotel nem tartható fenn gazdaságosan.

Melegbarát hotel

Egy igen forradalmi és különleges ötletünk is támadt, melyet főleg a hotel „távoli” elhelyezkedése, valamint egy olyan célcsoport megléte inspirált, melyet nevezhetünk piaci résnek is. A homoszexualitás egyre na-

gyobb mértékben elfogadott a világon, többek között Magyarországon is. A melegházasságok legalizálásának köszönhetően nő a homoszexualitásukat nyíltan felvállaló emberek száma is (NET5). Ha Afrika és Dél-Amerika turizmusát tekintjük, mind Ugandában (NET8), mind Argentínában (NET9) folyamatosan nő a homoszexuális turisták száma. A 2014-ben Argentínába látogató turisták 20%-a került ki valamilyen meleg közösségből, mintegy 1,2 milliárd dollárral hozzájárulva az ország GDP-jéhez. 2014-ben a „melegturizmusból" származó bevételek összege nemzetközi szinten összesen 200 milliárd dollárra rúgott (NET10). Egyre terjed azoknak az utazási irodáknak és szálláshelyeknek a száma, melyek figyelembe veszik a meleg turisták igényeit, azonban Magyarországon ez még nem igazán elterjedt (NET1). Kifejezetten melegek számára csak egy magyar, Budapesten található szálláshelyet ajánlanak a nemzetközi oldalakon, a KM Saga nevűt a Lónyay utcában, melyet egy meleg pár alapított.

Úgy gondoltuk, hogy a Club Tihany egy igazán egyedülálló és úttörő szálloda lehetne a turisztikai piacon Európa-szerte is. Azonban sok kétségünk felmerült ezzel az ötletünkkel kapcsolatban. Egyrészt úgy gondoljuk, hogy Magyarország még nem tartozik a különböző szexuális orientációjú embereket toleráló országok közé, így igen sok atrocitás érhetné az ideérkező vendégeket, másrészt a hely szellemisége, az apátság közelsége szintén nem kedvez egy ilyen jellegű szálláshely kialakításának.

Muszlim hotel

Felmerült, hogy kedvezve az egyre nagyobb számú muszlim vendégnek, egy elsősorban számukra kialakított luxushotelt tervezzünk, melyben a vallásuknak megfelelő étkezés és imádkozási hely biztosítása mellett nem szerint szeparált wellnessrészleggel, illetve kényeztető szolgáltatásokkal is kedveskednénk nekik. Ám úgy találtuk, hogy a szállodában nyújtható kapacitás egyelőre meghaladja a várható keresletet, illetve társadalmi elfogadottsága is erőteljesen megkérdőjelezhető a mostani menekültválság idején.

Piaci környezet

A koncepcióalkotás elengehetetlen részét képezi, hogy alaposabb vizsgálat alá helyezzük azt az iparágat, melyben a miáltalunk újraálmodott Club Tihany is található, így részletesebben megvizsgáljuk a következő alpontokban a turizmus alakulását, különös tekintettel a balatoni régióra, valamint a tágabban és szűkebben értelmezett versenytársakat is. Az ezekből az elemzésekből nyert információk segítik a koncepciónk igazolását, ötletforrást biztosítanak, és képessé tesznek minket a lehetséges kockázatok feltárására is.

A turizmus alakulása

Magyarország turizmusa 2014 során minden tekintetben növekedést mutatott: a vendégek és vendégéjszakák száma minden turisztikai régióban és minden szállástípusnál növekedett, átlagosan 5%-kal.

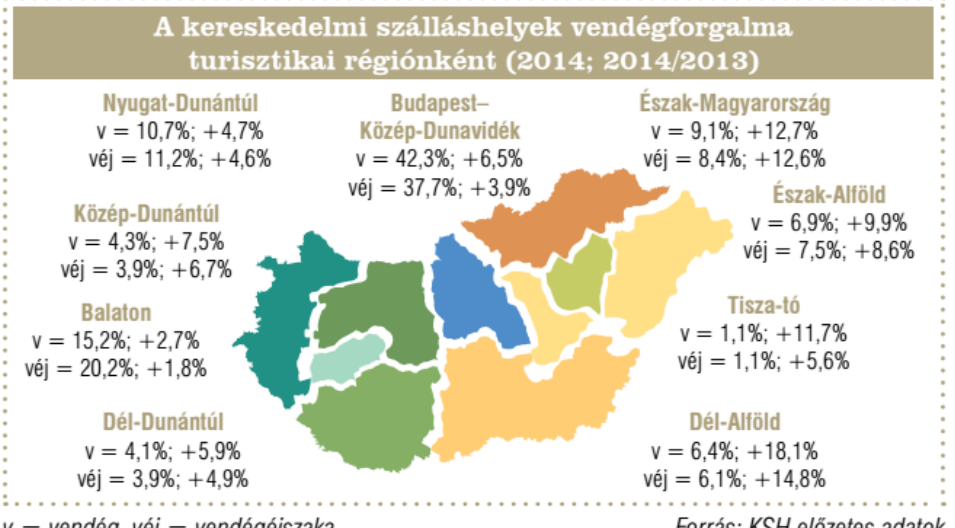

A kereskedelmi szálláshelyek külföldi vendégéjszakáinak 60,1%-át a Budapest–Közép-Dunavidék régióban, 14,7%-át a Balaton régióban regisztrálják. Belföldi turizmusunkra kevésbé jellemző a földrajzi koncent-

ráció. Budapest után a fürdővárosok és a Balaton-parti települések a legnépszerűbbek a turisták körében.

A belföldi vendégforgalom szintén minden turisztikai régióban és minden szállástípusnál emelkedett; az öt- és négycsillagos szállodák (+23,7%, illetve +22,7%), továbbá a panziók és az üdülőházak (+15,5% és +12,2%) belföldi vendégéjszakáinak száma az átlagnál jóval nagyobb mértékben. A magyarországi belföldi turizmus földrajzilag kevésbé koncentrált: az összes vendégéjszaka 54,6%-a a Balaton, a Budapest–Közép-Dunavidék és az Észak-Magyarország régiókban realizálódik.

A belföldi turisták 4 napnál hosszabb időtartamú utazási motivációját közel 60%-ban a szórakozás, pihenés, üdülés és sportolás, míg 27,5%-ban rokon, barát, ismerős meglátogatása teszi ki.

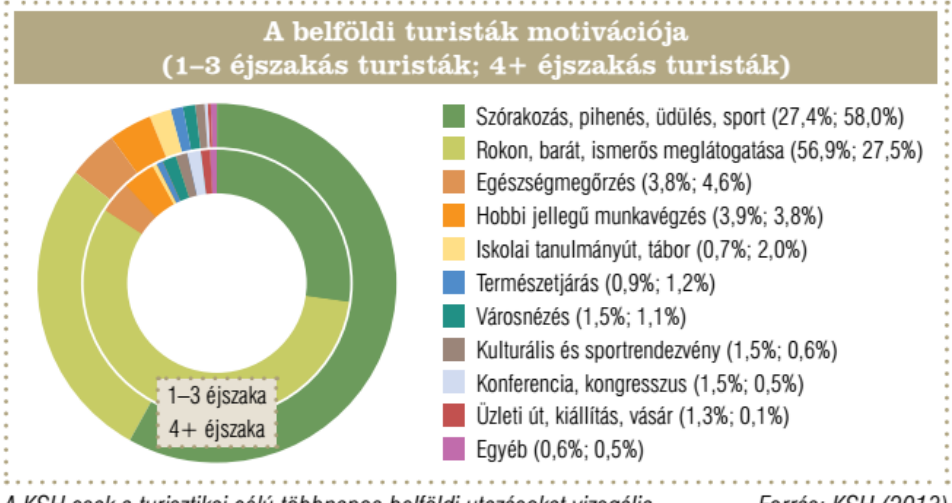

A KSH csak a turisztikai célú többnapos belföldi utazásokat vizsgálja. *Forrás: KSH (2013)*

A külföldi turisták vendégéjszakáinak száma 5,4%-kal nőtt az ötcsillagos szállodák körében, amely duplája az emelkedés átlagos értékének. A magyarországi beutazó turizmus földrajzilag erősen koncentrált: az összes vendégéjszaka 85,5%-a a Budapest–Közép-Dunavidék, a Balaton és a Nyugat-Dunántúl régiókban realizálódik.

A beutazó turisták 4 napnál hosszabb időtartamú utazási motivációja már jóval differenciáltabb képet mutat a belföldiekéhez képest: míg a bel-

földi turisták első két motivációjának részesedése csupán 20%, illetve 10%, addig a városlátogatásoké, körutazásoké 23%, az üzleti utaké 14%.

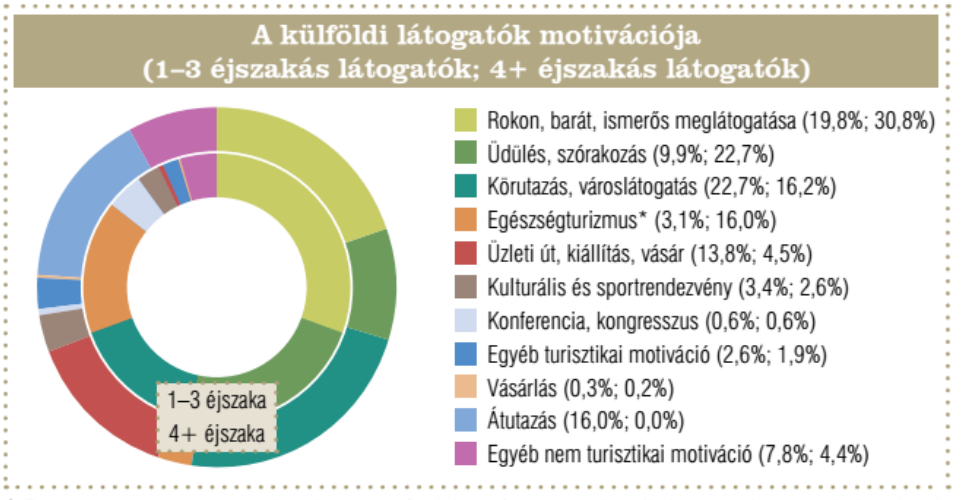

** Egészségmegőrzés, gyógykezelés gyógyfürdőben, fogászat, plasztikai és egyéb műtétek, kezelések.*

Forrás: KSH (2013)

Turizmus az ötcsillagos szállodákban

Az ötcsillagos hotelek, mint a gazdaság minden része, megérezte a gazdasági világválság negatív hatását: a szobaárakat és a kihasználtságot tekintve csökkenés volt megfigyelhető. Bár 2009 óta folyamatos a javulás, a 35.000 Ft-os szobaárat és a 70%-os kihasználtságot csak 2014-ben közelítették meg az ötcsillagos hotelek. 2015 első félévében a pozitív tendencia tovább folytatódott: a szobaárak emelkedése mellett a kihasználtság stabilan 65% fölött maradt. Piaci szakértők szerint a nyári hónapokban a hotelek 80% körüli foglaltsággal működtek.

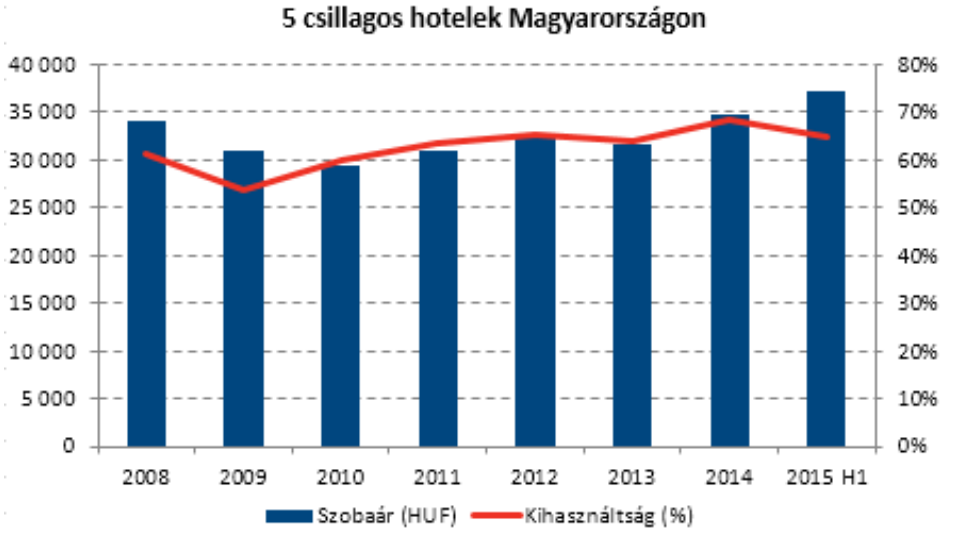

Forrás: KSH

Érdemes megvizsgálni, hogy a magyar szállodák bevételei hogyan épültek fel az egyes években:

Év	Kereskedelmi szálláshelyek bruttó árbevételei			A nem szállásdíj bevételek a szállásdíj bevételekhez viszonyítva
	Szállásdíj	Vendéglátás	Egyéb szolgáltatások és reggeli	
2008	34 030 000	12 030 000	8 157 000	59,3%
2009	28 990 000	10 270 000	17 630 000	96,2%
2010	29 780 000	11 700 000	9 259 000	70,4%
2011	30 700 000	10 550 000	8 905 000	63,4%
2012	33 030 000	12 010 000	7 907 000	60,3%
2013*	16 560 000	7 475 000	4 685 000	73,4%
2014*	19 300 000	8 047 000	5 426 000	69,8%
2015. I. félév*	9 790 000	4 273 000	2 648 000	70,7%

Forrás: KSH

*2013-tól a KSH csak a hotelstars minősítésű hoteleket tartja nyilván, ami kevesebb, mint a szállodák valós száma.

Látható, hogy ötcsillagos szállodák esetén a bevétel nagy részét a szállásdíj jelenti, ami valószínűleg nagyrészt a többségben lévő budapesti hoteleknek köszönhető, akik központi elhelyezkedésüknél fogva komoly

versenytársakkal néznek szembe vendéglátás és egyéb szolgáltatások terén, amellett, hogy vendégeik esetleg csak konferenciára vagy városnéző programra érkeznek Magyarországra. Látható, hogy az ötcsillagos szegmensben átlagosan a szállásdíjhoz hozzávetőlegesen +60-70% bevétel kapcsolható, amely arány vidéki ingatlanok esetén akár a +100%-ot is meghaladhatja, természetesen a szállásdíjba foglalt szolgáltatások, a nyújtott egyéb szolgáltatások és a helyi versenytársak függvényében.

Versenytársak bemutatása

Vizsgálatunk során feltártuk, hogy a leendő hotelünk milyen, legalább 150 szobával rendelkező versenytársakkal szemben küzd a vendégek kegyeiért. (A méretet azért választottuk szűrőnek, mert egy Hertelendy Kastélyszálló vagy egy Sopronbánfalvi Kolostor Meditációs és Elvonulási Központ a maguk kisebb szobaszámával, ellenben sajátos hangulatával jellegében más szolgáltatásokat tud nyújtani, mint a mi ingatlanunk.) Így az alábbi versenytársakkal néz szembe hotelunk:

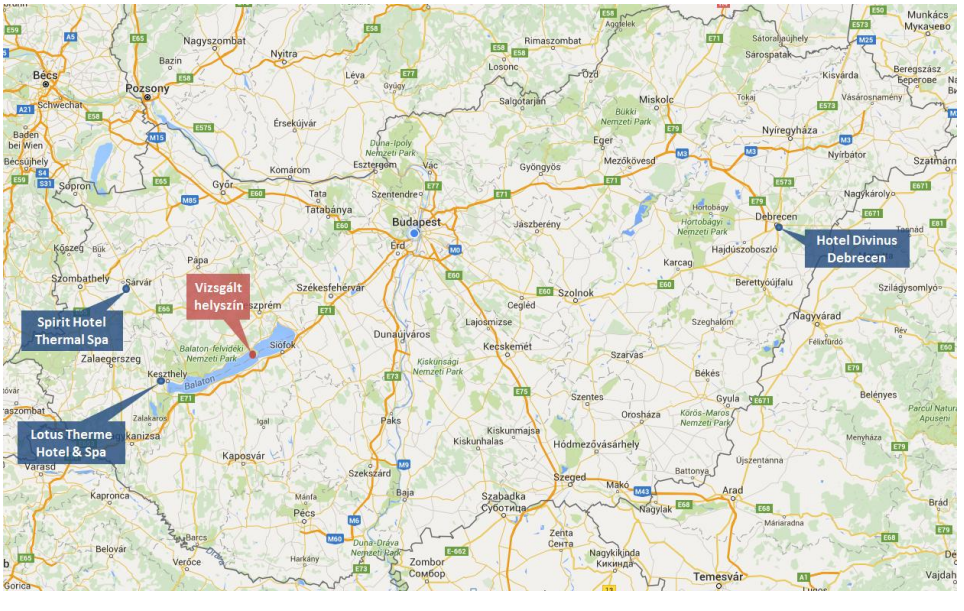
Vizsgált helyszín
Spirit Hotel Thermal Spa
Lotus Therme Hotel & Spa
Hotel Divinus Debrecen
Budapest
Debrecen
Szeged
Pécs
Nagyvárad
Arad
Temesvár
Kecskemét
Szolnok
Siófok
Keszthely
Balaton
Sopron
Győr
Miskolc
Eger
Nyíregyháza
Székesfehérvár
Szombathely
Zalaegerszeg
Kaposvár
Hódmezővásárhely
Békéscsaba
Szentes
Gyula
Orosháza
Mako
Szabadka
Subotica
Zenta
Senta
Nagykikinda
Kikinda
Zombor
Sombor
Vukovar
Osijek
Slavonski Brod
Sarajevo
Maribor
Graz
Wien
Bratislava
Nitra
Rimaszombat
Losonc
Ózd
Salgótarján
Kisvárda
Nyírbátor
Szatmárnémeti
Nagykároly
Hajdúszoboszló
Berettyóújfalu
Szeghalom
Szarvas
Békés
Battonya
Újszentanna
Mezőkövesd
Gyöngyös
Jászberény
Cegléd
Karcag
Lajosmizse
Dunaújváros
Tatabánya
Komárom
Esztergom
Vác
Szentendre
Érd
Százhalombatta
Százhalombatta
Százhalombatta

Közelebbről megvizsgálva a három versenytársat, látható, hogy a hévízi Lotus Therme Hotel & Spa és a sárvári Spirit Hotel Thermal Spa a wellnessen, fitnessen, valamint a rendezvénytermeken túl nagyon sok sportolási lehetőséget nyújt, továbbá a szépséget és feltöltődést biztosító részlegük nagyon sokféle, változatos, magas minőségű szolgáltatásokkal várja életkortól és nemtől függetlenül a szállóvendégeket. E két hotel épít a helyi adottságokra, vagyis a termálvízre, így mindkettő ajánl orvosi vizsgálatokat, diagnózist és személyre szabott kúrát az ott tartózkodás idejére.

Koncepció

A koncepció bemutatása

A korábbiakban már bemutatásra került, hogy hányféle ötletünk támadt a Club Tihany revitalizációjával kapcsolatban. Ezek között van olyan, amit remek gondolatnak tartunk, de ilyen vagy olyan okok miatt nem itt vagy nem most gondoljuk megvalósításra alkalmasnak. Azt a koncepciót, amit végül választottunk, az alábbiak befolyásolták:

1. Egy jelenleg is létező hotelről és annak környezetéről van szó, tehát adva van egy lokáció és egy infrastrukturális környezet. Ezeken a tényezőkön nem tudunk változtatni. Figyelembe kellett vennünk Tihany sajátos hangulatát az apátsággal, a levendulakultusszal, a nyugalmat sugárzó óvárosával és gazdag természeti adottságával. Másrészt azt is, hogy a Tihanyi-félsziget távolabb esik a főutaktól, mindenképpen egy kis kitérőt jelent a gyorsabban megközelíthető Siófokhoz, Balatonfüredhez vagy Balatonalmádihoz képest.
2. Maga a hotel hatalmas területen helyezkedik el, sokféle funkciójú és állapotú épület tartozik hozzá, még egy természetvédelem alatt álló őspark is. Alapvető törekvésünk volt, hogy valamiféle egységes stílust és hangulatot alkossunk meg a pályázatunk által, mert túlságosan széttagoltnak és kihasználatlannak láttuk bizonyos elemeit. A parkban nincsenek átgondolt pihenőhelyek vagy a parkkal harmóniában lévő szórakoztató elemek (pl. footgolfpálya), a strandnak

nincs igazi strandhangulata (pl. homokos föveny, parti büfé, csónakház), a Balaton szépsége nincs kellőképpen hangsúlyozva (pl. nagyobb erkélyek, emeleti reggeliző és napozóteraszok). Vannak bizonyos funkciók, amelyek megkérdőjelezhetőek: van-e értelme egy hatalmas sportcsarnoknak, ha vendégek nem veszik igénybe?

3. A Balaton-parton egy ekkora és ilyen múltra visszatekintő hotel esetében nem megengedhető az alacsony színvonal. Mi a Club Tihanyt nem négycsillagosnak kategorizáltuk volna, ha nem lettünk volna tisztában azzal, hogy ennyi csillaggal rendelkezik. Koncepciónkban a valódi feljebb pozicionálást tűztük ki.

4. A célcsoport meghatározásának kérdésében arra jutottunk, hogy a szálloda varázslatos elhelyezkedése, nyugalma és ősfás környezetének vonzereje elsősorban az igényes, színvonalas és élménydús pihenésre vágyókra hat, függetlenül a leendő vendégek életkorától, nemétől, beállítottságától vagy hovatartozásától.

5. A felsorolásunkban a végére hagytuk, de egyáltalán nem tartjuk mellékesnek, hogy a hotel jelenleg „nyári" hotelként funkcionál. A Balatont az emberek a nyárhoz, a meleghez, a strandhoz, a lángoshoz, a vitorlázáshoz kapcsolják, vagyis a nyár nyújtotta lehetőségekhez. Ezen is változtatni kívánunk a hotel nyitvatartását négyévszakossá változtatván, és egy remek eszköz révén, amellyel egy kicsit a nyarat is képesek vagyunk a télbe csempészni.

Mindegyik szempontunkkal egy-egy általunk tapasztalt problémát tártunk fel, és az ezekre adott válaszainkból áll össze a végleges tervünk.

Koncepciónkban megalkottuk az „Édenkert: a paradicsom közelebb van, mint gondolná" nevű, különleges hangulatú luxusszállodát. Épületenként és funkciónként kerülnek bemutatásra a részei, mint egy képzeletbeli bejáráson:

1. A hotel mellett lévő jachtkikötőt a szállodához csatoljuk, ezzel is növelve a presztízsét és a lehetőségek tárházát. A kikötőhöz tartozik portaszolgálat is, ahol az érkező és távozó vendégeket regisztrálják,

és a hajókarbantartást biztosítják, valamint egy 40 férőhelyes szálloda is a kifejezetten a hajózás szenvedélyének hódolóknak.

2. A hotel főépületének stílusa gyökeresen megváltozik: egy modern, hívogató terekkel és szobákkal rendelkező, ötcsillagos luxusszállodává alakítjuk. Ezt úgy érjük el, hogy a szobák számát megfelezzük: egybenyitunk két-két szobát. Tágas erkélyeket kapcsolunk a szobákhoz, az első emelet szintjében elnyúló, Balatonra néző tetőrészen pedig reggelizőt és napozót alakítunk ki, zuhanyzóval és közvetlen lejárással a strandra.

3. A hotel eddig inkább „sétálóutcájának" tűnő fövenyét homokos stranddá varázsoljuk, természetesen a partvédelem előírásait figyelembe véve. Ezenkívül egy lagúnarendszert alakítunk ki, mely közvetlenül a Balatonból nyúlik be egyrészt a kert belsejébe, ahol egy szigetet ölel körül, másrészt a jelenleg kihasználatlanul álló parti házig tekereg, melyet mi csónakházfunkcióval ruházunk fel. Ezen kanyargó csatorna mellett meghagynánk a bungalókat („Éden és Prémium"), természetesen ezt a szállásformát is ötcsillagos színvonalúra emelve, hogy a vendégek a karibi szigetvilág lenyűgözően exklúzív nyári lakjaiban érezzék magukat. Továbbá kialakítunk Bora Bora, a híres nyaralóközpont mintájára egy Balatonba benyúló stéget, melynek leágazásai egy-egy Trópusi Bungalóba futnak. Ez nagyjából még 180 főnek biztosít szállást a nyári csúcsforgalom idején. A Trópusi Bungalók természetesen télen nem üzemelnének, tavasszal pedig külön hangsúlyt fektetünk a rovarirtásra.

4. Mint már korábban említettük, képesek vagyunk megteremteni a szállóvendégek számára a télben a nyarat. Ezt egy relatíve új, bár a növénytermesztésben már régóta meglévő módszer segítségével kívánjuk megvalósítani: hatalmas üvegkupolákkal. A kupolák olyasféleképpen funkcionálnának, mint az üvegházak a növényeknek: a hűvösebb időben is melegen tartják a bent lévő levegőt és talajt. A búrák lehetővé tennék, hogy télen-nyáron kint lehessen lenni a szabadban, mezítláb sétálni a homokossá alakított parton és meg-

mártózni a Balatonban azokon a részeken, ameddig a kupola kiterjed. A kupola nagyteherbírású és UV-szűrős anyagból készül, nagy része pedig napelemként biztosítja a hotel áramellátását.

Három kupolát tervezünk a hotel területére: az „Éden Dóm" elnevezésű a lagúna végén található és a mesterséges szigetet, a gasztrovonal erősítéséhez használt ültetvénynövényeket és a szabadon repkedő különleges madárfajokat foglalja magában, míg a „Nyár Dómok" a hideg vagy esős időjárás esetén is garantálnák a nyári hangulatot, sőt remek helyszínt biztosítanak „tengerparti" koncertek és tematikus bulik rendezésére is. A kupolák hangszigeteltek, tehát a híres tihanyi nyugalom és béke sem törik meg. A part menti dómok nyáron felnyithatóak, így nincs az az érzése a látogatóknak, hogy be vannak zárva egy dunsztos üvegbe. A két egymás melletti dóm azért is praktikus, mert remekül el lehet szeparálni egymástól a pihenésre vágyókat és a kisgyermekkel érkező párokat, így nincs feszültség abból, hogy zavarnák egymást. A gyermekeseknek célzott dóm alatt gyermekmedence és játszótér is kialakításra kerül. Nem utolsó sorban pedig mint vizuális élmény sem utolsók, hiszen fényeffektekkel nagyon látványos és hívogató jelenségek, akár a túlsó partról nézve is. A dómok felépítését és szerkezetét az *Építészeti tervek* fejezetben taglaljuk részletesebben.

5. A mostani felszíni parkoló eltávolítását fontosnak tartjuk, mert egy igen jól látható helyet foglal el, és nagyon természetidegen elem a csodás ősfák között. Sajnos a föld alá nem vihetjük a Balaton közelségéből eredő talajvíz miatt, viszont egy modern, zöldtetős épülettel remekül el lehet tüntetni, ráadásul a Balaton-parton értékes területet elfoglaló wellnesst is áthozzuk ebbe az egyszintesbe, ahol nagyobb területen és még jobb szolgáltatásokkal üzemelhet tovább. Az alsó szint tehát az autóké és turistabuszoké, az első pedig wellnessrészleg, mely szintén az Édenkert stílusjegyeit viseli valódi növényekkel, valamint több kisebb multifunkciós térből épül fel, melyek könnyedén alakíthatóak konferenciateremmé vagy esküvői helyszínné. Figyelembe vesszük a tervezés során, hogy az épület ne ve-

gye el a fényt és a parkra nyíló szép kilátást az erre néző szállodai szobák elől, így több emelet nem kerül rá.

6. A park hátsó részében, ahol eddig a borházak húzódtak, egy új borsétány kap helyet. Igazi pincehelyiségekké alakítjuk őket, kóstolásra és tárolásra alkalmas kialakítással. Minden házat félig a domboldalba süllyesztünk és fűvel borítunk be, valamint a termelő címerével látunk el. Szuper lehetőség télen-nyáron egy igazi gasztronómiai élményszerzésre!

7. A park területén található Wimbledon csarnokot, a gyermekszínházat és a Levendula központot lebontjuk, mert nem tartjuk gazdaságilag megalapozottnak a létüket, helyettük viszont egy még hazánkban kevésbé ismert, de idővel egyre népszerűbbé váló sportnak adunk teret, ez pedig a footgolf, mely a futball és a golf ötvözéséből született meg. A pálya kialakítása az Édenkert logóját formázza távlati felvételeken, ami akár egy képeslapon is remekül fest majd. A park területén maradnak még olyan részek, melyeket későbbi hasznosítás céljából fenntartunk, és attól függően kapnak funkciót, hogy milyen irányokba mozdul a piac.

8. Jelen virtuális bejárásunk végéhez érve érkezünk meg ahhoz az objektumhoz, amit elsőként látnak meg a szárazföldön érkező vendégek, és mint tudjuk, az első benyomás nagyon sokat számít. A jelenleg üresen álló kapuépületeket a hotel színvonalában és stílusában újítjuk fel, és állandó portaszolgálattal látjuk el, ami két aspektus miatt is meghatározó. Egyrészt, mert első benyomásként nagyon fontos a szívélyes fogadtatás, hogy a vendég is érezze, most lép be az Édenkert kapuján, másrészt pedig bizonyos szolgáltatásokat külsősöknek (nem szállóvendégeknek) is elérhetővé teszünk, nekik pedig a jegyvásárlás szintén itt történik.

Az Édenkert nyújtotta szolgáltatások

Wellness-szolgáltatások

SPA: Szállodánkban a legkülönfélébb masszázsfajtákat és wellness-kezeléseket próbálhatják ki a vendégek. Választható európai masszázsfajták: svéd-, gyógy-, frissítő, aromaterápiás, reflex- és mézes masszázs; keleti masszázsfajták; méregtelenítő, alakformáló masszázsok. A hotel élménymedencéiben és szaunaparkjában (finn és infraszauna, gőzkabin) garantált a kikapcsolódás.

Aquafitness: Vendégeink aquafitnessedzéseken is részt vehetnek, mellyel a pihenés alatt is fitten tarthatják magukat.

Beauty: Az Édenkertben igénybe vehetőek továbbá szépségápolással kapcsolatos szolgáltatások is: arc- és testkezelések, kéz-, láb- és hajápolás. A kezelések során a legkiválóbb prémium-alapanyagok felhasználásával és a legmodernebb technológia alkalmazásával szépülhetnek vendégeink.

Medical SPA: A hotelben kifejezetten gyógyászati célú szolgáltatásokkal is állunk a vendégek rendelkezésére. A szálloda lakói igény szerinti orvosi vizsgálatokon és állapotfelméréseken vehetnek részt, melyen természetesen megállapításra kerül a pihenés idejére szóló megfelelő étrend és kezelési terv elkészítése.

Gasztronómiai szolgáltatások

Szállodánk egyik fő különlegessége a látványkonyha: autentikus ízek, egyedi gasztronómiai élmény. Michelin-csillagos séfjeink kizárólag organikus alapanyagok felhasználásával készítik az ételeket. Az alapanyagokat magyar termelőktől – főleg helyi gazdaságokból – vásároljuk, valamint a fűszernövényeket és a zöldségek egy részét a szálloda melletti saját biokertészetből frissen tálaljuk vendégeinknek. A látványültetvény a hotel lakói számára is látogatható. Igény szerint gasztronómiai hétvégéket szervezünk, ahol a résztvevők Michelin-csillagos séfek segítségével tanulhatnak főzni, illetve különleges fogásokat elkészíteni. Nagy hangsúlyt fektetünk a borászatra is: az Édenkert lakói a legfinomabb, prémiumminőségű magyar borokat kóstolhatják meg nálunk. Renszeres borvacsorákon ismer-

tetjük meg a vendégeket a helyi és távolabbi magyar borokkal, illetve azok készítőivel.

Rendezvények

Szállodánk elsősorban kis kapacitású rendezvények befogadására alkalmas (maximum 150 fő) az összenyitható termeknek köszönhetően. Az Édenkert ideális helyszíne esküvőknek, születésnapi, valamint évfordulós rendezvényeknek, de akár céges csapatépítő napoknak is.

Szervezett programok, sportolási lehetőségek az Édenkertben

A korábbiakban már szó esett a hotel egyik különleges építészeti megoldásáról, a kupolákról. Ezek a felépítmények nemcsak mint „melegházak", hanem extrém sportra alkalmas elemekként is funkcionálnak. Végtagokra rögzíthető tappancsokkal és persze biztosítással lehet dómot hódítani (mintha falmászás lenne, csak görbülő felületen). Mivel nagyon új még ez az elem, számos egyéb potenciális sportot is magában rejthet, melyeket fokozatosan együtt fedezünk fel a vendégeinkkel. A lagúnákat pedig úgy alakítjuk ki, hogy kényelmesen elférjen benne egymás mellett két csónak, melyekben romantikus látogatást lehet tenni az Éden Dómba, akár éjszaka is, köszönhetően a dóm tetejéről lelógó hangulatvilágításnak. A szigeten meg lehet pihenni, piknikezni és gyönyörködni az ültetvényekben és a szabadon repkedő sokféle madárfajban. Végül, de nem utolsó sorban, ne feledkezzünk meg Magyarország egyik legnagyobb területű footgolfpályájáról sem, mely remek szórakozási lehetőséget biztosít fiatalnak és idősnek egyaránt (NET4).

Szervezett kirándulások, sportolási lehetőségek külső helyszíneken

Az Édenkertben szeretnénk hangsúlyt fektetni a környék megismerésére, így különböző kirándulásokat szerveznénk: gyalogos és biciklis túrákat a Bakonyba, borászatokat testközelből bemutató alkalmakat a partnerpincékhez, Tihany történetét, illetve az apátságot bemutató sétákat, lovas túrákat partnereink közreműködésével, valamint sétahajózásokat és jacht-

kirándulásokat, melyek a hotel saját kikötőjéből indulnak. Igény esetén hajóvezetői kurzusokat is indítunk szállóvendégeinknek.

Építészeti kialakítás

A létesítményre ráfér egy alapos arculatfejlesztés, melynek része az építészeti fejlesztés is. Ezen túlmenően az új szolgáltatások hozzáadása a bontás mellett építéssel is jár. Az új épületeknek a funkcionális igényekhez képest takarékosan, ezzel együtt környezettudatosan kell elkészülniük. A meglévő épületek közül a főépület aránylag takarékos, de minden bizonnyal lehet növelni a hatékonyságát.

Ezen körülmények között a következő igényeket fogalmaztuk meg:

- kihasználatlan épületek bontása
- nagyon rossz állapotú épületek bontása
- energetikailag hatékonnyá nem tehető épületek bontása
- átformált szolgáltatásmixnek funkcionálisan megfelelő új épületek és funkcióváltások
- energetikailag hatékony, környezettudatos új és átalakított épületek
- előre megtervezett arculathoz illesztett ingatlanállomány

Beépítés

A telek értékesebb fele a vízhez és az erdősávhoz közelebb eső, többnyire kilátással rendelkező és csendesebb terület. Szerencsére a meglévő hotelépület ideális helyen található, így köré szervezhető az összes kapcsolódó funkció.

A 200-300 méterre található kihasználatlan épületek (Wimbledon, animációs ház) elbontásra kerülnek. A területet megtartjuk további fejlesztés céljára, a területen 9 szakaszos footgolfpálya létesül.

A dán átriumbungalók kivételével a kis bungalóépületek elavultak, minőségük messze elmarad a megcélzott szolgáltatási színvonaltól. Ezek, illetve a dán átriumbungalók 50%-a elbontásra kerül, így helyet nyerünk a színvonalnövelő új épületeknek, és a megmaradó bungalók környezete is elegánsabbá tehető, mivel megnő a közöttük lévő távolság.

A gyógyászati szárny igényesen kivitelezett, korszerű épület, azonban kihasználatlansága, arculatba nem illeszkedő funkciója és rossz pozíciója miatt el kell bontani. Így további, új arculatba illeszkedő, színvonalnövelő létesítménynek nyerünk helyet.

A telken három darab, 80, 60 és 60 méter átmérőjű üvegkupola létesül. Ezek közül a 80 és az egyik 60 méteres „Nyár Dóm" részben a Balatont is magába foglalja, ezek a gyógyászati központ helyén épülnek, és nyithatók, így nyáron is használhatóak a bennük található szolgáltatáselemek. Egyik felnőttek, másik gyerekek számára nyújt strandolási, pihenési és sportolási lehetőséget. A másik 60 méteres, „Éden Dómra" keresztelt kupola az előző kettőtől északra található, állandóan zárt, alacsonyabb igényszintű, ennek főképp növénytermesztési funkciója van, azonban látogatható is egész évben. Ez egyfajta „kirakat-növénytermesztés", ami közelebb hozza a természetet, azonban kis alapterületéből fakadó kis hozama miatt az élelmezés területén felmerülő igények kiszolgálását 99%-ban környéki gazdák végzik.

A telken egy lagúna kerül kialakításra, mely a Balatonból kiindulva egy 5-20 méter széles fürödhető, csónakkal megközelíthető vízfelület. Ezzel egy izgalmas és romantikus látványelemen kívül közelebb tudjuk vinni a vízfelületet a megmaradó arculatfrissítésen átesett „Éden és Prémium" bungalókhoz, melyek így némiképp exkluzívabbá válhatnak. Ennek a lagúnának a végpontja az Éden Dóm.

Az „Éden és Prémium" bungalókon kívül létrehozunk egy Magyarországon új szállásformát: a lábakon álló, víz fölött elhelyezkedő bungalót. Ezek lesznek a „Trópusi bungalók", melyekből mindössze nyolc készül, szándékosan nagy távolságra egymástól. Ez nagyobb intimitást kölcsönöz az egységeknek, és lehetővé teszi, hogy igény esetén újabb házakat építsenek a meglévők közé.

A hagyományos értelemben vett wellness- és rendezvényszárny a parkolók felett épül fel, ezzel fedett parkolást és – zöldtetős kialakítással – a hotelből nézve esztétikusabb környezetet hozunk létre. Ahhoz, hogy ez az épület ne vegyen el sokat a hotelszárny kilátásából, a hotel irányába lejtő tetőt terveztünk. Ez azt biztosítja, hogy a wellnessrészleg a dombok és az erdő irányába nyílik meg, kellemes kilátással a természetre.

Az elbontásra kerülő borházak helyén tizenkét új borospince létesül.

A parton található valamikori apácazárda leromlott állagú épülete egy alapos felújítás-korszerűsítés után a helyzete révén tökéletesen alkalmas a sportfunkciók kiszolgálására, mind csónakház, mind footgolfklubház formában. Kihasználatlan helyiségeiben az üzemeltetés gépészeteinek és raktárainak egy része kaphat helyet.

A létesítményhez csatolt jachtklub lényegében funkcionálisan megfelelő épületein jelentős korszerűsítést kell végrehajtani.

A kapuépület megmarad, azonban jelentős felújításon esik át. Modern elemekkel és a két oldalt összekötő könnyűszerkezetes tetővel növelhető az elegancia és a „kapuépület-jelleg".

A kapuépülettől északra található nyitott parkoló megmarad látogatói parkolóként.

Homlokzati és tömegformálás

Az épületek az arculatba illeszthető megformálással kell hogy elkészüljenek, az alábbi szempontok alapján:

- környezettudatosság
- stiláris egyszerűség, korszerűség, modernitás
- exkluzivitást hangsúlyozó és ötletes részletek
- figyelemfelkeltő, de elegáns dizájnfogások (főleg nagyobb épületek)

Az exkluzivitás sok esetben jól, ízlésesen megválasztott anyagnak és színnek, illetve méltó műszaki megoldásnak köszönhető, nem csak drága szerkezetek beépítésével érhető el. Sőt, a drága szerkezetek rossz alkalmazása ellentétes hatású. Figyelemfelkeltő részlet lehet az ötletes homlokzatformáláson kívül például az erkélyenként változtatható hangulatfények alkalmazása, szokatlan homlokzati anyaghasználat, vagy motívumok, formai utalások alkalmazása a letisztult stílus adta határokon belül. Esetünkben érdemes az épületek tervezésével neves, jó referenciákkal rendelkező építészirodákat megbízni vagy tervpályázatot kiírni.

Belsőépítészet

Egy gyökeresen új, arculati koncepcióba illeszkedő belsőépítészeti kiépítés szükséges, melyet az egész létesítménykomplexum területén következetesen alkalmazni kell. Ennek fő gondolati és stiláris pillérei:

- kényelem
- romantika
- környezettudatosság
- stiláris egyszerűség, korszerűség, modernitás
- természetközeliség
- exkluzivitást hangsúlyozó, ötletes részletek

Ennek megfelelően a komplexum legmeghatározóbb tereit a következőkben leírt módon alakítjuk ki.

Hotelszobák: Kellemes földszínű anyagok, szabályozható színű hangulatvilágítás, kárpitozott ágytámla, az *Édenkert* arculatnak megfelelő növénymotívumok.

Bungalók: A Trópusi bungalók esetében egyszerű rattan, illetve fonott burkolatú berendezés, hangulatgyertyák, fátyolfüggöny, nagy méretű ágy, fehér szövetek és kárpitok, sok párna, melyeket a vízen úszó terasz megfelelően kialakított padjára helyezve kinti nappali alakítható ki. Az Éden és

Prémium bungalók kialakítása hasonló, de a bútorok anyaghasználata elegánsabb, az arculati színek és motívumok többször és nagyobb felületeken jelennek meg.

Étterem: Elegánsabb, romantikusabb, de modernebb berendezés, arculatba illeszkedő növénymotívumok.

Lounge: Felső szinti, jó kilátással és terasszal rendelkező helyiség. Modern berendezés, nagy méretű, ágyszerű fotelek is választhatók. Változtatható színű és fényerősségű világítás. Arculatba illeszkedő növénymotívumok.

Wellness: Egyszerű medenceformák és szaniterek. Természetes anyagokkal burkolt felületek, rejtett gépészet. Hangulatvilágítás és arculatba illeszkedő motívumok itt is.

Külső terek: Az étteremhez, lounge-helyiséghez kapcsolódó teraszoknak hangulatukban a trópusi eleganciát kell visszaadniuk. Nagyrészt fehér szövetek és faburkolatok, fekete-fehér kerámiaburkolatok.

Kertészet

Egy hotel nem jelent annyi élvezetet a kertje nélkül – ez a vezérelv lebegett a szemünk előtt a hotel környezetének tervezésekor. A kert olyan elemeket tartalmaz, melyek nemcsak kiegészítik az épületben található szolgáltatásokat, hanem olyan erős vonzóerővel ruházzák föl, amitől egy élő komplexummá válik. A kert tervezésekor figyeltünk a terület értékeinek megőrzésére, úgymint a szomszédos védett természeti területek (erdő és száraz gyep társulásai), az idős fákból álló ősparki állomány, a jachtkikötő mellett található nádfolt és a vízpart szűrő hatása. Ezeket a tényezőket megőrizve alakult ki a négyévszakos kert koncepciója.

A kertben három fő fókuszpontot találunk. Az első, amivel a bejárathoz képest először találkozunk, az Éden Dóm. A három kupola közül a legromantikusabb, és a legtöbb növény található benne. Kettős szerepe van, részben az éjszakai csónakázásnak ad helyet, másrészt pedig az alatta élő növények egész évben egzotikus gyümölccsel és zöldséggel látják el a látványkonyhát, és megismerhetővé teszik a növénytermesztés ezen módját. Többek közt találkozhatnak a vendégek füge-, citrom-, gránátalmafával és banánnal, szedhetnek a vízről kinyúlva kivit vagy epret minden hónapban. Ekkora területen nem termelhető annyi gyümölcs, hogy minden igényét kielégítse a hotelnek, de előidéz egy olyan érzetet, hogy a felhasznált anyagok helyi termesztésűek, egzotikusak és minőségi hozzávalókkal készülnek az ételek. Ez nem is csak illúzió, mert a Balaton-felvidék egyik kitörési pontja, ha a termelő gazdák az ökológiai vagy biogazdaságuk termékeit együttműködéseken keresztül több, igényes felhasználónak adják el. Ezzel a termelők megélhetése, a hotel „éden”-ígérete is megvalósul.

Az Éden Dóm egyben a lagúna végpontja is, a Balaton vize egészen a terület közepéig behatol, ezzel teremtve közvetlenebb kapcsolatot a vendégek és a víz között. A lagúna másik feladata, hogy minél nagyobb felületet biztosítson mint parti sáv, ami a víz tisztításában játszik szerepet. A lagúna „bugyraiban” növényzet kap helyet, így csökkentve a víz lassú mozgása miatt felgyülemlő szerves anyag mennyiségét.

A dómtól a főépület felé haladva a domb oldalában pincék bújnak meg, ahol meghívásos alapon balatonfelvidéki pincészetek kínálják a vendégeket boraikkal egy borsétányra felfűzve. A fákkal övezett sétány a kert legzártabb része, a mögötte induló domboldalnak és az utat szegélyező fasornak köszönhetően. A lagúna és a sétány között található a telek legkevésbé módosított és beépített területe. Gyepes, ligetes zóna, ami ellensúlyozza a főépület és a konferenciaközpont építettségét.

A korábbi konferencia- és sportcsarnok helyén találjuk a hotel logóját mintázó és egész évben használható új sportterületet, a footgolfpályát. A pálya egy esetleges intézményi bővítés alkalmával részben vagy egészen elbontható, átépíthető vagy áttervezhető, mert létesítése kis költséggel, illetve kis beavatkozással jár. A rév felőli telekhatár a víz felől érzékeny pontja a partnak, ezért partvédelmi műtárgyak elhelyezésére és vizuális lehatárolásra van szükség.

A kivitelezés várható költségei és ütemterve

A kivitelezés költségeinek becslésekor nehézséget jelentett, hogy a meglévő épületekről nem állt rendelkezésre műszaki információ, melyek akár nagyságrendi eltérést is okozhatnak a költségvetésben. A becslés pontosságát tovább rontja, hogy az új épületek műszaki tartalma sem került pontos meghatározásra, illetve a kivitelezés szervezését befolyásoló helyszíni adottságok sem voltak ismertek.

A projekt teljes kivitelezési költsége első becsléseink szerint 12,158 milliárd forint, mely tartalmazza a bontásokat (pl. sportcsarnok, rendezvényközpont, bungalók), a fő épület és a jachtklub épületeinek felújítását, az új bungalók, továbbá az új wellnessközpont, rendezvénytermek, a pincesor, valamint a Nyár Dómok, az Éden Dóm és a footgolfpályák kivitelezési költségét.

A kivitelezési költségek alapján becsültük a fejlesztés költségét is, mely az alábbiakat tartalmazza:

Építési költség	Terület m2	Forint/m2			
Bontások	9 940	12 000		119 280 000	
Fő épület	13 326	200 091		2 666 414 000	
Bungalók	1 774	166 246		294 920 000	
Egyéb épületek	38 176	234 539		8 953 760 000	
Kert	122 000	1 016		124 000 000	
					12 158 374 000
Tartalék	4,00%	teljes építési költségre vetítve		486 334 960	
Felvonulási költségek	1,00%	teljes építési költségre vetítve		121 583 740	
					607 918 700
					12 766 292 700
Építési Mellékköltségek (Tervezés, Projektmanagement, etc.)					
Saját költségek	2,00%	teljes építési költségre vetítve		255 325 854	
Projektmanagement / Műszaki ellenő	1,20%	teljes építési költségre vetítve		153 195 512	
Építészet / Tervezők	3,20%	teljes építési költségre vetítve		408 521 366	
Ügyvédi költségek	0,80%	teljes építési költségre vetítve		102 130 342	
Engedélyezési költségek	0,25%	teljes építési költségre vetítve		31 915 732	
	7,45%				951 088 806
					13 717 381 506

A figyelembe vett építési mellékköltségekkel a teljes fejlesztés várhatóan 13,717 milliárd forintba kerül.

Terveink szerint az épületek felmérése, a tervezés, az engedélyeztetés, a tendereztetés lépései, valamint a kiviteli tervek elkészítése hozzávetőlegesen másfél évet igényel, míg maga a kivitelezés, illetve a használatbavételi engedély megszerzése kb. 22 hónapot. Így a fejlesztés összesen 41 hónap alatt készül el:

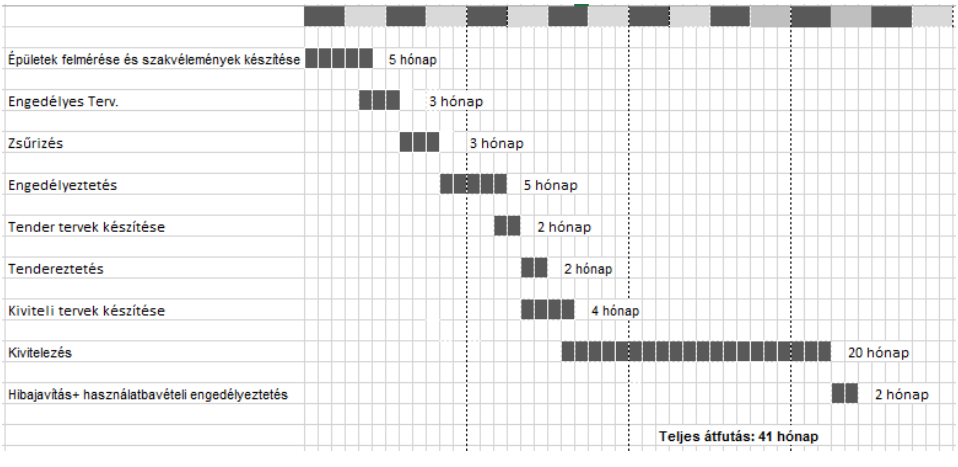

Üzleti modell és megtérülés

Mint a fent leírtakból is látszik, ez az ingatlanfejlesztési projekt egy hatalmas beruházás, még állami szférán belül is igen jelentősnek számítana. Ehhez egy olyan üzleti modellt építettünk fel, mely hosszú távon a projekt megtérülését eredményezi. A célunk az volt, hogy ez a megtérülési időtáv 5-10 év legyen, de ez a kalkulációnk alapján irreális elvárásnak bizonyult, mert a teljesen egyedülálló kupolaszerkezetek már önmagukban a projektköltségvetés kétharmadát elviszik. Ezért reálisabb elvárás a 10-12 év. A tervezés során leegyszerűsített feltételezésekből indultunk ki (pl. rendelkezésre áll a kivitelezés teljes költsége – vagyis nem számoltunk hitellel és törlesztési ütemtervvel), valamint nem minden hatást tudtunk felmérni, de azt gondoljuk, hogy nagyságrendileg a kiadási és a bevételi oldal is helytálló.

A kiadásokat a magyar versenytársakéból vezettük le a tavalyi évi eredménykimutatásuk alapján, mert ezekből nagyságrendileg meg tudjuk határozni az Édenkert esetében a munkabért és munkabérhez kötődő járulékokat, az anyagköltségeket, amortizációt. Az adókat a hatályos törvények alapján kalkuláltuk.

Kiadási oldal (forintban értendő, éves)	
Anyagköltség	1,000,000,000
Munkabérek és -bérjárulékok	900,000,000
Adók (kivéve a béreket terhelő járulékok)	20,000,000
ÉCS	200,000,000
	2,120,000,000

Az üzleti modellünk kreatívabb részét a bevételek tervezése jelentette. A hotelszobák és a bungalók árainak meghatározásánál két szempontot tartottunk szem előtt: egyrészt, hogy egy luxushotelt alkottunk meg, másrészt, hogy a valódi versenytársaink a környező országok hasonló színvonalú hotelei, hiszen a vendégek többsége külföldi lesz – a luxust Magyarországon még csak egy nagyon szűk réteg engedheti meg magának. Így leginkább osztrák, német és orosz árak alapján határoztuk meg egy éjsza-

kának az árait. A étkezések árszintjét szintén a már korábban említett példákhoz mértük, hiszen ha egy Michelin-csillagos séffel dolgozunk együtt, akkor mind a kiváló és egyedi alapanyagok beszerzési árait, mind a tudás értékét tartalmaznia kell az áraknak. A hotelben működő szolgáltatások egy része fizetős a szállóvendégek számára is, a wellness és a Nyár Dómok használatát tartalmazza a szállásdíj.

A többi szolgáltatás még abban is eltér, hogy azok igénybe vehetők külsősök számára is: footgolfpályabérlés, Éden Dóm, csónakbérlés, jachtbérlés, magánrendezvény, borkóstolás, gyógykezelések és az immár homokos strand is. Ezeknek különböző jegyárakat kalkuláltunk, melyek a park főbejáratánál válthatók meg. Az egyes szolgáltatásokhoz különböző színű chipes karszalagok tartoznak, melyek a beprogramozott helyszínre engednek bejárást. Azt gondoljuk, hogy a szállóvendégek és a külsősök viszonylagos elkülönítése lehetséges, ráadásul a jegyárak biztosítják, hogy hasonló célcsoportot érintsenek a külsősök által is igénybe vehető szolgáltatások.

Bevételi oldal (forintban értendő, éves)		**Darabszám/ alkalom/év**	**Átlagos bruttó ár**	**Bevétel**
Szobakiadás	Standard kétágyas	36 135	85 000	3,071,475,000
	Bungalók, jachtház	8468	65 000	550,420,000
Étkezés		33 726	30 000	1,011,780,000
Gyógykezelések (szállóvendég+külsős)		16 279	20 000	325,580,000
Footgolf (szállóvendég+külsős)		4069.75	3500	14,244,125
Terembérlet		876	10 000	8,760,000
Yacthbérlés (szállóvendég+külsős)		1096.2	100 000	109,620,000
Strandbelépő (külsős)		36 500	1500	54,750,000
Csónakázás (külsős)		7300	1500	10,950,000
				5,157,579,125

„Próbavásárlásra” meghívjuk több neves luxusmárka hazai és külföldi képviselőjét, azzal a céllal, hogy hosszú távú együttműködést alakítsunk ki: az ő vevői körük tudomást szerezzen az Édenkertről. A hirdetéseket, olcsó brosúrákat mellőzük, szakmai médiumokban, interjúk révén szeretnénk ismertséget elérni – egy ilyen különleges márka már önmagát adja el (szájhagyomány ereje).

Összefoglalás

Ég és föld. Jobban mondva paradicsom és föld – azaz Édenkert. Pályázatunkban végigkövettük az Édenkert hotelt a „születése” pillanatától kezdve. Megfogalmaztuk azokat a benyomásainkat, melyeket a helyszínbejárás tett ránk, ötleteltünk a lehetséges koncepciók kapcsán, majd kiválasztottuk és körvonalaztuk azt az egyet, mely végül ennek az ötletpályázatnak a produktuma. Az Édenkert Hotel, ami télen is képes nyarat biztosítani a vendégei számára, amely garantálja, hogy az ötcsillagos szolgáltatások valóban ötcsillagosak, és amely hotel teljes szimbiózisban él a környezetével, építve annak szépségére és megismételhetetlen egyediségére. Letisztult luxust kínál, újszerűen. A koncepciónk nem csak szférai szinten bontakozott ki, hanem építészeti, kerttervezési és gazdasági dimenziókban is megalkottuk, annak érdekében, hogy végül az ötletből is valóság lehessen, nem csak papíron.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk Gulyásné dr. Csekő Katalinnak, a Budapesti Gazdasági Főiskola tanszékvezető egyetemi docensének a ránk szánt értékes idejéért, a szakmai tanácsokért és segítségért, mellyel előmozdította pályázatunkat.

Internetes hivatkozások

NET1: http://magyarnarancs.hu/sport/a_melegek_es_a_turizmus_-_a_szallodasok_nem_kockaztatnak-65068
<A melegek és a turizmus – A szállodások nem kockáztatnak> (Utolsó lehívás: 2015. október 12.)

NET2: http://www.turizmusonline.hu/hotel-szalloda/cikk/az_aria_hotel_elbuvoli_az_utazokat
<Az Aria Hotel elbűvöli az utazókat> (Utolsó lehívás: 2015. október 12.)

NET3: http://www.banfalvakolostor.hu/elvonulas/
<Elvonulás> (Utolsó lehívás: 2015. október 12.)

NET4: http://footgolf.hu/en/footgolf-history/
<History of Footgolf> (Utolsó lehívás: 2015. október 26.)

NET5: http://news.wtmlondon.com/press/lgbt-tourism-expected-to-increase-by-9-over-next-three-years-due-to-supreme-court-marriage-equality-decision/
<LGBT Tourism Expected to Increase by 9% Over Next Three Years Due to Supreme Court Marriage Equality Decision> (Utolsó lehívás: 2015. október 12.)

NET6: http://ilovebalaton.hu/esoprogram/2013-07-05/retteges-siofokon-house-of-horror
<Rettegés Siófokon: House of Horror> (Utolsó lehívás: 2015. október 12.)

NET7: http://kulonleges-wellnesshotelek.hu/hu/tematikus-szallodak-magyarorszagon/
<Tematikus szállodák Magyarországon> (Utolsó lehívás: 2015.10.12.)

NET8: http://humenmagazin.com/uganda-tart-karokkal-varja-a-meleg-turistakat-is/
<Uganda tárt karokkal várja a meleg turistákat is> (Utolsó lehívás: 2015. október 12.)

NET 9: http://humenmagazin.com/viragzik-a-melegturizmus-argentinaban/ <Virágzik a melegturizmus Argentínában> (Utolsó lehívás: 2015. október 12.)

NET10: http://news.wtmlondon.com/blog/responsible-tourism/why-tourism-industry-should-lead-efforts-for-gay-rights/ <Why tourism industry should lead efforts for gay rights> (Utolsó lehívás: 2015. október 12.)

ZÁMBÓ GERGŐ

1990-ben születtem Budapesten. Tanulmányaimat informatikusként kezdtem, majd ennek kapcsán egyre jobban elmélyedtem a grafikai tervezésben és a különböző webdizájn-elméletekben. 2010/2011-ben az Újpesti Két Tanítási Nyelvű Műszaki Szakközépiskolában és Szakiskolában webmesternek, majd 2011–2013 között sajtótechnikusnak tanultam a Nyugat-Magyarországi Egyetemen. Több ügynökségnél is dolgoztam mint grafikus, webprogramozó. Sajtótechnikus tanulmányaim során beható ismeretekre tettem szert a nyomdaipar és a tipográfia területén. 2016-ban diplomáztam az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar szakon, ahol az irodalmi tanulmányaim mellett filmelméletet és filmtörténetet tanultam. Szakdolgozatomat az egyik legismertebb magyar nyomdász, Kner Imre munkásságából írtam, melyben a tipográfia és az irodalom egymásra gyakorolt hatását vizsgáltam. 2016-tól a Moholy-Nagy László Művészeti Egyetem hallgatója vagyok Design- és művészetelmélet szakon, mellette pedig szabadúszó grafikusként, tipográfusként működöm.

A betűk élete

„Ha lelked, logikád”

(József Attila)

„A tipográfia a rend megteremtése.”

(Wim Crouwel)

Bevezető

A betűtervezés láthatatlan művészet. Legalábbis a modern művészetfelfogás szerint. Ha azonban végigsétálunk az utcán, ránézünk a telefonunkra, végiglapozunk egy magazint, brosúrát, kinyitunk egy könyvet,

mindenhol betűkkel találkozunk. A betűk alapvetően meghatározzák a mindennapjainkat, és hatással vannak ránk, még ha ennek gyakran nem is vagyunk tudatában.

Mi ez a láthatatlannak mondott művészet, mely egy egész életre szóló szakmai elhivatottságot igényel? Írásomban megpróbálom körbejárni először a tipográfia fogalmát, és ezt minél jobban meghatározni úgy, hogy különböző elmélészek és tervezők meghatározásait vetem össze egymással. Ezután kitérek arra, hogy a betűk milyen kulturális hagyományokkal, életutakkal rendelkezhetnek, és ezek hogyan képesek manipulálni, megváltoztatni egy szöveg jelentését.

A nyitott fogalmak természete

A tipográfia nyitott fogalom, akárcsak a filozófia, a design vagy a kultúra. SZENTPÉTERI MÁRTON JOHANN HEINRICH ALSTEDre hivatkozik, aki azt mondja, hogy mivel ezek rendkívül komplex és összetett entitások, képtelenség őket teljes pontossággal meghatározni. Ezért csak a különböző meghatározások összehasonlításával, egymás mellé helyezésével juthatunk a lehető legközelebb a definíció lényegének megragadásához (SZENTPÉTERI 2003: 92). Habár a tipográfia fogalma valamivel kézzelfoghatóbb, ettől függetlenül ez a módszer jelen esetben is hasznunkra fog válni.

KROEBER–KLUCKHOHN könyve, a *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* ezt a problémát remekül szemlélteti, ahol a két szerző megpróbálta összegyűjteni a kultúra fogalmának összes addig fellelhető definícióját, mely a könyv megírásának idején *százhatvannégyre* rúgott (KROEBER–KLUCKHOHN 1952). Véleményük szerint a tudósok már az ő idejükben egyre gyakrabban elutasították a definíciók meghatározásának jól bevált szokását, és helyette inkább azt javasolták, hogy mondjuk ki érthetően, hogy mik a nem definiálható terminusaink (UO: 42). A szerzőpáros FREUD azon nézetét részesíti előnyben, mely szerint az alapvető fogalmak elsőre mindig meghatározatlanok, csak a megfigyelés tárgyának progresszív elemzésével lehet ezeket a fogalmakat tisztázni, érthetővé tenni, és csak így tehetnek szert jelentőségteljes és konzisztens jelentésre

(FREUD 1946: 106). A szerzőpáros továbbá még WOODGER írására hivatkozik, aki határozottan kimondja, hogy nem tudjuk meghatározni az összes fogalmunkat (WOODGER 1937: 159).

JANE FORSEY véleménye szerint azonban egy konkrét definíció megadása bizonyos esetekben pont hogy korlátozóan hat. A definíció szükségessége, különösen a művészetek esetében, túl hosszú ideig volt korlátozó hatással, és az esztétákat meggátolták abban, hogy felkutassák és érdemben beszéljenek az igazán érdekes és izgalmas dolgokról. Az esztéták működésének jelentős idejét az tette ki, hogy meghatározzák a célpontot, és túl kevés időt fordítottak arra, hogy lőjenek is (FORSEY 2013: 14). Habár FORSEY az esztétikáról beszél és a design fogalmával kapcsolatban írja ezeket, meglátása a tipográfia esetében is érvényes.

A tipográfia fogalma

MARSHALL MCLUHAN *A Gutenberg Galaxis*ban a tipográfiát a mechanikus írás szinonimájaként használja, és a nyomtatás technológiája játssza nála a legnagyobb szerepet (MCLUHAN 1962: 79). Könyvének elején az orális kultúra mágikus hagyományainak térvesztését látja az írás kialakulásában (UO: 1–13), mely alapvetően vizuális természetű. Egy helyen WALTER JACKSON ONG cikkére hivatkozik, melyben ONG azt írja, hogy a nyomtatás a szavakat eltávolította a hangokhoz kötődő eredeti asszociációjuktól, és egyszerű dolgokként kezeli őket a térben (ONG 1961: 155–72). MCLUHAN a vizualitás térhódításában látja véleményem szerint a problémát. Azonban az orális kultúra, még ha veszít is, mégsem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy egy teljesen új formanyelvi elem, egy új dimenzió jött létre ezáltal, mellyel a szövegek élni tudnak.

ERIC GILL híres esszékötetében a tipográfiát szintén technológiai szempontból definiálja: „a tipográfia a betűvetés, az írás reprodukciója kombinálható betűformák segítségével" (GILL 1962: 66). A technológiai fejlődés és kultúrtörténeti változások nyomán érdemes nekünk is történetileg vizsgálnunk a definíció változását. JAN TSCHICHOLD *Die neue Typographie* című könyvében, ami a 20. század talán egyik legmeghatáro-

zóbb műve ebben a témában, azt írja, hogy a tipográfia kezdetekben teljesen a könyvről szólt, és a betűtípusokon kívül csak másodlagos, díszítő elemek voltak jelen (TSCHICHOLD 1995: 15).

Később olyan neves tervezők hatására, mint mondjuk Hans v. Weber, a könyv egyedül a tipográfiájával volt képes kitűnni, és mellőzött minden fölösleges díszítő elemet (UO: 25). Az új tipográfia első észlelhető változása szerinte Marinetti 1919-es képversénél volt tapasztalható, ahol a tipográfia először jelent meg mint funkcionális szervezőelv (UO: 56). Az új tipográfiának végső soron ez a lényege: a szövegek és képi elemek elrendezésénél nem a dekorativitás, hanem a tiszta, funkcionális *design, tervezés* a legfontosabb. Továbbá fontosnak tartja megjegyezni, hogy ez nem valamiféle múló divat, hanem az európai kultúra egy új korszakának nyitánya. Furcsa azonban, hogy az avantgárd mozgalmak a képversekkel végső soron a formát akarták teljesen szétfeszíteni, ellenben TSCHICHOLD pont a modernitás letisztult és funkcionális mivoltát látta meg ezekben, és az új tipográfiának ez a tiszta logika lett az eszménye. A későbbiekben látni fogjuk, hogy ez a kettő pont hogy szoros ellentétben áll egymással, mégis egyik a másikból inspirálódott.

Massimo Vignelli a 2007-es *Helvetica* című filmben (egy másfél órás dokumentumfilm korunk egyik leghíresebbé vált betűtípusáról) a tipográfiát a komolyzenéhez hasonlítja. A tipográfia szerinte igazából fehér színű, ami alatt azt érti, hogy annak lényege a betűk közötti távolságokban, térközökben rejlik, ahogy a zenében is a hangjegyek közt eltelt idő az, ami végső soron létrehozza a zenét (HUSTWIT 2007). WIM CROUWEL megfogalmazása talán az egyik legegyszerűbb és legjobb: a tipográfia a rend megteremtése (UO.). EMIL RUDER *Typographie* című könyvében a tipográfus fő feladatának azt tekinti, hogy az felossza, elrendezze és értelmezze a nyomtatott kiadványokban megjelenő információk halmazát olyan módon, hogy az olvasó megtalálja azt, ami számára lényeges (RUDER 1977: 82). „A tipográfiának egyetlen egyszerű feladata van, mégpedig az információk közvetítése írásban" (UO: 6). Habár ez a definíció is sokban köthető a funkcionális tipográfia gyökereihez, fontos, hogy a tipográfiát ő immár olyan szervezőelvnek tartja, mely logikát és struktúrát ad a szövegeknek.

A tipográfusnak nem csak lehetősége van, hanem egyenesen feladata az információk rendszerezése, értelmezése. Azáltal, hogy a tipográfus értelmezi a szövegeket, jelentést tulajdonít nekik, és ezt alá bírja támasztani saját munkájában, a szövegek elrendezésében, megjelenítésében. OLIVER REICHENSTEIN szerint a tipográfus mesterség napjainkban könnyen felcserélhető lenne az információdizájner szerepével – más szakszóval *information architect,* akinek foglalkozása az internetes felületeken fellelhető információk minél logikusabb, átláthatóbb elrendezése (REICHENSTEIN 2006).

ELLEN LUPTON *Thinking with Type* című könyvében a tipográfiát szintén szorosan összekapcsolja a nyomtatás kezdetével. A tipográfia szerinte végleges formába öntötte az irodalmi szöveg fogalmát. Könyve bevezetőjében azt mondja, hogy a tipográfia egy olyan eszköz, mellyel formálni tudjuk a tartalmat, formába önthetjük a nyelvet, ezzel utat nyitva az üzenetek terjedésének (LUPTON 2004: 65). A tipográfia a szöveget megfogható dologgá formálta, egy anyagi tárggyá *(material object),* melynek fix helye és ismert kiterjedései vannak. A tipográfia manipulálja az ábécé nem hallható (központozás, szóközök) dimenzióit (UO: 67). Barthes kapcsán LUPTON azt írja, hogy a tipográfia a nyelv vizuális megtestesülése, manifesztációja (UO: 68). Viszont a beszélt nyelvvel ellentétben az írás immár nemcsak időbeli kiterjedtséggel rendelkezik, hanem térbelivel is. KRÄMER saját írásában, melyben Derrida *Grammatológiá*jának kritikáját fogalmazza meg, szintén azt tartja az egyik legfontosabb sarokpontnak, hogy minden írásos szöveg a felület kétdimenziós kiterjedésében van jelen (KRÄMER 2003: 520). A tipográfia esetében ez a dimenzió, kiterjedés és az elemek ezen belüli elhelyezése az egyik legfontosabb.

PAUL WATZLAWICK első kommunikációs axiómája a tipográfiára és lényegében minden szövegre érvényes. A szöveg kétdimenziós voltából fakadóan nem képes *nem* kommunikálni (WATZLAWICK 1967: 51).

„A grafikai tervezés és a tipográfia területe a térközök, a központozás, a keretek és a lineák. A grafikai tervezés és a tipográfia olyan marginális művészet, melyek azokat a feltételeket teremtik meg, amiknek köszönhetően a szövegek és képek olvashatóak, értelmezhetőek lesznek. A tipográfia lényege nem az ábécében rejlik, hanem azokban a vizuális szerkeze-

tekben és meghatározó grafikai formákban, melyek megvalósítják, materializálják az írás rendszerét. A tervezés és tipográfia az írás határvonalán munkálkodik, meghatározza a betűk formáját és stílusát, a közöttük lévő térközöket és helyüket az oldalon. A tipográfia a kommunikáció marginális pozíciójából az írást eltávolította a beszédtől." (LUPTON 1994)

Érdekes az előzőek tükrében, hogy LUPTON itt a tipográfiát az írás tekintetében csak marginális dologként kezeli, kiegészítő elemként. Ebből az idézetből jól látszik, hogy a tipográfiát több különböző szinten kezelhetjük. Ez a felosztás talán még jobban látszik LUPTON 2004-es könyvének hármas felosztásában, ahol ő először a betűkről, majd a szövegről, végül a szövegek elrendezéséről beszél (LUPTON 2004: 5).

A tipográfia mint értelmezői aktus

ROBERT BRINGHURST definíciója első pillantásra végtelenül egyszerű: szerinte a tipográfia nem más, mint idealizált kézírás, mely lehetővé teszi, hogy olyan mesteri szinten tudjon valaki írni, mint a középkori szerzetesek. Ez után a meglehetősen egyszerű definíció után azonban igazán éles és jó meglátásai vannak: „egy jól megtervezett könyvben, ahol a tervező, a szedő és a nyomdász mind jól végezték a dolgukat, a betűk életre kelnek" (BRINGHURST 1996: 19). A tipográfia képes arra, hogy manipulálja viselkedésünket vagy érzelmeinket, és BRINGHURST egy olyan elemi kapcsolatot feltételez a kettő között, mely szükséges sajátja az emberi természetnek (UO: 20). Azonban ennél is fontosabb az, amit BRINGHURST irodalom és tipográfia kapcsolatáról mond: a tipográfia az irodalom számára olyan, mint az előadás a zenei kompozíció számára: egy elengedhetetlen, létfontosságú értelmezési folyamat, az éles, értő meglátások vagy félreértelmezések végtelen lehetőségével (UO.). Ebből a párhuzamból remekül látszik, hogy a szöveg nem képzelhető el tipográfia nélkül, olyan szerves egységben van a kettő, mely nem választható külön, és azzal, hogy a tipográfia értelmezi a szöveget, nekünk is oda kell figyelnünk arra, hogy ezt milyen módon tették, hogy ki tudjuk élvezni a szövegek legszebb pontjait, azok legszebb előadásiban.

PAUL C. GUTJAHR az *Illuminating Letters* tanulmánykötet előszavában is ezt az értelmezési aktust emeli ki, melyet azonban így nekünk is értelmeznünk, dekódolnunk kell. A kötet alcíme is ezt takarja: *tipográfia és irodalmi interpretáció*. Ahhoz azonban, hogy a tipográfiát egy szöveggel kapcsolatban értelmezni tudjuk, képesnek kell lennünk arra, hogy ezt a közeget tudatosan kezeljük, hogy megláthassuk a láthatatlant (GUTJAHR 2010: 6).

Fontos azonban GUTJAHR kapcsán megjegyezni, hogy ő azért beszél a láthatatlanságról, mert a kötet olyan példákat vesz számba, amik nem az experimentális irodalom részét képezik. Ezek esetében értelemszerűen tisztán látható a szövegen végrehajtott változtatás (pl. képversek esetében). Ő ezzel ellentétben olyan jegyekről beszél, melyek jelen vannak a szövegben, de szükség van hozzá plusz tudásra, hogy észrevegyük és értelmezni tudjuk őket. Végezetül jól párhuzamba vonható BRINGHURST definíciójával az, amit én szoktam mondani: a tipográfia a szövegek vizuális retorikája. Ebben benne van, hogy a tipográfiával képesek vagyunk manipulálni, de a meggyőzést és a gondolatok minél tisztább átadását is magába foglalja. Végezetül az is jól szemlélteti, hogy nincs retorika beszéd nélkül, ahogy szöveg sincs tipográfia nélkül.

Betűtípusok és jelentésváltozás

Szükséges most, hogy a betűtípusokról mint tervezett tárgyakról értekezzünk, és a designelmélet diskurzusának segítségével vizsgáljuk meg azok jelentésének működését. DAGMAR STEFFEN *Jelentés és elbeszélés a terméktervezésben* című írása szerint vitatható az az állítás, miszerint a tárgyak képesek volnának elmesélni saját történetüket. Ez a felfogás az avantgárd funkcionális szemléletének korában nem volt elfogadható nézet, és még ma is sokan ellene vannak (STEFFEN 2013: 55). Később azonban egyre elfogadottabb lett az az álláspont – KLAUS KRIPPENDORF és REINHART BUTTER termékszemantikája (KRIPPENDORF 2006), majd SUSANN VIHMA designszemiotikája után –, hogy a tárgyak funkciójuk mellett jelentést is hordoznak, anyagi és vizuális jelenlétükben mindig

kifejeznek valamit. VIHMA azt írja, hogy a jelentés a forma és a befogadó közötti viszonyban rejlik, a kettő interakciójában (VIHMA 2007: 225).

A jelentés azonban nem egyedül a forma és a befogadó között léphet interakcióba, hanem esetünkben a legérdekesebb az, hogy a különböző formák, médiumok is interakcióba lépnek egymással (UO.). A könyv teste, materialitása, annak tipográfiája és a szöveg között is hasonló interakció jön létre.

Ez az interakció még nagyobb fontosságot nyer, ha figyelembe vesszük KUBLER azon vélekedését, hogy a szellemi és tárgyi kultúra között nem szabadna éles határvonalat húzni. KUBLER szerint a tárgyakban létrejövő önarckép útmutatóul szolgál, segít az eligazodásban a csoport számára a jövőben, portré az utókor számára. KUBLER szerint a tárgyak saját önidentitásunk formálásában kitüntetett szereppel bírnak (KUBLER 1992: 24). SZENTPÉTERI MÁRTON továbbá azt mondja, hogy az anyagikultúra-kutatásokra fogékony történészek a tárgy és a műtárgy elnevezések helyett az anyagi kultúra *(material culture)* fogalmát részesítik előnyben, mert az nemcsak a tárgyak fizikai tulajdonságait foglalja magában, de a folyamatosan változó *kulturális kontextusaikat is, amelyekben azok elnyerik társadalmi értelmüket* (SZENTPÉTERI 2013: 100 – kiemelés tőlem). JUDY ATTFIELD megfigyelése még fontosabb, melyben megfogalmazza azt, hogy a tárgyak szociális kapcsolatként egyesítik a szubjektumot és objektumot, a tárgyak hatással vannak ránk, és ezen hatások visszahatnak a tárgyakra. Egy olyan kölcsönös hatásviszonyt feltételez, mely alapjában határoz meg minket és kultúránkat (ATTFIELD 2000).

LEEUWEN eredeti, konnotatív, jelentésimportáló megjegyzése a betűtípusok kapcsán nagyon jó észrevétel (LEEUWEN 2006: 139–55), de figyelmen kívül hagyja azt a nagyon fontos tényt, hogy a szövegek szedésénél egy másik korból beemelt betűtípus nemcsak az adott, a beemelt kornak a jelentését hozza be változatlanul, hanem a felhasználásával már saját jelentése is változáson megy át. Az adott szöveg jelentését modulálja, változtatja, egy másik szellemi légkörben hat identitásformáló erővel, mely továbböröklődik. Egy betűtípus jelentése nem konstans, hanem önmaga is tervezett tárgy, artefaktum, még ha nem is rendelkezik olyan konkrét

materialitással, mint egy könyv. Ezért is nagyon helyénvaló KUBLER szemléletmódja, hogy a tárgyi és szellemi kultúrát nem határolja el egymástól élesen. A betűtípusok esetében ez nagyon jól szemlélhető.

Két betűtípus rövid életrajza

Lipcsei egyetemi antikva

Nézzünk meg most két betűtípust, melyek eredeti jelentése idővel gyökeresen megváltozott. Nem is kell olyan messzire mennünk. A Kner Nyomda ikonikus betűtípusa, a *Lipcsei egyetemi antikva* eredetileg egy német betű, melynek eredeti tervezőjét nem ismerjük. Ennek ellenére egy teljesen ismeretlen, német tervezés hogy válhatott mégis a magyar tipográfia ikonikus betűjévé? Ahogy KRAVJANSZKI RÓBERT fogalmaz, a betűtípus egyszerűen azért tehetett szert ilyen státuszra, mert az egyik legigényesebb hazai nyomdász kedvenc betűje volt (KRAVJANSZKI 2015). Kner Imre így ír a betűről: „Az Univ [ez volt a betű neve a nyomdában] beszerzése sorsdöntőnek bizonyult a nyomda egész későbbi stílusára. Amikor az 1916. évben kiadói működésünk új korszakát megkezdtük, ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául.” (KNER 1972: 237)

Times New Roman

Nézzünk meg egy másik esetet is, ahol a betűtípus eredeti és mostani jelentése, megítélése száznyolcvan fokos fordulatot vett. A *Times New Roman* betűtípus nevét a londoni *Times* újság után kapta. Az újság 1929-ben egy, a lap tipográfiáját erősen kritizáló cikk után felbérelte Stanley Morison tipográfust, hogy tervezze meg az újság új betűjét, mely szerinte méltóbb és illőbb lenne az újság arculatához. Az új betűtípus 1932. október 3-án debütált az újságban, és onnantól kezdve egy egész éven keresztül egyedül a *Times* használhatta azt, exkluzív státuszra tett szert. Ez volt az első betűtípus, amit levédettek, és egy újságnak saját, egyedi betűje volt. Ez negyven évig maradt az újsággal, és a mostani betűtípus csupán egy modernizált, átalakított megfelelője a *Times New Roman* eredetijének.

A betűtípus azért válhatott olyan elterjedté, mert mind a *Macintosh*, mind a *Microsoft* levédette, és így bekerült mind a két operációs rendszer alap betűtípusai közé. Mikor az otthoni számítógépek rohamosan elterjedtek és mindenki otthonában lehetőség nyílt kiadványok készítésére, minden létező szöveget ezzel nyomtattak. Minden szemináriumi dolgozat és szakdolgozat kötelező betűjévé vált, mely így végső soron a rettentő gyakorisága miatt végérvényesen elvesztette azt a kiváltságos helyzetét, exkluzivitását, mely tervezését követően jellemezte.

MATTHEW BUTTERICK saját írásában megkérdőjelezi, hogy a *Times New Roman* minősége miatt terjedt-e el, vagy azért, mert minden platformon ez lett az alap betűtípus. Véleménye szerint a betű esztétikailag nem egy igazán kiváló tervezés, azonban úgy lett megtervezve, hogy az eredeti céljának teljes mértékben megfelelt. BUTTERICK véleménye szerint a *Times New Roman* ma totális apátiát vált ki, és ezzel szedni egy szöveget kibúvó a betűtípus választása alól, olvasni pedig olyan, mintha meredt szemekkel az űr mélységes sötétségébe tekintenénk (BUTTERICK 2016).

A betűtípusok jelentése folyamatos változásban van, így nemcsak a betűk eredeti jelentését kell számba vennünk, hanem az *összes* jelentést, ezek relációit, változásait. Teljesen más a *Times New Roman* használatának jelentése közvetlenül azt követően, hogy a londoni lap egyéves levédetése után valaki azt először használja, mint ha ma találkozunk vele egy egyetemi dolgozatban.

Összegzés

Mindneki, aki szövegeket ad ki a kezei közül, publikál nyomtatásban vagy az interneten, nem kerülheti ki a betűk használatát. Ha ezt tudatosabbá tesszük, nemcsak szebb, átláthatóbb, érthetőbb, könnyebben felfogható és olvasható szövegek fognak kikerülni a kezeink közül, hanem képesek leszünk alátámasztani saját mondanivalónkat vizuálisan is. Végezetül pedig az egész emberi kultúra egyik legrégebbi és legizgalmasabb szakmájára lesz ezzel rálátásunk, betekintést nyerünk a betűk életébe, ami nem is annyira láthatatlan.

Irodalomjegyzék

ALSTED, JOHANN HEINRICH 1630. *Encyclopedia septem tomis distincta*. Herborn.

ATTFIELD, JUDY 2000. *Wild Things: The Material Culture of Everyday Life*. Oxford.

BRINGHURST, ROBERT 1996. *The Elements of Typographic Style*. Vancouver.

BUTTERICK, MATTHEW 2016. *Practical Typography, A Brief History of Times New Roman*.
http://practicaltypography.com/times-new-roman.html (Utolsó lehívás: 2016. augusztus 31.)

FORSEY, JANE 2013. *The Aesthetics of Design*. Oxford.

FREUD, SIGMUND 1946. *An Autobiographical Study*. London.

GILL, ERIC 1962. *An Essay on Typography*. London.

GUTJAHR, PAUL C. – BENTON, MEGAN L. 2010. Reading the Invisible. In: UŐK szerk., *Illuminating Letters: Typography and Literary Interpretation (Studies in Print Culture and the History of the Book)*. Boston.

HUSTWIT, GARY 2007. *Helvetica*. (dokumentumfilm)

KNER IMRE 1972. *A könyv művészete. „Egy megírandó, de talán soha meg nem íródó könyv”*. Budapest.

KRAVJANSZKI RÓBERT 2015. *Pan Knyihar.*
http://www.font.hu/pan/pan.html (Utolsó lehívás: 2016. augusztus 31.)

KRÄMER, SYBILLE 2003. Writing, Notational Iconicity, Calculus: On Writing as a Cultural Technique. *MLN* 3.

KRIPPENDORFF, KLAUS 2006. *The Semantic Turn: A New Foundation for Design*. New York.

KROEBER, ALFRED LOUIS – KLUCKHOHN, CLYDE 1952. *Culture: A Crivital Review of Concepts and Definitions*. Cambridge.

KUBLER, GEORGE 1992. *Az idő formája: Megjegyzések a tárgyak történetéről*. Budapest.

LEEUWEN, THEO 2006. Towards a Semiotics of Typography. *Information Design Journal & Document Design* 2: 139–55.

LUPTON, ELLEN 1994. *Deconstruction and Graphic Design: History Meets Theory*. http://elupton.com/2009/10/deconstruction-and-graphic-design/ (Utolsó lehívás: 2016. augusztus 31.)

LUPTON, ELLEN 2004. *Thinking With Type.* New York.

MCLUHAN, MARSHALL 1962. *The Gutenberg Galaxy: The Making of the Typographic Man.* Toronto.

ONG, WALTER JACKSON 1961. Method and the Commercial Mind. *Studies in the Renaissance* 8: 155–72.

REICHENSTEIN, Oliver 2006. *Web Design is 95% Typography*. https://ia.net/know-how/the-web-is-all-about-typography-period/ (Utolsó lehívás: 2016. augusztus 31.)

RUDER, EMIL 1977. *Typographie: A Manual for Design.* Heiden.

STEFFEN, DAGMAR 2013. Jelentés és elbeszélés a terméktervezésben. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 1.

SZENTPÉTERI MÁRTON 2013. A tervezett tárgyak életrajza. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 1: 91–120.

TSCHICHOLD, JAN 1995. *The New Typography: A Handbook for Modern Designers.* Berkeley.

VIHMA, SUSANN 2007. Design Semiotics: Institutional Experiences and an Initiative for a Semiotic Theory of Form. In: MICHEL, RALF szerk., *Design Research Now: Essays and Selected Projects*. Berlin: 219–32.

WATZLAWICK, PAUL 1967. *Pragmatics of Human Communication: A Study of Interactional Patterns, Pathologies and Paradoxes*. Toronto.

WOODGER, JOSEPH HENRY 1937. *The Axiomatic Method in Biology*. Cambridge.

A Bolyai Műhely Alapítvány identitása

2000-ben a Bolyai-díj-átadás első ünnepségén látva a fiatal tehetségek seregét, néhány értelmiségiben megfogalmazódott: segíteni kell a fiataloknak, hogy felismerjék saját tehetségük természetét, és igényesen kimüveljék azt. Ennek otthona lett a Bolyai Műhely Alapítvány Bolyai Önképző Műhelye, voltaképpen egy egyetemközi szakkollégium, amely a leendő értelmiség társadalmi hálóját kívánja építeni. Az egyetemközi szakkollégium művelődés-, értékközpontú hálózat. A hallgatók tanulmányaik, munkájuk mellett három évet töltenek el ebben a sajátos, hazánkban egyedülálló közegben: műalkotásokon keresztül, önképzéssel, tutorális segítséggel, művészeti élmények befogadásával, megbeszélésével, elemzésével, ország- és népismereti táborokkal. A három év elteltével pedig egy *Esszencia* néven megjelenő könyvsorozat általuk írt tanulmánykötetével. A Műhelynek saját honlapja (www.bolyaimuhely.hu), lapja (Bon-BOM), önszerveződő klubja (Bolyai-szalon), kórusa is van, a végzettek pedig alumnusként tagok maradhatnak. A Műhely gondolata Kőhalmi Ferenctől származik, az alapítvány első elnöke Somody Imre volt, majd Bendzsel Miklós és Roska Tamás látta el az elnöki feladatokat.

Az alapítvány kuratóriuma: (2014–) Vizi E. Szilveszter (elnök), Havass Miklós (társelnök), Aczél Petra, Bakos Edit, Benyhe István, Friedler Ferenc, Vertán György;

(2016–) Vizi E. Szilveszter (elnök), Aczél Petra (társelnök), Bakos Edit, Benyhe István, Horváth Péter Iván, Friedler Ferenc, Vertán György

Felügyelőbizottság: Pandurics Anett (elnök), Aratóné Nagy Ágnes, Pataki Gergely

Ügyvezető: Balázs Géza

Irodavezető: Pölcz Ádám

A Bolyai Önképző Műhely eddig megjelent kötetei:

Esszencia-sorozat

SZALAY ZSÓFIA – VARGHA MÁRK szerk. 2005. *Esszencia I. A Bolyai Önképző Műhely 2005-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 256 oldal.

BARÁTH GÉZA – BOKROS BALÁZS – GÁBOR PETRA szerk. 2006. *Esszencia II. Kavicsok. A Bolyai Önképző Műhely 2006-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 502 oldal.

CSATÁRI BÁLINT – KARABA TÜNDE – MONTVAI ESZTER – SÓS JUDIT szerk. 2007. *Esszencia III. Borsó. Apró szemek egy burokban. A Bolyai Önképző Műhely 2007-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 189 oldal.

FÖRKÖLI GÁBOR – JUHÁSZ ANDRÁS – PAÁR ÁDÁM – SZEBÉNYI SZABOLCS szerk. 2008. *Esszencia IV. Család. A Bolyai Önképző Műhely 2008-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 330 oldal.

SIPOS ESZTER – TOMCSÁNYI KRISTÓF szerk. 2009. *Esszencia V. Nézőpontok és értelmezések. Közösség. A Bolyai Önképző Műhely 2009-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 361 oldal + képmelléklet.

DEÁK ZS. VILLŐ – GÖRÖG MÁRTON szerk. 2010. *Esszencia VI. A legjobb szándékok. A Bolyai Önképző Műhely 2010-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 239 oldal.

BARANYAI KATALIN – MUCSI MÁRTON szerk. 2012. *Esszencia VII. Otthon – ITTHON. A Bolyai Önképző Műhely 2012-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 151 oldal.

BALÁZS GÉZA szerk. 2013. *Esszencia VIII. Utórengések. A Bolyai Műhely Alapítvány és a Bolyai Önképző Műhely évkönyve.* Budapest. 155 oldal

MIKLÓS ÁGNES – MUCSI MÁRTON szerk. 2014. *Esszencia IX. Így terjed a jó. A Bolyai Önképző Műhely 2014-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 247 oldal.

BARANYAI KATALIN – CSONKA ZSÓFIA szerk. 2015. *Esszencia X. Korlátok. A Bolyai Önképző Műhely 2015-ben végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 216 oldal.

KOMLÓSI RÉKA – BÜKI DÁNIEL szerk. 2016. *Esszencia XI. Egymás mellett. A Bolyai Önképző Műhely 2016-ban végzett évfolyamának tanulmánykötete.* Budapest. 192 oldal.

Sorozaton kívül jelent meg:

2002. *Bolyai Műhely. Bemutatkozó füzet.* Budapest.

BABARCZY ESZTER – MESTERHÁZY LILI szerk. 2007. *Boldog emberek. Magyarok boldogságról és boldogtalanságról.* Budapest. 190 oldal.

2007. *Bolyai Önképző Műhely naptár*

2011. *Kő 70. Fényképalbum Kőhalmi Ferenc 70. születésnapjára.*

SOÓS ESZTER PETRONELLA – VARGHA MÁRK szerk. 2012. *Kvalitársak Beszélgetések a tehetségről.* Budapest. 170 oldal.

KOMLÓSI RÉKA – RÁCZ MÁRK szerk. 2015. *Gyalogút. A Bolyai Önképző Műhely 2013-as „Gyalogos szeminárium" és 2015-ös „Gyalogút" című konferenciáinak előadásaiból készült tanulmánykötet.* Budapest. 291 oldal.

A BMA közreműködésével jelent meg:

BALÁZS GÉZA – KOVÁCS LÁSZLÓ – SZŐKE VIKTÓRIA szerk. 2012. *Hálózatkutatás. Interdiszciplináris megközelítések.* Inter-MSZT-BMA-ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 224 oldal.

BALÁZS GÉZA – KOVÁCS LÁSZLÓ – SZŐKE VIKTÓRIA szerk. 2013. *Hálózatkutatás. Diszciplínák és metszéspontok.* Inter-MSZT-BMA-SZTE JGYPK. Budapest–Szeged. 142 oldal.

SOÓS ESZTER PETRONELLA – VARGHA MÁRK szerk. 2014. *Monetársak Interjúkollázs a pénzről.* Budapest. 192 oldal.

SZŰCS GÁBOR szerk. 2014. *Emléknyomok.* Budapest. 256 oldal.

A Bolyai-könyvek beszerezhetők az alapítvány irodájában (1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fszt. 1. Telefon: +36 30 318 9666. E-mail: bom@e-nyelv.hu).